MARIA MIES
VERONIKA BENNHOLDT-THOMSEN
CLAUDIA VON WERLHOF

Son Sömürge: Kadınlar

iletişim

MARIA MIES
VERONIKA BENNHOLDT-THOMSEN
CLAUDIA VON WERLHOF

Son Sömürge: Kadınlar

MARIA MIES *Hintli Kadınlar ve Ataerkil Düzen* (1980) de dâhil olmak üzere birkaç kitabın yazarıdır. 1979 senesinde Lahey'deki Sosyal Çalışmalar Enstitüsü'nün Kadın Çalışmaları Programı'nın başkanı oldu. Köln Fachhochschule'de sosyoloji profesörüdür.

VERONIKA BENNHOLDT-THOMSEN Bielefeld Üniversitesi'nde sosyoloji profesörüdür. Kuramsal alanda yaptığı çalışmalarında, kapitalist toplumda kadın emeği teorisi ile özel olarak ilgilenmektedir.

CLAUDIA VON WERLHOF feminist toplum teorisinin ilgi alanına giren meseleleri konu alan çalışmalara imza atmış bir sosyolog ve iksatçıdır.

Women: The Last Colony
© 1988 Maria Mies
Bu kitabın yayın hakları Zed Books Ltd.'den alınmıştır.

İletişim Yayınları 1296 • Politika Dizisi 68
ISBN-13: 978-975-05-0575-1
© 2008 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2008, İstanbul (1000 adet)

EDİTÖR Berna Akkıyal
DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FİLMİ Mat Yapım
UYGULAMA Nurgül Şimşek
DÜZELTİ Ceren Kınık
MONTAJ Şahin Eyilmez
BASKI ve CİLT Sena Ofset

İletişim Yayınları
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

MARIA MIES
VERONIKA BENNHOLDT-THOMSEN
CLAUDIA VON WERLHOF

Son Sömürge: Kadınlar

Women: The Last Colony

ÇEVİREN *Yıldız Temurtürkan*

iletişim

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ / *Maria Mies* *9*

BİRİNCİ KISIM
Kadın Emeği ve Kapitalizm *25*

BİRİNCİ BÖLÜM
KADIN EMEĞİ: EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİNDEKİ KÖR NOKTA / *Claudia von Werlhof* *27*

İKİNCİ BÖLÜM
KAPİTALİST GELİŞME VE GEÇİMLİK ÜRETİM: HİNDİSTAN'DA KIRSAL KESİM KADINLARI / *Maria Mies* *47*

Kapitalizmin Hindistan'a girmesi ve kadınlar üzerindeki etkisi *51*

Yoksullaştırma ve marjinalleştirme: Andhra Pradesh'deki kabile kadınlarının durumu *62*

Dünya pazarı için üretim: Ev endüstrisi ve marjinalleştirme *66*

Kadınlar açısından sonuçları *68*

Kuramsal çıkarımlar *73*

Ne yapılabilir? *77*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
"YOKSULLARA YATIRIM": DÜNYA BANKASI POLİTİKASININ ANALİZİ / *Veronika Bennholdt-Thomsen* ... 81
Elde edilen artık, yoksullardan mı yoksa yalnızca ücretli işçilerden mi? ... 82
Emeğin kapitalizme tâbi olma biçimleri ... 87
Kapitalist bir banka IBRD: Kârlar emin ellerde ... 90

İKİNCİ KISIM
Kadınların ve Doğanın Sömürgeleştirilmesi ... 99

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
CİNSİYETE DAYALI İŞBÖLÜMÜNÜN TOPLUMSAL KÖKENLERİ / *Maria Mies* ... 101
Kökenleri feminist perspektif içinde arama ... 101
Önyargılı kavramlar ... 102
Önerilen yaklaşım ... 106
Kadınların ve erkeklerin doğayı ele geçirmesi ... 110
Kadın üretkenliği, erkek üretkenliğinin önkoşulu ... 125
Feodal ve kapitalist düzende "avcı-erkek" ... 138

BEŞİNCİ BÖLÜM
KAPİTALİZMDE DOĞA VE TOPLUM KAVRAMINA DAİR / *Claudia von Werlhof* ... 151
"Doğa" ve "toplum" ... 151
Doğa kavramı: İnsanlar ve "doğa" ... 152
Emeğin "doğallığı" ... 154
Doğanın sınırları ve kadınlar ve toprak üzerinde tekel zorunluluğu ... 157
Tekel şiddet demektir: "İlkel biriklmin" sürdürülmesi ... 160
Kadınların mutlak doğa olması ve kadına yönelik tahakkümün şiddeti ... 161
Suni toplumsal cinsiyet ... 164
Kadınlardan ve sömürgelerden rant sağlayarak "doğanın" sömürülmesi ... 165

Toplum kavramı: "Toplum" anlamına gelen şeyler 168
Makinenin "insanlığı" 170
İşgücünün çifte karakteri ve evcilleştirilmiş doğa 173
Doğa karşısında "özgürleşme" kapitalist üretim tarzının ölümü demektir 174

ALTINCI BÖLÜM
KADIN EMEĞİNİN GELECEĞİ VE KADINA YÖNELİK ŞİDDET / *Veronika Bennholdt Thomsen* 177
Mevcut durum: Bazı genel tezler 177
Batı toplumunda kadın emeği: İki tezat yaklaşım 179
"Kadının işgücü kapasitesi" 181
Kadın emeği ve zorla çalıştırma 186
Zorun çağdaş, buhran mekanizmaları 190
Özet: Kadın emeğinin geleceği 199

ÜÇÜNCÜ KISIM
Kadınlar Aleyhine Politikalar ve Kadınların Mücadeleleri 203

YEDİNCİ BÖLÜM
HİNDİSTAN KIRSALINDA SINIF MÜCADELESİ VE KADINLARIN MÜCADELESİ / *Maria Mies* 205
Yukarıdan sınıf mücadelesi 205
Kapitalist gelişme ve şiddet 212
Köylü kadınlar örgütleniyor 215
İşin örgütlenmesi ve kadınların bilinci 217
Kadınların *sangamı*: Tarım işçisi kadınların kurumsal örgütü 219
Ekonomik programlar 221
Harekete geçme yöntemleri 225
Sonuçlar 239

SEKİZİNCİ BÖLÜM
NEDEN ÜÇÜNCÜ DÜNYA'DA DA HÂLÂ EV KADINLARI YARATILIYOR? / *Veronika Bennholdt-Thomsen* 245

Ev kadını kimdir ve nedir? 246

Ev kadınının tanımı ve cinsiyete dayalı işbölümü 248

Üçüncü Dünya'da ev içi emek ve kadınların ücretli istihdamı: Örnekler 253

Neden Üçüncü Dünya'da da hâlâ ev kadınları yaratılıyor? 256

DOKUZUNCU BÖLÜM
PROLETARYA ÖLDÜ, YAŞASIN EV KADINLARI! / *Claudia von Werlhof* 259

Ev işini kavradığımız zaman ekonomiyi de kavrarız 259

Dünya ekonomik krizi ile savaş tehdidi arasındaki bağlantı: Savaş ekonomisi 260

Kapitalist üretimin "temel direği" proletarya yok oluyor 261

"Gelecek vizyonu" tarihe karışıyor, bu durum genel şaşkınlık yaratıyor 262

Bir azınlık fenomeni olarak proletarya ve "kayıt-dışı ekonomi"nin keşfi 263

Kapitalizm ne tür bir üretim tarzıdır? Fetih, "günahkâr soru" ve "entegrasyon" 265

Üçüncü Dünya ve birikimin "temel direği" ev kadınları, "gelecek vizyonu" 267

Proletaryanın karşıtı olarak ev kadını ve çalışma modeli olarak ev işiyle arasındaki sürem 268

Cinsiyete dayalı bölünme, hiyerarşi oluşturma ve emeğin değersizleşmesi: Uluslararası işbölümü modeli 272

Bölünmenin "neden"i: Çocuk doğurma kapasitesi ve kadın-erkek çalışma kapasitesi 273

Perspektifler: Proletaryanın "kadınlaşması" ve yeni cinsiyete dayalı toplumsal işbölümü biçimleri 277

SUNUŞ

Maria Mies

Dünyaya hükmeden erkekler yolun sonuna geldi. Çağımızın can alıcı sorularına verilecek yanıtlara sahip değiller. Büyüme hızındaki düşüş, yükselen işsizlik ve doymuş pazar sorununa getirdikleri yanıt, otomasyon ve yeni teknoloji; aslında işleri ortadan kaldırdığı gibi aşırı üretimi daha da artırıyor. Endüstri toplumunun yapısal krizi, Keynesyencilik veya parasalcılığın geleneksel ilaçlarıyla iyileşebilecek gelip geçici bir hastalıkmışçasına mazur gösteriliyor. Fakat her geçen gün daha fazla insan, bu açıklamaların ve çarelerin tedavülden kalktığını görmeye başlamasına rağmen, yeni açıklama henüz ortaya çıkmış değil. Bir kıyamet hali Beyaz Adam'ın metropollerinde kol geziyor. Ekonomik ve politik hayattan sorumlu olanlar, masaldaki çıplak olduğu halde zarif kıyafetlere bürünmüş gibi davranan imparatora benzer biçimde teşhir olur.

Gerçekten temel soruları ötekiler yani ekoloji hareketi, "alternatif" toplumsal hareket ve kadın hareketi soruyor: Yağmalanmış bir doğada tam anlamıyla beşeri bir varoluş söz konusu olabilir mi? Kökleri insanların ve doğanın sömürüsüne dayanmayan toplumsal ve ekonomik örgütlenme modelleri oluşturabilir miyiz? Fakat, asıl olarak çevreci ve alternatif hareketin önerdiği ileriyi gören modeller bile Beyaz Adamın –hem Batı

hem de Doğunun endüstriyel uluslarının– fikri ufku ve de somut hayatı içinde tuzağa sıkışıp kaldı (Bahro 1979, Ullrich 1979, Huber 1980, 1982, Gorz 1980).

Bu yeni modellerin ve tasarımların hemen hepsi, endüstriyelciliğin toplumsal kurumlarının tamamına görünmez bir temel olarak hizmet etmeyi sürdüren realitenin iki alanını sistematik olarak dışlar: *kadınlar ve sömürgeler* ya da az gelişmiş toplumlar. Bizim bakış açımıza göre; hem halka açık tartışmalar hem de gelecek toplum için geliştirilen modeller, kadınlar ve sömürgeler sorununa kapalı olmayı sürdürdüğü müddetçe geniş kapsamlı, geçerli ve dolayısıyla hayata geçebilir bir alternatif bilim teorisi ortaya çıkmayacaktır. Bu kitap, söz konusu alanları görünür kılma ve birbirleriyle karşılıklı ilişkilerini ve bütünle bağlantılarını kapsama doğruluğunda yeni bir sosyal teorinin oluşumuna katkıda bulunmayı murat ediyor.

Kadın sorununun sömürge sorunuyla ilişkili olduğuna ve her ikisinin de egemen, küresel kapitalist/ataerkil birikim modeliyle bağlantısı bulunduğuna dair farkındalığımız ansızın içimize doğmadı ya da çalışmalarımızda birden bire belirmedi. Bu sorunlar arasındaki sistematik ilişkiyi algılamamız, Üçüncü Dünya'da (Hindistan ve Latin Amerika'da) uzun yıllar süren deneyim ve gözlemlerimiz ile Avrupa'da kadın mücadelesi içinde yer alışımızın ürünüdür. Bu durum, sırasıyla, yeni bir soru dalgasının eşliğinde yeni bir gerçeklik algısına ya da eski soruları yeniden ama farklı bir biçimde sormayı zorunlu kılarak başka bir biçimde ele almamıza ve mevcut yanıtların pek çoğunun tatmin edici olmaktan uzak olduğunun farkına varmamıza yol açtı.

Üçüncü Dünya'da yoksulluğun varlığı ve artışına ilişkin mevcut açıklamaların eksikliği, bu ülkelerdeki kadınların ve köylülerin, yani nüfusun çoğunluğunun, durumuna yüzümüzü döner dönmez apaçık hale geldi. Her iki grup da ulusal –özellikle kadınlar uluslararası– istatistiklerde sayılabildiler, fakat teorik tahlillerde mevcut değildiler. Üçüncü Dünya'da kadınların durumuna ilişkin yapılan araştırmaların, kalkınma olarak kabul edilmiş şeylerin kadınlar üzerinde olumsuz etkisi

olduğunu açığa çıkarmaya başlaması 1970'lere kadar mümkün olmadı (Boserup 1970). Çalışma hayatı, eğitim, sağlık ve politik katılım açısından kadınların durumu tamamıyla kötüye gitmişti. Bu durum, azgelişmiş ülkelerin halklarının hepsini ilerletmeye çabaladığını iddia eden bir kalkınma politikasıyla nasıl uzlaşabilirdi?

Aksine, sözde gelişmiş bir ülkede, Kuzeydeki kadın mücadeleleriyle olan ilişkimiz, bize gösterdi ki kadınların sömürülmesi ve ezilmesi, özellikle kadına yönelik cinsiyetçi şiddet, katiyen geçmiş zamanların, geri kalmış bir çağın izleri değildi. Tersine, kapitalizmin günümüzdeki işleyişinin vazgeçilmez öğeleriydi. Bireysel özgürlüğe dayandığı, herkese mutluluk ve refah vaat ettiği söylenen bir ekonomik ve toplumsal sistem nasıl olur da, kadınların özgürlüklerden mahrumiyetini ve eşitsizliğini sürdürebilirdi? Nasıl oluyor da barışçıl olduğu söylenen bu sistem içinde kadına yönelik şiddet artıyordu? Görünen o ki burjuva ve Marksist kuramcıların bu meseleye dair söyleyecek sözleri pek azdı. Gelişmiş ve az gelişmiş toplumların tahlillerinde gerçekliğin bütün alanlarının olmayışı bizi "Neden?" sorusunu sormaya yöneltti.

"Öteki kadınlar", yani Üçüncü Dünya kadınları, üzerine yaptığımız araştırma kendi durumumuza yönelik eleştirel bir duruş geliştirmemizi sağladı. Asya ve Latin Amerika'da karşılaştığımız maşizmin ve erkek egemenliğinin çeşitli biçimlerinin azgelişmişliğin karakteristiği olduğuna inanarak yola çıkarken, kendi durumumuzun bütünüyle farklı olmadığını çok geçmeden fark ettik. Ve en önemli keşfimizi; yani, cinsiyetçilik ve ataerkilliğin geri kalmışlığa işaret etmesi bir yana, bilakis endüstriyel sistemin ve onun birikim modelinin ideolojik ve kurumsal destekleri olduğu keşfini yapmamız, erkek egemenliğinin tarihsel köklerine ilişkin daha ayrıntılı bir araştırmaya girişirken oldu.

Kadın olarak kendi yaşadığımız sorunlar, Üçüncü Dünya'da yaşayan kadınların (ve köylülerin) durumunu daha iyi anlamamızı sağladı. Onların yaşadığı ezilme ve sömürüye, kendi yaşam tecrübemizin tamamıyla dışında veya yabancı

bir şey olarak tanıklık etmekten bizi alıkoyduğu gibi aynı zamanda hem bizi birleştiren hem de ayıran şeyleri görebildik. Bu "öteki" algısı aynı zamanda, gelişmiş dünyada doğal ve normal varsayılan toplumsal ilişkileri ve Üçüncü Dünya'da anormal varsayılan, özellikle kadın-erkek arasındaki toplumsal ilişkileri sorgulamak için bize eleştirel bir mesafe kazandırdı. Bu dışarıdan bakış bundan dolayı, içeriden –ve aşağıdan– bakışa neden oldu; doğrusu cinsler arasında egemen olan ilişkinin kavranabileceği ve eleştirilebileceği tek duruş noktası burasıdır.

Yine de, dünyanın muhtelif bölgelerini ve kadın-erkek ilişkisinin iki tarafını, birbirleriyle olan *ilişkiler*inden ziyade tecrit halinde incelemeyi sürdürdüğümüz sürece kavrama gücümüz fazla ilerleme kaydedemez. Bu demektir ki geri kalmışlık olmadan gelişme var olmaz, yoksulluk olmadan servet var olmaz ve erkek egemenliği kadınların bağımlılığı ve itaatkârlığı olmaksızın var olmaz. Bu kitabı oluşturan yazılar, bu ilişkileri ve bağlantıları gözden geçirme çabası içindedir.

Bu gayret esnasında, yine de, şimdiye dek ihmal edilmiş alanları –kadınlar ve sömürgeler– mevcut teorilerin üzerine basitçe ekleyemeyiz: Kadınları ve sömürgeleri sonradan gelişigüzel eklemek eksik bir teoriyi tam yapmaya yetmez. İhmal edilmiş alanların dâhil edilmesi, yeni çelişki ve ilişkileri merkeze yerleştirerek eski toplumsal teorileri kökten dönüştürür. Örneğin, bir zamanlar *temel* ilişki olarak görülen ücretli emek ve sermaye ilişkisi; ücretli ve ücretsiz emek arasındaki çelişkinin eklenmesiyle, şimdi giderek genel olarak insan emeği (ücretsiz emek de dâhil) ve sermaye arasındaki çok daha geniş kapsamlı bir çelişkinin sadece bir parçası olarak görülüyor. Ekolojistler, ekonomik büyüme ve çevrenin tahribi arasındaki çelişkiyi teorilerinin merkezine yerleştirdi. Ortodoks Marksizm'in teorik ve kavramsal aygıtı, bu nedenle, kapitalizmin bu yeni eleştirisinin talepleri karşısında artık yeterli değildir.

Marksist toplum teorisi özünde, ezilme ve sömürünün yenilmesi dolayısıyla toplumsal gelişme ve sosyalizme ulaşma-

nın üretici güçlerin ortaya çıkması ve gelişmesine bağlı olduğu varsayımına dayanır. Bu ilerlemenin motorunu, üretim ilişkileri yani mülkiyet ilişkileri ile genellikle teknolojik ilerleme olarak yorumlanan üretici güçlerin gelişmesi arasındaki çelişki oluşturur. Bu süreç içinde tarihsel özneyi, genel çıkarları en fazla temsil ettiği iddiasıyla mülksüz ücretli işçiler oluşturur. Sömürülmeleri yani ürettikleri artı değere üretim araçları sahiplerince el konulması, hem artı değer üretiminin hem de sermaye birikiminin veya geleneksel ekonomik terminolojiyi kullanırsak büyümenin kaynağı olarak görülür. Kadınların ve sömürgelerin sömürüsü ve onların emeğine ve ürününe açgözlü el koyma, bu tahlilde bütünün parçasını oluşturan bir rol oynamaz. "Temel" üretim ilişkisi, yani ücretli emek/sermaye ilişkisi tahlilinde dışarıda bırakılırlar ve özel bir bakış açısına ihtiyaç duyan "marjinal gruplar", "çevre" [periphery], "azgelişmiş' vesaire yaftasını taşırlar. Bunun arkasında saklı olan ve hem Marksist hem de burjuva kuramcıların paylaştığı nosyon; önce bu gibi "grupların" "gelişme" ile bağlantısını yalnızca üretici güçlerin ileri gidişi vasıtasıyla kurabileceği ve ikincisi böyle bir gelişmenin Avrupa örneğini model alacağı, yani sanayileşme ve modernleşme biçimini alacağıdır.

Bu tutuma başlıca çağdaş eleştiriler kadın hareketi ile çevreci ve alternatif toplumsal hareketlerden gelmektedir. Üretici güçlerin dizginsiz gelişmesine ve sınırsız büyümeye dayalı bir toplumsal modelin, "sosyalist" bir hayatın üzerine kurulacağı temelleri yıkacağı iddiaları oldukça yerindedir. İnsanın doğa üzerindeki eyleminin sınırları olduğunun; doğa sınırsız olmadığı ve insanlar da onun bir parçası oldukları için doğanın geri teptiğinin farkına vardılar. Bu gruplar, üretici güçlerin gelişiminin sömürücü karakterini ve doğanın hükmedilecek ve sömürülecek basit bir maddeye indirgenmesini eleştiriyorlar. Otto Ullrich, "üretici güçlerin gelişmesinin" sosyalizmi imkânsız kılacak bir *alt* limiti olmamasına karşın, kesinlikle bir üst limiti olduğunu savundu (Ullrich 1980, 102).

Bununla birlikte, çevreci ve alternatif hareketin endüstriyel sistem ve büyüme modeli eleştirisi, kadın-erkek arasındaki ve

endüstriyel ülkelerle Üçüncü Dünya arasındaki ilişkiyi de gözden kaçırır. Endüstriyel sistemin yaptığı evrensel yıkıma verilen karşılık çoğu kez, ya Kuzeydeki ya da daha çok Güney Avrupa ve Üçüncü Dünya ülkelerindeki alternatif üretim biçimlerinde aranan "bütün" ve "saf" bir doğa arzusundan ibarettir. Fakat bu örtük doğa romantizmi, aydınlatmaktan daha çok gizlemeye hizmet eder. Ekolojik gıda ve Üçüncü Dünya dükkanlarında satılan "doğal" ürünler, Asya ve Afrika'nın el dokuma giysileri de *metadır.* Sömürü ilişkilerini ve özellikle "ucuz emek ülkeleri" diye adlandırılan ülkelerde yaşayan kadınların ve çocukların olağanüstü sömürüsünü billurlaştırır ve cisimleştirir. Bu "alternatif pazar", kapitalist dünya pazarının bir parçasıdır ve sömürgeler en ucuz üreticilerdir. "Alternatif turizm" de, sadece Alman markının, ABD dolarının veya pound sterlinin uluslararası satınalma gücünün fazla olmasından dolayı olanaklıdır.

Aynı şekilde çevreci analizler de, kadın işgücünün sömürülmesini dışlar. Toplumsal ve cinsel işbölümünü yeniden yapılandırma, merkezî bir sorun değildir. Çevreci ve alternatif hareket kadın-erkek arasındaki ve endüstrileşmiş ülkelerle Üçüncü Dünya arasındaki ilişkileri maddi ilişkiler ya da *üretim ilişkileri* olarak değil, ahlaki ilişkiler olarak görür. Bu bakımdan geleneksel ekonomik ya da Marksist tahlillerden öz olarak farklı değildir. Eğer tahlillerinde kadınlardan sona iliştirilmiş olarak bahsederlerse, Üçüncü Dünya'daki yoksulluğun *da*, kadınlarla birlikte, unutulmaması gerektiğine işaret edebilirler. Kadınlara her değinme, endüstriyel sistemin bolluk ve aşırı üretiminin özünde kadınların ve sömürgelerin sömürüsünün yattığı gerçeğinin kavranmasından ziyade, vicdan rahatsızlığının bir sonucu gibi görünür.

Bu dışlanmış yaratıkların –kadınlar ve sömürgeler– paylaştıkları şey nedir? Birincisi, her ikisi de toplumsal üretim denen şeyin dışında tanımlanır ve "doğa alemi" içine yerleştirilir ya da daha doğru bir ifadeyle, indirgenir, çünkü sözde "geri kalmış" doğa fikri kapitalizm öncesinde ortaya çıkmadı. Kadınların "doğaya" erkeklerden daha yakın olduğu gö-

rüşü burjuva toplumlarının yükselişi ile ortaya çıktı ve 19. ve 20. yüzyıllarda altın çağını yaşadı (Guillaumin, 1978; Griffin, 1978).

Bu süreçte kadınlar "iyi" ve "kötü", "medeni" ve "yabani", "uysal" ya da "evcil" olanlar diye bölündü (Heinsohn et al 1979). Ehrenreich ve English (1975) ile Bock ve Duden'in (1977) gösterdiği gibi, "iyi" kadının evrensel modeli olarak evcilleştirilmiş ev kadını yaratıldı. "Kötü" (vahşi, yabani, medenileşmemiş ve geri kalmış) kadınlar, işçilerin ve köylülerin kadınları olarak görüldüler. Bu yafta daha sonra sömürgeleştirilmiş halkların kadınlarına geçti. Paradoksal olarak yine de –uysal olan ve olmayan– kadınlar, dış doğayla birlikte mutluluk ve iyilik beklentilerinin odak noktası oldu. Onlardan en geniş anlamda yaşamı üretmeleri beklendi. Kadınlar yalnızca gelecek kuşak ücretli işçileri doğurup bakmakla kalmayacak, fakat aynı zamanda bitkin ve yabancılaşmış ücretli işçilerin insanlığını tekrar kazanabildikleri bir "doğa" rezervi olarak evi ve özel alanı da devam ettireceklerdi.

"İyi" ve "kötü", "medeni" ve "yabani", "ilerici" ve "geri" bölünmesinin mekanizması, Asya, Latin Amerika ve Afrika'nın fethedilen ve boyunduruk altına alınan bölgelerine de aynen uygulandı. Bunlar da "doğanın" içinde tanımlandı; "medeniyete" yükselişleri ve "medeni" ulus statüleri, öteki toprakların ve toplumların "ilkel" ilan edilmesini gerektiren, yeryüzünün ve sermayenin beyaz hükümdarlarının "doğa"sı durumuna getirildiler. Marta Mamozai'nin, Alman sömürge yöneticilerinin kendi tebaalarıyla ve özellikle onların arasındaki kadınlarla ilişkileri konusunda yaptığı araştırma, Afrika ve Asya kadınlarının "doğalaştırılmasının" beyaz Alman kadınların "medeni" burjuva hanımları statüsüne yükselmesi ile yakından bağlantılı olduğunu ortaya koydu (Mamozai, 1982).

Bu yöntem, geriliğin değil, sistematik dışlama veya *sömürgeleştirme*nin bir örneğini oluşturur. Kadınlar ve boyunduruk altına alınan halklar, (erkek) ücretli işçilerden ve kapitalistlerden müteşekkil düzgün topluma ait değilmiş gibi tahayyül edilirler. Daha çok, üretim araçları veya su, hava ve toprak gibi

"doğal kaynak" muamelesi görürler. Bu sömürgeleştirmenin gerisinde yatan ekonomik mantığa göre, kadınlar (insan üreten bir "üretim aracı" olarak) ve toprak, sermayenin hiçbir şekilde üretemeyeceği metalardır. Bu yüzden kadınlar ve toprak üzerindeki kontrol, sömürüye dayalı her sistemin temelini oluşturur. En önemli şey, bu "üretim araçlarına" *sahip* olmaktır; onlarla kurulan bir *ele geçirme* ilişkisidir. Bu, ücretli emekle sermaye arasındaki temel üretim ilişkisinin ortaya çıkışının ön koşuludur ve sırasıyla kadınların ve sömürgelerin "doğal kaynaklar" gibi ele geçirilmesine izin verir.

Bu sömürgeleştirme sürecine maruz kalanlar açısından bu ele geçirme ilişkisi; soygun, gasp etme ve hayatlarının temelden yıkımı demektir. Bu ilişkiyi dayatma ve sürdürme aracı her yerde *şiddettir.* Üstelik çoğunlukla doğrudan şiddettir ve ancak yüzeysel biçimde ve "medeniyetin" sadece birkaç merkezinde yapısal nitelikte bir şiddet haline gelir. Bu nedenle, ırkçılığın, cinsiyetçiliğin ve faşizmin ülküleri uğruna kadınları ve fethedilen halkları sömürgeleştirme süreçlerini incelemeliyiz. Sömürgeleştirilmişlere –yani ele geçirilmişlere– yönelik şiddet, özünde güya "verimli" olan büyüme modelinin yıkılmasıyla orantılı hızda artacaktır.

Bu kitaptaki bölümler, tahlilimizi oluşturma sürecini yansıtan, belirli bir kronolojik sırayı takip ediyor. İlk beşi 1978 ve 1980 yılları arasında yazıldı ve son dördü ise 1980 ila 1983 yılları arasında ortaya çıktı. Denemeleri gruplara ayıran temalara bakıldığında bu tahlilin kuramsal boyutları şu şekilde ortaya çıkıyor:

1. Kapitalizm ve Kadın Emeği;
2. Kadınların ve Doğanın Sömürgeleşmesi ve
3. Kadınların Mücadelesi ve Sermayenin Politikası.

İlk denemeler, feminist hareket içinde sürdürülen ev işi konusundaki tartışma bağlamının yanı sıra, 1970'lerde solcular arasında yapılan emperyalizm, azgelişmişlik ve sömürge tartışmalarını da kapsayan bir bağlamda kaleme alındı. Batı'daki ev işi tartışmasının tersine, ev işinin bugüne kadar kendisini "unutmuş" olan Marksist teoriye entegrasyonu asıl ilgi alanı-

mız değildi. Bizim asıl ilgi alanımız, kapitalizmin yalnızca ücretli emek ve sermaye arasındaki ilişkiden *ibaret olmadığını* göstermekti. Ev işinin ve sömürgelerde geçim araçları üreticilerinin karşılığı ödenmeyen işgücünün tahlili, kapitalizmin yaygın algılanışının temelden eleştirisine yol açar.

Kadın hareketinde ve tartışmalarında yer almamız ve Üçüncü Dünya ülkelerindeki deneyimlerimizden başka, tahlillerinizi geliştirmek için bize önemli bir itici güç sağlayan Rosa Luxemburg'un sermaye birikimine ilişkin çalışmasıdır. Emperyalizmi Marksçı birikim şemasına uydurmaya uğraşırken, sermaye birikimi ya da sermayenin genişletilmiş yeniden üretiminin sadece kapitalist-"olmayan" toplumsal tabaka ve çevreler olarak adlandırdığı şey temelinde mümkün olduğunu bulmuştu. Söz konusu toplumsal tabaka ve çevreler bu süreç içinde hem sömürülür hem de ortadan kaldırılır. Çoğunlukla Avrupa ve ABD'deki köylülerin "doğal ekonomilerini" ve bunların tipik örneği olan sömürgeleri hesaba katmıştı.

Fakat bu toplumsal tabaka ve çevrelerin, Marksçı birikim şeması içinde yeri yoktu. Benzer bir ihmali Avrupa ve ABD'de ev işi söz konusu olduğunda gözlemledik. Ve yine de, Batılı ev kadınlarının ücretsiz emeğinin ve küçük köylülerle sömürgelerdeki diğer geçim aracı üreticilerinin ücretlerinin ödenmeksizin ya da düşük ücretlerle çalışmalarının, klasik sermaye-ücretli emek ilişkisinin inşasına gizli bir temel teşkil ettiğinden kimsenin şüphesi olamazdı. Kapitalizmin, doğrudan şiddet, soygun ve aşırı sömürüye dayalı "sürekli ilkel birikim" süreciyle, ücretli işçilerin "bilimsel" sömürüsüne dayalı sözde "kapitalist birikim" sürecini daima "ekonomik zor" kullanarak birleştirdiği gerçeğini göz önünde bulundurarak Rosa Luxemburg'un tahlilini genişlettik. Kadınlar, sömürgeler ve doğa, bu sürekli ilkel birikim sürecinin ana hedefleridir.

Onların aşırı sömürüsü, geçmişte ve bugün hâlâ ücretli işçilerin sömürüsünün ön koşulu olduğu için, onlara Rosa Luxemburg'un yaptığı gibi kapitalist-"olmayan" toplumsal tabaka ve çevreler demek doğru değildir. Kapitalizm her iki süreci

de içerir. Sermaye birikimi, birbiriyle etkileşim halinde birkaç üretim ilişkisine dayanır ve bunlar arasında ücretli emek ilişkisi sadece en ayrıcalıklı olandır.

Bu fikirleri ilk olarak Claudia von Werlhof "Kadın Emeği, Ekonomi Politiğin Eleştirisindeki Kör Nokta" adlı yazısında (1. bölüm) ayrıntılı biçimde açıkladı. Von Werlhof, "Merkez"deki ev kadınlarının ve "çevre"deki küçük köylülerin Marksist sömürü ve birikim tahlillerinde sadece "unutulmuş" olmakla kalmadığını, fakat "ekonomi" diye tanımlanan şeyden sistematik olarak dışlanmalarının beyaz (erkek) ücretli işçinin "yükselişi" ve sözde "egemen" ilişki olarak tanımlanan sermaye-ücretli emek ilişkisi için gerekli bir önkoşul olduğunu iddia ediyor. Böylesi bir tahlil aynı zamanda yaygın olan iki sınıflı şemayı da sorgulamaktadır. Kapitalist toplum sadece (temel olarak) kapitalistlerden ve çoğunlukla beyaz, (erkek) ücretli işçilerden oluşmaz. Kapitalist sömürü piramidinde en az üç katman vardır: kapitalistler, ücretli işçiler (çoğunlukla beyaz ve erkek) ve (çoğunlukla kadın) ücretsiz işçiler, ev kadınları ile (kadın ve erkek) sömürgelerdeki geçim aracı üreticileri.

Maria Mies bu tahlile dayanarak "Kapitalist Gelişme ve Geçim Araçları Üretimi: Hindistan'da Kırsal Kesim Kadınları" (2. bölüm) konulu yazısında, kapitalist kalkınmanın yoksul kır kadınlarının yaşam ve çalışma koşulları üzerindeki etkilerini inceliyor. Hindistan'daki kalkınma sürecine ilişkin yaptığı tahlilin en önemli sonucu; yaşam ve ekonomi alanlarının kapitalist pazar ekonomisine daha fazla entegrasyonunun kadınların durumunu şimdiye kadar hiç de iyileştirmediği, hatta tersine, hayatta kalma şanslarını ve beşeri hayatı her yerde kötüleştirdiğidir. Bu, özellikle yoksul, kırsal kesimdeki geçim araçları üreticileri için geçerlidir. Söz konusu kötüye gidiş, kimi "kapitalizm öncesi gerilik" ya da "feodalizm"in değil, tersine kapitalist modernleşmenin kaçınılmaz sonucudur.

3. bölümde Veronika Bennholdt-Thomsen "Yoksullara Yatırım" ile, uluslararası kalkınma kuruluşlarının –burada Dünya Bankası– politikalarının, özellikle köylü kadınlar da dâhil ol-

mak üzere küçük köylülerin (aile çiftçilerinin) ücretsiz işgücünün "değeri"nin nasıl farkına vardığını gösteriyor. Bu bakımdan uluslararası finansın kuramcıları ile politika üretenleri ve onların uygulamaları, sol kanattan gelen eleştirilerin sınırlı kavrayışının çok ilerisindedir. Mutlak yoksulluğa karşı bir strateji kisvesi altında, uluslararası kuruluşlardan başka devlet kuruluşları da küçük mali yatırımlarla, Üçüncü Dünya köylülüğünün hem geçim kaynakları hem de geçimini sağlayan emeği üzerinde kontrol ve güvenle tutunacağı bir destek sağlayabilir. Bu stratejinin birincil amacı mutlak yoksulluğun ortadan kaldırılması değil, fakat yoksulların "az kullanılan ya da kullanılmayan" bütün emek kapasitesini "üretken" bir biçimde mümkün olduğu kadar kullanmaktır ki bu da birikim süreci için kârlılık anlamına gelir. Bu politikanın yaşama geçirilmesinin başlıca aracı "gelir üreten faaliyetler" ve diğer projeler için sağlanan küçük kredilerdir. Veronika Bennholdt-Thomsen, karşılığı ödenmeyen, düşük ücretli ya da ücretsiz emeğin hiç de yeni bir fenomen olmadığını, hatta başından beri kapitalist gelişmenin her yerde kendine özgü bir parçası olduğunu kanıtlamaya çalışır. Ona göre; toplum kuramının cinsiyetçi ve ırkçı önyargıları bu gerçekliğin tanınmasını bugüne kadar engelledi. Bennholdt-Thomsen, ayrıntılı teorik tezlerle bu çıkmaz sokağın dışında bir yol önermektedir.

Kitabın ikinci bölümü, cinsiyete dayalı işbölümünün tarihsel ve toplumsal köklerinin tahlili; çağdaş "doğa" ve "toplum" kavramlarının teorik kökenleri ile ataerkil-kapitalist ilişkilerin kuruluşu ve ilerletilmesinde şiddetin yeri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu süreçlerin ve yapıların tahlilinde, sömürgeleştirme kavramı önemli bir rol oynar.

Maria Mies 4. bölümde "Cinsiyete Dayalı İşbölümünün Sosyal Kökenleri" ile, asimetrik ve hiyerarşik bir cinsiyete dayalı işbölümünün kökenlerine ilişkin ve genellikle cinsiyetlerin antropolojik ve sosyolojik teorilerinde yer alan biyolojik ve cinsiyetçi önyargıları aşmaya çalışan bir açıklama sunuyor. Mies, en sonunda erkeğin kadınlar üzerindeki egemenliğinin ortaya çıkmasının, bazı erkeklerin ya da erkek gruplarının si-

lahlar üzerinde tekel oluşturmaya muktedir olmasına ilişkin tarihsel gerçeklikten kaynaklandığını kanıtlamaya çalışıyor. Erkekler, silahlar marifetiyle, doğa, kadınlar ve aynı zamanda kendi bedenleri ile kurdukları ilişkiyi sonunda, birlikte çalışma ve karşılıklı bir ilişkiden sömürü ve yağmanın tek-taraflı ilişkisine dönüştürdüler. Ele geçirmenin bu yağmacı tarzı (çünkü üretim tarzı değildi), soygun ve savaşın çalışmaksızın servet ve "fazla" biriktirmenin en hızlı yolu olması açısından, kadınların doğayla kurduğu üretici ve işbirliğine dayalı etkileşimden "daha başarılı" çıktı. İlk olarak erkeklerle kadınlar arasında kurulan bu yağmacı ilişki, tarih boyunca ortaya çıkacak sömürüye dayalı bütün ilişkilerin paradigması oldu. Esas olarak şiddet içeren bu ilişki, kapitalizmin egemenliği altında ortadan kaldırılmadı; sadece hafifletildi. Tarihsel olarak, bu şiddet, kadınların kendi bedenleri üzerindeki özerkliğini yok etmek için Avrupa'da cadı-avında ve halkların kendi toprakları ve geçim araçları üretimiyle olan özerk ilişkilerini yok etmek için sömürgelerde kullanıldı. Her iki süreç de aşağı yukarı aynı dönemde yaşandı. Beyaz (erkek) ücretli işçi, biçimsel olarak "özgür" proletarya statüsüne ancak bu "prelüd"ün arkasından ve fakat sadece kadınların ev-kadınlaştırılması ve başka halkların sömürgeleştirilmesi yoluyla "yükselebildi". Kadınlara ve sömürgelere yönelik "ekonomi dışı şiddet", "ekonomik zora" dayalı ücret-emek ilişkisinin kurulmasının temeli olarak kaldı.

Bu tahlil bağlamında, 5. bölümdeki Claudia von Werlhof'un "Kapitalist Toplumda Doğa ve Toplum Kavramı", kapitalizmde ortaya çıktıkları biçimiyle "doğa" ve "toplum" arasındaki çelişkili ilişkiyi tartışıyor. Kapitalizmin doğuşuyla yaratılan "doğa" kavramının, doğanın ekonomik bir tanımına, maliyetlerden muaf, yani sınırsız biçimde ele geçirilmesi serbest olan her şeyin "doğa" olarak tanımlanmasına dayandığını iddia eder. O halde bu kavram kadınları, dünyayı, suyu ve diğer "doğal kaynaklar" ile yerli halkları, toprağı ve sömürgelerdeki halkları da içeriyordu. Öte yandan bu "doğa", cansız sermayeye dönüştürülecek "yaşam", canlı insanlar ve madde-

lerin sonsuz sağlayıcısı idi. Bu süreçte doğa giderek daha fazla tahrip edilmesine karşın, bu, medeni toplumun oluşmasının ön koşulu olarak değerlendirildi. Bununla birlikte, doğa, kapitalist birikim sürecinin ve cansız sermayenin sonsuza kadar büyümesinin ön koşulu olarak kalırken, kapitalizmin kendisi "doğayı" yeniden yaratmak zorundadır. Doğal bilimler ve teknolojik buluşlar aracılığıyla sürekli yapılmakta olan şey budur. Yine de, sermaye ile doğa veya "toplum" ile "doğa" arasındaki esas olarak uzlaşmaz [antagonist] ilişki bu ele geçirme tarzı içinde aşılamaz.

Veronika Bennholdt-Thomsen, 6. bölümde "Kadın Emeği ve Kadına Yönelik Şiddet" ile medeni toplumda şiddetin rolüne ilişkin bu tartışmayı sürdürüyor. Modern toplumda şiddet, ekonomi dışı bir faktör olmaktan öte, ekonominin içsel bir parçasını teşkil eder. Bu, (klasik) sömürgecilikle birlikte sona ermedi. Bennholdt-Thomsen, kapitalizmin kadın emeği üzerindeki egemenliğinde doğrudan şiddet olmaksızın işleyemeyeceğini gösteriyor. Kapitalist işbölümü bizzat cinsiyetçidir; yani cinsiyetçilik bu "üretim" tarzının ya da daha doğru bir ifadeyle, ele geçirme tarzının işleyebilmesi için temel oluşturur. Kölelik ya da zorla çalıştırmada olduğu gibi şiddet aracılığıyla sürekliliği güvence altına alınır. Açık ve gizli, doğrudan ve yapısal şiddet, kadınları ezilmiş bir toplumsal konuma mecbur eder. Aslında, onların emeği bu yüzden her yerde, zorla çalıştırılan emektir. Bu ilişkiler, erkek sadizmine özgü birtakım şeyler değil, kadına yönelik şiddetin artmasının kökeninde yatan nedenlerdir.

Üçüncü bölüm, bir taraftan genel olarak kadınlar karşısında sermayenin izlediği politikaların yeni yönelimleri üzerine odaklanırken, öte yandan özellikle Üçüncü Dünya'da kadınların bu politikalara karşı direnişi ve mücadelesi üzerinde duruyor.

7. bölümde Maria Mies "Hindistan Kırsalında Sınıf Mücadeleleri ve Kadınların Mücadeleleri" ile, yoksul kır işçisi kadınların örgütlenme sürecini ve hem kocalarının cinsel baskısına, hem de toprak sahiplerinin sömürü ve tacizine karşı mücadelelerini anlatarak, kır kökenli yoksul kadınlar için sınıfsal sömürü ve ezilmenin, ataerkil sömürü ve ezilmeyle yakından

ilişkili olduğunu ve bu yüzden birine karşı verdikleri mücadelenin diğerine karşı verdikleri mücadeleden ayrılamayacağını örneklerle gösteriyor. Bu örnekle, Ortodoks Marksist parti ve örgütler tarafından yaygın olarak kabul edilen görüşün, yani erkeğin ezmesine karşı direnişin sınıf mücadelesine tabi olması ve ondan zaman ve mekân bakımından ayrılması gerektiği fikrinin aksine, yoksul köylülerin bir sınıf olarak gücünün her iki mücadelenin birleştirilmesiyle zayıflamadığını, tersine, güçlendiğini gösteriyor.

8. bölümde Veronika Bennholdt-Thomsen, kadın emeğinin zorla kullanılmasının özel modern biçiminin, yani ev kadınının, bütün dünyada ve özellikle Üçüncü Dünya'da yayılmasını sağlayan mekanizmaları tanımlıyor. "Ev Kadınları Neden Üçüncü Dünya'da da Hâlâ Yaratılıyor?" yazısında ev kadını modelinin kadınla ilgili kalkınma programlarının ve politikalarının çoğunun teorik özünü oluşturduğunu kanıtlıyor. Ev kadını olarak tanımlanmak, kadınların fiilen yalnızca evde çalışması anlamına gelmez; "ev" her halükarda ne anlama gelir? Arabanın ön camı, bir kulübe, bir kaldırım mı? Şu anlama gelir: Ücretsiz ya da az ücretle herhangi bir işi herhangi bir anda ve herhangi bir yerde yapmak zorunda olmaları ve "ekmek kazanan" bir erkeğe maddi olarak bağımlı sayılmaları gerçeğinden hareketle, böyle bir erkek olup olmadığına ya da aileye "ekmek" getirip getiremediğine bakılmaksızın, bu düşük ücretin haklı gösterilmesi demektir. Kadınların ev-kadınlaştırılması bu açıdan aynı zamanda geçinmeleri için gereken, sahip oldukları kaynakların kadınlardan çalınması, sosyal ağlarının yıkılması ve böylece atomize edilmeleri anlamına da gelir.

Kitabın son bölümünde "Proletarya Öldü: Yaşasın Ev Kadınları!" ile Claudia von Werlhof, Üçüncü Dünya ülkelerinde gözlemlemiş olduğumuz yapıların ve ilişkilerin giderek Birinci Dünya ülkelerinde yeniden kurulduğunu iddia ediyor. Uluslararası ve ulusal sermaye, kendi birikim krizini çözmek için şimdiye kadar gizli olan ev kadınlarının üretim ilişkilerinin şimdi açıktan açığa propagandasını, bu kez yalnızca işgü-

cünün yeniden üretilmesi için değil, aynı zamanda metaların üretimi için, büyüme krizinin derdine deva olarak yapıyor. Verimlileştirme ve otomasyon giderek "özgür" proletaryayı gereksizleştiriyor ve onunla birlikte gelen, özgür, demokratik, erkek, beyaz ücretli işçi; kapitalizmi devirecek tarihsel özne modelinin evrenselleşmesine dayalı "gelecek imajı" kayboluyor. Proletarya kayboluyor çünkü o; a) çok pahalı, b) yeterince "üretken" değil. Ev-kadınlaşmış emek; yani, ev işinin tipik özelliklerini taşıyan, yani sendikalarca ya da iş hukukunca korunmayan, herhangi bir zamanda herhangi bir fiyata elde edilebilen, "gelir üreten faaliyetler"de olduğu gibi "çalışma" olarak değil ama "faaliyet" olarak kabul edilen, yalıtılmış ve örgütsüz vs. demek olan emek, gittikçe artarak onun yerini alıyor. "Çalışmanın esnekleştirilmesi" sloganı altında, bugün sermaye bu modele göre çalışmanın yeniden yapılandırması politikası izliyor. Özellikle yeni bilgisayar teknolojileri ve evde çalışmanın eski/yeni stratejisi ile ilişkili olarak emeğin ev-kadınlaştırılmasının propagandası yapılıyor. Kadınlar "formel sektörün" dışındaki bu yeni işgücünün çoğunluğunu oluşturacaktır. Fakat erkekler de kendilerini giderek daha fazla, böylesi bir ev-kadınlaşmış çalışma ilişkileri ağı içinde bulacaktır. Sermayenin bu yeni stratejisini güdüleyen şeyler sadece ekonomi değildir. Emeğin ev-kadınlaşması bu anlamda örgütlü (erkek) proletaryanın gücünü kıracak politik bir stratejidir de. İş tanımı içine hiçbir zaman ev işini dâhil etmeyen sendikalar, sermayenin bu stratejisine karşı koyacak durumda değildir.

Bu denemelerin kaleme alınmasından bu yana, aynı zamanda diğer alanları da ilgilendiren bu perspektifin sonuçları bizim için netleşti. Bazıları şunlardır: kapitalist-ataerkil ilişkilerin ve kadınların ikincilliğinin oluşması, korunması ve yeniden yapılandırılmasında devletin rolü; sosyal bilim araştırmaları ve sosyal teorilerin feminist bakış açısıyla temelden bir eleştiriye tabi tutulması; teknolojinin ve özellikle hem kapitalist hem de sosyalist toplumlarda hüküm süren ataerkil-kapitalist ilerleme kavramının feminist bir eleştirisi. Sonuncusu

özellikle yeni üreme teknolojilerin ve genetik mühendisliğinin meydana çıkması ile alakalı hale geldi. Üstelik bu tahlil temelinde feministlerle, çevreci ve alternatif hareketler arasında bir tartışma ve günümüz krizinden çıkışı ekonominin ikili hale gelmesinde görenlerin eleştirisi başladı. Bu bağlamda, realitenin bütününü kapsayan bir perspektifin, feminist bir gelecek toplum perspektifinin geliştirilmesi, bugünün ve yarının acil görevi haline geldi.

MARIA MIES

BİRİNCİ KISIM

Kadın Emeği ve Kapitalizm

BİRİNCİ BÖLÜM

KADIN EMEĞİ: EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİNDEKİ KÖR NOKTA*

Claudia von Werlhof

> Ekonomi politik, farklı insan topluluklarının ürettiği ve mübadele ettiği koşullar ve biçimlerin ve ürünlerin her devirde bu koşullar ve biçimlere uygun şartlarda dağıtılmasının bilimi olarak, [yani] bu genişletilmiş anlamda, henüz oluşmaktadır. Ekonomi hakkında şimdiye kadar sahip olduğumuz bilimsel bilginin neredeyse tamamı kapitalist üretim tarzının evrimi ve gelişimiyle sınırlıdır.

Engels'in bu ifadesinin, tarihin akışı boyunca kadınların toplumsal durumuna uygulanabilir olup olmadığını incelemek istiyoruz. "Kadın sorunu" olarak tanımlanan şey yalnızca bireysel ve mikro toplumsal ilişkilerin değil, aynı zamanda, uluslararası ve tarihsel yönleri de olan makro toplumsal ilişkilerin de konusudur.

Meselenin özellikle bu yönlerine, ilerleyen sayfalarda daha ayrıntılı bir biçimde bakılacaktır: a) çünkü; cinsiyete dayalı işbölümünden bahsetmeksizin, tarihteki çeşitli üretim tarzları mantığının nitelendirilmesi ve örneklenmesi olanaklı değildir ve b) çünkü; "kadın sorunu" temel bir sorun olarak görülme-

(*) Bu bölüm ilk olarak şu kaynakta yer almıştır: Beitrage für Feministischen, *Theorie und Praxis*, No. 1, 1978, s. 18-32.

dikçe Avrupalı olmayan toplumların gelişiminin ve Ortaçağın sona ermesinden itibaren bu toplumların Avrupa'yla (ve daha sonra ABD ve diğer merkez olarak adlandırılan ülkelerle) olan ilişkilerinin kavranması yüzeysel kalmaya mecburdur.

Şimdiye kadar ekonomi politiğin hem klasik hem de modern eleştirisinin parametreleri içinde yapılan tartışmaların, meselenin bu iki yönüne gösterdiği ilgi yetersizdi. Feministler de bu hususu neredeyse hiç dikkate almadılar.

Üretim tarzları ve uluslararası ilişkilerin tanımına ilişkin güncel tartışmanın, gerçekten farkında olmadan sürekli kadın sorununun etrafında dönüp durması o yüzden sürpriz değildir. Birbirine bu kadar yakın olmasına karşın, mevcut epistemolojik boşlukların gizli kalmasının asıl nedeni belki de beraberindeki toplumsal ilişkilerin "halkın zihninde anlaşılabilir oldukları halde, iç ilişkileri kendilerinden ne denli gizli tutulursa o denli açık seçik görünür" (Marx, 1959: 77, 817) olmasından dolayıdır.

Hatta bu bağlamda ileri sürülen pek çok sorunu aslında kadın sorunu olarak gören, özgürleştirici anlayışa karşı bile sanki bilinçsizce bir direniş gösterilmektedir. (Diğer pek çok yazarın tersine kadın sorununu açıkça konu edinmesine rağmen, bu Meillassoux (1976) için de söz konusudur.) Bu direnişe verilecek başka örnekler; Üçüncü Dünya'daki üretim tarzlarını (ki biz üretim ilişkileri diyoruz), "heterojenlik" (A. Cordova), "hiyerarşi" (S. Amin), karşılıklı ilişki ya da "eklemlenme" (P.Ph. Rey, E. Terray) ve "eşitsiz gelişme" (E. Mandel) ile açıklama teşebbüsleridir.

Yine de "geleneksel" ve "modern"in pozitivist ikilemini anımsatan sözde "üretim tarzları tartışması"nın ("Asya tipi" üretim tarzı üzerine en son tartışmaya da bakınız) ilerici unsuru, tam da "kapitalist normlar dediklerinden sapan üretim ilişkilerinde çalışanlar *kimdir*?" sorusunun sorulduğu noktada durmaktadır.

Yalnızca "homojen" üretim ilişkilerine sahip olduğu söylenen sözde Birinci Dünya (Amin, 1975: 236)[1] referans alınarak, "heterojenlik" sorusunun sorulmaması şaşırtıcıdır. "Homojen-

1 Senghaas-Knobloch burada bir istisnadır.

lik" varsayımı yalnızca Avrupa merkezli olmakla ve kapitalizmi yüceltmekle kalmaz; hatta bütün diğer üretim ilişkilerinin Birinci Dünya'nın üretim ilişkilerindeki "homojenlik" ile kıyaslandığında "çarpık" ve "azgelişmiş" (Mandel, 1970: 25) görülmesinden dolayı cinsiyetçidir de. Çünkü, ücretin işgücünün yeniden üretim maliyetinden daha az olması bakımından işgücünün Birinci Dünya'da da "aşırı" sömürüldüğünün anlaşılmasını güçleştirir, hatta inkâr eder. Gerçekten de bu alanlardaki üretimin başka tuhaflıkları bir yana, toplam çalışma saatlerinin yarısı asla ödenmemektedir. Bizim "çarpık" ve "azgelişmiş" halkımız kadınlardır.

Üretim tarzları tartışmasının bir benzeri, bizzat Üçüncü Dünya'daki toplumsal ilişkilerin bakış açısından hareketle tartışılan emperyalizm teorisi, şimdi olduğu gibi o zaman da, yalnızca ücretli emek alanındaki üretim ilişkilerini göz önüne alır (Busch ve diğer, 1971; Neusüss, 1972) ve özellikle dolaşım alanına yani dünya pazarına takılıp kalır. Bu suretle, sadece Rosa Luxemburg'un erken yaklaşımının ötesine geçme başarısı gösteremediği gibi, onun emperyalizm teorisini gerçekten özümseyemez. Çelişkili bir şekilde, *Sermaye Birikimi*'nde kadın sorunu hakkında da yazdığının farkında olmayan Rosa Luxemburg şimdiki tartışmaların çoğunu önceden tahmin etmişti. Luxemburg, hem Birinci hem de Üçüncü Dünya'daki "kapitalist" ve kapitalist-"olmayan" alanların, süren tarihsel rastlantısını belirtmekle kalmadı, aynı zamanda teorisinin temelini bu iki alan ve iki dünya arasında varolan ilişkilerin mantığı üzerine kurdu.

> Kesin olan gerçek şudur ki; artı değer işçilere ya da kapitalistlere satış yaparak değil, ancak böylesi sosyal yapılanmalara ve kendi üretimi kapitalist-olmayan toplumsal tabakalara satılırsa gerçekleşebilir. (Luxemburg, 1963: 351-1)

Fakat bu kapitalist-"olmayan" üreticiler, bir ücret karşılığı meta üretmeyen bu insanlar kimlerdir? Onlar çoğunluktur: dünyanın her yerindeki ev kadınları, asıl olarak Üçüncü Dünya'da kendi geçimleri için üretim yapan her iki cinse mensup

köylüler, pek çoğu yine Üçüncü Dünya'da yaşayan sözde "marjinalleşmiş" insanlardan oluşan erkek ve kadın ordusu (ne yazık ki Luxemburg sadece köylüleri dikkate alır). Luxemburg'a göre, yine de, ne artı değerin gerçekleşmesinden ne de ortaya çıkışından kapitalistler ve ücretli emekçiler tek başlarına sorumludur:

> Kapitalist-olmayan yapılar kapitalizme verimli bir toprak sağlar; daha doğrusu, sermaye bu tür yapıların kalıntılarından beslenir ve bu kapitalist-olmayan çevreler birikim için vazgeçilmez olmasına karşın, kapitalizm yine de bu yaşama ortamını ortadan kaldırma pahasına onu yiyip bitirerek ilerler. Tarihsel bakımdan, sermaye birikimi, kapitalist ekonomi ile onlar olmaksızın varlığını sürdüremeyeceği kapitalizm öncesine ait üretim yöntemleri arasında bir tür metabolizmadır; bu gerçeklerin ışığında onları çürütür ve asimile eder. Bu yüzden sermaye ne kapitalist-olmayan yapıların yardımı olmaksızın birikebilir ne de kendisiyle yan yana varoluşuna tahammül edebilir. Yalnızca kapitalist-olmayan yapıların sürekli ve tedrici olarak çözülmesi sermaye birikimini olanaklı kılar. (Luxemburg, 1973: 416)

Burada tanımı yapılan şey, tek kelimeyle, sermaye ilişkilerinin mantıksal ve temel bir parçası olan, kesintisiz "ilk" birikim sürecidir. Birinci Dünya'daki ve/veya kentsel bölgelerdeki birikimi kolaylaştırma amacı taşıyan bu sürecin mekânları, Üçüncü Dünya ve/veya tarımsal alanlar –eklemeden geçemeyeceğiz– ve hanelerdir.

Bu keşif, yani sözde ilk veya ilkel birikimin Avrupa için feodalizmden kapitalizme geçişi sırasında bir bölgeyle sınırlı tarihsel ve yalıtılmış bir oluşumdan çok daha fazla önem taşıdığının keşfedilmesi, aynı zamanda bugünkü tartışmaların merkezî noktalarından birisini oluşturur:

> Kapitalist üretim tarzına özgü birikim mekanizmalarına (genişletilmiş yeniden üretime) paralel olarak, ilk birikim mekanizması hâlâ varlığını sürdürür. Bu kapitalist dünya sistemi-

nin merkeziyle çevresi [periferi] arasındaki ilişkiyi karakterize eder. (Amin, 1971: 51)[2]

Farklı birikim mekanizmalarının "paralelliği" terimi yine de yerini, sermaye birikiminin farklı evrelerinin birbiri üzerine inşa edildiği bir süreç tasavvuruna bırakmak zorunda kalacaktı (Marx, 1939: 504). Çevredeki ve merkezdeki üretim ilişkileriyle, çevre ile merkezin arasındaki üretim ilişkileri bu süreçten eşit olarak etkilenir; bu Luxemburg'un zaten tahlil ettiği bir olgudur. Bu sürecin izi sonuna kadar sürülerek, hanenin içinde mi yoksa dışında mı olduğuna bakılmaksızın, bir erkekle bir kadın arasındaki mikro-ilişkiye kadar gidilebilirdi. Luxemburg, tezinde kendisini engelleyecek hiçbir şey bulunmamasına rağmen, bu kadar ileri gitmedi.

Öte yandan, "kadın emeği" üzerine yapılan tartışmanın yine de, üretim tarzıyla ve bir bütün olarak birikimle, bunların uluslararası belirleyicileriyle bağlantısı henüz kurulmamıştır. Zira bu kapitalist-"olmayan" dedikleri üreticilerin ve tüketicilerin (ev kadınlarının, geçim araçları üreten köylülerin ve genel olarak kentsel ve kırsal bölgelerin marjinal insanlarının) gerçekte ne yaptığını kendimize sorarsak, ortak karakteristiklerinin farkına varabiliriz: Ek bir ücret alsın ya da almasınlar, genellikle asgari ücretleriyle tek başlarına hayatta kalamayacakları için (asgari ücret bile kazanamayanlar için böyle bir tartışmanın bile gereği yoktur) doğrudan kendi tüketimlerine dönük meta üretmeye (de) zorlanırlar. [Örneğin; hayvan besleme ya da bostan yetiştirme, kullanılmış ürünleri yeniden işleyerek onlardan yararlanma, genellikle tarımsal ürünlerin ya da el sanatlarının bir kısmını satma, evlerini kendi başlarına yapıp bakma ve kıyafetleri dikme, ("kendi işini kendin yap") çocuk bakımı da dâhil bütün ev işlerini yapma vesaire].

Kendi bakış açılarından hayatlarını sürdürmelerine hizmet eden şey, sermayenin bakış açısından işgücünün yeniden üretimidir. Hatta sermayenin ücretli emek olarak bu işgücüne ya da hepsine birden ihtiyacı olmadığı ya da yalnızca belirli ara-

2 A.G. Frank ve E. Senghaas-Knobloch ile karşılaştırın.

lıklarla (genellikle yaşamın en iyi döneminde, yani gençlik yıllarında) ihtiyaç duyduğu zamanlarda bile, "marjinal kitle"nin bu yedek havuzundan her an, her şekilde ve elbette ucuz olarak, üretimi ve yeniden üretimi için geçimini sağlamak zorunda kalmadan istifade edebilir.

Kapitalist-"olmayan" dedikleri bu ilişki (kapitalist-"olmayan" çünkü ücretli emeğin dışında) yani yaşamın (sermaye için potansiyel-meta olan işgücünün) ücretsiz, kullanım-değerine yönelik geçimlik çalışmayla (yeniden-)üretilmesi, tam da ücretli emek ilişkisinden farklı olması nedeniyle sermaye için çok elverişlidir. Sermaye, herhangi bir bedel ödemeden ya da riske girmeden, geçimlik üreticilerin her gün ürettiği artı emeğe el koyar (çalar). Bu geçimlik üreticilerin emeği, sermayenin ücretli emek ya da başka biçimlerde kullanılabileceği işgücüne dönüşmektedir. Sermayenin "gerçek" değer kazanma ya da birikim sürecinin başlaması sadece tam da bu temel üzerinde gerçekleşir.

Bu temelin üretimi ve aralıksız olarak yeniden-üretimi bu yüzden bir tür ilk birikim sürecinin devamına tekabül eder ki ister Birinci Dünya/Üçüncü Dünya arasındaki makro-ilişki isterse de kadın/erkek arasındaki mikro-ilişkiye dair olsun karakteristik olarak aynıdır.

İşgücünün meta olarak üretimi ve yeniden-üretimi alanında (bahsedilen "heterojenlik"i tipik olarak yaratan alan) üretim yapan farklı grupların kıyaslanması, kadınların yalnızca kırda ve kentte geçim araçları üretenlerin niceliksel olarak çoğunluğunu oluşturmakla kalmadıklarını; kapitalizmle ortaya çıkan ev işinin bugünkü formunun, niteliksel açıdan da, özüne indirgenmiş olmasına rağmen, kapitalizmin şimdiye kadar ihtiyaç duyduğu geçimlik çalışmanın "klasik" ve "tipik" bir formu olduğunu gösteriyor. İşgücünün (yeniden-) üretilmesinin bu formu sırf kadınlara havale edildi ve ediliyor.

Kesintisiz ilk birikimin toplam birikime katkısının nasıl ölçüleceğine dair tartışmanın yeri burası değildir. Yine de, işgücünün (yeniden-)üretilmesi için kadınların yaptığı bu geçimlik işler, tam anlamıyla ve hepsinden daha önemlisi, ücretli emeğin

ifasının bir ön koşuludur. Bu üretimde kadınların varlığının bir sonucu olarak ücret maliyetleri ne kadar düşerse, gerçekleştirme olasılığı o kadar yükselir ve/veya yalnızca yeterli işgücünün değil, fakat aynı zamanda nitelikli ve yeri kolayca doldurulamayan işçilerin hazır bulunması da sermayenin yararınadır. Bilakis, ücretlerin düşük ve istikrarsız olduğu zamanlar ya da ücretli emek olanaklarının çok az olduğu ya da hiç olmadığı zamanlarda (yoksul sınıflar ve genellikle Üçüncü Dünya için geçerlidir) kadınların geçim için harcadığı emek, özellikle doğrudan mağdur olanlar açısından büyük öneme sahiptir.

Eğer kesintisiz ilk birikim süreci aslında, sermaye birikimi için gerekli değişmez bir ön şart ise, sonuçta "bütünlüklü" kavrayış çabamızı olanaklı kılan tamamen yeni bir kapitalizm anlayışına ulaşırız. Zira uzun vadede sermaye birikiminin araçları olan üretim ilişkileri nasıl olur da kapitalist niteliğe bürünmez ve öyle kalabilir; ya da başka bir deyişle sermaye birikimi nasıl olur da hâlâ var olan başka bir üretim tarzından meydana gelebilir? (Biermann ve Kössler, 1977: 54) Sermaye bizzat ilk birikimin kesintisiz sürmesini zorlamak için bu ilişkileri ücretli emek alanının dışında oluştururken ve özellikle bütün kapitalizm öncesi ilişkileri zaten içine almışken, nasıl kapitalist-"olmayan" ilişkiler mevcut olabilir? (Bennholdt-Thomsen, 1976) İşin bu yönü hepsinden önce kapitalist çekirdek aile biçiminde Luxemburg'a tanıdık gelmiş olmasına rağmen, Luxemburg'un döneminde aynı kapsamda gözlemlenmiş olamazdı.

O halde kapitalizme bütünlük içinde bakılırsa, bu ilişkiler yalnızca ekonomik olarak değil, aynı zamanda birikim ilişkileri açısından da vazgeçilmez olarak nitelenip, dikkate alınmalıdır. Sırf ücretli emek ilişkisi biçiminde var olmadığından dolayı bugüne kadar hatalı olarak "ekonomi-dışı" ve hatta "doğal" addedilmiş ve bu nedenle tarihsel değişimlerden her zaman bağımsız görülmüştür. Bunun bir örneği kadın emeğidir: çocuk doğurma ve büyütme, erkeğin gıda, cinsellik ve iletişim ihtiyacını doyurma (Werlhorf, 1977b).

Bütüne bakıldığında, doğa ile bağlantılı biçimde tanımlananların birikimi teorisinin Avrupa-merkezli, cinsiyetçi em-

peryalizm teorisine ve dünya pazarı tahlillerine yeğlenebileceği görülebilir. Bu yaklaşım aynı zamanda genelde yapısalcı, statik ve diyalektik-olmayan yaklaşımları yüzünden çeşitli üretim tarzlarının "eklemlenmesi" teorilerine ve bütün diğerlerine de yeğ tutulabilir; çünkü toplumun hem makro hem de mikro alanlarına uygulanabilir bir teoriye ihtiyacımız var. Üretim tarzları tartışması, kendileri homojen olan, artan sayıda üretim tarzları arasındaki farklılaşmayla ilgilidir (Banaji, 1972)[3] ve mozaikvâri bir anlayışla derlenmesi, bir toplumsal ve ekonomik formasyonun tanımlanmasına fayda sağlamayacaktır. Çoğunlukla artık kategorisi muamelesi gören çeşitli üretim tarzlarının eklemlenmesi teorisi ise, kadın emeği gibi bütün "açıklanamaz" ve nahoş fenomenlerin bugüne kadar emanet bırakıldığı "sandık odasına benzer" varoluşundan kurtarılmalıdır. Öte yandan, bir birikim teorisi için en uygun olanı "sürekli geçiş toplumları" kavramıdır; çünkü el koyma ve kendi içine katma hareketi en fazla buna tekabül eder.

"Heterojenlik" ve birbiriyle çelişen ilişkilerin aralıksız iç içe geçmesi sorununun kapsamı, sadece kapitalizmin çıkışı ve gelişmesi sırasındaki evrelerle ilgilenmediğimiz düşünüldüğü zaman daha belirgin hale gelir. Hep birlikte "Asya tipi" üretim tarzına sahip olduğu kabul edilen tarihteki ilk sınıflı toplumlar zaten görünüşe göre heterojen üretim ilişkilerine sahipti (Thanh-hung, 1975: 37/48). Bazı araştırmacıları, mesela Azteklerin durumu, bugün bile şaşkınlığa düşürmektedir (Bartra, 1969).[4]

Amerika kıtasındaki ilk büyük ve sınıflı toplumlar olarak İnkaların ve Azteklerin imparatorlukları, boyunduruk altındaki kabile topluluklarının genel işlerde (kanalizasyon sistemi yapımı, egemen sınıf için evlerin inşa edilmesi ve fetih savaşları için) zorla çalıştırılmasından elde edilen artı ürün ve artı emeğe el koymaya dayanıyordu. Büyük ölçüde medeniyet-öncesi, ataerki-öncesi olan, toplumsal işbölümünün neredeyse hiçbir for-

3 Asya'daki sözde "sömürge tipi üretim tarzı" hakkında yapılan tartışma için geçerlidir.

4 Meksika'daki Asya-tipi üretim tarzına ilişkin.

munun yaşanmadığı (Meillassoux, 1972) bu kabile topluluklarının, boyunduruk altına girer girmez imparatorluğun maddi temeli haline geldiler fakat iç toplumsal ilişkilerinin esası değişmeden kaldı (Çin, Hindistan, Ortadoğu ve Yakındoğu'yu da kıyasla). Kabile toplumlarının üretim ilişkileriyle ilk ve en başta cinsiyete dayalı işbölümünün yaşandığı sınıflı bir topluma ait olan üretim ilişkileri arasındaki bu kaynaşmanın bir sonucu olarak, o dönemde de ekonomik temelleri oluşturanlar özellikle kadınlar ve tarımsal üreticilerdi (Werlhof, 1976).

Günümüze kadar bütün sınıflı toplumların çelişkili ("heterojen") üretim ilişkileri aracılığıyla birikim yaptığı, gerekli temelin ve önkoşulların (basit yeniden-üretimin) esasen kadınlardan zorla gasp edilmesiyle yaratıldığı ve "gerçek" birikimin (genişletilmiş yeniden-üretim) yani hükümdarlar için gözle görülebilir artı ürünün esasen erkeklerden zorla gasp edilmesiyle üretilmesi doğruysa, o zaman günümüz açısından bazı sistematik sorular sormamız ve ne anlama geldiğini dikkatle incelememiz gerekir.

1. Ya kapitalist sistemde egemen üretim ilişkisi basitçe ücretli emek ilişkisi değil de ücretli ve ücretsiz emekten müteşekkil *iki-parçalı bir ilişki* ise? Peki ya bir üretim ilişkisinin tipik yanı, kendisini oluşturan ilişkilerinden birisinin en azından başka bir ilişki ile tamamlanması, bu münasebetle diğeriyle çelişmesi zorunluluğu ise? Kapitalist ilişkiler örneğinde, ücretsiz emek kısmı sürekli ilk birikim safhasına tekabül edecektir ve ücretli emek kısmı sonraki "gerçek" birikim safhasına başka bir deyişle son safhasına denk gelecektir.

Birikimin temeli olarak ücretsiz emek kısmı şöyle bir öneme sahip olacaktır: İşgücünün ve yaşam koşullarının yeniden üretimini sağladığı için "eğer insan enerjisi sağlama ve sürdürme görevini yerine getirecekse, ister istemez sürekli olması gerekir. Üretim (yani "gerçek" birikim) öte yandan bu koşulun mutlaka yerine getirilmesini gerektirmez" (Schiel, 1977: 2).

2. Yalnızca sermaye karşısında değil kendi içinde de çelişki taşıyan iki-parçalı bu üretim ilişkisinin sınıf yapısının analizi için çıkarılacak sonuçlar neler olacaktır?

Ücretsiz işçilik kadınlara, ücretli işçilik ise erkeklere özgü ve onlar için vazgeçilmezdir. (Ücretli bir kadın işçi her zaman, bir yandan da ücretsiz işçi olarak çalışır.) Aralarında birbirlerini tamamlayan ve birbirleriyle çelişen bir ilişki söz konusudur. Sermaye birikimi açısından *tamamlayıcıdır*; çünkü işgücünün (yeniden-) üretimiyle ilgili önkoşulları içerir ve aynı zamanda ücretli işçiler için de tamamlayıcıdır; çünkü insan olarak yaşamlarının yeniden üretilmesini isterler. *Çelişkili* olması ilk önce sermayenin işine yarar; çünkü sömürülenleri böler (Lenin, 1971: 115)[5] ve ikinci olarak ücretli işçinin de işine yarar; çünkü ücretsiz (kadın) işçinin zararı sayesinde, sömürülmesi daha iyi telafi edilir. Sonuç, normalde "sınıflar" olarak nitelenen her oluşum içinde (Werlhof, 1977a) kendisini tekrar eden *iki değil üç-parçalı* tarzda genel hiyerarşik (Sacks, 1977: 61)[6] sınıf yapısıdır ve bu aynı zamanda sınai ve tarımsal üretim, ücretli işçilerle köylüler, kentle kır, Birinci Dünya ile Üçüncü Dünya arasındaki ilişkide de söz konusudur (Baxandall, 1976: 11).

3. Bu, kendi özünde ve sermaye doğrultusunda çelişkili, ikitaraflı üretim ilişkisinin hayata geçişi, hangi yöntemlerle izlenmek zorunda kalacaktır?

Çoğunlukla ilk birikim süreciyle ilişkilendirilen "ekonomi-dışı" şiddet, başka bir deyişle doğrudan, politik şiddet kullanma yöntemlerinin bugüne kadar sürdüğünü aslında rahatlıkla tespit etmek mümkündür. Öte yandan, klasik teoriye göre ilk birikim safhası çoktan geride kalmıştır.

Ne "ekonomi-dışı" (üstyapısal anlamda) ne de kapitalist-olmayan" bu şiddet biçimi ilk birikimin sürdüğü her yerde tipik olarak bulunacaktır: aile içindeki şiddet ve kadına yönelik genel şiddet, bir bütün olarak yeniden-üretim alanında ve aile dışında şiddet ve ayrıca, Üçüncü Dünya'da yaşanan şiddet.

Ezilenlerin kendileri tarafından içselleştirilen "ekonomik" şiddetin, yani başka bir ifadeyle dolaylı, yapısal şiddetin eş za-

---

5 Bunu emperyalizmin işçi sınıfını bölme eğilimine ilişkin açıklamasıyla kıyaslayın.

6 "Onlar (egemen sınıflar) ekonomik otonomiyi kaybetmenin bir telafisi olarak bir sosyal yetişkin statüsü ve kadınların vasiliğini özel olarak erkeklere emanet eder" (Sacks).

manlı yayılması kapitalist meta üretiminin yayılmasına tekabül eder. Bu ise, bir şiddet biçiminin diğeriyle yer değiştirmesinden çok, şiddetin genel artışına yol açmaktadır.

4. Kapitalist üretim ilişkilerinin çifte karakterine ilişkin varsayımımızla ilgili hangi sömürü biçimleri ve bileşimleri gözlemlenebilir?

Öncelikle kölelik biçimindeki sömürünün yalnızca Antik Yunan ya da Roma üretim tarzıyla sınırlanmadığı hatırlanmalıdır. Kölelik "altın çağını", yalnızca kapitalist üretim tarzı *içinde* bile, 16. ve 19. yüzyıllar arasında 30 milyon Afrikalının köle olarak gemilerle Kuzey ve Güney Amerika'ya gönderildiği dönemde doyasıya kutladı. Medeniyetin ve üretim tarzlarının ilerlemesi, mutlaka daha eski biçimlerin çözülmesine neden olmadığı gibi, bu eski biçimleri yeni bir görünüş içinde pekiştirmiş olabilir ve bu nedenle ancak şimdi tam anlamıyla gelişebilir. Bunu anladığımız zaman bu tür olayların sadece tarihi tesadüflerin bir ürünü mü, yoksa doğasında var olan bir mantığın ürünü mü olduğuna ilişkin soru[7] ortaya çıkmaktadır.

Kapitalist üretim ilişkisinin egemenliğinde, öte yandan, ücretli emeğin artı değer ürettiği bir sömürü biçimi vardır. Biz burada da, en azından artı değerin oranı açısından (örneğin, kalifiye işçilerin işçi "aristokrasisine" karşılık kadınlar, göçmenler ve yabancı işçiler gibi düşük ücret grupları) farklılıklar olduğunu dikkate almaksızın, esasen ücretsiz işçilerin, yani kadınların (ev kadınlarının), geçimlik köylülerin ve genel olarak Üçüncü Dünya'daki "marjinalleşmiş" insanların, sömürülme biçimiyle ve derecesiyle ilgileniyoruz.

Artı emeğe el koyma, bu tür (ücretsiz yapılan hizmetler), artı ürün ya da artı değer olarak gerçekleştirilebilir. El koyanlara nakit para ve ayni olarak, çalışma yoluyla akan kazançlara kâr ve rant denir. Kâr, bir kazanç biçimi olarak, artı değerin kapitalist üretimine bağlıdır; oysa rant (ve özellikle toprak-rantı), kapitalizm-öncesi dönemlerin başat kazanç biçimiydi (para-, emek- ve ürün-rantları).

---

7 Marx bile *Grundrisse*'de bu sorudan emin değildir ve argümanları bazı bölümlerde çelişkiler içerir.

Kapitalist, kârını ücretli işçilerin ürettiği artı değerden elde ederken, kapitalizm-öncesi toprak sahibi, rantını kölenin ve/veya serfin artı emeğinden ve/veya artı ürününden elde ediyordu. Kapitalist ilişkilerin yaygınlaşmasının ardından, kâr giderek ana kazanç biçimi olarak toprak rantının yerini gasp etti ve serflerle köleler ücretli işçilere ve kiracılara dönüştü. Yine de Marx, toprak rantının kapitalist ilişkilerin genişlemesiyle ortadan kaybolmadığını; daha ziyade bu ilişkilerle yan yana, onlara rağmen ve hatta onların içerisinde önemini değiştirerek korumayı başardığını; böylece rantının günümüzde ortalama kârın üzerinde fazla kazanç olarak (artı/fazla-kâr) ve artı değerin kendisinin bir parçası olarak tanımlanabildiğini keşfetti (MEW 25: 838).

Şu noktada iki soru açığa çıkıyor: a) kapitalist sistemde kölelik ve serflik gerçekten ortadan kaldırıldı mı? b) muhtemelen rant, yalnızca kapitalist ilişkiler içerisinde bir kazanç biçimi olarak özel bir önem elde etmekle kalmayıp aynı zamanda genel bir öneme de sahiptir ki bu, artı değerin üretilmesi sürecindeki payının aslında şimdiye kadar varsayılandan çok daha büyük olduğu anlamına gelir.

Ücretli işçinin canlı emek kapasitesi kendisine ait parçadır. Baskı altında olmakla beraber onu değişim yoluyla harcayabilir (çünkü buna değişim yoluyla zorlanır). Yine de:

> Köle ilişkisinde (köle) birey, belli bir efendinin mülkiyetindedir ve onun iş yapan aletidir. Harcanan gücün tamamı, emek-kapasitesi olarak başka birine ait bir şeydir ve dolayısıyla kendi harcadığı güçle özne olarak ilişki kuramaz... Serf ilişkisinde arazideki mülkiyetin bir bileşeni, toprağın bir uzantısı olarak, tamamen yük hayvanı gibi görülür. (Marx 1973: 464-5)

Bugüne değin, kadınların sınıfsal konumunu ne kimse tanımlamak istedi ne de tanımlayabildi. Her halükârda, kadınlar ücretli işçi değildir ya da sadece ücretli işçi değildir.

Ya kadınlar, eş zamanlı olarak köleliği ve serfliği kapsayan ve dahası bir kiracı ya da küçük köylü ile kıyaslanabilecek sı-

nısal bir konuma, emeğin bir bütün olarak sermayenin altında sınıflandığı *birleşik* bir sınıfsal konuma sahipse?[8] Bu emek şu gerçekle uyuşur: "Birikimin emekten (ücretli emek) önce meydana gelmiş olması ve ondan kaynaklanmaması gerekir; öyle ki kapitalistin işçiyi çalıştırmasını ve geçerliliğini korumasını olanaklı kılar" (Marx, 1973: 504).

*Alman İdeoloj*isi'nde, Marx, bizzat kadınlardan ve çocuklardan erkek aile reisinin köleleri olarak bahseder (MEW 3, 1959: 32-3). "Kapitalizm ve Kadın Emeği"nde (Lenin, 1962: 206-7) Lenin kadınları "ev içi köleler" olarak adlandırır ve başka bir yerde şöyle söz eder:

> İstisnasız dünyanın her ülkesinde açgözlü burjuvaziyle budala ve korkak *küçük-burjuvazinin* yeniden canlandırdığı, feodalizmin ve ortaçağın iğrenç kalıtı, kadın haklarının aşağılık, adi ve rezilce inkarı ya da cinslerin eşitsizliği. (Lenin 1968: 647)

Ne yazık ki, bu olgu sistematik olarak incelenmedi ve yalnızca ahlaki göndermelerle sınırlı kaldı; ya da kadın sorunu sadece ücretli emek sorununun sınırları içerisinde analiz edildi (Marx ve diğer, 1976).

Öte yandan Marx'ın toprak-rantı teorisinde kendisi gerçekten farkında olmasa bile, kadınların konumu ile kiracıların ve küçük köylülerin konumu arasında çok net paralellikler vardır.

Bir kadın ("toprak", karısı) üzerindeki "mülkiyet sahipliği" –ki kadının emeği/bedeni üzerinde tasarruf sahibi olması anlamına gelir– sermayenin ücretli işçilerce üretilen artı değerden kesinti yapma gereksinimini bağışlattığı için, ya toprak sahibi ücretli işçi biçiminde kendini var etmeyi sürdürürse? Ya kadın üzerindeki mülkiyeti, ücretli işçileri yozlaştırırsa ve bütün sömürülenleri iki büyük gruba bölerse? Mülkiyet olarak nelere sahip olunabileceği ve mülkiyetin tarihsel olarak nasıl geliştiği soruları henüz yeterince yanıtlanmamıştır. Marx'a göre; ürünlerin –yani nesnelerin– sahipliği ve üretim araçlarının sahipli-

8 Bennholdt-Thomsen, tarımsal üreticiler arasındaki farklı bağımlılık biçimlerini ayırt eder.

gi söz konusu olabilir; yani bu, "emek üzerinde hakimiyet sahibi" toplumsal bir ilişkidir (Marx).

"Bizzat insanların üzerindeki mülkiyet", bütün sınıflı toplumların belki "mantıksal" unsuru olarak değil sadece kölelik ve serflik münasebetiyle ya da mülkiyetin bilinen ilk biçimi olarak bile çok az dikkat çekti (Engels, 1968). Proletarya bile açıkça şu şekilde tanımlandı:

> Tek eşliliğin ve erkek egemenliğinin oluşmasının nedeni olan mirasın korunması için gerekli her tür mülkiyetin yokluğu durumu. Bu noktada klasik tek eşliliğin bütün kökleri temizlenir... Bu yüzden burada, erkek egemenliğini savunmaya yönelik hiçbir uyarıcı yoktur. (Engels, 1968: 499)

Sözüm ona aileyi kolaylıkla ortadan kaldırabilecek olan proletaryanın, burada devraldığı miras ne olabilirdi?

Bu bağlamda yapılmış olan bütün politik ve teorik hataların izleri, proleter erkeğin karısı üzerindeki mülkiyetinin hiçbir zaman tanınmamış olması gerçeğinde aranabilir. Toprak rantı teorisinde Marx, kölelerin veya serflerin üzerindeki mülkiyetin toprak üzerindeki mülkiyetle kıyaslanabilir olduğunu gözlemler fakat sistematik olarak bunu sonuna kadar takip edemez (MEW 25: 817). Kadınlar üzerindeki mülkiyet, köleler/serfler ve toprak üzerindeki mülkiyetle kıyaslanabilir mi? Ancak evlilik sözleşmesi imzalaması durumunda bir kadın en azından kendisi üzerinde (sahiplik değil) *zilyetlik* elde edebilir:

> Ayrıca, dolaysız emekçinin üretim araçlarıyla kendisinin geçim araçlarının yeniden üretimi için gerekli emek koşullarının "zilyeti" olarak kaldığı bütün biçimlerde, böyle bir mülkiyet ilişkisinin, dolaysız bir efendi-köle ilişkisi olarak görünme zorunluluğu açıktır; çünkü dolaysız üreticinin özgür olmayışı, angarya emek harcayan serfliği sırf bağımlı bir ilişkiye dönüştürebilecek özgürlükten yoksun olması anlamına gelmektedir. (Marx, 1959/77: 790)

Kendisinin sahibi değil yalnızca zilyeti olan bir kadın, kiracı/küçük köylü ile ve aynı zamanda bir köle/serfin özellikleriy-

le karşılaştırılabilir. "Toprak" gibi eve ve kendisine, aynı zamanda "toprağı" işleyecek emek kapasitesine sahiptir, fakat yine de ücretli emek ilişkisi içinde değildir.[9] Sermayeye, emekçilerin ve sahibinin (kocasının) işgücünü yeniden üretmesi için gerekli araçları sağlar. Emeğini kocasının –ücretli emekçinin– işgücüne dönüştürmek suretiyle, sermayeye, başka türlü mümkün olandan daha fazla mutlak artı değer kazandırır. Aynı zamanda kocasının-sahibine, hemen hemen her durumda mutlak rant fazlası, emek ve ürün rantı biçiminde farklı özellikleri olan bir rant sağlar.

Erkeklerin hepsinin eşleri üzerinde sahip oldukları mülkiyetten dolayı el koydukları toplam rantın büyüklüğü ne kadardır? Kârla kıyaslandığında büyüklüğü ne kadardır? Artı değerdeki artış, kârdan ziyade rantan sağlanıyorsa, daha kazançlı mıdır?

Şüphesiz ki, kadınların sınıfsal konumu ne olursa olsun tek-boyutlu değildir; aynı zamanda ücretli emekçi, bir tür "toprak" sahibi olarak (bu durumda bir sömüren ise de) özel bir sınıfsal konum yaratan ek bir varoluşa daha sahiptir. Kadınların konumu bununla birlikte her şeyi aynı anda içerebilir: Muhtemelen önceki bütün sömürü biçimlerini kapitalist ilişkilerle birleşmiş ve güçlendirilmiş olarak kuşatır.

Bunun genel nedeni, tarihsel olarak ortaya çıkan *kadınların çifte karakterinde* yatar: bir taraftan emekçi diğer taraftan verimli bir kaynak (toprak gibi). Kadınlarda üretimin genel koşulu zaten gerçekleşmiştir: emeğin maddi önkoşullarıyla birleşmesi (Marx, 39/40: 375).

Kadınların hem emekçiler hem de verimli kaynaklar olarak çifte sömürüsünün ortaya çıkardığı farklı biçimlerin, tarih boyunca (her şeyden önce günümüzde) genelde erkeklerin sınıfsal konumuyla ve özelde kocalarının sınıfsal konumuyla nasıl (yeniden) birleştirildiği ve yer değiştirdiği sorusunun sorulması kalıyor. Kadınların sömürülmesine ve üstlendikleri psi-

9 Kadınlar kiracı olmanın yanı sıra, aynı zamanda kiracı tarafından çalıştırılan tarım işçisidirler; işçi olarak ücret almadıklarından dolayı sırasıyla köle ve serftirler.

ko-sosyal işlere yönelik artan eğilime de özenle yaklaşılmalıdır. Özellikle Üçüncü Dünya'da küçük köylüyle kentli küçük arsa sahibi arasındaki paralellikler konusunda araştırma yapılması gerekecektir. Bu bağlamda, mesela, artık yapmaya değer bulunmayan ve hatta zararı dokunan faaliyetlerde çalışanların ve bu işleri sürdürenlerin işte bu ev kadınları, küçük köylüler ve "marjinalleştirilmiş" insanlar olduğundan bahsedilebilir. Doğrusu, bunu yaparken muazzam bir çaba harcıyorlar çünkü alternatif yaşam araçlarına sahip değiller (MEW 25: 812vd.; Marx ve diğer 1976: 55).

5. Kapitalist üretim ilişkisinin çelişkili/tamamlayıcı veçhesi kendisine uygun sınıfsal konumlarda, şiddet ve sömürü biçimlerinde nüksettiğinde, aynı durum, üretici güçlerin gelişmesi için de geçerli olur. "Aslında bütün artı değer üretimi ve buna bağlı olarak sermayenin gelişimi, doğal temelini tarımdaki emeğin üretkenliğinde bulur" (Marx, 1959/77: 785) ... ve ev işlerinde. Kapitalist üretimin ücretli emek biçimindeki başarısı ancak, artı değer üretimi sürecinde sınırlamalarla karşı karşıya kaldığı tarımda ve kadın emeğinde, en yavaş, en çelişkili tarzda gerçekleşir.

> Sermaye ev işinin tahliyesinin ücretlerde neden olduğu ek maliyetlerin, toplam yeniden-üretim maliyetlerini, fazladan üretilen artı-değeri azaltacak kadar yükseltip yükseltmeyeceğini her zaman göz önünde bulundurmak zorundadır. (Schiel, 1977: 22)

Bu tarım için de doğrudur.

Genel olarak yüksek üretkenliğin olanaklı olmadığı koşullarda çalışan bu emekçiler kâr oranının düşme eğilimini engellemiş gözükmektedir. (Deere, 1976; Werlhof, 1977c; Dierckxsens bu yüzden "verimsizlik" terimini tırnak içine alır. Dierckxsens, 1977: 84). Üstelik, ev işleriyle bazı kent ve tarım sektörleri, özel ürünleri, yani yaşamın yeniden üretimi için gerekli temel ihtiyaçları karşılayanların üretilmesinden sorumludur; oysa lüks mallar ve özellikle silahlar, ücretli emek alanında ve daha fazla gelişmiş üretici güçler tarafından üretilir. Ka-

pitalist meta üretiminin savurganlığının ve sapkınlığının sebeplerinden biri ve yaygın olarak *üretici güçlerle teknolojinin birbirine karıştırılmasının* bir nedeni budur. Şimdiye kadar, bu egemen sınıflar adına, tahakküm için yapılan, temel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik olarak (kadınların) angarya çalışmaya dayalı bu üretim sorununu konu alan herhangi bir araştırma yapılmamıştır (Ehrenreich, 1976: 20).

6. Kapitalist üretimin kurumsal üst yapısı konusuna gelince, tahminen burada da, eski ve yeni biçimler arasında çelişkili/tamamlayıcı bir kombinasyonun gerçekleşmiş olması gerekir. Ailenin varolmaya devam etmesi ve kapitalist kılıkta güçlendirilmiş varlığı hakkında bilinenler, devletin işlevleri hakkında bilinenlerden daha fazladır mesela. Her durumda, liberal ekonomistlerin düşüncelerine rağmen devletin önemi zayıflamadı; daha çok tersinin doğru olduğu görülür. Aynı zamanda Marx'ın sosyalizmin gelişmesiyle devletin "sönümlenerek yok olacağı", komünizmin devletsiz bir toplumda işleyeceği varsayımı neredeyse unutulmuştur. Çin'de bile, örneğin, bu konu hemen hemen hiç tartışılmamaktadır. Devlet, Sovyetler Birliği gibi şu anda varolan sosyalist sistemde sönümlenerek yok olacağına, Dutschke'nin ispatlamaya çabaladığı gibi, şimdiye kadar olduğundan daha fazla "Asya-tipi despot"a dönüştü (Dutschke, 1974).

Devlet birikim sürecinin neresinde durmaktadır? Sermaye birikiminde ilk ve son safha arasında, ilkini zorlayıp ikincisini koruyarak arabuluculuk yapan devlet midir?

7. İdeolojiyi, toplumsal bilinç ve davranış biçimlerini ve nihayet sınıf mücadeleleriyle devrimci hareketleri dikkate alırsak, kapitalist üretim ilişkisi kendisini nasıl savunur ve ne meydana getirir? Kendileri üzerinde zor, şiddet ve sömürü uygulayan erkeklere, devlet görevlilerine ve kapitalistlere karşı oluşmuş "kendisi için" bir kadın bilinci var mıdır? Birinci Dünya'nın tekelci sermayesi karşısında kendi geçimi için çalışan küçük köylülerle genel olarak Üçüncü Dünya'daki "marjinal kitle" arasında böyle bir bilinç var mıdır? Gerçekten bu kadar basit midir?

> Kölenin, başkasının malı olamayacağının farkına varmasıyla, kendisinin bir birey olduğunun bilincinde olmasıyla, köleliğin varlığı sadece suni, bitkisel bir varoluş halini alır ve üretimin temeli olarak egemenliği sona erer. (Marx, 1973: 463)

Devrimci hareketleri içeriden farklı bir perspektifle yeniden-sorgulamak gerekiyor. Son 50 yıl içerisinde açığa çıkan bu hareketlerin çoğu Üçüncü Dünya'da yaşanmaktadır ve bunlar çoğunlukla köylüler, köylü-işçiler ve kadınlar tarafından üstlenilmiş mücadelelerdir (?).

Sonuç olarak aşağıdaki tezler formüle edilebilir:

- Kadınlar tarihte ilk sömürülen insanlar olmakla kalmaz, sömürüleri aynı zamanda erkeğin ve doğanın sonraki sömürülme biçimlerine genel bir model oluşturur ve günümüzde kadınlar bütün bu sömürü biçimlerinin unsurlarından oluşan bir kombinasyona maruz kalmaktadırlar.
- Tarihsel olarak, erkek ücretli emekçilerin sınıfsal konumu en son kadınlarınkiyle kıyaslanır. Onu (erkek ücretli işçiyi) tarihe bağlayan şey kendisini aynı zamanda bir sömürücü yapan ataerkil yanıdır.
- Kadın emeği tipik olarak, ister ailenin içinde isterse dışında olsun, ilk birikimi sürdüren alanda bulunur. Kapitalist üretim ilişkilerinin bu kısmı sermaye birikiminin temelidir. Bir taraftan ücretli emek ilişkisinin mantıksal/çelişkili tamamlayanı, öte yandan bireysel noktadan hareketle yalnızca işgücünün değil, aynı zamanda genel olarak insan yaşamının kişisel yeniden-üretiminin de temelidir.
- Emperyalizm, dünya çapında sermaye birikimini ve özellikle ilk birikimin devamını zorla sağlamanın yöntemidir.
- Sonuç olarak, yalnızca ücretli emekçilerle kapitalistler arasında değil, çok daha geniş kapsamlı bir biçimde, özellikle Üçüncü Dünya'nın yoksul kadınları ile Birinci Dünya'nın tekel sermayesi arasında da uzlaşmaz bir ilişki bulunmaktadır.
- Üçüncü Dünya'da kır ve kentte geçimlik üretim yapanların, yani "marjinal kitle"nin durumu en çok kadınlarınkine benzer.
- Sömürge statüsüne sahip olan kadınlar değildir, fakat sö-

mürgeler kadının statüsüne sahiptir. Başka bir deyişle, Birinci ile Üçüncü Dünya arasındaki ilişki, erkekle kadın arasındaki ilişkinin benzeridir.

> Yine de, kimi ekonomik ilişkilerin (örn. aile) içerisinde meydana çıktıkları ve kendilerini pratikte ortaya koydukları irrasyonel biçimlerin uzlaşması, bu ilişkilerin aktif temsilcilerini günlük yaşamlarında etkilemez. Ve böylesi ilişkiler içinde yaşamaya alıştıkları için, durumu olağandışı karşılamazlar. Çelişkinin herhangi bir yönü onlar için en küçük bir gizem barındırmaz. İç ilişkilerinden ayrılan tezahürleri (örn. kadınları "doğa" olarak gören ideoloji) arasında kendilerini güvende hissettikleri gibi, kendilerini yalıtıkları zaman da anlamsızlığa düşerler. Hegel'in belirttiği husus buraya uygulanabilir: Olağan sağduyuya irrasyonel görünen şey rasyoneldir ve rasyonel görünen şeyin kendisi irrasyoneldir (Marx, 1959/77: 779).

Ve:

> Toplumun daha yüksek ekonomik biçimleri açısından, tek tek bireylerin yerkürenin özel mülkiyetine sahip olması bir insanın diğeri üzerinde özel mülkiyete sahip olması kadar anlamsız görünecektir. (Marx, 1959/77: 776)

Marx ya da onun takipçileri, bu iki bulguyu "kadın sorunu"na neden uygulamadılar?

İKİNCİ BÖLÜM

KAPİTALİST GELİŞME VE GEÇİMLİK ÜRETİM: HİNDİSTAN'DA KIRSAL KESİM KADINLARI

Maria Mies

Bütün ekonomik sistemler (üretim tarzları) ve bütün insanlık tarihi iki tür temel insan faaliyetini gerektirir: geçim araçlarının üretimi ile yeni yaşamın üretimi veya üreme. Birincisi insanın temel ihtiyaçlarının giderilmesi ve yaşamın sürdürülmesi için; ikincisi ise toplumun kuşaktan kuşağa devamının sağlanması için gereklidir. Engels doğru bir şekilde iki tür insan etkinliğine *üretim* adını verdi; bir topluma ya da bir çağa özgü kurumları belirleyenlerin bu iki tür üretimin örgütlenmesi ve gelişimi olduğunu ifade etti.[1] Geçim araçları üretimi insanların çalışma eylemindeki işbirliğine bağlıyken, yeni yaşamın üretimi veya döl verme de aynı şekilde kadınlarla erkeklerin cinsel eylemlerinde işbirliğine bağlıdır. Her iki süreçte birbiriyle yakından bağlantılıdır ve Marx'ın işaret ettiği gibi her iki süreçte de insanlar çift ilişkiye girer.

> Gerek çalışarak kendine ait olan, gerekse de üremeyle yeni yaşamın üretilmesi şu halde çifte bir ilişki olarak görünür: bir yandan doğal bir ilişki, öte yandan da toplumsal bir ilişki olarak. Toplumsalla anladığımız şey, hangi koşullarda, ne tarzda ve ne amaçla olduğuna bakılmaksızın birden fazla bireyin or-

1 F. Engels (Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni) (1884).

tak eylemidir. Bundan çıkan sonuca göre, belirli bir üretim tarzı ya da sanayi aşaması hep belirli bir ortaklaşa çalışma tarzına ya da toplumsal aşamaya bağlıdır ve bu elbirliği tarzının kendisi bir üretici güçtür.[2]

Bütün üretim tarzlarının ve biçimlerinin zorunlu ön koşulunun insan yaşamının ve *canlı-emek* kapasitesinin üretimi olduğu sürece, buna *geçimlik üretim ve yeniden-üretim* adını vereceğiz. Kullanım-değerinin üretildiği alanda, geçimlik üretimle yeniden üretim arasındaki ayırımın analitik değeri, her iki sürecin de birbirinden güçlükle ayrılmasından dolayı önemsizdir. Bu yüzden, bu iki süreç arasındaki aralıksız sürekliliği belirtmek için yazının devamında geçimlik üretim terimini kullanıyorum. Bu şekilde tanımlanan geçimlik üretim, gebelikten başlayarak çocuğun doğmasından üretime, yiyeceğin işlenmesi ve hazırlanmasına, giyinmeye, yuvanın yapılmasına, temizlenmesine hatta duygusal ve cinsel ihtiyaçların tatmin edilmesine kadar değişen çeşitli insan etkinliklerini kapsar. Bu etkinliğin hepsinde, "doğa"yı insan yaşamına dönüştürmek amacıyla insan enerjisi harcanır. Bu yüzden bu etkinliğe *geçimlik çalışma* adını vereceğim. Bu çalışmanın pek çoğu kadınlarca yapılır.

Geçimlik yeniden üretimle meşgul olan bu iki süreç, kapitalizmin egemenliğinde yalnızca dönüştürülmekle ve yeniden tanımlanmakla kalmaz; fakat aynı zamanda giderek birbirlerinden ayrılır. Erkeklerin ve kadınların cinsel eyleminde işbirliği yoluyla yeni yaşamı üretmesi, eskiden önemli bir *toplumsal eylemken*, şimdi yalnızca doğanın alanına girer ya da "biyolojik yeniden-üretim" olarak adlandırılır. Ve kapitalist üretim sürecinde enerjileri tüketilmiş olan emekçilerin günlük olarak yenilenmesi, iş *gücünün* yeniden üretimi olarak tanımlanır. Kapitalistlerin ilgilendiği canlı insan olarak emekçilerle değil, bunlardan yalnızca ikincisidir; hâlbuki iş *gücü* yalnızca *canlı* (sağlam, sağlıklı vb.) insanlardan elde edilir.

Kapitalizmin beraberinde getirdiği bir başka temel yapısal

2 K. Marx, Alman Ideolojisi (1844) C.J. Arthur (New York, 1970) s. 356

ayrılık ve yeniden tanımlama da üretim ile yeniden üretim arasındaydı. Üretim terimi, şimdi sırf, başat üretim türü olan değişim-değeri üretimi için tahsis edilmiştir. Yeniden-üretim terimi, bağlantılı iki süreci belirtmek için kullanılır: (1) kapitalist üretim çevriminin her seferinde yeniden-üretimi ya da genişletilmiş yeniden-üretimi ya da birikimi ve (2) yukarıda bahsedildiği şekliyle işgücünün yeniden-üretimi. Birinci süreç Marx tarafından Kapital'in 2. cilt 21. bölümünde[3] tahlil edildi. İkincisinin tahlili ise kısmen kadın hareketinin başlattığı ev işi üzerine yapılan uluslararası tartışmayla bağlantı olarak yakın zamanlarda başlatıldı. Bu tartışmanın daha derin teorik anlamlarına dönmeden önce, ilk önce geçimlik üreticilere bir göz atalım.

Geçimlik üretim, kapitalist merkezlerde ücretsiz ev içi emekten daha geniş kapsamlı insan etkinliğini kapsar. İstatistiksel olarak kapitalist merkezlerdeki ev kadınları, dünyadaki geçimlik üreticilerin yalnızca küçük bir yüzdesini oluşturur. Geçimlik üreticilerin çoğunluğunu oluşturanlar; Asya, Afrika ve Latin Amerika'da kapitalist çevre ülkelerde [periferi] yaşayan küçük köylülerle zanaatçılar, yani hem kadınlar hem de erkeklerdir. Benim hipotezim şudur: Özellikle bugünkü ulaştığı evrede sermaye birikimi, formel ücretli emek havuzunun içine çekilmeyecek, bileşenleri yapısal bakımdan ücretsiz emekçi kalacak ve geçimlik üretimin çeşitli biçimleriyle kendi hayatını sürdürmek zorunda olan, sürekli artan nispi nüfus fazlası yığınlar yaratır. Bu geçimlik üreticiler, marjinalleştirilmiş insanlar havuzu oluşturur.

Marjinallik ve marjinalleşme kavramı, Latin Amerika'da 1960'larda ve 1970'lerde bağımlılık teorileri bağlamında geliştirildi.[4] Ücretleri düşük tutması için kapitalizmin ürettiği nispi

3 H.D. Evers, "Geçimlik Yeniden-Üretim", Almanya Bielefeld Üniversitesi'nin Güneydoğu Asya'da Geçimlik Yeniden-Üretim Konferansına sunulan bildiri, 1978; K. Marx, *Kapital* 2. cilt, 21. bölüm.

4 V. Bennholt-Thomsen, Marginalität in Latin Amerika. Eine Theorie-kritic in Latinamerika, Analysen and Berichte 3, Verelendungsprozesse und Widerstandsformen (Berlin: Olle and Wolter, 1979). (İleride, Bennholt-Thomsen, Marginalität).

nüfus fazlası olan yedek sanayi ordusu kavramına karşı, kimi yazarlar, çevre ülkelerdeki yoksullaştırılmış köylülerle kent yoksullarını marjinalleştirilmiş ya da marjinalleştirilmişler havuzu olarak tanımlamaktadır.[5] Bu ülkelerde kapitalizmin gelişimi, bu yığınların gerçek ücretli emeğe dönüşmesine yol açmayacaktır. Ne diğer işçilerin ücretlerini düşük tutma ihtiyacı içindedirler ne de daha fazla gelişmenin onların proleterleşmesine yol açma ihtimali vardır. Bağımlı kapitalizmin yoksullaştırılmış köylüleri sanayi proletaryasına dönüştürmemesini, Hobsbawm, yoksullaştırılmış köylülerin geniş yığınlarını içine alabilen 19. yüzyılın Avrupa sanayisinde hâkim olan daha basit teknolojiye karşıt çevre ülkelerde kullanılan sermaye-yoğun, emek-tasarrufu sağlayan teknolojiye bağlar.

Oysa bu yazarlar, marjinalleşmeyi bağımlı kapitalizme içkin bir yapısal öğe olarak görürler. Kowarick'in[6] tahlilini ileriye götüren Bennholt-Thomsen, yoksullaşmayı ya da marjinalleştirmeyi, asıl kapitalist üretim tarzının ayrılmaz bir parçası olarak niteler. Ona göre, işgücünü satamayan ve bu yüzden birtakım geçimlik üretim tarzları geliştirmek zorunda kalan marjinalleştirilmiş yığınların üretilmesi, "tam-gelişmiş" kapitalizmle ortadan kaybolacak kapitalist birikim sürecinin bir sapması değil, bu üretim tarzının zorunlu bir önkoşulu ve sonucudur. Kapitalizmin çelişkili gelişimi, aynı zamanda, ücretli emeğin genelleştirilmesine ve ücretsiz emeğin genelleştirilmesine yol açar. Kapitalist merkezlerde, bu genelleştirilmiş ücretsiz emek esasen ev işi biçiminde bulunur.

Emek-tasarrufu sağlayan teknolojinin ilerlemesiyle, yaptıkları tek şey kendi geçimlerini üretmek olan ücretsiz emekçilerden

---

5 Anibal Quijano, "Notas sobre el concepto de marginalidad social", (CEPAL, Ekim 1966) ve Jose Nun, "Superpoblacion relativa, ejercito industrial de reserva y masa marginal", *Revista Latinamericana de Sociologia*, Sayı 2 1969; Eric Hobsbawm, "La marginalidad social en la historia de la industrialization europa" Revista, 1969; Fernando Henrique Cardoso "Comentario Sobre los Conceptos de Sobrepoblacion Relativa y Marginalidad", *Revista Latinamericana de Ciencias Sociales*, Sayı 1/2 , 1971, s. 57-76.

6 Lucio Kowarick, *Capitalismo e Marginalidade nc America Latina* (Rio de Janerio, 1975).

oluşan marjinaller havuzu da kapitalist merkezlerde büyümektedir. Bu, kapitalizmin "dışında" oldukları anlamına gelmez. Bennholt-Thomsen'a göre, onların yaptığı geçimlik üretim, ev kadınlarınınki de dâhil, sermaye birikiminin altında sınıflanır.

Sermaye marjinalleşmiş insanların yeniden-üretilmesinin "bütün sorumluluğunu üstlenmemesine" ve onları görünüşte "doğal biçimde" yeniden-üretildikleri yere, "doğaya geri dönüş olarak tanımlamasına" rağmen, yine de taşıdıkları canlı işgücünü tüketir, ürettiklerini de küresel birikim sürecine entegre eder.[7] Kapitalist merkezlerdeki ev kadınları her tür üretim aracından ayrı işçilerken, kapitalist çevre ülkelerdeki geçimlik üreticiler yine de çoğunlukla bazı marjinal üretim araçlarını kontrol eder: toprak, el aletleri. Bu durum, ev içi işlere ek olarak çoğunlukla tarımsal işlerin esas kısmını yerine getiren kadınlar için de geçerlidir.[8]

Kapitalizmin Hindistan'a girmesi ve kadınlar üzerindeki etkisi

Hindistan dünyadaki en büyük kadın nüfusa sahip olan ülkelerden birisidir. Bu nüfusun %80'i kırsal alanda yaşar, çoğun-

---

7 F. Forbel, J. Heinrichs ve O. Kreye, "Die neue internationale Arbeitsteilung; strukturelle Arbeitslösigkeit in den Industrieländern und die Industrialisierung der Entwicklungs-länder rororo aktuell" (Reinbeck, 1977). Maria Mies "Social Origins of the Sexual Division of Labour", Geçimlik Yeniden-Üretim Konferansına verilen tebliğden (Bielefeld Üniversitesi, Almanya, 1978).

8 Esther Boserup, *Women's Role in Economic Development* (New York: St. Martin's Press, 1970). Meillassoux, L'esclavage dans L'Afrique pre-coloniale (Paris: Maspero: 1975). Bu tür "aile ekonomilerinde" kadınların önemine vurgu yapan Meillassoux, bu toplumların servetinin çocuk doğurma gibi üreme fonksiyonlarına erkeklerce el konulan kadınların kontrol edilmesine bağlı olduğunu ileri sürdü. Yine de bu ekonomilerin işçilerin artışıyla ilgilendiği ve dolayısıyla çocuk doğurmaları nedeniyle kadınlara ihtiyaç duyduğu doğru olsa bile, öyle görünüyor ki Meillassoux kadınları sadece biyolojik fonksiyonlarına indirgemekte ve onların temel geçim araçları üreticisi olma rolünü küçümsemektedir. Aslında kapitalist periferlerde geçimlik üretim yapan kadınları, kapitalist merkezlerdeki kızkardeşlerinden ayıran şey , hâlâ aktif olarak yiyecek ve giyecek üretimi, su ve yakacak taşıma, kap yapma vb. işleri yapıyor, kısacası kullanım değeri üretiyor olması gerçeğidir. Kocasının ücretine bağımlı "sırf ev kadınları" durumuna indirgenmediler.

lukla geçim sektöründe üretim yapar.[9] Kadınların kır ekonomisine katılımı, geçimlik üretimin kendine özgü biçimine göre geniş bir çeşitlilik gösterir: kabile toplayıcılığı ve avcılık, kesme ve yakma ırgatları, ekilmiş tarlalara yerleşmiş köylüler, küçük mülkiyet sahipleri, kiracılar ya da topraksız tarım işçileri, geçimlik zanaatkârlar, aile endüstrileriyle uğraşanlar ve seyyar satıcılar. Bu sektörde kadın katılımının temel özelliklerine ya da kapitalist gelişmenin kadınların emeği ve yaşam koşulları üzerindeki etkilerine ilişkin şimdiye kadar sistematik bir araştırma yapılmış değil. Fakat elde, kapitalist gelişimin etkisi altında yaşayan kadınlara zarar veren eğilimlerin tahlil edilmesi için bir temel oluşturmaya yarayacak yeterli niceliksel ve niteliksel veri vardır. Aşağıdaki tahliller, 1974 ve 1978 yılları arasında yapılmış araştırmalardan ve 1977 ile 1978 yılları arasında kimi sınırlı alanlarda, çoğunlukla Andhra Pradesh'de gerçekleştirdiğim niteliksel gözlemlerden elde ettiğim istatistiksel verilere dayanmaktadır.

Uluslararası Kadınlar Yılı'ndan (1975) önce, Hindistan hükümeti kadınların statüsünü çeşitli yönlerden incelemek amacıyla bir komite kurdu. Hindistan'da Kadının Statüsü Komitesi (CSWI) araştırmasını, on yılda bir yapılan Nüfus Sayımı (sonuncusu 1971 yılı Nüfus Sayımı), raporlarında varolan istatistiksel malzemeye, Ulusal Model Taraması ile diğer resmi istatistiksel malzemelerin yanı sıra ülkenin bütün eyaletlerinde yapılmış saha çalışmalarına dayandırdı ve 1974 yılı Aralık ayında CSWI raporunu sundu. 480 sayfadan çıkan tablo iç karartıcıydı ve anlaşılan hükümet bu raporu kamuoyuna açıklamak konusunda pek istekli değildi. Bu raporun bulguları, demograf Asok Mitra'nın yazdıklarıyla tutarlılık göstermekteydi:

> Bağımsızlığın kazanılmasından sonra geçen son otuz yıl, geçtiğimiz yüzyılda başlayan bir trendi tırmandırırken, Hindistanlı kadınları, hem demografik hem de ekonomik bakımdan,

9 Hindistan Hükümeti, "Towards Equality"; Hindistan'da Kadının Statüsü Raporu, 1974.

giderek daha fazla, harcanıp atılan bir mal durumuna getirdi. Demografik bakımdan kadınlar giderek daha fazla üretime dayalı bir fonksiyona, bu talep karşılanır karşılanmaz feda edilen bir duruma indirgendi. Ekonomik bakımdan ise, acımasızca üretken alanın dışına sıkıştırıldı; bir tüketim birimine dönüştürüldü ve bu nedenle toplumsal olarak daha az istenir hale getirildi. Kötüye gidişin iki koldan ilerleyişi, aynı madalyonun iki yüzüdür.[10]

Bu kötüye gidiş kadınların yaşamının her alanına yayılıyor ve hem ölüm oranlarını, sağlık ve beslenme standartları ile istihdam ve eğitim durumunu gösteren rakamları hem de politik temsiliyeti analiz ederek belgelenebiliyor. Kırsal kökenli kadınlar ve yoksul kentli kadınlar –ki Hintli kadınların ezici çoğunluğunu oluştururlar– bu gidişattan en kötü etkilenenlerdir. Aşağıdaki analizde bu trende iki açıdan yaklaşacağım: cinsiyet oranları ve istihdam durumu.

Cinsiyet oranları

Hindistan'daki durumda cinsiyet oranlarının analizi, 20. yüzyılın başından bu yana kadınların erkeklere göre oranında istikrarlı bir düşüş olduğunu açığa çıkarır. Bu aynı zamanda kapitalist ilişkilerin ekonomiye, özellikle tarım sektörüne girdiği dönem olarak görülmektedir. Benim savım ise, kapitalizmin girmesinin, doğası gereği, kadınların fiziksel gerilemesinde kayda değer bir rol oynadığıdır. Hindistan'ın tamamındaki durumu göz önünde bulundurarak ve daha sonra bazı örnek durum çalışmalarına bakarak bu durumu örneklerle açıklamaya çalışacağız.

Tablo 2.1 ve 2.2'deki rakamlar cinsiyet oranlarının iki önemli belirleyici özelliğini gösteriyor. Birincisi, Hindistan'da kadının erkek nüfusa oranı uzunca bir süredir düşüktür ve ikincisi, bu oran 1911 yılından bu yana düşmektedir ve 1961 ile 1971 yıllarında en sert düşüşü göstermiştir. Asok Mitra,

10 Asok Mitra, "Kadınların Statüsü", *Sınırda*, 18 Haziran 1977.

Hindistanlı kız bebeklerin ve 0-9 yaş arası kız çocukların erkek çocuklardan çok fazla ölüm oranına sahip olduğunu ve bu oranın 1941 ile 1971 yılları arasında mütemadiyen yükseldiğini açığa çıkardı. Bu dönemde özellikle 20 ile 45 arası yaş grubu olmak üzere başka yaş gruplarında da, kadın ölüm oranlarının erkeklere kıyasla yükseldiği gözlemlendi. Benzer sevimsiz bir tablo anne ölüm oranlarında da ortaya çıkıyor. Hindistan kırsalında 1968 yılında bu sayı her 10.000 canlı doğum için 573 iken, 1965 yılında ABD'de 32, 1968 yılında İngiltere'de 29, 1966 yılında Hong Kong'da 44, 1965 yılında Malezya'da 200 ve 1968 yılında Sri Lanka'da 300 idi. [11]

Kadınların ve kız çocukların ölüm oranındaki artış, "her zamanki" ataerkil Hindistan toplumunda kadınların ihmal edilmesi savıyla açıklanamaz. Bu ihmalin neden büyüdüğü ya da şiddetlendiği konusunda daha fazlasını sormaya mecburuz. Buna somut bir açıklama, kadınlarla erkeklerin sağlık tedavileri ile beslenme standartlarındaki farklılaşmadan gelebilir. 1957 yılında altı kırsal toplulukta yapılan bir sağlık taramasında 15'in altındaki yaş grubunda 730 kız 513 erkek çocuğunun hasta olduğu açığa çıktı. Erkeklerin %50.1'i bir doktora başvururken, bu oran kadınlarda sadece %25.4'dür.[12] Üstelik kadınlar ve kız çocukları hastalandıkları zaman ya genel geleneksel tedavi görmekte ya da hiç görmemektedir. Kadınların ve kız çocuklarının yüksek ölüm oranları kötü beslenmeyle de yakından ilişkilidir. Hamile kadınların %70'i anemiden mustariptir.[13] Yiyecekleri hazırlayanların besledikleri kişilerden daha az gıda alması tuhaf görünebilir, fakat tipik bir Hindistan hanesinde kadınlar, yiyecekleri önce erkeklere ve çocuklara verir, genellikle arta kalanları kendileri yer. Yine de, erkeklerle karşılaştırıldığında kadınların büyüyen açığı, ölüm oranlarındaki büyüme, sağlık ve beslenme standartlarındaki kötüleşme, sadece cinsiyetçi ideolojiye ya da mevcut aile yapısına gönder-

11 Asok Mitra, *Hindistan'ın Nüfusu: Nitelik ve Kontrol Bakımından Görünüşü* (Yeni Delhi, 1978) s. 393.

12 K. Dandekar, Mitra'da örnek gösterilir, *a.g.e.*, s. 390-2.

13 *A.g.e.*, s. 393.

me yapılarak açıklanamaz. Her iki etken de daha önceki yıllarda daha az geçerli değildi. Açıklanması gereken şey cinsiyet oranlarındaki düşüşle Hindistan'da yaşanan kalkınma süreçleri arasındaki ilişkidir.

Üretimde kadın istihdamı ile kadınların toplam nüfusa oranı arasında yakın bir ilişki olduğu görülmektedir. Eğer nüfusla istihdam eğilimleri kıyaslanırsa bu gidişat doğrulanabilir. 1911 yılından bu yana kadınların durumu her ikisinde de giderek kötüleşiyor gibi görünmektedir (bkz. Tablo 2.2). Böylece, Hindistan Sosyal Bilimler Araştırma Konseyi'nin (ICSSR) "Kadınların Statüsüne Dair Kritik Meseleler" adlı broşüründe şu ifade yer alıyor:

> 1911 ilâ 1951 yılları arasındaki 40 yıl içinde, erkek ve kadın nüfus arasındaki uçurum %27 artu. Aynı dönem zarfında, kadınların toplam işgücü içindeki payı her 1000 erkeğe karşılık 525 iken (1911), her 1000 erkeğe karşılık 408'e düştü (1951). 1951 ile 1971 arasında geçen 20 yıl zarfında erkek ve kadın nüfus arasındaki uçurum 8.9 milyondan 19.9 milyona yükseldi. Aynı dönemde, tarımdaki erkek işçilerin sayısı 34.3 milyona kadar çıkarken, kadın işçilerin sayısı 31'den 25 milyona düştü. Tarım dışı sektörde erkekler 32.8 milyondan 48.4 milyona yükselirken, kadın işçiler 9.3 milyondan 6.2 milyona düştü. Kadınlar %12'lik bir düşüş yaşarken, erkek işçilerin toplam sayısı %27'ye kadar arttı, böylece işgücü içindeki oranları her 1000 erkek için 210'a düştü.[14]

Bu rakamlar, hem fiziksel olarak hayatta kalma hem de istihdam fırsatları bakımından cinsler arasındaki eşitsizliğin büyüdüğünü tartışmasız biçimde gözler önüne serer. Kadının çalışma hayatına katılımının daha yakından bir analizi, kırsal kesimdeki kadınların bu eğilimden nasıl olumsuz etkilendiğini gösterecektir.

---

14 ICSSR, "Hindistan'da Kadınların Statüsüne Dair Kritik Meseleler" (Yeni Delhi: Kadın Çalışmaları Rehber Komitesi, 1977).

Kadınların kırsal kesimde istihdamı

Tablo 2.2 ve 2.5 kadınların 1911 yılından beri istihdam edildiği bütün çalışma kategorilerinde gerilediğini ve en sert düşüşün 1961 ile 1971 arasında olduğunu gösteriyor. Kadın işçilerin %80'i, kırsal kesimde istihdam ediliyor. Kadın istihdamında en dramatik düşüş ikinci sektörde, yani sömürgeci dönemden beri kapitalizmin izlediği hat boyunca etkili olmuş endüstrilerde, ticarette ve alım-satım sektörlerinde yaşanmaktadır. Fakat 1961 ile 1971 yılları arasında bu eğilim geleneksel tarım işlerinde ve haneiçi endüstrilerde de gözlemlenebilir (bkz. Tablo 2.3 ve 2.4).

Yine de, Tablo 3.6'nın gösterdiği gibi, aynı oranda büyüyen proleterleşme bu sürece eşlik etmez. Kadın çiftçilerin sayısı %52 düşerken, erkek çiftçilerin sayısı %6 arttı.

TABLO 2.1
Eyaletlerde Cinsiyet Oranları, 1921-1971
(her 1000 erkek için kadın sayısı)

Eyalet	*1921*	*1931*	*1941*	*1951*	*1961*	*1971*
Andrha	993	987	980	986	981	977
Andrha	993	987	980	986	981	977
Assam	908	886	886	877	876	901
Bihar	1.016	994	996	990	994	956
Gujrat	944	945	941	952	940	936
Jammu & Kashmir	870	865	869	873	878	882
Kerala	1.011	1.022	1.027	1.028	1.022	1.019
Madhya Pradesh	974	973	970	967	953	943
Maharashtra	950	947	949	941	936	932
Mysore	969	965	960	966	959	959
Orissa	1.086	1.067	1.053	1.022	1.001	989
Punjab	821	830	850	858	864	874
Rajasthan	896	907	906	921	908	919
Tamilnadu	1.029	1.027	1.012	1.007	992	979
Uttar Pradesh	909	904	907	910	909	883
Batı Bengal	905	890	852	865	878	892
Hindistan	955	955	–	947	941	930

Kaynak: Tablo 2.1, 2.2, 2.3 ve 2.4 Hindistan Sosyal Bilimler Araştırma Konseyi, Kadın Çalışmaları Rehber Komitesi tarafından hazırlanan "Kadınların Statüsüne Dair Kritik Meseleler, Eylem için İstihdam, Sağlık, Eğitim Öncelikleri", Yeni Delhi, 1977.

TABLO 2.2

Toplam Nüfusun Her Bin Erkeği İçin Kadın Sayısı, Hindistan geneli her çalışma kategorisindeki işçiler ve çalışmayanlar 1901-1971

Yıl	*Nüfus*	*Toplam işçiler (I-IX)*	*Birinci Sektör*				*İkinci Sektör*					*Üçüncü Sektör*				*Çalışmayanlar*	*Yıl*
			I	*II*	*I-II*	*III*	*I+ II+ III*	*IV*	*V*	*VI*	*IV+ V+ VI*	*VII*	*VIII*	*IX*	*VII+ VIII+ IX*		
1901	972	**504**	431	1051	540	335	(639)*	534	–	553	400	543	405	65	325	350	1.707	1901
1911	964	**525**	427	1054	567	337	(500)	560	–	574	336	548	513	62	371	390	1.676	1911
1921	955	**516**	463	952	557	372	(562)	545	–	508	412	501	479	65	357	379	1.629	1921
1931	955	**453**	289	1006	476	337	(396)	466	–	440	303	423	396	41	484	410	1.656	1931
1951	947	**408**	357	857	469	491	(434)	470	–	288	248	291	187	61	332	257	1.580	1951
1961	941	**460**	498	819	565	297	-	552	663	110	134	348	119	22	287	210	1.581	1961
1971	930	**210**	135	498	249	210	(155)	248	265	88	101	142	59	34	165	108	1.726	1971

(*) Paranteze alınan rakamlar "Madencilik ve Taşocağı" içindir.

Çalışma kategorileri şunlardır: I. Çiftçiler; II. Tarım işçileri; III. Hayvancılık, ormancılık, balıkçılık, avlama ve meyve yetiştirme ve bağlantılı etkinlikler; IV. Madencilik ve taşocağı; V. İmalat süreçleri, (a) Hanelçi endüstrileri, (b) Haneiçi endüstrisi haricindeki diğerleri; VI. İnşaat; VII. Ticaret ve alım-satım; VIII. Ulaşım, depolama ve haberleşme; IX. Diğer hizmetler; X. Çalışmayanlar.

TABLO 2.3
Kadınların Erkeklere Oranının Uzun-dönemde Düşüş Gösterdiği Önemli İmalat Faaliyetleri: 1911-1961

İmalat Faaliyetleri	*Female workers per 1000 male workers*				
	1911	*1921*	*1931*	*1951*	*1961*
Buğdayın işlenmesi	12.075	7.779	7.065	1.520	331
Ekmek ve diğer fırın ürünleri	1.644	1.466	1.662	447	64
Bitki yağları üretimi	688	656	595	347	458
Ağ, ip, halat vb.	1.962	1.295			1.236
Ayak giyecekleri ve tamiri	232	201	141	88	81
Çanak ve çömlek yapımı	572	540	490	402	507

Kaynak: J.P. Ambannavar, *Hindistan Demografisi*, 4 (2), Aralık 1975, s. 353.

TABLO 2.4
Hindistan Kırsalında Kadın Katılım Oranındaki Düşüş

Yaş 15-59, 1961-1971

	W.P.R 1961	*W.P.R 1971*
Çiftçi	30.02	7.13
Tarım işçiliği	12.60	11.80
Fidanlık, vb.	0.92	0.58
Haneiçi endüstrisi	3.42	0.77
İmalat	0.37	0.34
İnşaat	0.13	0.09
Ticaret ve alım-satım	0.51	0.22
Diğer hizmetler	2.70	0.77

Kaynak: Asok Mitra, Kadınların Statüsü: İstihdam ve Okuryazarlık. Yalnızca ulaşım 0.02'den 0.03'e yükselerek önemsiz bir gelişme gösterdi.

TABLO 2.5
Kadın İşçilerin Genel Çalışma Kategorilerine Göre Dağılımı:
1911-1951 (binli rakamlarla)

Yıl	*Toplam kadın nüfus*	*Toplam kadın işçi sayısı*	*I Çiftçiler*	*II Tarım işçileri*	*III Madencilik, taşocağı, hayvancılık, ormancılık, balıkçılık, avcılık, fide yetiştiriciliği*	*IV Haneiçi endüstri*	*V Haneiçi haricindeki endüstriler*
1911	123.898	41.802	18.090	12.808	1.452	-	4.391
1921	122.749	60.085	20.276	10.003	1.431	-	3.689
1931	146.075	37.600	12.180	14.997	1.575	-	3.281
1951*	173.549	40.539	13.368	12.694	1.357	-	2.906
1961	212.467	59.402	33.103	14.171	1.187	4.665	789
971(G)	273..900	31.298	9.266	15.794	907	1.331	865

VI İnşaat	*VII Ticaret ve alım-satım*	*VIII Ulaşım, depolama ve haberleşme*	*IX diğer hizmetler*	*I ve II toplamı (tarım sektörü)*	*III ve IX toplamı (tarım-dışı sektör)*	*Yıl*
294	2.266	79	2.422	30.898 (73.9)	10.904 (26.1)	1911
289	2.189	67	2.151	30.279 (75.5)	9.816 (24.1)	1921
291	1.914	49	3.313	27.177 (72.3)	10.423 (27.7)	1931
291	1.513	123	3.647	31.062 (76.8)	9.377 (23.2)	1951 *
243	815	65	4.364	47.274 (79,6)	12.128 (20.4)	1961
204	556	146	2.229	25.060 (80.1)	6.238 (19.9)	1971 (G)

(*): Rakamlar Jammu ve Kaşmir'i içermemektedir. (G): Geçici. Rakamlar %1 örnekleme dayanır.

Kaynak: Hindistan Hükümeti: Eşitliğe Doğru.

TABLO 2.6
Düzeltilmiş* Nüfus Sayımı Rakamlarıyla 1961 ve 1971 Yıllarında İstihdam

	Erkekler		*Kadınlar*	
	1961	*1971*	*1961*	*1971*
Çiftçiler	66.465	70.005	33.156	15.976
Tarım işçileri	17.324	32.535	14.198	20.272
Diğer işçiler	45.382	49.876	12.151	8.343
Toplam işçiler	129.171	152.531	59.505	44.591
Çalışmayanlar	96.975	131.531	153.286	219.412
Toplam nüfus	226.146	283.837	212.791	264.013

(*) Bu rakamlar düzeltilmiştir. Tablo 5'deki rakamlar düzeltilmemiştir.
Kaynak: Gail Omvedt, "Hindistan'da Kadınlar ve Kırsal İsyan" *Social Scientist*'teki 1971 Nüfus Sayımı rakamlarına dayanır. Trivandrum, Ekim 1977.

Bu, kadınların üretim aracı olan toprak üzerindeki kontrolünü yitirdiği gerçeğinin bariz bir göstergesidir; başka bir deyişle tedricen *muhtaç* hale getiriliyorlar. Aynı şekilde, kadın tarım işçileri %43 artarken, erkek tarım işçilerinin sayısındaki artış (%88) bu oranın iki katından daha fazladır; kadınlar ayrıca erkeklerle aynı oranda proleterleşme yaşayamıyorlar.

Daha açıklayıcı olan yine de Tablo 2.2'deki verilerdir. 1961 yılına kadar çiftçiler içinde her 1000 erkeğe düşen kadın oranı 289–498 arasında iken, bu oran 1961 ile 1971 yılları arasında hızla düşerek 1000 erkeğe karşılık sadece 135 kadına iniyor. Aynı şekilde, tarım işçileri içindeki kadın oranı 1901 yılından itibaren kısmen istikrarlıydı, fakat 1961 ve 1971 yılları arasında her 1000 erkeğe karşılık 819 kadından, her 1000 erkeğe karşılık 498 kadına indi; neredeyse %40 oranında bir düşüş. 1961 ve 1971 yılları arasında yaşanan, hem proleterleşme hem de marjinalleşmeye doğru uzun-dönemli bir trendin vurgulanması olarak bakılabilir.[15] Proleterleşme yönelimi kendisini, toplam nüfus içindeki işçi sayısının %49.73'ten %35.95'e gerilemesine karşın toplam işçiler içindeki tarım işçilerinin yüzdesinin %24.04'ten %38.95'e *yükselmiş* olması gerçeğinde gösterir. 1901

15 Gail Omvedt, "Hindistan'da Kadınlar ve Kırsal İsyan", *Social Scientist*, Trivandrum, Ekim-Kasım 1977.

yılından bu yana çalışma yaşamına katılımın gelişimini analiz ederken Asok Mitra şöyle der:

> ... Gerçekte tarımdan tarım-dışına transfer hiç olmadı. Birincil sektör neredeyse hiç değişmeden, büyük çoğunluğa istihdam sağlama halini korudu. 1901'den bu yana endüstriyel üretimde yaşanan istikrarlı yükselişe rağmen, aile endüstrisi de dâhil olmak üzere küçük imalatın nasıl çoğaldığını da yeterince acıklı bir biçimde gösterir; bu ise insan emeğinin yön değiştirmesinin ücretli meta üretiminde olası çarpıklıkla birlikte meydana geldiğini kanıtlamaktadır.[16]

1971 yılında bütün kadın işçilerin %50'sinden fazlasının tarım işçisi[17] olması gerçeği bu ifadeyle çelişmez. Hindistan köylerine giden her gözlemci bilir ki tarım işçilerinin statüsünün kendisi zaten marjinal bir durumdadır. Kadın/erkek işçi ne "özgür" ücretli işçidir ne de feodal bir serfin "emanetidir". Daha da önemlisi, sadece yılın sınırlı bir döneminde ücretli işçidir ve bu dönem yeni teknolojilerin girişi nedeniyle daralmaktadır. Yine de bu işçiler toprağı terk etme ve klasik anlamda proleter olma "özgürlüğüne" sahip değildirler.

Kadınların, ücretli çalışırken bile, genellikle erkek tarım işçilerinden üçte bir az kazandığı düşünülürse, Hindistan kırsalında erkeklerle kadınlar arasındaki kutuplaşma daha belirgin hale gelir. Bu yüzden Pandey, 1975 yılında tarım kesiminde kadınların erkeklerin aldığı gelirin yalnızca %68.8'ini kazandığını gözlemledi.[18]

---

16 Mitra, 1978: s. 449-50.

17 Mitra, 1978: s. 441.

18 Kandi Pandey "Savunmasız Kır İşçileri" Economic Times, 24 Ağustos 1975. Son araştırması *Hindistan'da Borçlandırarak Çalışma* (Ulusal Çalışma Enstitüsü ve Gandhi Barış Hareketi tarafından 1978 yılında yapıldı ve Sharma Marla tarafından redakte edildi) tarım işgücünün %5'inin borç-serfliği biçiminde çalıştığını ve açık pazarda kendi emeğini satma özgürlüğüne sahip olmadığını açığa çıkardı. Tarımın ticarileşmesi bağlı emeğin artışına yol açmış görünüyor: bağlı işgücünün %56'sı yalnız son üç yıl içinde kölelige girdi. Toprak ağaları ya da zengin köylüler açısından bir köle işçi daha ucuz ve daha güvenilirdir.

Yoksullaştırma ve marjinalleştirme: Andhra Pradesh'deki kabile kadınlarının durumu

Buraya kadar analizimiz, Hindistan'ın genelinde geçimlik sektördeki kadınların artan yoksullaşma ve marjinalleşme trendi üzerine yoğunlaştı. Bu süreçlerin nasıl meydana geldiğini daha somut olarak anlamak için, niceliksel analizleri en azından niteliksel özüne ilişkin bazı kanıtlarla zenginleştirmek gereklidir. 1977 yılında Andhra Pradesh'de iki kabile bölgesini[19] (Visakhapatnam Kabile Teşkilatı Bölgesi ile Batı Godavari Kabile Teşkilatı Bölgesi) ziyaret etme fırsatı bulduğum zaman aşağıdaki örnekleri kayda geçtim. Kabile kuşaklarını tampon bölgeler halinde tecrit edilmiş olarak bırakmak ve tefeci, tüccar ve toprak spekülatörleri gibi kabileden olmayanların bu bölgelere ayak basmalarını yasaklamak İngiliz sömürge idaresinin stratejik politikasını oluşturmuştu. Bu bölgeleri esasen orman idaresi kontrol eder.

Bu bölgeler tamamen kapatılmamış olmasına rağmen, gördüğüm kabileler hâlâ kısmen geleneksel geçimlik üretim tarzını "saf" haliyle takip ediyorlardı:

- Avcılık ve toplayıcılığı (erkekler avcılık, kadınlar toplayıcılık yapıyor) bu bölgede *podu* adı verilen kesme ve yakma tarımı tamamlar;
- Bireysel toprak mülkiyetinden ziyade "arazi" kavramı;
- Toplumsal dikey tabakalaşmanın ya çok az olması ya da hiç olmaması;
- Toplumsal asimetrinin eşlik etmediği bir cinsiyete dayalı işbölümü; kadınlar Hindu kadınlarına kıyasla hem daha fazla özgürlük ve nüfuzdan yararlanır hem de üretim sürecine katılım oranı daha yüksektir;
- İçki içme, dans etme, et yeme, cinsellik konularında "sofu" Hindu kavramları ve ahlak kurallarının olmayışı;

19 Kabileler toplam Hindistan nüfusunun %6.94'ünü oluşturur (Istatistiksel Özet, 1976). Geçit vermez tepelik arazilerle bölünmüş toprakların orijinal sakinlerinin torunlarıdır. Hindu kast sisteminin parçasını oluşturmazlar.

• Çalışma etiği olmaması; kabilelerin sadece kendilerini geçindirmek için ihtiyaçlarını karşılamaları;

• "Nüfus fazlalığının" olmayışı; sıfır nüfus artışı;

• Yoksulluğun; yetimlerin; muhtaç kadınların, vb. olmaması.

Bağımsızlığın kazanılmasından bu yana, özellikle 1960'tan sonra, kabileleri veya *girijanları* (tepe halkı) sözde ulusal temayüle entegre etme, Hindistan hükümetinin politikası olagelmiştir. Asıl olarak Kabile Sosyal Yardım İdaresi tarafından yürütülen bu politika, kabileleri *podu* tarımından vazgeçirtecek, böylece tepelik bölgelerdeki zengin madenlerle diğer kaynaklar üzerinde kontrolü ele geçirecektir. Aynı zamanda, bir ya da iki kuşak sonra ormanlardaki nüfusu boşaltacak ve kabileleri ormanın dışında yeniden yerleştirecek, aralarında para ekonomisi, toprağın bireysel mülkiyeti ve kapitalist bir pazar sistemi oluşturacaktır. Nihayet, kabile çocuklarını, kabile dışından öğretmenler tarafından Hindulaşma sürecine maruz kaldıkları ve "kötü" kabile alışkanlıklarını[20] bırakmaları öğretilen yatılı okullara (Ashram okullarına) sokarak kabilelerin sosyal uyumunu bozar. 1977 yılındaki ziyaretimde aşağıdaki gelişmeleri fark ettim:

1) Ekolojinin hızla bozulması: *Podu* tarımının yasaklanması ve pazar ekonomisinin kurulması ile kahve, portakal, ilaç yapılan bitkiler, yer fıstığı, tütün vb. gibi peşin parayla satılan ürünlerin ekimi kabileleri daha yukarıdaki tepelere doğru çekilmeye zorlamaktadır. Gariptir ki; Hükümet kabilelerin hepsine ne yeterli toprak ya da iş ne de yeterli miktarda ücret veya ürünlerine bedel vermediği için *podu* tarımını sürdürmek *zorundadırlar*. Böylece kabilelerin yüzyıllardır korumuş olduğu çevre dengesi yok ediliyor. Tepeler kıraçtır ve son birkaç yılda yağış miktarı 10-15 inç düşmektedir. Hükümetin yaptığı ağaçlandırma sadece, esasen ihraç etmek üzere yetiştirilen kahve

20 Örneğin, kabile kadınlarının "kötü" alışkanlıklarından birisi bluz giymeyip göğüslerini yalnızca sarinin serbest ucuyla kapatmalarıdır. Ashram okullarında bütün kız çocuklara hükümetin parasız verdiği sari-bluzları giymeleri öğretilir. Sari-bluzları kabile kadınları arasındaki ilerlemenin sembolü haline gelirken, kumaş almak için ve terziye diktirmek için paraya ihtiyaç duyarlar.

ya da tik ağacı dikimi veya diğer peşin parayla satılan ürünler gibi hükümet kontrolündeki kalkınma projelerine hizmet eder.

2) *Ulusal ve uluslararası pazardaki dalgalanmalara bağımlılığın artması*: Kahve dikimi bir yana, Entegre Kabile Kalkınma Teşkilatı (ITDA) bazı kabileler kahve ekimi için birkaç dönüm toprak dağıttı. (Bir köyde yaşayan 30 aile 1-2 dönüm toprak aldı; 30 aile almadı.) Bu küçük kabile malları uluslararası kahve fiyatlarının dalgalanmasından ciddi bir şekilde etkilenmektedir.

3) *Kabilelerin sınıflara ayrılması (farklılaştırılması)*: Yetkililer herkese değil ama *bazı* kabilelere toprak, sığır, koyun, dikiş makinesi, kahve, tohum, gübre vb. ayrı bağışlar vermek suretiyle toprağı olan/olmayan farklılaşması yarattı.

4) *Toprağın yabancılara devri*: Birçok kabile bölgesinde bütün verimli topraklar kabileden olmayan göçmenlerce devralınmaktadır. 1978 yılında ziyaret ettiğim bir bölgede, bu kabileden olmayanların kendisi yeni bir toprak sahibi sınıf oluşturmuştu ve kabileler onların mahsul ortağı ya da tarım işçileri haline gelmişti. Bu kabileden olmayanlar (Rusya, ABD ve Avrupa'ya) ihraç etmek üzere Virginia tütünü ve yerli pazar için kırmızıbiber üretiyordu.

5) *Hükümete ya da başka sosyal yardım kuruluşlarına bağımlılığın artması:* Eski kabile otonomisi ortadan kaldırılıyor.

6) *Dışarıda üretilmiş maddelere bağımlılığın artması:* Çoğu köyde pirinç temel gıda maddesi olan darının yerini almaktadır. Fakat pirinç *podu* yetiştiricileri tarafından üretilmez. Genellikle kabile dışından tüccarlar ya da pirinci çalışma karşılığında ücret olarak veren arazi sahipleri tarafından sağlanır.

7) *Kadınların daha fazla yoksullaştırılmasıyla erkeklerle kadınlar arasındaki eşitsizliğin büyümesi:* Kapitalizmin girişi çoğunlukla kadınların kendi üretim araçlarından ve üretici fonksiyonlarından ayrılmasına tanıklık etmektedir. Ayrıca cinsiyete dayalı işbölümünde de onların zararına bir değişime neden olmaktadır. Bu aşağıdaki durumlarda örneklerle gösterilebilir:

i) Batı Godavari'deki geleneksel kabile ekonomisinde, üreti-

ciler kendi ürünlerini pazar yerinde değiş-tokuş etmek suretiyle onların pazarlanması üzerinde kontrole sahiptiler. Fakat Girijan Kooperatif Şirketleri'nin kabilelerin ürettiklerini toplamak üzere depo kurdukları her yerde pazarlama fonksiyonu kabile dışından erkeklerin eline geçmektedir ve kadınların pazarlama rolü baltalanmaktadır. Mahila Mandals (kadın kulüpleri) onlara birkaç dikiş makinesi vermektedir fakat hiç kullanmadıkları şeyler üretirler ve pazarlama kabile dışından erkeklerce yapılır.

ii) Yeni teknolojilerin girişi de kabile kadınlarını kötü etkilemektedir. "Kabileleri ulusal temayüle entegre etme" yöntemlerinden birisi onları özel koloniler halinde düzlük yerlere, geri istenmeyen topraklara yerleştirmektir. Batı Godavari'deki böyle bir koloniye getirilen yeni teknolojilerden bir tanesi ipekçilikti. Fakat (Çin ve Bengal'de geleneksel olarak kadınların egemen olduğu) bu yeni teknolojinin eğitimi yalnızca erkeklere verildi. Kadınlar eskiden (sepet, hasır vb.) üretimleri için hammadde sağladıkları ormandan uzaklaştırılmış oldukları için, kolonide üretim yapacakları her şey ellerinden alındı. Hatta ara sıra yapılan mevsimlik işler de onlara ekonomik bağımsızlık getirmedi ve "entegrasyon" sürecinin tek parça tabiatı, onlara kolonideki erkeklere bağımlı yaşamayı bıraktı.[21]

---

21 Kırsal kesimdeki kadınların marjinalleştirilmesinin başka bir örneği de, Nagarjunasagar Barajı'nın kumanda bölgesinde kalkınma tedbirlerinin kadınlar üzerindeki etkilerini araştıran bir çalışmada dikkatimi çekti. Bu araştırma Hindistan Koleji İdari Kadrosu tarafından gerçekleştiriliyor. 4. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın son yıllarından itibaren Kumanda Bölge Kalkınması (CAD) sulama projelerinin kapsadığı bölgelerde tarımsal kalkınma için ana strateji olarak ortaya çıkmaktadır. CAD'ın amacı "tarımsal üretimi kullanılabilir suyun miktarıyla bağlantılı olarak en yüksek tona çıkarmaktır". S. Sarupria ve K.V. S. Sastri, "Andhra Pradesh'deki Kumanda Bölgeleri için Bölgesel Kalkınma Planlaması" (Hindistan Ekonomi Enstitüsü, 1977). Vurgu açıkça kapitalist çiftçilik üzerinedir. Yeni sulanmaya başlanan bölgelerde, parayla satılan ürünlerin (özellikle pirinç) ekimi geniş çaplı başlatıldı. Nagarjunasagar bölgesinde küçük köylülerin çoğu toprağını, kredi ve diğer kalkınma girdileri elde edebilen hızla büyüyen zengin köylülere kaptırdı. Bu nüfus, hem sulanmış toprakları alan zengin köylüler hem de göçmen tarım işçileri, sulanmış alanlarda sulanmamış alanlardakinden daha hızlı büyüdü.

Nagarjunasagar kumanda bölgesinin bir parselinde bana, erkeklerin pirinç transplantasyonunu kadınlardan devraldığını, bunun çok eski zamanlardan

Dünya pazarı için üretim: Ev endüstrisi ve marjinalleştirme

1977 yılında kaydedilen aşağıdaki örnek, ihracata yönelik üretimde ev endüstrilerinde kadınların nasıl sömürülmekte olduğunu gösterir. Andhra Pradesh eyaleti Batı Godavari bölgesindeki Narsapur çevresindeki köylerde yaklaşık 150.000 kadın tığla işlenen dantel endüstrisinde çalıştırılmaktadır. Bu endüstri –daha ziyade tığ işlemeciliği– ilk 1860'larda misyonerler tarafından getirildi. Yörenin kadınlarını bu yeni beceriyle kendi geçimlerini sağlamaları için teşvik ettiler. 1900 yılında dantel mallar ihraç edilmeye başladı ve şu anda Narsapur'da böyle 50'den fazla dantel ihracatçısı ya da kendilerini adlandırdıkları biçimiyle, dantel imalatçısı vardır. Bunlar, 1970 yılına kadar her yıl 1 ve 1,5 milyon $ değerinde dantel malları Avustralya, Batı Almanya, İtalya, Danimarka, İsveç, Britanya ve ABD'ye ihraç ettiler. 1976-77 yılına kadar ihracat 5 milyon $'a tırmanmıştı ve 1977-78 yılında 8 milyon $ olarak gerçekleşti. Bunun yanında, Hindistan'ın büyük kentlerinde 1-2 milyon $ değerinde dantel mal satılıyordu (1977-1978).[22]

Bu endüstri, klasik bir dışarı iş verme halidir. Tığ işlemeciliği tamamen bir ev endüstrisi olarak kız çocukları ve her yaştan kadınlar tarafından yapılır. Bu kadınlar esasen Yeşil devrim sırasında topraklarını kaybetmiş tarım işçileri ile yoksul köylülerin kızları ve eşleridir. Dantel yapmak kocalarının yetersiz

---

beri bütün Hindistan'da "kadın işi" olduğunu anlattılar. Bu, cinsler arasındaki işbölümü modelinin altüst olmuş haliyle duyduğum ilk örnekti. (Batı Godavari de kapitalist hat boyunca pirinç ekimi yapılan merkezlerden birisidir –çoğunlukla traktörler kullanımdadır– ve pirinç transplantasyonu için hâlâ kadınlar kullanılır). Erkekler de daha önce 'kadın işi' olan ot yolmayı devralmıştır. Cinsiyete dayalı işbölümünde kadınların aleyhine olan daha fazla değişiklik gelecekte beklenebilir.

22 İhracatçıların ihraç edilen dantel miktarına ilişkin kesin sayıları elde etmesi oldukça zordur. Pek çoğu doğrudan ithal firmalarının müşterisidir. Belirtilen sayılar Hyderabad Endüstriler Müdürlüğü tarafından verildi. Devlete %15 ihracat teşviki için başvuran ihracatçıların sayısını içerir. Narsapur'daki en büyük bankanın müdürünün tahminine göre, yıllık dantel ihracatı toplam 5-10 milyon rupi eder (1977-78).

gelirini takviye etmeye çabaladıkları bir araçtır ve dolayısıyla daha önce değindiğimiz gibi geçimlik üreticiler kategorisine girerler. Üç şirket bölgedeki üç stokçuya iplik sağlar. İhracatçılar ipliği, son yıllarda kendileri de büyük ihracatçı haline gelen bu stokçulardan satın alır. İhracatçılar bu hammaddeyi, iplikleri dantel yapanlara veren ve onlara ücret ödeyen aracılara/acentelere verir (ücretlerin yarısını ihracatçılar avans olarak verir, diğer yarısını da acenteler yatırır) ve hepsi Batı butiklerinde moda olan bütün malzemeleri, dantel malları (masa örtüleri, yemek setleri, dantel gömlekler ve elbiseler vb.) da onlar toplar. Aracılar tam-zamanlı istihdam edilir. Günde bir rupiden* daha az kazanan kadın zanaatçılara parça başına göre ödeme yapılır. 2000 metre iplikten yapılan bir dantel için 4 rupi kazanırlar ve genellikle bir kadının 2000 metre ipi bitirmek için bir haftaya ihtiyacı vardır. Bu, haftada 4 rupi kazandığı anlamına gelir. Bu kadınların günlük kazancı ortalama olarak 0.56 rupiye gelir. (Kadınlar Pazar günleri de çalışırlar ve boş zamanı ya da tatilleri yoktur). Bu miktar, kadın tarım işçileri için belirlenmiş asgari ücretin üçte birinden daha azdır.[23]

Andhra Pradesh eyaletinin el sanatları ihracından kazandığı dövizin %95'inin bu kadınlar tarafından kazanıldığı tahmin edilmektedir. Hükümet ilk kalite belirleme ofisini 1960 yılında kurdu. Kadınların yaptığı dantelin kalitesini kontrol etmekle görevli memur, tabii ki bir erkektir ve kötü ya da kirli

---

(*) 8 rupi= yaklaşık 1$.

23 Kadın tarım işçilerinin asgari ücreti bölgeye ve işin türüne 2 ila 4 rupi arasında değişir.

İmalatçılar, kadınların evde oturduğunu ve dışarıda çalışmak istemediğini iddia ederler. Eğer kendileri onlara istihdam sağlamayacak olursa, kadınlar yapacak bir şey bulamayacaktır. Hatta iddialarına göre; kadınlar kendilerini hep evde ve toplumdan uzak tutan kastlara (çoğunlukla Kapu ve Agnikulakshatriya kastlarına) mensuptur. Doğrusu Kapu kadınları kastları hakkındaki bu görüşü kendileri de doğruluyor, fakat bu iddianın tamamen doğru olup olmadığı epeyce kuşkuludur. Kapuların çoğunluğu küçük tarımcıdır. Andhra Pradesh'in tamamında kadınlar tarlada çalışma geleneğine sahiptir ve diğer bölgelerdeki Kapu kadınları da böyledir. Agnikulakshatriyalar balıkçıdır ve bu toplumlarda geleneksel olarak kadınlar balık satar. Şimdi bu etkinliği bıraktılar ve "evde oturan kadınlar" haline geldiler.

dantel malları geri çevirir. Kadınlar tığ işlemeciliğine küçük bir kızken başlar ve yaşlanıncaya ve kör oluncaya kadar devam ederler. Genellikle bütün hayatları boyunca tığla işlemeleri istenen modeli ya da deseni aracıdan alırlar. Kadınların herhangi bir örgütlenmesi yoktur ve daha bizi görür görmez büyük bungalovlarda yaşayan erkek ihracatçıların kendilerini nasıl sömürdüğünden yakındılar. İhracatçılar sırayla yaptıkları işin geleceğinin parlak olduğundan ve 1970'lerdeki tekstil endüstrisinin krizlerinden etkilenmediklerini anlattılar. Birikim zincirinde ihracatçılar kârlarını, toprak, traktörler, taksiler ya da sinemalar gibi başka kazançlı projelere yatırabilirler.

Kadınlar açısından sonuçları

Kırsal kesimdeki geçimlik üreticileri etkileyen mevcut süreçlerin çok daha geniş ve derin bir araştırmasına ihtiyacımız olmasına rağmen, varolan verilerin yukarıda yapılan analizi bir tez formüle etmemize imkan verir: şöyle ki; kapitalist çevre (periferi) Hindistan'a kapitalizmin girmesi geçimlik üreticilerin geniş kitleler halinde fakirleşmesine ve marjinalleşmesine yol açar ve ikinci olarak, kadınlar bu süreçlerden erkeklerden daha fazla etkilenirler, erkekler kısmen de olsa aktif ücretli işgücü içine çekilebilir. Hindistan'daki kadınlar özel olarak aşağıdaki sonuçlarla karşı karşıya görünmektedirler:

1. Kırsal bölgelere kapitalizmin girmesi kadınların geçimlik üretiminin maddi temelinde kademeli erozyona yol açar. Dünya çapında bir kapitalist pazar için üretebilmesine rağmen, üretimin biçimi ve üretimin örgütlenmesi, genellikle, kullanım değeri üretimindekiyle aynı kalır. Kapitalist, iplik haricinde sabit sermayeye ihtiyaç duymaz. Ne makinelere ne fabrikalara ne de gelişmiş teknolojiye ihtiyacı vardır. Başka bir deyişle, işin organizasyonu değişmediği zaman bile kapitalist birikim meydana gelebilir. Bu biçimler esasen özeldir. Öte yandan kadınlar büyük ölçüde malların tedavülünden dışlanmışlığını sürdürür. Ürettiği malları düşük fiyata satar ve çalışmasına karşılık düşük ücret alır. En sonunda aile borç çekmeye ya da

topraklarını satmaya zorlanabilir (ya da toprağını tefeciye kaptırabilir). Fakat çoğunlukla aile toprağı kaybetmeden önce kadınlar sahip oldukları zavallı eşyalarını, altınlarını, kaplarını, aletlerini kaybederler. Onlar hâlâ ailenin temel ihtiyaçlarının doyurulmasından sorumludur, fakat ürünlerinin bir kısmı fazla ürün olarak ellerinden alınıyor ve geçimlik üretimin maddi temeli giderek küçülüyor. Kadınlar geçimi sağlamanın daha eski biçimlerine başvurmak zorunda kalıyorlar. Ormandan kökleri ve yaprakları, odunları, hem kendileri için yakacak olarak hem de satmak için topluyorlar; su getirmek için millerce yürüyorlar; vs.

2. Cinsler arasında eşitsizliğin ve kutuplaşmanın artması söz konusudur. Kapitalizmi demokrasinin ebesi olarak gören pek çok kişinin saf umudu olan Kapitalizme geçiş erkeklerle kadınlara daha fazla eşitlik getirmekten çok uzaktır ve aslında ataerkilliğin ve cinsiyetçiliğin yeni öğelerini getirmektedir. Başka yerlerde olduğu gibi Hindistan'da da pek çok geçimlik toplulugun çok net olarak tanımlanmış cinse özel işbölümüne sahip olmasına rağmen, kapitalizme geçiş her zaman erkek egemenliğini ve iktidarını artıran doğrultuda bu modeli altüst eder.[24]

Değiş-tokuş amaçlı üretim girdiği zaman, kadınlar geçimlik ya da haneiçi üretimden sorumlu olmaya devam ederken erkeklerse işçi olarak çalıştırılır.[25] Kapitalist pazar ilişkileri eski

---

24 Boserup, 1070. Bu örnek; kitleler halinde fakirleştirilmiş kadınların sömürülebileceği ve "kadın evde oturur" şeklindeki ev kadını ideolojisinin propagandasının yapıldığı bir yerde sermaye birikiminin ve yerel endüstrilerin dünya pazarına entegrasyonunun en iyi önkoşulunu nasıl bulduğunu gösterir. Onların üretüklerini pazarlayan ve muazzam kâr sağlayan erkek ihracatçılar bu durumda aksi takdirde aç kalacak kadınlara iş "veren" hayırsever olarak görünür. Bu bölgede kapitalist üretim ilişkilerinin inşası ataerkil ve cinsiyetçi kadın-erkek ilişkilerinin güçlendirilmesiyle aynı ve ayrılmazdır.

25 Karen Sacks, "Engels'i Yeniden Ziyaret: Kadınlar, Üretimin Organizasyonu ve Özel Mülkiyet" E.Z. Rosaldo ve L. Lamphere (editörler) "Kadın, Kültür ve Toplum (Stanford CA: Stanford Üniversitesi Yayını, 1973). Bu örnekte genellikle erkekler iş aramak için büyük kentlere göçer ve ailelerini geride bırakırlar. Bu süreç çoğunlukla Afrika, Latin Amerika ve aynı zamanda Hindistan'da da gözlemlenebilir. Bununla birlikte Güneydoğu Asya'nın bazı kısımlarında Serbest Üretim Bölgeleri ve Dünya pazarı Fabrikalarının kurulduğu yerlerde (Singapur, Tayvan, Güney Kore, Tayland) genç kadınlar endüstriyel işgücü-

yerel Pazar sistemlerinin yerini almaya başladığı zaman, erkekler kadınları eskiden ürettiklerini sattıkları ya da takas ettikleri pazar alanının dışına iter.[26] Kadınlar hâlâ bazı yerel pazarlarda sebze, çanak-çömlek ya da kendi kullanımından fazla ürettiği diğer malları satmayı sürdürebilir, fakat pazarlama (ve kâr) kapitalist hat boyunca her zaman erkeklerin elindedir.[27]

3. Kırsal kesimdeki cinsler arasında yaşanan bu kutuplaşma tecrit edilmiş bir süreç değildir. Kapitalist çiftçiliğin zorlaması

---

nün %80 kadarını oluşturur. Cinslerin kutuplaşması bu bölgelerde kadınların aşırı sömürülmesi biçiminde gerçekleşir. Narsapur'daki durumda olduğu gibi üretim sürecinin çeşitlendirilmesi ve ataerkil cinsiyetçi ideolojinin güçlendirilmesi yoluyla kolaylaştırılır. Kadınlar evlendiği ve çocuk sahibi olduğu zaman işi bırakmak zorundadır. Carmen D. Deere, "Kapitalist Perilerde Kırsal Kesim Kadınlarının Geçimlik Üretimi", *Review of Radical Political Economics*, cilt 8 No. 1, 1976. Frobel, Heinrichs ve Kreve, 1977.

26 Kadınların erkeklere kaptırdığı diğer bir alan da teknolojidir. Geçimlik ekonomide kadınlarla erkekler teknolojiyi –cinsiyete dayalı işbölümünün geleneksel modeli yüzünden farklı olsa da– esasen kullanım değeri üretmek için kullanıyordu. Oysa değişim değeri üretmeyi amaçlayan yeni teknoloji çoğunlukla erkeklerin kontrolü altındadır. Emekten tasarruf eden, sermaye yoğun teçhizatı kullanılmaya başlandığında, kadınların eski teknoloji ve becerileri modası geçmiş hale geldi. Böyle bir teknoloji geleneksel olarak kadın işi olan bir alanda kullanılmaya başlandığı zaman kadınlar kovulur ve yerini erkekler alır.

Bu bağımlı ekonomilerde kapitalist birikim sürecinin çelişkilerinden dolayı "geleneksel" emek-yoğun, verimliliği düşük teknolojinin yerini sermaye-yoğun, emekten tasarruf eden teknolojilerin alınası hiçbir zaman mutlak olmayabilir. Eski teknolojinin modası geçmiş olabilir fakat erkeklerinin düşük gelirini takviye etmek için kullanmayı sürdüren kadınların ellerinde kalır. Bu yüzden, erkeklerin kontrolü altındaki bir hayli gelişmiş modern teknolojinin yanı sıra hâlâ kadınlarca kullanılan en ilkel teknolojiyi de bulurtuz. Örneğin, inşaatta, geniş fabrikalarda ve tarımdaki durum böyledir. Kadınlar evlerinde eski gıda üretimi, koruma ve hazırlama yöntemlerine bağlı kalmak zorundadır. Kadınların herkesçe bilinen tutuculuğunun kökeni, değişim değeri üretiminde kullanılan yeni teknolojiler üzerindeki hâkimiyetten dışlanmış olması gerçeğinde aranabilir.

27 Andhra Pradesh'deki kıyılarda balıkçı topluluklarının pek çoğunda, balık satmak hep kadın işi olmuştur. Balık konserve fabrikaları ve dondurma merkezleri girince, bu merkezlere balığı erkekler satmaya başladı. Benzer bir süreç Gujarat'taki, süt ve süt ürünlerinin kapitalist üretim hattı boyunca üretildiği ve şehirlerde pazarlandığı Anand Süt Ürünleri Kooperatifi Projesinde gözlemlenebilir. Kadınlar eskiden sadece bizonların beslenmesi ve sütünün sağılması işinin çoğunu yapmakla kalmaz, aynı zamanda sütü pazarlarlardı. Oysa şimdi Anand kompleksindeki resmin tamamen dışındadır. (Rami Chabra, *Indian Express*, 15 Temmuz 1978).

altında yaşanan sınıf kutuplaşması sürecinin tamamıyla yakından ilgilidir. Tarımın ticarileşmesindeki gelişme, peşin parayla satılan mahsullerin üretimindeki artış, tarım fiyatlarındaki artış ve yeni teknolojilerin girmesi, bunların hepsi zengin çiftçilerin ekonomik konumunu güçlendirmektedir. Bu sınıf, aynı zamanda, kırsal kalkınmaya ilişkin devlet harcamalarından en fazla yararlanan gruptur ve kredi kuruluşlarına büyük ölçüde hükmetmektedir. Yoksul ve marjinal köylüleri kalkındırmak için çeşitli projeler tasarlansa bile nihayetinde kır zenginlerinin elinde son buldu. Öte yandan, giderek daha fazla küçük çiftçi, borçlandırma yoluyla toprağını kaybetti. Bu durum, kendi toprak ağalarından ya da zengin çiftçilerden ödünç aldıkları küçük borçların karşılığını vermek için uzun süre çalışmaya zorlanan işçilerin borçlandırma yoluyla çalıştırılma sayısının son yıllarda artmasına yol açtı.

Cinsler arasında kutuplaşma ya da cinsiyetçiliğin artması ile sınıfsal farklılaşma arasındaki karşılıklı ilişki üzerine yapılmış sistematik bir araştırma olmamasına rağmen, Hindistan bağlamında bu devam eden sürecin bazı karakteristikleri gözlemlenebilir. Örneğin, bazı sözde "geri sınıflar" (çoban, çömlekçi vb. gibi hizmet kastları) son yıllarda orta köylü ya da hatta zengin köylü statüsüne kadar yükselebilmektedir. Önceden kadınları tarım işçiliği yaparken belli bir ekonomik statüye ulaşır ulaşmaz hemen kadınlarını eve kapatır ya da katı ataerkil normların buyruğu altına sokarlar. Artık aşağı sınıftan olmadıklarının bir işareti olarak kadınlar tarlada çalışmaya son verir. "Ev kadını" olurlar.

Sınıf farklılaşması ile cinsler arasındaki kutuplaşmanın kombinasyonunun başka bir örneği de, drahoma sisteminin (güvey-parası) yoksul köylüler ve tarım işçileri arasında bile yaygınlaşmasıdır. Bu sınıflar daha önce drahomayı bilmiyordu, fakat cüzi gelin parası talep ederlerdi. Kadınların üretken işçiler olduğu topluluklarda bu mantıklıdır. Fakat erkekler kentlere göç ettiği ya da ekonomik statüsünü yükselttiği zaman da müstakbel kayınpederinden drahoma ister. "Daha yüksek" bir sosyal statüye sahip olmak isteyen diğer aileler böylesi bir uy-

gulamayı taklit etmeye başlar. Ataerkil drahoma sistemi yayılır ve sonuç ise pek çok yoksul köylünün borçlanmasıdır, çünkü kızlarını evlendirmek için borçlanmak zorunda kalırlar.

4. Geçimlik üretimin ve geçimlik üreticilerin sermaye birikimi sürecine entegrasyonu barışçıl bir süreç değildir, tersine, bu sürece şiddet, zorlama ve ekonomi harici baskı eşlik eder. Elde edilenler, üreticilerden daha fazla artı emek almak için kullanılır. Bu şiddet belirgin bir cinsel boyut taşır. Öte yandan, toprak sahibi sınıfların "feodal" şiddeti de söz konusudur. Kabile üyesi kadınlara ve yoksul köylü kadınlarına tecavüz etme ve cinsel olarak aşağılama, Hindistan'ın kırsal kesiminde sıkça rastlanan bir durumdur. Eski feodal toprak ağaları kapitalist çiftçiliğe alışmaya başladıkça, bu tür bir şiddetin arttığı görülmektedir.[28] Fakat aynı zamanda kocanın karısına karşı uyguladığı ataerkil cinsel şiddet de söz konusudur. Görünen o ki, üretici alandan kadınlar ne kadar çok dışlanırsa, kocasının gelirine o kadar çok bağımlı oluyor; erkekler karılarını taciz etmek ve dövmek için o kadar çok güç kullanıyorlar.

Kapitalizmin girmesi ayrıca yeni bir boyut eklemektedir; o da, kadınların ve erkeklerin biyolojik üreme kapasitelerine yönelik devlet şiddeti. Kapitalizm, Hindistan'da yoksullaştırılmış ve marjinalleştirilmiş halk kitlelerin geçim ihtiyacını doyuramadığı için, kitlelerin kendi hayatını korumaları üremelerine bağlıdır. Yine de çok iyi bilindiği üzere, hükümetin neo-Malthusçu nüfus politikası ve kısırlaştırma programları periyodik olarak baskı ve doğrudan şiddet yoluyla uygulanmaktadır.[29]

5. Hindistan'a kapitalizmin girmesinin geçimlik sektördeki kadınlar açısından yol açtığı diğer bir sonuç da, yeniden üretim yeri olan geleneksel ailenin dağılmasıdır. Yoksullaşmış er-

---

28 Gün geçmiyor ki, gazetelerde kır yoksullarına karşı sözde vahşet haberleri çıkmasın. Bu vahşet hep kadınlara tecavüzü de içerir. Tecavüzün kesinlikle artmakta olmasına karşın, gazete okuyan halk öylesine bu raporlara alıştı ve öylesine duyarsızlaşı ki, tecavüz ve cinsel şiddet neredeyse hiç tepki açığa çıkarmaz.

29 Maria Mies, "Frauen-das überflüssige Geschlecht" ve "Der Kampf gegen die Armen" Mies, Daibler, C.V. Werlhof ve Lenz. *Frauen in der Dritten Welt*, 1978.

kekler şehirlere göç eder ve karılarını köyde bırakırlar. Bu yüzden, kadınlar genellikle hiçbir üretim aracı olmaksızın, dilenmeye, fahişeliğe ya da asgari ücretin altında çalışmaya zorlanırlar. Her durumda bölünmüş ailenin asıl geçimini sağlayan kişi olurlar.

Kuramsal çıkarımlar

Geçimlik üretimle kapitalizm arasındaki ilişkiyi anlama çabası içindeki klasik sava göre, kapitalist üretim tarzı eninde sonunda bütün kapitalist olmayan alanları ve tarzları yapısal tecrit ve geri kalmış halinden "kurtaracak" ve onları sermaye birikiminin yasalarınca yönetilen homojen bir dünya sistemine entegre edecektir. Dolayısıyla, bu alanlarla bölgelerin gelişmesi, Batıda yaşanan ve merkantil çağda sözde ilkel birikimin çıkış anıyla başlayan tarihsel gelişme sürecinin tekrarlanması olarak görülür. Fakat hem tarihin hem de kapitalist üretim tarzına özgü çelişkilerin tahlili bize, "ilkel birikim"in kapitalist birikim sürecinden önce yaşanmasının şart olmadığını öğretir. Bu, daha çok, kapitalist olmayan ve yapısal olarak heterojen alanların artı emek ve artı ürün elde etmek için kullanıldığı, devam eden bir süreçtir.

Üretim tarzları ve "sürekli ilkel birikim" üzerine yapılan son tartışma[30] ile Rosa Luxemburg'un sermaye birikimi[31] üzerine yaptığı çalışmanın (1913) yeniden analizi, geçimlik üretim ile sermaye birikimi arasındaki ilişkiyi açıklama doğrultusunda

30 Batı Almanya'da bazı kadınlarla erkeklerin bağımlılık teorisini kapitalizmde ev emeği ile ilişkilendirmesiyle yeni bir tartışma başladı. Bielefeld Üniversitesi Kalkınma Araştırmaları Merkezi, Asya, Afrika ve Latin Amerika'da geçimlik yeniden üretim üzerine seminer serisi yoluyla bu tartışmaya bir forum sağlamaktadır. Bu tartışmanın ana katılımcıları şunlardır: C.v. Werlhof, Veronika Bennholt-Thomsen, T. Schiel, H.D. Evers, M. Mies ve E. Senghaas Knobloch.

31 Amando Cordova, "Rosa Luxemburg und die Dritte Welt" Claudio Pozzoli (ed) *Rosa Luxemburg oder die Bestimmung des Sozialismus* (Frankfurt, 1977). Andre Gunder Frank, "Sözde İlkel Birikim", *Dünya Birikimi*, 1492-1789 (New York, Monthly Review Press, 1976; Londra: MacMillan Press, 1978). Eva Senghaas-Knobloch, "Weibliche Arbeitskraft und gesellschaftlich Reproduktion" *Leviathan* (4/4), 1976.

uzun bir mesafe kat etti. Rosa Luxemburg'a göre, kapitalizmin girmesi geçimlik ekonomilerin; ya da kendi ifadesiyle, doğal ekonomilerin hem ortadan kaldırılması hem de korunması anlamına gelir. Onun ileri sürdüğü sav, kapitalist olmayan tabakaların ve bölgelerin varlığı olmaksızın sermaye birikiminin, başka bir deyişle sermayenin yeniden üretilmesinin imkânsız olduğudur. Artı değerin gerçekleşmesi ancak, kapitalist merkezlerdeki işçilerin ve kapitalistlerin ihtiyacından fazla üretilen tüketim araçları ile üretim araçları, kapitalist olmayan toplumsal tabakalara ve ülkelere yani kendi tüketimleri için üretim yapan köylülere veya sömürgelere satılabildiği sürece olanaklıdır. Benzer şekilde, sermaye birikimi, bu klasik ücretli emek-sermaye ilişkisi içerisinde yaşanmasa bile üretim araçlarının sürekli yenilenmesini ve yayılmasını gerektirir. Üçüncüsü ise, sermaye birikiminin artması yalnızca işgücünün artmasıyla mümkün olabilir. Sözün kısası, pazarın genişlemesi, üretim araçlarının genişlemesi ve işgücünün genişlemesi için daima kapitalist olmayan üretim alanlarının olması şarttır.

Rosa Luxemburg, sermaye birikimi sürecinde kullanılıp tüketilecek kapitalist-"olmayan" toplumsal tabakalar ve bölgeler olarak sadece köylüleri ve sömürgeleri hesaba katmıştı.[32] C.K. Werlhof, onun analizlerini hem kapitalist merkezlerde (evişi) hem de kapitalist periferide kullanılan kadın emeği alanına doğru genişletti. Werlhof, kapitalizmin egemen üretim ilişkisinin sırf ücretli emekle sermaye arasındaki ilişki olmadığını, aynı zamanda bu ilişkinin kendisinin iki-taraflı bir karaktere sahip olduğunu, bir tarafı ücretli emek ilişkisi tarafından temsil edilirken diğer tarafını geçimlik üreticilerinin, özellikle kadınların ücretsiz emek ilişkisinin temsil ettiğini ileri sürer. Kadınlar, birikimin bizatihi ön koşulu olarak, sürekli ilkel birikim süreci için temel teşkil ederler.[33] İlkel biri-

32 Rosa Luxemburg, *Die Akkumulation des Kapitals* (1913) (Frankfurt: Archiv sozialistischer Literatur, 1970).

33 Claudia v. Werlhof, "Zu den Folgen der Einbeziehung der Frauenfrage in die Kritik der Politischen Ökonomie", *Beitrage zur feministischen Theorie und Praxis*, 1, 1978.

kim, sürekli bir kullanım değeri üretimi sürecini gerektirir ve K. Sacks'a göre, kadınlar tipik kullanım değeri üreticileriyken, bütün sınıflı toplumlarda erkekler değişim amacıyla üretim yaparlar.[34]

Kapitalist merkezlerde hane, sürekli ilkel birikim ve kullanım-değeri üretimi için tipik alandır. "Özgür" ücretli emek kapitalizmin egemenliğinde geçimlik üretim araçlarını elinden kaptırırken, kadın/erkek temel ihtiyaçlarının karşılanması için bir ücrete bağımlıdır. Öte yandan ücret sadece yiyecek, giyecek, barınma vb. fiyatlarını karşılar, fakat ücretle alınan bu malların kullanım-değerine dönüşümü için gerekli *emeği* karşılamaz. Ev işi bu yüzden kapitalizmin egemenliğinde işgücünün yeniden üretimi adı verilen şeyden çok daha fazlası demektir. Aslında, sermaye birikim sürecinde satın alınacak ve sömürülecek iş gücünün yeniden üretimi için hâlâ maddi zemin olan, bir sürekli üretim ve yaşamın yeniden üretimi sürecidir. Bu emek, klasik emeğin sermaye tarafından sömürülebilmesine gizli bir zemin oluşturur.[35] Milyonlarca ev kadınının ücretsiz "tüketime harcadığı emek" ile "ilişkiye harcadığı emek" olmaksızın, "canlı" iş gücünü kapitaliste satacak emekçi olamayacaktı.[36] Ev kadınının emeği tipik olarak ücretli emeğe dönüştürülmemektedir.

Bu analizi izleyerek, kapitalizmin girmesinin kapitalist olmayan geçimlik üreticilerin hepsinin kapitalist üretim birimlerine ve kullanım-değeri üreticilerinin "özgür" ücretli işçilere dönüştürülmesi anlamına gelmediği söylenebilir. Hatta kapitalist merkezlerde bile böyle bir dönüşüm yaşanmamaktadır. Geçimlik üretime ait bu toplumsal tabakalarla bölgelerin korunması, diğer yandan, kapitalizm girince etkilenmeden kaldıkları ya da ürünleri ve üretim araçları üzerindeki kontrolle-

34 Sacks, 1973.

35 C.v. Werlhof, 1978.

36 Batya Weinbaum ve Amy Bridges, "Maaş Çekinin Diğer Yüzü: Tekelci Sermaye ve Tüketimin Yapısı" *Monthly Review* (cilt 28, sayı 3) Temmuz-Ağustos, 1976, s. 88-103. Eli Zaretzki, *Kapitalizm, Aile ve Kişisel Hayat* (New York: Harper & Row, 1973).

rini kaybetmedikleri anlamına gelmez. Kapitalizmin girmesi, bu geçimlik üreticiler üzerinde zor uygulanması ve onların sermayeye gerçek ya da biçimsel ya da marjinal olarak bağımlılığı anlamına gelir.[37]

Kapitalist merkezlerde yaşanan geçimlik üreticilerin klasik yoksullaştırılması ve marjinalleştirilmesi süreci, kapitalist periferilerde tekrarlanmaz. Yoksullaştırılmış kabilelerin, küçük köylülerin ve küçük zanaatçıların proleterleştirilmesi marjinaldir; çünkü periferideki sanayi sektörü genellikle durgundur. Kapitalizmin girmesinin etkisi, bu yüzden, genel olarak bu sınıfların ve özel olarak da kadınların *yaşam koşullarının* hızla kötüleşmesidir. Hayatta kalabilmek için kadınlar ya aşırı kalabalık kentlere sürüler halinde toplanır ve ev hizmetçiliği, seyyar satıcılık, dilencilik, fahişelik gibi işlerde ara sıra çalışarak ya da önemsiz suçlar işleyerek gecekondularda yaşamaya çalışırlar ya da kırsal kesimlerde kalırlar (ki bu çoğunluğu oluşturur) ve geçim düzeyinin altında bir ücret karşılığında çalışırlar. Tarım işçisi olarak, göçmen işçi gibi dolaşırlar, işçi simsarları, toprak ağaları ve hatta polis tarafından işe alınırlar ve hem cinsel olarak hem de işçi olarak sömürülürler. Pek çok ülkede, iş ararken büyük şehirlere göç eden ve köylerine para gönderecek durumda olmayan ya da göndermeyi istemeyen kocalar, kadınları yüzüstü bırakıp kaçmaktadır. Ara sıra bir miktar kapitalist büyüme meydana geldiyse tüketilebilecek, bitmez tükenmez bir ucuz emek kaynağı oluştururlar. Sermaye egemenliği altında marjinalleştirilmiş kadın emeğinin oluş-

37 Veronika Bennholdt-Thomsen, "Probleme der Klassenanalyse des Agrarsektors in Staten weltmarktabangiger Reproduktion", *Bielefelderstüdien zur Entwicklungssoziologie*, sayı 5: Subsistenz-produktion und Akkumulation, Verlag Breitenbach, Saarbrücken, 1979). Geçimlik üretime ait bu biçimleri (R. Luxemburg gibi) kapitalist-"olmayan" ya da üretim tarzı üzerine yapılan tartışmalarda sıkça söylendiği gibi kapitalizm öncesi diye adlandırmak yanıltıcıdır. Sermaye birikimi dolayısıyla bu yıkıntıların enkazı üzerinde meydana gelir. Sermaye her zaman geçimlik üretime yönelik saldırısında aynı taktikleri kullandı. İlk önce üreticilerin üretim araçlarını yok eder ya da onları çalar, dolandırır, vs. daha sonra "özgür bırakılmış" işçileri ücretli işçiler olarak işe alır ve onları aynı zamanda kendi geçimlerini sağlamak için mal piyasasına bağımlı kılar.

turduğu bu engin havuzun sermayeye "biçimsel bağımlılığı", küresel kapitalist stratejinin önemli bir parçasını oluşturur.[38]

Ne yapılabilir?

Yukarıdaki analizlerden kesin stratejik sonuçlar çıkarmak bu yazının kapsamının ötesindedir. Yine de, geçimlik üreticilerin kurtuluşunu hedefleyen bir stratejinin oluşturulması doğrultusunda birkaç ipucu çıkarılabilir.

Birincisi, sermaye birikiminin özellikle bugünkü evresinde sayıları mütemadiyen artan ve sırf hayatta kalmak için mücadele etmek zorunda olan marjinalleştirilmiş halk kitlelerini, bilhassa kadınları ürettiği ve bu marjinal kitlenin fazla kâr için gizli bir zemin oluşturduğu savı kabul edilirse, o zaman bu geçimlik üreticileri lümpen proletarya olarak bir kenara atmak ve yapısal değişimin hepsinin yalnızca klasik ücretli işçi ortaya çıkaracağını beklemek eksikliktir. Periferi ülkelerinin pek çoğunda birisinin pazarda iş gücünü satabilmesinin bir *ayrıcalık* olduğu gerçeği göz önünde tutulursa,[39] ücretli işçi sınıfı sistemi devirmekten ziyade ekonomik iyileşme için çaba gösterebilir. Bütün sömürülenlerin birliği yalnızca klasik proleterler, sürekli marjinalleşmeyle tehdit edildiğini anladıkları zaman gerçekleşebilir.

İkincisi, mekanik bir şekilde sınıf çelişkileriyle kadın-erkek çelişkisini yan yana koymak ve "Hangisi önce gelir, hangisi ikinci sıradadır?" diye sormak da aynı düzeyde eksikliktir. Kapitalist üretim ilişkilerinin dayatılması yalnızca kadınların sta-

38 Bu stratejinin eleştirisini Veronika Bennholdt-Thomsen "Yoksullara Yatırım: Dünya Bankası Politikasının Analizi" nde yapmaktadır. Basılmamış elyazması, Bielefeld, 1978.

39 Bazılarının verdiği bilgilere göre, kimse 2000 rupi rüşvet edemeden saygın bir Hindistan kimya firması olan IDL Chemicals'da normal bir fabrika işçisi olarak iş elde edemez. Bir örnek olayda bu miktarı ödeyemeyen bir kız çocuğu müteahhitten bu miktarda avans ister. Fakat bütün maaşını ailesine verdiği için borcunu ödeyecek geliri yoktur. Müteahhit bu yüzden borcuna karşılık ücretsiz fahişe olarak onu serbestçe kullanır. Onun evlenmesine bile izin vermez. Bu örnekler Hindistan'da birinin iş gücünü satabilmesinin nasıl bir "ayrıcalık" olduğunu gösterir.

tüsünün kötüleşmesine yol açmakla kalmaz. Bu nedenle, cinsiyetçiliğe karşı savaşım, bütün sınıf egemenliğini ortadan kaldırmayı amaçlayan her stratejinin bir parçası olmalıdır. Sınıf mücadelesi sürecinde kadınların kurtuluşunu yalnızca bir taktik hedef olarak tanımlamak asıl noktayı kaçırmak olur.

Üçüncüsü, kadınların geçimlik emeğinin sömürülmesi ücretli sömürünün gerçekleşebilmesinin asıl zeminini oluşturuyorsa, asıl olarak aile içindeki cinsiyetçi yeniden üretim ilişkileri devrimcileştirilmediği sürece bu sömürüye karşı savaşım verilemez. Bu sömürü ilişkilerinin gizli karakterinin perdesini aralamak için analizlerimizde ve stratejimizde temel birim olarak *aileden* vazgeçmemiz gerekmektedir. Artık daha çok, kapitalizme geçiş sürecinde, bireylere (kadınlara, çocuklara ve erkeklere) ne olduğunu sormak zorundayız. Kırsal sınıf yapılarına ait araştırmaların çoğu, esas birim olarak haneyi temel alır. Fakat genellikle hanenin ekonomik statüsü, çoğu zaman statüsü kadınlardan ve çocuklardan daha yüksek olan erkek aile reisinin statüsüyle belirlenir.

Son olarak, ekonomik ve politik statüyü belirlemek için kullanılan bir birim olan aileden vazgeçilirse ve analizler cinse özgü bir çizgi izlenerek yapılırsa, cins ve sınıf kutuplaşmaları arasındaki ilişki daha açık hale gelecektir. Araştırmamın şu anki aşamasında, bu ilişki hakkındaki kavrayışımızı ilerletecek gerçeklere dayanan yeterli kanıt sunmak olanaklı değil. Yine de, Hindistan örneği ve hatta burada sunulan bazı malzemeler bize biraz ipucu verebilir. Kast sisteminin sosyal tarihi bize, hiyerarşik kast bölünmelerinin yüksek sınıfla evlilik ilişkilerini desteklemek için kullanıldığını öğretiyor.[40] Bu şu anla-

40 Cinsel farklılaşma ile sınıfsal farklılaşma arasındaki karşılıklı ilişkiye ait daha fazla bilinen Hindistan örneklerinden birisi, ana soylu ve çok kocalı Keralalı Nayarlardır. İngiliz İdaresince kâtip ve memur olarak işe alınan Nayar erkekleri para geliri olan yeni bir sınıf biçiminde ortaya çıkarken, geniş Nayar taravadı (anasoylu birleşik aile) ortak mülkiyete ve toprağa sahipti. İngilizler, Nayar kadın-erkek ilişkilerini rastgele cinsel ilişkide bulunma olarak yorumladılar ve bu erkeklerin kendi kazandıkları geliri, bu ana soylu ve içgüveyi toplulukta âdet olduğu gibi kız kardeşlerinin çocuklarına değil, kendi oğullarına bırakması için uygun yasalar çıkardılar.

ma gelir: Üst kast erkekleri her zaman alt-kast kadınları ya da "dokunulamaz" (*untouchable* parya kastı) kadınları (evlenerek ya da evlenmeden) elde edebilirlerdi; fakat kendi kadınları alt-kastın erkeklerinden "korunurlardı". Hindu dininin onayladığı karşılıklı olmayan bu ilişkide alt-kastın kadınları, üst kastların ahalisini, onların politik ve ekonomik gücünü yükseltmek için cinsel ve ekonomik bakımdan sömürülürlerdi. Kendi eşleri yalnızca, bu şekilde biriktirilmiş mülkiyetin "gerçek" oğullara miras kalabilmesini garantiye almak için korundular. Çağdaş Hindistan'a ve kapitalizmin etkisi altında yaşanan sınıfsal farklılaşmalara bakarsak, çalışma hayatında benzer mekanizmalar buluruz. Hindistan'daki kabile erkeklerinin ve kadınlarının proleterleştirildikleri, yani, çiftliklerde, kömür madenlerinde vb. işçi olarak çalıştırıldıkları durumlarda, kadınlar yalnızca erkekleriyle birlikte işçi olarak sömürülmekle kalmazlar. Hindu kastı erkekleri genellikle, kabile erkekleriyle kadınları arasında daha özgür ve eşitlikçi bir ilişkinin egemen olması nedeniyle onları fahişe yaparlar. Bu kadınlar, daha az "korunurlar". (Chota Nagpur'un kömür madenlerindeki Santhal kadınları vakası en iyi bilinen örnektir.)

Aynı zamanda, tek eşliliği ve kadınlarla erkekler arasında ataerkil evlilik ilişkisini empoze eden yeni evlilik yasaları çıkardılar. Yeni özel mülkiyet kavramıyla cinsiyetçi burjuva ideolojisinin etkisi altına giren Nayar erkekleri, annelerinin çok kocalı evlilik ilişkilerinden ve babalık kavramının pratikte olmayışından utanmaya başladılar. Bu yeni ataerkillik biçimi kendi çıkarlarına hizmet ederken ve modernite ve ilerleme iddiasıyla ortaya çıkarken, Nayar erkekleri, kendi sınıfsal statülerini yükseltmek için bu fırsatı kaçırmamak için can atıyorlardı. I. Karve, *Hindistan'da Akrabalık Örgütlenmesi* (Bombay, 1965); K.E. Gough, "Aile Evrensel midir? Nayar Örneği" N.W. Bell ve E.F. Vogel (editörler). *Aile Glencoe*, III., The Free Press, 1960).

Cinsiyetçilik ve sınıf formasyonu arasındaki karşılıklı etkileşimi Afrika ve Latin Amerika'dan kanıtlarla ayrıca belgelemek gerekecektir. Şu anda sadece okuyucuya Meillassoux'un sömürgecilik öncesi Afrika'da kölelik üzerine yaptığı çalışmaları ve Karen Sacks'ın "Engels'i Yeniden Ziyaret" (1973) adlı eserini okumasını tavsiye edebilirim. Bu örneklerden apaçık görünüyor ki; "özel mülkiyet" ve bu özel mülkiyetin sahiplerinden oluşan yeni sınıf, köle ve köle yaratıcıları olarak kadınların kaçırılmasını içeren *razzias* tarafından yaratıldı. Bu yüzden, özel mülkiyetin ilk biçiminin toprak ya da büyükbaş hayvan olmadığını, fakat (klan içinde doğmamış, kaçırılmış ve hem işçi hem de işçi yaratıcısı olarak el konulmuş) "özel" kadınlar olduğunu ileri süreceğim.

Bu süreçte, kabile erkekleriyle kadınları arasındaki ilişki de dönüşüme uğrar. Kadınlar, kabile dışından erkeklerin cinsel sömürüsüne karşı kendilerini savunmak isterlerse, üst kastların kadınlarının "terbiyeli" davranışlarını taklit etmek; ataerkil davranış kalıplarını kabul etmek zorundadırlar. Fakat o zaman da kocaları efendilerinin ya da ağalarının cinsiyetçi davranışlarını taklit edebilir. Bu analizden çıkarılacak sonuç; hâkim sınıfların cinsiyetçi normları, gelenekleri ve kurumlarıyla; onların "geri kalmış" kastlar ve sınıflarla kıyaslandığında ileri ya da devrimci olduğu iddiasıyla mücadele etmek olacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

"YOKSULLARA YATIRIM": DÜNYA BANKASI POLİTİKASININ ANALİZİ*

Veronika Bennholdt-Thomsen

Dünya Bankası (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası, IBRD), dünyadaki en güçlü kalkınma teşkilatıdır.[2] İzlediği po-

(*) "Yoksullara yatırım" tabirinin kaynağı Dünya Bankası'nın iki uzmanıdır: Chenery ve Ahluwalia, 1974.

Bu makale, *Social Scientist*'te İngilizce olarak yayınlandı. Cilt 8, sayı 7. Şubat 1980 (birinci bölüm) ve cilt 8, sayı 8. Mart 1980; Almanca olarak Bennholdt-Thomsen, Latinamerika, Analysen und Berichte 4, Berlin, 1980.[1]

1 Bu bölümün ilk notları 1974 yılında yazıldı; onu 1976 yılında ilk taslak; 1978 ile 1979 yıllarında iki yeni versiyonu izledi. Köylülerin kaybolmadığı; ücretli emeğin kapitalist üretim ilişkileri ve sömürünün ne tek ne de genel biçimi olduğu; ücretsiz biçimlerin ayrı ve farklı sermaye kesimleri için çok daha kârlı olduğu; dolaşımın (yani pazarın) üretim fazlası elde etmenin ve el koymanın bir aracı olduğu; geçimlik üretimin kazanç sağlanacak savaş alanı olduğu gidetek daha apaçık hale gelmektedir. Kır yoksullarına yatırım kazançlı olabilir ve genelde sosyal politika olarak görülmesi hiç de doğru olmaz. Meksika'nın farklı bölgelerinde yaptığım ampirik araştırmalardan çıkan sonuç buydu. Meksika'da ilk tarım reformu çok daha sonra başka yerlerde ortaya çıkan ortamı zaten yaratmıştı. Bu yüzden, 1973 yılında Dünya Bankası Başkanı McNamara yeni IBRD politikasını ilan ettiğinde hem korkmuş hem de memnun olmuştum. IBRD, "benim" deneyimimden uluslararası bir strateji çıkarma yolunda ilerliyordu ve sonunda öyle oldu.

2 IBRD'nin Örgütsel Yapısı: Üyeleri yaklaşık 130 endüstrileşmiş ve kalkınmış ülkeden oluşur; her üye ülkenin nüfuzu ve oy kotası Banka'nın sermayesindeki hissesine tekabül eder. ABD oyların %23'ünden fazlasına sahiptir; Kanada, Büyük Britanya, Batı Almanya, Fransa, Japonya ve ABD hep birlikte çoğunluk teşkil eder. Kısacası, Dünya bankası büyük, çokuluslu ve ulusal üstü şirketlerin

litikalar, Üçüncü Dünya'da işlerin gidişatını ve bu ülkelerin Birinci Dünya'yla ilişkilerini kuvvetle etkiler. 1973 yılından bu yana Dünya Bankası'nın izlediği politikada bir kayma söz konusudur. "Yoksullara yatırım" ile mutlak yoksulluğa yani küçük ölçekli üretimdekilere hücum etmektedir. Önceden, yalnızca bir kalkınma ölçütü olan büyük ölçekli sanayi üretimi yatırım yapmaya değer görülmekteydi. "Geçmişe bakıldığında, 'aşağıya-damlama' (trickle-down) teorisine karşılık gelen hızlı ekonomik büyümenin otomatik olarak yoksulluğun azalması sonucunu doğuracağı inancına çok fazla güvenildiği açıktır" (Robert McNamara, 1977). Banka Başkanı'nın şimdi önerdiği kalkınma hedefine ulaşma stratejisi doğrudan ve tamamen yoksul halk tabakalarının ihtiyaçlarına yönelikmiş gibi gözükmektedir. McNamara'ya göre: "Temel insan ihtiyaçlarının kalkınma sürecinin başında karşılanmasını sağlayabilecek" yöntemler bulunmalıdır... "Yoksulların bazı somut mallara sahip olacağı noktaya kadar, yetersiz de olsa, onların daha üretken olmalarına yardım etmek mümkündür". (1977)

Elde edilen artık, yoksullardan mı yoksa yalnızca ücretli işçilerden mi?

"Göreceli yoksulluğa" karşılık "mutlak" kavramını ilk kez, McNamara, 1973 yılında Nairobi'de Yönetim Kurulu'na hitaben yaptığı yıllık konuşmasında kullandı.

çıkarlarının temsilcisi olarak görülebilir. Banka'nın yasaları bağışçı ve alıcı ülkelerde özel girişimleri desteklemesi gerektiği şartını koyar. Dünya Bankası'nın yeniden finansmanı uluslararası sermaye piyasasında özel tahvillerin sürülmesiyle olur ve bu kredi miktarının yarıdan fazlasına katkı yapar.

Banka dolayısıyla bir yoksullara yardım kuruluşu değildir. Daha çok, genel mali ve ekonomik kriterler ilkesine dayanarak faaliyet yürütür; Banka'nın bir dairesi olan IDA özellikle belirli yoksul ülkelere uygun koşullarda borç verse bile, verilen borçlar esasen fazla endüstrileşmiş ülkelerin ulusal hükümetleri tarafından vergilendirme yoluyla finanse edilir. IBRD'de üyelik, Uluslararası Para Fonundaki (IMF) üyeliğe tabidir. Bu iki kardeş örgüt uluslararası politikayı birlikte kontrol eder ve ulusal politik çıkarları maniple edebilirler. Alıcı ülkenin artan borçları vasıtasıyla bu kolayca yapılır (Payer, 1974; George, 1976).

> Göreceli yoksulluk basitçe, birkaç ülkenin diğerlerinden daha az varlıklı olması ya da bir ülkedeki bazı vatandaşların komşularından daha az servete sahip olması demektir. Mutlak yoksulluk ise, hastalık, okuma yazma bilmeme, kötü beslenme ya da bakımsızlık gibi onur kırıcı yaşam koşullarında yaşama, biçiminde nitelendirilir. Bu yoksulluğun mağdurları, en temel insanî ihtiyaçlarını karşılayamaz durumdadırlar.

Gelişmekte olan ülkelerde halkın aşağı yukarı %40'ı, çoğunlukla kırsal kesimlerde, bu "mutlak yoksulluk" halinde yaşar. Bazı durumlarda ise bunun nedeni aslında köylülerin düşük üretkenliğidir ve bu yüzden mutlak yoksulluğu hafifletmek için onların üretkenliğini artırmak gerekmektedir. McNamara, üretkenliğin artışını kolaylaştırıcı en önemli tedbirler olarak toprak ve kira reformlarını; "küçük çiftçiler" için kredileri; ucuz ve basit teknoloji kullanmayı; yolların, ambarların, pazar yerlerinin ve okulların inşasını destekledi.[3]

Mutlak yoksulluğa gösterilen bu alaka hayret vericidir; özellikle, Banka'nın politikaları hakkında bildiklerinden hareketle, IBRD'nin birdenbire dünya halklarının çoğunluğunu oluşturan yoksulların en yoksullarıyla ilgilenmesine inanmakta zorlanan Dünya Bankası tenkitçileri için. Bu nedenle, yaptıkları analizlerin genel içeriği, bu yeni ilgi odağının sırf bir göz boyama olduğunu ispatlamaya yöneliktir.

Ernest Feder şu iddiaları ileri sürüyor: 1) Gerçek hayatta Dünya Bankası kredilerin yalnızca minimum payını tarım programları için kullanır; 2) hatta bu pay hiçbir şekilde "kü-

---

3 Mutlak yoksullukla mücadele programı bugüne kadar asıl olarak tarım sektörü üzerinde yoğunlaştı. 1977 yılında McNamara her ne kadar Dünya Bankası programında çiftçi olmayanlara, kır yoksullarına ve gecekondu halkına daha fazla önem verileceğini duyurduysa da, bu "küçük çiftçiler" için alınan önlemlerle eşit önemde görülmeyecektir. Hem gelişmekte olan ülkeler hem de Banka, tarım dışı kazanç fırsatları yaratma ve küçük ev sanayileriyle küçük ölçekli girişimcilerin desteklenmesi konusunda daha az deneyime sahiptir (McNamara, 1977). McNamara'nın konuşmasının bu bölümünü analizlerim tarım sektörü ve köylü üretimi üzerinde yoğunlaşacaktır. Yine de, küçük meta üretimi ya da ticaretine karışmış küçük el sanatları üreticileri (örn. ev kadınları) ya da gecekonduda yaşayanları geçime yönelmekten çıkarıp ticarete yöneltmek için kullanılan mekanizmaların pek çoğu, belki de benzer olacaktır.

çük çiftçiler"i hedeflemez. Daha ziyade büyük çiftçilerin orta kesimden yararlanması anlamına gelir, çünkü yalnızca bu şekilde iyi bir pazarlık yapılabilir. "Küçük çiftçilere" verilen krediler para kaybetmek anlamına gelecektir. Dolayısıyla Feder, mutlak yoksullukla mücadele programını, teşebbüsün ve birikimin bir tarafta birikmesi ve diğer tarafın giderek marjinalleşmesi nedeniyle kırsal nüfus içinde daha büyük bir farklılaşmaya yol açacağı için inandırıcı bulmaz (Feder, 1976).

Susan George, Dünya Bankası'nın yeni tarzını politik amaçlı, yani yoksullaştırılmış kitlelerin toplumsal patlama potansiyelini onlara umut vererek kontrol altında tutmak olarak algılar. Ona göre, bu çökme ile devrim arasında orta bir yoldur. Fakat program kalkınma bölgeleri yaratmayı amaçladığı için yine de bir işe yaramayacaktır. Ülkenin birlikte başaramayacağı ama ülkenin etkisiz olduğu bir ilişki içinde kırsal bir ilerleme meydana getirebilir (George, 1978).

Benim görüşüm ise; Dünya Bankası'nın yoksullara yatırım politikasının bir "göz-boyama" olmadığı; ama aslında mutlak yoksulluğa ve özellikle de köylülere yöneldiği; "kendi hesabına çalışan üretici"lerin üretkenliğini artırma hedefinin hakikaten var olduğudur. Feder ve George'un görüşlerinin aksine, programın, Dünya Bankası'nın baştan sona ekonomik ve politik işlevine ve ideolojisine çok iyi uyduğunu; programın bu ekonomik işlevine uygun olarak başarıyla hayata geçeceğini düşünüyorum. Feder ve George'un hatası, ekonomik çıkarların bir yansıması olan, Dünya Bankası'nın savunucularının ideolojisini anlamada gösterdikleri başarısızlıktır; çünkü Dünya Bankası gibi yoksullara yatırım yapmanın kârlı olabileceğinin farkında değildirler.[4]

4 Feder, gelecekte Banka'nın tarım sektörüne harcamak için küçük bir pay ve hatta asıl payı büyük teşebbüslerle orta ve zengin koylülere ayıracağını da varsayar. Bunun tersine, kırsal kalkınma programı diğerlerinden daha fazla fon almaktadır (Dünya Bankası Yıllık Raporu, 1977). Aynı zamanda "küçük köylü" projelerinin payı da Feder'in beklediğinden epeyce yüksek görünüyor. 1970 yılında tarım projeleri için ayrılan fonlar %18.1 iken, 1972'de toplam fonun %14.1'inden 1977 yılında %32.7'ye çıkar. McNamara'nın 1978 yılında işaret ettiği gibi, son beş yıllık dönemde tarım sektörü kredilerini %40 artırma hedefi,

Yankılanan hayırseverlik fısıltısı bir yana, Dünya Bankası kuramcıları bu tür yatırımların kârlılığına dair yeterince çok sayıda sav ileri sürerler. Dünya Bankası'yla yakın işbirliği içinde çalışan ABD kalkınma teşkilatı Denizaşırı Kalkınma Konseyi'nden Lester Brown, yoksullara ilginin esas nedenini oluşturan şeyin ne olduğunu açığa vurur: "Doğrusu, atıl insan gücü değerli ancak heba olmuş bir kaynak oluşturur... Bu eşzamanlı olarak dünyanın gıda ihtiyacını karşılamaya (gıda fiyatlarını herkes için düşük tutarak) yardımcı olacaktır... Bu tür bir strateji izlenmesi için daha fazla teşviktir..." Ahluwalia ve Chenery (1974: 225) "Yoksullara Yatırım Gereksinimi" başlığı altında şöyle yazar: "Bu stratejinin üst gelir gruplarına kısa dönem maliyeti olsa bile uzun dönemde üretkenliğin ve yoksulların satın alma gücünün artmasından kaynaklanan 'yukarı-damlama' (trickle-up) etkilerinden yararlanabilirler" (1974: 48). 1973 yılında yaptığı konuşmasında McNamara, bu görüngünün yalnızca politik değil, aynı zamanda ekonomik yanından da bahseder: "Eşitsizliklerin sürekli olarak artması politik istikrar için büyüyen bir tehlikeye neden olur... Uzun dönemde bu kalkınma ayrıcalıklı kesim için bir avantaj olacaktır, yoksullar için de tabii".

Belli ki, yoksullara yatırım ayrıcalıklı kesimin faydalanması için önerilmektedir. Açıklanması gereken şey ise, bu faydanın hangi mekanizmalarla gerçekleştiğidir. Feder ve George, Dünya Bankası temsilcilerinin kasıtlı olarak yoksullara yanlış umutlar verdiğini varsayar; çünkü böylesi bir mekanizmanın var olabileceğine inanamazlar. Onlar bir tek ücretli emek, üretimin yoğunlaşması, büyük teşebbüsler ve büyük teknolojiler yoluyla sağlanan kapitalist kâr ve birikim modeline inanmayı sürdürür, oysa bu gerçekliğe uymaz.

Bu sorun, sadece Dünya Bankası politikaları söz konusu olduğunda ortaya çıkmaz; genelde köylülerin, diğer mülkiyet

---

bir hayli geride bırakılarak %145'e ulaşılmıştır. Aynı şekilde, tarım projelerinin %70'inin köylüleri bileşen olarak içermesi planı da geride bırakılarak, fonların yarısından fazlasının bileşen olarak köylülere ayrıldığı projeler %75'e ulaşmıştır (Dünya Bankası Yıllık Raporlar).

sahibi üreticilerin ve sözde nüfus fazlasının kapitalist birikim sürecindeki işlevini değerlendirmeyle de ilgilidir. Ne neo-klasik ne de Marksist ekonomi, bu emekçilerin sermaye ve kapitalist değere olan tâbiyetiyle kapışmasını mümkün kılacak bir kategoriye sahip. Bu kavram yokluğu, (özellikle ekonomi politiğe Marksist-Leninist yaklaşımda var olan) köylülerin ve zanaatçıların kapitalizm-öncesi üretim tarzının kalıntıları ve kapitalizme geçişle yok olacak mülkiyet sahibi üreticiler olduğu tezinin dayandığı arkaplanla birlikte yorumlanmak zorundadır. Hâlbuki bu, tarihsel kanıtlarla çelişiyor. Gelişmekte olan ülkelerdeki bu kesimler, bugün varoldukları biçimiyle, sadece kapitalist gelişmeyle ortaya çıkmaktadır. Eğer Marksizm'in ve neo-klasik teorinin yaptığı gibi dünya nüfusunun çoğunluğuna ekonomik artık kategorisi muamelesi etmekten kaçınılırsa, o zaman kapitalist yayılmayla eş zamanlı yayılması sermayenin değerlenmesi süreciyle birlikte analiz edilmesi gerektiği anlaşılır.

Bu bakış açısından hareketle, Dünya Bankası'nın yeni stratejisinin sınai fabrikalarda iş yaratmak değil de, daha çok doğrudan üreticiler mülkiyet sahibi olana kadar kapitalizm öncesi üretim biçimlerine geri dönmek gibi görünmesi anlamlıdır. Bundan üç sonuç çıkıyor:

1. Bizatihi bu kalkınma politikasından kolayca anlaşılıyor ki; ücret sözleşmeleri yaparak işsizlerin eritilmesi olanaklı değildir ve üstelik ileride göreceğimiz gibi genellikle kastedilenin tersine elverişli bile görünmemektedir.

2. Dünya Bankası'nın tüm yapılanmasıyla ilgili nedenlerden dolayı, bu üretim biçimi kâr getirici olmasa da, en azından maliyetleri karşılamalıdır. Yoksa bu tür bir program hayata geçirilmez.

3. Dünya Bankası'nın aynı zamanda üretim araçlarının sahibi olan işçilerin yeniden oluşumunu teşvik ettiği gerçeği, bu üretim biçimlerinin her zaman kapitalizm-öncesi üretim biçimleri anlamına gelmediğini netleştirmeye katkı sunmalıdır. Daha doğrusu, özellikle birikim süreci adına sömürülebilir üretim biçimleridir.

Dünya Bankası'nın bu politikası, özel ya da serbest mülkiyet sahibi üreticilerin[5] üretkenliğini artırmayı hedefler. Daha önce belirtildiği gibi, bu hedeften ya da ona ulaşılabileceğinden şüphe etmek yanlıştır. Sorgulanması mazur görülecek şey, üreticiler lehine tüketimde eş zamanlı artışla sonuçlanıp sonuçlanmayacağıdır. Yine de, böyle sonuçlanacağı inancı sürüp gider ve bu inanç, kapitalizmin egemenliğinde serbest mülkiyet sahibi üreticilerin küçük bağımsız müteşebbisler oldukları, çünkü kendi üretim araçlarına sahip bulundukları ve sorumluluk üstlendikleri kavrayışına dayanır. Bu yüzden onların girişimine yatırım yapmak kendileri için daha yüksek kazanç anlamına gelecektir. Bu bağımsızlık görüntüsü yine de aldatıcıdır. Gerçekten de fiili üretim süreci onların "küçük" sermayesinin doğrudan yönetimi ve kontrolü altında değildir ama dolaylı olarak büyük sermayenin boyunduruğu altındadır. Dolayısıyla, üretkenlik artışıyla gerçekleşen fazla ürün, üreticiler için kâr olarak değil, fakat çeşitli (gerçekten girişimci) sermaye grupları için kâr olarak kendini gösterir.

Emeğin kapitalizme tâbi olma biçimleri

Bu işçilerle kapitalizm arasındaki özel ilişkiyi kavramak için, yeni kategorilerin ortaya konmasına ihtiyaç vardır. Marx'ın terminolojisini izleyerek, burada işçilerin kapitalizme "bağımlılık" [subsumption] ya da "tâbiyet" [subordination]biçimlerinin ayrıştırılmasını yeğlerim.

Ücretli emek söz konusu olduğu zaman, tâbiyet işgücünün bizzat satılması gerçeğinden ortaya çıkar. Marx ücretli emeği, bütün işlerin kapitalizmin egemenliği altında yapılacağı nihai biçim içinde ele aldığı için buna "gerçek" bağımlılık adını verdi; böylelikle "gerçek" kapitalizme ulaşılacaktı. Üretim araçlarının sahibi olan küçük üreticiler örneğinde, sermayeye tâbiyet kendi ürünlerini satmaları gerçeğinden doğar. Bu iki biçim ayrıştırıla-

5 "Serbest mülkiyet sahibi" üreticiler, "kendi hesabına çalışan" ile analoji yapmak üzere, örneğin ne özel mülkiyet sahibi ne de yabancı sermayenin çalışanları olan kooperatiflerin üyeleri anlamında kullanıldı.

bilir: pazara bağımlılık ve biçimsel bağımlılık. Marx sadece "biçimsel bağımlılık"ı [formal subsumption] tanır ve yalnızca "gerçek" bağımlılığa doğru geçiş [transitional] olarak kabul eder ki; bugün bunun hatalı olduğunu biliyoruz. Bu nedenle "biçimsel"i, güncel ve geçiş-olmayan [non-transitional] biçimler olarak "pazar bağımlılığı" ile birlikte kullanmayı yeğlerim.

Pazar bağımlılığı, küçük üreticilerin pazara serbest girebilmesi ve kime, ne zaman ve nasıl satacağına karar verebilmesi anlamına gelir. Dolayısıyla onları kapitalizme tabii kılan, dolaşımın "görünmeyen mekanizmasıdır"; çünkü ürünleri için aldıkları fiyatlar üzerinde etkileri olamaz. Fiyatların belirlenmesi sürecinde aslında dezavantajlı konumdadırlar; çünkü sınai müteşebbislerin ürettikleriyle aynı olan malları, aynı pazar için üretirler. Fiyatları dikte edebilenler, (mekanizasyonla birlikte ücretli emek sömürüsünden dolayı) küçük üreticilerden daha düşük fiyatlara satabilenler ve (sermaye desteğinden dolayı) fiyat değişikliklerine ya da üretim arızalarına karşı daha esnek tepki verebilenler yine bu müteşebbislerdir. Fakat köylüler beklenen kâra göre üretimlerini yönlendiren kapitalistler değildir; biriktirmek yerine hayatta kalmak için üretirler. Kapitalist müteşebbislerin aksine, metalardan sağlanan kazanca evvela tüketim amaçlı gereksinim duyulduğu için, yatırımlar vasıtasıyla üretkenliği artırarak piyasa değişikliklerine yanıt vermeleri mümkün değildir. Ne de daha kârlı başka üretim sektörüne yatırım yapabilirler; "sermayeleri" toprağa bağlıdır. Ücretli işçiler olarak çalışma alternatifi ise, aynı şekilde, iş yetersizliğinden dolayı olası değildir. Bu nedenle, fazlasıyla dezavantajlı koşullar altında üretim yapmaya zorlanırlar: Dolaşımın "görünmeyen mekanizması" sermayeyi tehdit ettiği gibi onları da tehdit eder; oysa çalışma yöntemleri sermayeninkiyle aynı değildir. Değişim ilişkilerine girmeye mecbur edilen bu zanaatkârın ürünlerinin hiç pahasına satılabilmesi için, işgücünün fiziksel yeniden üretiminin maliyetlerinin en aza indirgenmesi zorunludur. Bunun anlamı, hepsinden önemlisi, "kendi kendini sömürme" görüngüsü denen şeydir: yetersiz beslenme, kötü beslenme ve erken ölüm. Eşit olmayanlara eşit

muamele, onların sömürülmesine yol açar. Kapitalist pazarın bağımsız değer yaratma yasaları, üreticilerin sırtında kendisini gösterdiği ve üretim alanında tezahür ettiği için, bu sömürü ilişkisi kapitalist üretim ilişkilerine dayanır.

Kendiliğinden pazar bağımlılığı doğuran aynı süreç, kontrol edildiği zaman, biçimsel bağımlılıkla sonuçlanır. Küçük üreticilere verilen krediler kontrole yol açar. Kredi vasıtasıyla araya giren sermaye üreticiler üzerinde kontrol sağlar ve bu, artı emeklerini doğrudan elinde tutması anlamına gelir. Bir teşebbüsün tersine, kredinin idaresi kredi alanın hakkı olarak görülmez; kredi veren kuruluş idareyi elinde tutar. Birçok durumda, kredi taksitlerle verilir ve önceden belirlenmiş belirli özel girdiler ve emek süreçleri için kullanılmak zorundadır. Ayrıca, kredi alanlar belirli bir toptancıya önceden belirlenmiş ya da iyi geçen mevsimlerde bolluk yüzünden elverişsiz olabilecek bir fiyata satmak zorundadırlar. Bazı ek koşullar ileri sürülür; çünkü küçük üreticilerin krediyi hedeflenen ürün fazlası yerine geçimlik mallar için kullanma tehlikesi söz konudur. Üstelik üreticinin kendisinin taşıdığı minimum bir yatırım yüzünden ve krediler ürünlerden elde edilen kazançtan kesildiği için, sermaye üretim sürecinin yönünü tayin etme ve kalite kriterlerini zorla kabul ettirme konumu elde eder. Sermayeye tâbiyetin bu biçiminde, malın para karşılığında mübadele edilmesi, pazar fiyatlarına yönelme ve benzerleri gibi pazar mekanizmaları kullanılır. Yine de, bu gerçek değil, sahtedir. Dolayısıyla, serbest biçime doğru bir farklılaşma ya da sırf pazara giriş gereklidir. Sonuçta ortaya çıkan mübadele, parça-başına ücretle kıyaslanabilir, gizli bir ücret biçimidir; çünkü ödeme ürün vasıtasıyla gerçekleşir. Yine de, sermayeye tabi olan, üreticilerin işgücü değil, fakat sorumlusu oldukları üretim sürecinin tamamıdır; *gerçek* yerine *biçimsel* bağımlılık diye adlandırmamın nedeni budur. Yatırımcılar açısından biçimsel olarak bağımlı üretim sürecine yatırım, gerçek bağımlı olandan daha az risk taşır. Aynı zamanda, üretim sürecinin tüm gidişatı pazar bağımlılığında olduğundan daha fazla kontrol edilebilir. Böylece pazar fiyatlarındaki dalgalanmalar kredi verenlerin

faydalanacağı şekilde kullanılabilirken, üretim hataları ve mahsul eksiklikleri üreticilerin hesabına yazılır.

Tarımda küçük üreticilerin kredi mekanizmaları yoluyla tabii kılınması, son 40 yıl içerisinde dünyanın her yerinde egemen olan tâbiyet biçimi haline gelmektedir. Marx'ın düşündüğünün aksine, biçimsel değil pazar bağımlılığı geçiş olarak ele alınabilir. Çünkü hâkim biçim olarak geçmişe aitti, fakat enformel sektörün kendi hesabına çalışan adı verilen her faaliyetiyle yeniden ortaya çıkmaktadır, ancak kesinlikle kârlı olmayı vaat eder etmez biçimsel bağımlılığa dönüştürülecektir. Ücretli işçilerle bir işletme kurmaktan çok daha önce ve kolayca olacağı apaçık bellidir. Biçimsel bağımlılıkta doğrudan üreticilerin sorumluluğu ve dolayısıyla taahhüdü ücretli işçilerinkinden farklıdır. Potansiyel yatırımcının riski bu yüzden çok daha düşüktür; kazanç ise daha hızlı ve daha yüksektir.

Köylülerin sermayeye tâbiyeti ile sermayenin yoksullara kârlı yatırım yapmasını sağlayan "harika bir yol" bulundu. Kâr aslında, hakiki üretim sürecinde değil, girdi ve çıktı alanlarında gerçekleşir. Bununla birlikte, üretim bizzat köylü aile faaliyetinin içerisinde gerçekleşir. Gerçekten de sermaye üretim sürecinin sorumluluğunu üstlenmez. Köylü ailesinin canlı emek gücü çalışıp yeniden ödeyerek maliyeti karşılar ki bu, Lenin'in Rusya'da yüzyılın başında çoktan ortadan kalktığını sandığı bir sistemdir. Müteşebbislerce düzenlenen ücretlerin işgücünün maliyetlerini karşılamak zorunda olduğu, ücretli emekten farklıdır. İşveren bu yüzden, ücretler ve yeniden üretim düzeyi arasında doğrudan bir ilişki olduğu için işçilerin yeniden üretiminden doğrudan sorumludur. Tersine biçimsel olarak bağımlı üreticiler, gerçekte kendilerinden kaynaklanmadığı halde, kendi yeniden üretimlerinin alt düzeyde kalmasından bile sorumlu tutulabilirler.

Kapitalist bir banka IBRD: Kârlar emin ellerde

Kırsal kalkınma programlarının amacı, kredilerin ödenmesi söz konusu olduğunda anlaşılır. Dünya Bankası'nın kredi uz-

manları, "köylülerin borç alındığı fonları üretken amaçlar için kullanmayı başaramadığından" bahseder (Dünya Bankası, Tarımsal Krediler 1975: 41). "Düşük faiz oranları, borcu vadesinde ödememeyi de teşvik edebilir..." (*a.g.y.*) "Köylülerin geri ödeme gayretinin olmayışı, hükümetlerin kredi kurumları vasıtasıyla vadesi geçen borçlar üzerinde yaptırım uygulama isteksizliğiyle birleşince durum daha da kötüye gitmektedir" (*a.g.y.*). Fakat zaten devlet baskısının yeterince iyi işlemekte olduğu görülmektedir çünkü "deneyim göstermektedir ki; birkaç ülke hariç, vaktinde ödenmemiş borçların büyük kısmının genellikle uzun yıllara yayılarak telâfi edilmesi mümkündür. Banka destekli projelerde, borçların gecikmesinden doğan kayıplar kalan borçların %5'ini nadiren geçmektedir" (*a.g.y.*).

Ayrıca banka çalışanlarının sayısını düşük tutarak kontrol maliyetini düşürmek de söz konusudur. Dünya Bankası uzmanları bu münasebetle "insan gücü israfından" bahsederler. Bunun önüne geçmek için, köylülerin bireysel olarak ödeme sorumluluğu taşımasındansa, kredi, bireylerin birbirini kontrol ettiği daha geniş bir gruba verilmelidir. "Gelecekte en parlak başarılar, bireysel borçlanmanın bir grup sorumluluğu biçiminde gerçekleşmesiyle olacaktır..." (*a.g.y.*). Bunun henüz yürürlükte olmadığı zaman idari maliyetlerin sorumluluğu çiftçilere yüklenmelidir: "Çiftçilerin genellikle borçlandıkları yatırımların maliyetlerine katkıda bulunmaları gerekir. Bu, başarıya ulaşmak için taşıdıkları sorumlulukları vurgulamak olacaktır..." (*a.g.y.*). Ve bu da işe yaramazsa, çünkü köylülerin parası yoktur, o zaman hâlâ başka bir olasılık vardır: "Küçük üreticiler söz konusu olduğunda çalışarak katkı vermeyi kabul etme gibi fazla esneklik gereklidir" (*a.g.y.*). Büyük uluslararası sermaye böylece çalışarak borç kapatma sistemini kullanır.

Kredi programlarının fizibilitesi, bununla birlikte, yalnızca geri ödeme garantileriyle bağlantılı olmakla kalmayıp fakat aynı zamanda kimi kaynak çıkarma mekanizmalarına dayanır. Dolayısıyla, bu tarım kalkınma politikası aşağıda özetlenen bir paket oluşturur:

> Çiftçiler daha fazla mal üretmek için aile işiyle bağlantılı üretim girdileri (gübreler, tohumlar, böcek ilaçları, çiftlik hayvanları, yeralu kuyuları, makineler) satın alırlar. *Fazladan ürün* satılır, elde edilen kazanç borçları geri ödemeye ve üstelik çiftçiye daha iyi yaşam sağlamaya yeter. İşçilerden ziraat bankaları vasıtasıyla alınan ödemeler, idari masrafları karşılamaya, devlet borçlarının faizini ödemeye ve yeniden borç verme kapasitesi oluşturmaya yeterlidir. (*a.g.y.*, vurgular bana ait)

Böylelikle;

1. Köylüler uluslararası tekellerin girdilerini satın alır. Yani, fiilî tarımsal üretim sürecinin girdilerini.

2. Fiilî üretim sürecinde *mümkün olduğu kadar fazla işgücü harekete geçirilir.*

3. Bu yolla, *pazarlanabilir ürünlerin miktarı artırılmalıdır.*

4. *Çiftçilerin tüketim fonları* sırf *marjinal bir problem* olarak ele alınır. Bu demektir ki; bu işgücünün yeniden üretimini çiftçilere bırakıp onlardan mümkün olduğu kadar çok elde et.

5. Toplam kredi faaliyeti en azından *bankanın masraflarını karşılamak* zorundadır.

Paradoksal bir biçimde, bütün bunların sızdırıldığı "çiftçiler" mutlak yoksul olarak tanımlanır.

Bu bağlamda "fazladan ürün" ile kastedilenin ne olduğu sorulabilir; neyin fazlası? Bu paradoks tartışma boyunca sürer; bir yandan hedef grup yaşam koşullarının sadece geçimlik düzeyde veya altında olması temelinde tarif edilir; öte yandan programın oluşumunda bu husus tamamen önemsiz görülür. Asgari geçim düzeyi temel problem olarak tanımlandığına göre, herhalde strateji bu düzeyin yükseltilmesi olacaktır. Fakat gerçekte mesele köylülerin tüketimini artırmak yerine *pazarlanabilir ürünü* artırmaktır!

Hedef, "köylüleri geçimlik tarımdan ticari tarıma çekmektir" (Dünya Bankası, 1975: 20); yani, ticari bakımdan varolabilir ürünlerin üretimi, geçimlik ürün pahasına nasıl artırılabilir? "Geri ödemeler tütün, pamuk, kakao, çay ve kahve gibi merkezî olarak işlenen mahsullerin pazarlanmasıyla koordine

edildiği zaman borçların vadesinde ödenmemesi sorunu da azalmaktadır" (*a.g.y.*, 43). Tek tür tahıl yetiştirmeyle [monoculture] elde edilen ürünler, köylü ailesi kendisini bütün bunlarla besleyemeyeceğine göre, açıkça geri ödemeye karşılık bazı sorunlar yaratır.

Tek tür tahıl yetiştirmenin geçim üzerinde yarattığı sonuçlar, *Comite d'information Sahel* (1975) adlı komitenin yaptığı araştırmada etkileyici biçimde analiz edilmektedir. Sahel bölgesinde açlığın birinci derecede sorumlusunun iklim koşulları değil, daha çok yerlistığı ekimi uğruna gıda üretiminin azaltılması olduğunu kanıtlar. Fakat Dünya Bankası uzmanları, iklim değişiklikleri ve diğer çevre risklerinin sorumluluğunun nasıl köylülerin sırtına yüklenebileceğini tavsiye etmektedirler:

> Kötü hasat dönemi sonrasında, kredi kuruluşları çoğu kez geri ödeme koşullarını vadeyi ya yenileyerek ya da erteleyerek ayarlarlar. Bununla birlikte mevcut verilerin çoğu göstermektedir ki; borç bir kez vaktinde ödenmezse, toplamak hem zor hem de masraflıdır. Bu durum, ürünün epeyce değişken olduğu bölgelerde çiftçinin sabit bir miktardan ziyade ürününden belli bir yüzdeyi kredi kuruluşuna ödemesini sağlayacak sözleşmeler kullanmanın mümkün olabileceğini doğrular. Bu tür ortakçılık [share-cropping] anlaşmaları toprak kiracıları arasında epeyce yaygındır. (Dünya Bankası, 1975)

Kısacası, modernleşme ve kalkınma getirdiği farz edilen büyük uluslararası finans kapital, çoğunlukla geleneksel ya da kapitalizm-öncesi olarak damgalanan üretim ilişkilerine sığınır. Fakat bu sözde geri-kalmışlığın gerçekte modernite olduğunu kabul etmek daha doğru olacaktır.

Kredi politikasının birinci hedefi, köylülerin geçimlik üretimden meta ya da pazar üretimine çekilmesine dayanıyorsa, o zaman ikinci hedef onları pazarda tutmaya dayanır. Kredi onların tamamen rekabet dışına atılmasını önleme niyeti taşır.

Pazar aracılığı ile sermayeye tâbiyet, sonunda, köylüleri artık ürettiklerini satarak kendilerini yeniden üretemedikleri bir du-

ruma sokar. Sonuç olarak, ya kendi tüketimleri için üretimi artıracaklar ya da köylü işletmesini terk ederek yeterince istihdam edilmeyen işçiler ya da işsiz ücretli işçiler olacaklardır. Bu yalnızca köylülerin yaşamlarının değil, aynı zamanda meta üreticileri olarak yaşamalarının güvence altına alınması mecburiyeti anlamına gelir. Bu amaçla, üretkenliklerini daha büyük teşebbüslerinkine uydurmak için, elbette onlarla eşit olmadan, yaptıkları üretim kapitalize edilmek zorundadır. Güvence altına alınması gereken şey ise, büyük teşebbüslerin ve köylülerin pazarlanabilir metalarının bir arada varolabilmesidir.

Bazı alternatif kuramsal modellere göre; büyük teşebbüsler tarımsal üretimi tamamen ele geçirecektir, çünkü köylüler ve küçük çiftçiler pazarı terk etmeye zorlanacaklardır. Bu tür modellere göre bunun çok zaman önce olması gerekirdi. Olmamasının nedeni başlıca dört nedene dayanıyor:

1. Köylü üretimi, ne kira ne kâr hatta ne de işgücünün yeniden-üretim maliyetleri olmadığı için ucuz tarım ürünlerini garanti eder. Tersine fabrika-(ve işletme)tipi tarımsal üretim hızla gıda maddelerinin daha pahalı olmasına yol açacaktır.

2. Aynı zamanda tarım ürünlerine olan talep sınırlıdır. Dolayısıyla, marjinal toprağa yatırım yapmak için çoğunlukla ödeme yapmaz. Bununla birlikte, her zaman bu alanlarda küçük köylü üretiminden ürün fazlası çıkarılabilir (Martine Alier, 1967).

3. Yapısal bakımdan arzın sınırlı olduğu emek pazarı, köylü üretiminin dağılmasını önlemek için politik olarak onu makul hale getirir. Bu şekilde yoksullaştırılmış alt-proletaryanın patlama potansiyeli başka yöne çevrilebilir. Tarım reformu herkese toprak veremez ama umut verir ve bu bir pasifikasyon mekanizması olarak işler (Duran, 1968: 60 f).

4. Son olarak, köylüler krediler vasıtasıyla (nispi) bağımsızlıktan belirli bir sermayenin yörüngesine doğru sürüklendikçe, köylü üretiminin ulusal ekonomi açısından taşıdığı yukarıdaki üç avantaj, kâr amacıyla birleştirilebilir.

Bu tasarımın dayanağı [baseline], özel olarak ataerkil [patriarkal] yapıya sahip çekirdek ailedir. "Aile reisi" bir erkeğin

egemenliği altındaki kadınlar ve çocuklardan oluşan çekirdek aile, ataerkil iktidarın kullanılmasıyla kolayca harekete geçebilen en ucuz emek deposunu oluşturur. Ulusal ve uluslararası politikalar, sömürgeciliğin dünya çapında oluşturduğu ve son yıllarda kalkınma politikalarıyla sağlamlaştırdığı ataerkil aile yapısına dayanabilir. Ve bu ailenin henüz gerektiği biçimde işlemediği yerlerde, yoksullukla mücadele için tarım programı, yani "aile birimleri" de denen küçük ölçekli çiftliklere kredi programı aracılığıyla tesis edilecektir (Boserup, 1970; Rogers, 1980).

Dünya Bankası yazarları, beş Latin Amerika ülkesine (Bolivya, Şili, Meksika, Peru ve Venezuela) ait karşılaştırmalı çalışmada ve Güneydoğu Asya, Afrika ve Ortadoğu'dan toplanan verilerde, bütün faktörler dikkate alındığında aile birimlerinin en verimlisi olduğu sonucunu çıkarır (Eckstein ve diğer., 1978). Ayrıca, büyük ölçekli girişimlerin hektar başına en yüksek ekonomik değeri gösterdikleri –ve Meksika örneğinde tarımsal üretime en fazla onların katkıda bulunduğu– esasına dayanarak tercih yapmanın öngörüsüz bir politika olduğunu savunurlar. Değerlendirme için, hektar başına ürün değeri ve satış miktarı esasına göre bir değerlendirme yerine ileri sürdükleri kriterler şunlardır: Kaynakların en iyi şekilde uygulanması ve kullanımı, en önemlisi yoğun emekle. Ünlü teze göre:

> Küçük çiftçilerin... daha büyük çiftlik birimlerinden hektar başına daha az sermaye ve daha az satın alınmış emek-dışı girdi kullandıkları, fakat hektar başına işçi sayısı çarpı çalışılan günün [man-day] daha fazla olduğu ortaya çıktı... Eğer birisi kısa dönem hedefi olarak kasabalarda ve şehirlerde istihdam edilemeyen kırsaldaki insan-gücü fazlasının üretken kullanımını araştırmaya kalkarsa, emek yoğunluğu istihdam yaratma meziyetini taşır. Tarımdaki emek yoğunluğunun diğer meziyeti de; genellikle gelişmekte olan ülkelerde tarım işçiliğinden daha az bulunan mali sermaye, (çoğunlukla ithal edilen) sermaye malları ve diğer imal edilmiş girdiler gibi kaynakların daha az tüketildiği yöntemlerle tarımsal üretim yapa-

rak bir tasarruf sağlayabilmesidir. Bu anlamda, "etkili" tarımın normalde çiftçinin üretken çabalarını artırmak için emek-dışı girdilerin kullanımından oluştuğu zannedilmesine rağmen, emek-yoğun yöntemler toplumun kaynaklarının kullanılması olarak genelde daha etkili olabilir. (*a.g.y.*, 113-14)

Başka bir ifadeyle, maliyet-fayda analizinde "mülkiyet sahibinin gölge fiyatı sıfır aile emeği" olarak nitelendirilen ücretsiz emek, küçük aile girişimlerini çok etkili yapar. Bazı ufak girdiler aracılığıyla aile işinin harekete geçirilmesinin üretkenliklerini artırdığını, yani programın hedefine ulaşılacağını hayal etmek kolaydır. Fakat artan üretkenliğin kazancının mutlaka üreticilerin kendi midelerinde kalması ya da onları doyurması gerekmez. Aksine, zaten önceden gölge fiyatı sıfır olan girdi değerini geri ödemek zorundadır. Bu arka planla beraber Üçüncü Dünya köylüleri arasında yaygın olarak gözlemlenen saçma durum kolayca anlaşılabilir. Kendi tüketimi ve çocuklarının beslenmesi için gerekli yiyecekleri üretirler, ancak onları satmaya mecbur kalırlar.

Vurgulanan başka bir taraf da çalışan nüfusun gıda fiyatlarının düşmesidir.

> Bu gruplarda hektar başına üretilen ürünle toplam hektar üretkenliği arasındaki farklılığından hareketle etkililik sorununa bakmanın başka bir yolu da iki sorunun göreceli önemini dikkate almaktır: ya bir hektar topraktan en fazla değeri kim çıkarabilir? Ya da, yoksullar için temel gıda maddesini topluma en düşük maliyetle kim üretebilir? Meksika'da ve başka yerlerde zengin çiftçiler genellikle en iyi birinci kriteri yerine getirir, oysa yoksul çiftçiler ikincisinde üstün gelir. (*a.g.y.*, 116-117)

Köylüler, buna karşın, yalnızca temel gıda maddelerini yetiştirmezler. Büyük teşebbüslerin yüksek kazançlarının gerisinde değeri yüksek ürün yetiştirmek için kullanılan pahalı üretim yöntemlerinin bulunabileceği savı da ileri sürülmektedir. "Öyleyse, bu üretim, aynı kullanma hakkı verilirse belki küçük birimlerde de yapılabilir" (*a.g.y.*).

Toprak olanaklarının daha iyi kullanımı köylü üretiminin diğer tartışmasız avantajı olarak tanımlanır.

> ...Gelişmekte olan ülkelerde küçük çiftçilerin toprağı kullanma eğilimi büyük çiftçilerden daha yoğundur... Özellikle, küçük çiftçilerin belirli arazilere harcadığı aile emeğinin büyüklüğü hem mantıklıdır hem de kanıtlanabilir... Ve ulusal ürünü artırmanın bir aracı olarak büyük mülklerin küçük birimler halinde parsellenmesi için bu bizzat makul ve kuvvetli bir sav oluşturur. (*a.g.y.*)

Nihayet, neden Dünya Bankası gibi en tereddütsüz kapitalist teşkilatlardan birisi neden toprak reformu gibi devrimci bir hedefi savunsun sorusuna yanıt verilebilir: Devrimci, modernleştirmeci ve kalkınmacı amaç toprak reformunun kendisi değildir, fakat ataerkil çekirdek ailenin manipülasyonu ve onun kârlılığıdır.

Özetle, bu bölümün esas amacı ücretli çalışmanın tek ve kesinlikle en önemli kâr sağlama biçimi olmadığını göstermektir. Hatta daha fazla sömürülebilme avantajı taşıyan emeğin öteki tâbiyet biçimleri de sermayenin egemenliği altında var olurlar. Dünya Bankası'nın Üçüncü Dünya yoksulluğuna yönelik politikası vitrin düzenleme değildir. Ama böyle büyük bir girişim için uygun bir projedir: Yoksullara yatırım kârlıdır. Asıl kâr sağlayan araç ise, yoksulları geçimlik üretimden meta üretimine çekebilecek vasıta olan kredi yardımlarıdır. Böylelikle, geçimlik üretim ve genel olarak geçimlik işler için harcanan zaman (kişinin kendi doğrudan kullanımı ve tüketimi için harcadığı zaman ve emek) kâr amaçlı savaş meydanıdır ve öyle kalır. Genel olarak zannedilenin aksine, bu yalnızca ücret ilişkisi içerisinde gerekli (geçimlik) çalışma zamanı ve fazladan çalışma zamanına değil; fakat sermayenin para aracılığıyla üzerinde kontrol elde ettiği her çalışma ilişkisine de uygulanır. Ayrıca, daha çok para yani daha büyük para akışı, daha yüksek tüketim anlamına gelmez. Onlara kredi olanakları sunarak yapılan "yoksullara yatırım", bu nedenle yalnızca emeklerinin ürünlerini değil, fakat aynı zamanda geçimlik üretime ayırmış olabilecekleri zamanlarını da çalar.

Köylülük için yine de kurtuluş umudu vardır (bkz. dipnot 2): Aldatıldıklarının farkına varır varmaz, meta üretiminden geçimlik üretime geçmek için bilinçli mücadele edebilirler.

KAYNAKÇA

Boserup, Esther, Women's Role in Economic Development, Londra, 1970.

Brown, Lester R., (1974) By Bread Alon, New York/Washington.

Brown, Lester R., (1970), Seeds of Change, New York.

Chenery, Holis, Monteh S. Ahluwalia, C.L.G. Bell, John H. Duloy, Richard Jolly, (1974)

Redistribution with Growth, Oxford.

Comité d'information sahel (1975) Qui se nourrit de la famine en Afrique?, Paris.

Durán, Marco Antonio, (1968) "Los Problemas Agrarios Mexicanos", *Revista del México Agrario*, No. 3.

Eckstein, Shlomo, Gordon Donald, Douglas Horton, Thomas Carroll (1978) "Land-reform in Latin America: Bolivia, Chile, Mexico, Peru, Venezuela." World Bank Staff Working Paper, No. 275, Nisan.

Feder, Ernest (1976) "McNamara's Little Green Revolution. The World Bank Scheme for the Liquidation of the Thirld World Peasantry", *Comercio Exterior De México*, cilt. 22, No. 8, s. 296-306

— (1976) "The New World Bank Programme for the Self-Liquidation of the Thirld World Peasantry", in: Journal of Peasant Studies. cilt. 3. No. 8, Nisan.

Goerge, Susan, (1976) How the Other Half Dies.

Martinez Alier, Juan, (1967) "Un edificio capitalista con una facheda feudal? El latifundio en Andalucia y en America Latina" *Cuadernos del Ruedo Ibérico*, No. 15, Paris s. 3-53.

Marx, Karl (1970) Resultate des unmittelbaren Produktionsprozesses, Archiv sozialistischer Literatur 17, Frankfurt.

McNamara, Robert, Address to the Board of Governors, World Bank: Nairobi 24.9.1973; Washington D.C. 30.9.1974; Manila 4.10.1976; Washington D.C. 26.9.1977.

Payer, Cheryl (1974) The Debt Trap. The IMF and the Thirld World, Penguin Books.

Rogers, Barbara (1980) The Domestication of Women. Discrimination in Developing Societies, Londra ve New York.

World Bank (1975) Agricultural Credit, Sector Policy Paper, Mayıs.

— (1978) Agricultural Land Settlement. A World Bank Issue Paper, Washington, Ocak.

— (1978) Rural Enterprise and Nonfarm Employment, A World Bank Paper, Washington, Ocak.

İKİNCİ KISIM

Kadınların ve Doğanın Sömürgeleştirilmesi

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CİNSİYETE DAYALI İŞBÖLÜMÜNÜN TOPLUMSAL KÖKENLERİ

Maria Mies

Kökenleri feminist perspektif içinde arama[1]

1920'lerde Batılı sosyal bilimciler arasında, Pozitivizmin ve İşlevselciliğin (Fonksiyonalizm) hâkim düşünce ekolleri olarak yükselişinden bu yana, toplumdaki eşitsiz ve hiyerarşik ilişkiler ve erkeklerle kadınlar arasındaki asimetrik (bakışımsız) işbölümü bir tabudur. Bu sorunun savsaklanması ve neredeyse sistematik olarak bastırılması, akademik çevrede, özellikle Anglo-Sakson âleminde, Marxist düşünce ve teori aleyhinde yürütülen, kapsamlı bir kampanyanın parçası olmuştur (Mar-

1 Bu bölüm, Frankfurt Üniversitesinde kadın hareketinin tarihi üzerine derslere rehberlik ettiğim 1975-1977 yıllarında kadınlar arasında yaşanan, uzun ve kolektif bir düşünme sürecinin sonucudur. Burada tartışılan fikirlerin pek çoğu, "Ana-eksenli [Matristic] Toplumlarda Emek ve Cinsellik" konulu bir derste ortaya atıldı. Öğrencilerimden biri olan Roswitha Leukert'in "Kadın Şehveti" üzerine hazırladığı tez (1976), fikirlerimin çoğunun netleşmesine yardım etti. Ona ve bu tartışmaya katılan bütün kadınlara teşekkür etmek isterim.

Bu bölüm, ilk kez 1979 yılında Bielefeld Üniversitesi'nin "Azgelişmişlik ve Maddi Yaşamın Yeniden Üretimi" konulu Konferansa sunduğum bir tebliğin gözden geçirilmiş bir versiyonudur. 1981 yılında Lahey'deki Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü tarafından Nadide Bildiri olarak ve aynı zamanda Maria Mies'in *Dünya Çapında Ataerki ve Birikim (Patriarchy and Accumulation on a World Scale)* adlı kitabında 1986 yılında Londra'da Zed Books tarafından yayımlandı.

tin ve Voorhies, 1975: 155vd.). Şimdi bu soru yeniden soruluyor. Bu soruyu ilk kez soranların akademisyenler değil, kadın hareketi içinde aktif biçimde yer alan kadınlar olması büyük anlam taşıyor. Çeşitli feminist gruplar arasındaki ideolojik farklılıklar ne olursa olsun, bütün gruplar hiyerarşik ilişkiye karşı başkaldırılarında birleşiyorlar. Hiyerarşik ilişki artık biyolojik kader olarak kabul edilmiyor ve yok edilmesi gereken bir şey olarak görülüyor. Başkaldırılarının kaçınılmaz olarak ulaştığı sonuç, bu asimetrinin toplumsal temellerinin araştırılması oluyor. Kadınların eski çağlardan beri ezilmesi ve sömürülmesine karşı mücadele yürüten kadınlar, bu konudaki bilgimizin pek az olduğu gerekçesiyle kökenler sorusunun gündeme getirilmemesi gerektiğini söyleyen çoğu akademisyenin ulaştığı lâkayt sonuçlarla yetinip kalamıyor. Bu ilişkinin toplumsal kökenlerinin araştırılması, kadının özgürleşmesi politik stratejisinin parçasıdır (Reiter, 1977). Erkeklerle kadınlar arasındaki asimetrik ilişkinin temelini ve işleyişini anlamaksızın, onu yenmek mümkün olamaz.

Bu politik ve stratejik motivasyon, yeni kökenler araştırmasını, akademik kuram ve araştırma çalışmalarından özünde farklılaştırır. Yeni yaklaşımın amacı, sırf eski bir sorunu analiz etmek ya da yorumlamak değil, onu çözmektir.

Bu nedenle, aşağıdaki tartışma, "cinsiyet hiyerarşisinin varlığı konusundaki bilinci yaymayı ve onu yıkmayı amaçlayan kolektif eyleme" bir katkı olarak anlaşılmalıdır (Reiter, 1977: 5).

Önyargılı kavramlar

Kadınlar, cinsler arasında varolan eşitsiz ilişkilerin kökenleri hakkında soru sormaya başlar başlamaz, geçen yüzyıldan bu yana sosyal bilimciler tarafından ileri sürülmüş eski açıklamaların hiçbirinin tatmin edici olmadığını keşfettiler. Zira bütün açıklamalarda, ister evrimci, ister pozitivist-işlevselci, isterse de Marxist yaklaşımdan kaynaklansın, açıklanması amaçlanan sorun, son tahlilde, biyoloji tarafından belirlenmiş bir sorun

olarak ve dolayısıyla toplumsal değişimin kapsamına giren alanının ötesinde görülür. Bu nedenle, cinsiyetler arasındaki asimetrik işbölümünün kökenlerini tartışmadan önce, tartışmalarımızda çoğunlukla kullandığımız kavramların bir kısmında varolan biyolojik önyargıları teşhis etmek yararlı olacaktır.

Kadınların ezilmesi ve sömürülmesinin nedenlerinin analizi önündeki en köklü engel, belki de Freud'un anatominin kader olduğu ifadesiyle açıkladığı, gizli ya da açık biyolojik determinizmdir. Özgürlük mücadelesi veren kadınlar, biyolojik determinizmi reddettikleri halde, kadınlarla erkekler arasında eşit olmayan, hiyerarşi ve sömürüye dayalı ilişkinin toplumsal, yani tarihsel faktörlerden kaynaklandığını kanıtlamakta zorlanıyorlar. Asıl problemlerimizden birisi, biyolojik determinizmin bu itibarla yalnızca analize değil, aynı zamanda analiz araçlarına, yani temel kavramlarla tanımlara da tesir etmesi, daha doğrusu, bulaşmış olması gerçeğidir.

Bu durum, analizlerimizde merkezî bir yer tutan, doğa, emek, *cinsiyete dayalı işbölümü*, *aile ve üretkenlik* kavramları gibi, temel kavramlarımız açısından da büyük ölçüde geçerlidir. Eğer bu kavramlar içerdikleri zımni ideolojik önyargılar eleştirilmeden kullanılırsa, meseleleri aydınlatmaktan ziyade gizleme eğilimi taşırlar. Bu, hepsinden önce, *doğa* kavramı açısından gerçektir.

Bu kavram pek çok yerde, toplumsal eşitsizlikleri ya da sömürüye dayalı ilişkileri açıklamak amacıyla "doğal" ve doğuştan biçiminde, dolayısıyla toplumsal değişimin kapsamına giren alanının ötesinde konumlandırılmaktadır. Bu terimler toplumsal statülerini açıklamak amacıyla kullanıldığında, kadınlar özellikle kuşku duymalıdır. Üretime ve yaşamın-yeniden üretilmesine olan katkıları, genellikle biyolojilerinin ya da "doğa"larının bir işlevi olarak tanımlanır. Nitekim, kadınların yaptığı ev işi ve çocuk bakımı, fizyolojik yaratılışlarının, çocuk doğurmaları gerçeğinin, "doğa"nın onlara bir rahim (uterus) sunduğu gerçeğinin uzantısı olarak görülür. Çocuk doğurma sancıları da dâhil olmak üzere, yaşamın üretilmesi için sarf edilen onca zahmet, bir insanın doğa *ile* karşılı etkileşimi,

yani, sahici insan eylemi olarak görülmez; daha ziyade, bitkileri ve hayvanları bilinçsizce meydana getiren ve bu süreç üzerinde hiçbir kontrolü olmayan doğaya *ait* bir eylem olarak nitelenir. Kadınların doğayla karşılıklı etkileşiminin (kendi doğası da dâhil olmak üzere) doğaya *ait* bir eylem olduğu şeklindeki bu tanımın dönemi artık geçmesine karşın, sonuçları hâlâ geniş bir alanı etkilemektedir.

Biyolojinin sirayet ettiği doğa kavramı, bir tahakküm ve sömürü ilişkisini esrarlı bir havaya sokmaktadır. Bu açıklamaya göre, (erkek) insanoğlunun (dişi) doğa üzerindeki tahakkümü söz konusudur. Kadınlara uygulandıkları durumlarda, yukarıda bahsi geçen diğer kavramlarda da, bu tahakküm ilişkisinin dolaylı olarak bulunduğu görülüyor. *Emek* kavramını ele alalım: Kadınların doğa ile etkileşiminin biyolojik olarak tanımlanması yüzünden, hem doğurmanın hem de çocukları büyütmenin yanı sıra ev işlerinin geri kalanı da çalışma ya da emek olarak görünmez. Emek kavramı, genellikle, artı-değer üretmek amacıyla yapılan çalışma anlamına gelen, erkeklerin kapitalist koşullarda üretken çalışmasına karşılık olarak kullanılır.

Kadınlar da artı-değer yaratan emek harcarlar, ama kapitalist düzende emek kavramı genellikle erkeğe özgü ya da ataerkil önyargılarla işe koşulur. Çünkü, kapitalist düzende kadınlar tipik tarzda ev kadını olarak tanımlanır ki bu, işçi olmadıkları anlamına gelir.

Bu emeğin aletleri ya da bu kavramın zımnen gönderme yaptığı bedensel üretim araçları, eller ve kafadır; kesinlikle bir kadının rahmi ya da göğüsleri değildir. Böylelikle, yalnızca erkeklerle kadınların doğayla olan etkileşimleri farklı tanımlanmış olmakla kalmaz, insan bedeninin kendisi de sahiden "insani" kısımlar (kafa ve el) ile "doğal" ya da sırf "hayvani" kısımlara (cinsel organlar, rahim vb.) bölünmüş olur.

Bu bölünme, bizatihi erkeklerin evrensel cinsiyetçiliğine mal edilemez. Bölünmeyi, insan bedeninin, sadece doğrudan çalışma aletleri olarak kullanılabilecek ya da makinenin bir uzantısı olabilecek bu kısımlarıyla ilgilenen kapitalist üretim biçiminin bir ürünü olarak tanımlamak gerekmektedir.

Emek kavramında gözlemleyebileceğimiz aynı gizli asimetri ve biyolojik önyargı, *cinsiyete dayalı işbölümü* kavramının kendisinde de hüküm sürer. Bu kavram açıkça, erkeklerle kadınların farklı görevleri kendi aralarında basitçe böldüğü görüşünü öne sürüyor görünse de; erkeklerin üstlendiği görevler genellikle sahici insan görevleri (yani bilinçli, rasyonel, planlı, üretken vb.) olarak görülürken, kadınların üstlendiği görevlere, gene, esasında kendi "doğası" tarafından belirlenmiş gözüyle bakıldığı gerçeği gizlenir. Cinsiyete dayalı işbölümü, bu tanımdan hareketle, *"insan emeği"* ile *"doğanın etkinliği"* arasındaki bir işbölümü olarak açıklanabilir. Dahası bu kavram, erkek (yani "insani") ile kadın ("doğal") emekçiler veya işçiler arasındaki ilişkinin bir tahakküm ve sömürü ilişkisi olduğu gerçeğini muğlaklaştırır.[2] Yine de, bu iş bölümünün toplumsal kökenlerini analiz etmeye çalışırken, eşit partnerler arasında basit bir görev paylaşımını değil, asimetrik, hiyerarşi ve sömürüye dayalı bir ilişkiyi kast ettiğimizi açıklığa kavuşturmamız gerekiyor.

Aynı muğlak biyolojici mantık, *aile* kavramında da hüküm sürer. Bu kavram, çekirdek aileyi, bütün kurumsallaşmış kadın-erkek ilişkilerinin temel ve ebedi yapısı gibi sunarken, Avrupa-merkezli ve tarih dışı bir biçimde kullanıp evrenselleştirmekle sınırlı kalmaz; bu kurumun hiyerarşik ve eşitsiz yapılandığı gerçeğinin de üstünü örter. "Ailede ortaklık ya da demokrasi" şeklindeki ibareler, ancak bu kurumun gerçek doğasını maskelemeye hizmet eder.

"Biyolojik" ya da "doğal" aile gibi kavramlar; heteroseksüel cinsel ilişki ve kandaş çocuklar dünyaya getirmenin zorunlu birleşimine dayalı, kendine has, tarih-dışı aile kavramıyla bağlantılıdır.

---

2 Sömürü terimi, burada üreticilerle tüketiciler arasında az-çok sürekli bir ayrılık ve hiyerarşi meydana gelmesi anlamında kullanılır. Eşitlikçi bir toplumdaki orijinal durum, yani bir şeyi üretenin aynı zamanda (nesiller arası anlamında) onun tüketicisi olması hali bozulmaktadır. Üretici olmayanlar, asıl üreticilerin ürünlerini ve hizmetlerini ele geçirip tüketebildiği (ya da harcayabildiği) zaman sömürüye dayalı toplumsal ilişkiler var olur (Bkz. A Sohn-Rethel, 1978; Rosa Luxemburg, 1925).

Önemli bazı kavramların doğasında varolan biyolojik önyargılara ilişkin bu kısa tartışma, bu tür önyargıların ideolojik işlevinin, asimetrik ve sömürüye dayalı toplumsal ilişkileri örterek esrarlı bir havaya sokmak olduğu gerçeğinin sistematik biçimde teşhir edilmesi gereğini ortaya koyuyor.

Bunun anlamı şudur: Önümüzde duran sorun, yani cinsiyete dayalı işbölümünün toplumsal kökenlerinin analizi konusunda "Kadınlarla erkekler arasında bir işbölümü ne zaman ortaya çıktı?" (Öyle bir bölünme ki; insanın doğayla her karşılıklı etkileşiminin kaçınılmaz bir sonucudur) sorusunu *sormuyoruz*. Bunun yerine, "Bu işbölümü, bir tahakküm ve sömürü ilişkisine nasıl dönüştü?" ve "Bu ilişki neden asimetrik ve hiyerarşik bir hale geldi?" sorularını formüle ediyoruz. Bu sorular hâlâ kadınların özgürleşmesine ilişkin bütün tartışmaların üzerine bir kara bulut gibi çöküyor.

Önerilen yaklaşım

Yukarıda bahsi geçen kavramlardaki önyargıları ortadan kaldırmak için ne yapabiliriz? Bazı kadınların önerdiği gibi, onları hiç kullanmayacak mıyız? Fakat o zaman fikirlerimizi ifade edecek bir dilden mahrum kalırız. Veya yenilerini mi icat edeceğiz? Fakat kavramlar, tarihsel pratikle teoriyi özetler ve iradî olarak icat edilemezler. Egemen cinsiyetçi ideolojinin, tıpkı topraklar ya da sömürgeler gibi, analizlerimizde kullandığımız temel kavramları da çoktan "işgal" etmiş olduğunu kabul etmek zorundayız. Bu kavramlardan vazgeçemesek bile, onlara, egemen ideolojinin bakış açısı yerine ezilenlerin, sömürülenlerin ve yönetilenlerin tarihsel deneyimlerinin ve özgürlük mücadelelerinin bakış açısıyla "aşağıdan" bakabiliriz.

Bu nedenle, *emek üretkenliği* kavramının dar tanımını reddetmek ve emeğin üretkenliğinin (artı-değer üretmesi anlamında) gerçekleşebilmesinin ancak, kadınlar tarafından yerine getirilen ve büyük ölçüde ücretsiz emek olan *maddi yaşamın üretimi* ya da *geçimlik üretim* için harcanan emeğin sızdırılması, çıkarılıp alınması, sömürülmesi ve ele geçirilmesi koşuluyla

mümkün olabileceğini göstermek gereklidir. Bu *maddi hayatın üretimi*, kapitalist birikim koşulları da dâhil, üretken emeğin bütün öteki tarihsel biçimlerinin daimi önkoşulu olduğuna göre, bilinçsiz "doğal" etkinlik olarak değil, iş olarak tanımlanmak zorundadır.

Bu nedenle, hayatın üretilmesine harcanan emeğe, genel anlamda insan ihtiyaçlarının karşılanması için kullanım değeri üretmesi bakımından *üretken emek* adını vereceğim. Artı-üreten emeğin, yaşam üreten emekten ayrılması ve onun üstüne konması, kadınların ve onların yaptığı işin "doğanın içinde tanımlanması" gerçeğine yol açan bir soyutlamadır.

Marx, *Kapital*'in 1. cildindeki emek süreci tartışmasında ilk önce "üretken emek"in genel tanımını, doğal maddenin değişikliğiyle insanın yararı, yani insan ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli maddenin üretilmesini kullanır (*Kapital*, cilt 1). Fakat dipnotta bu tanımın basit üretim süreci için doğru olduğu, ancak "üretken emek" kavramının, *artı-değer üretimi* anlamına gelecek şekilde daraltıldığı kapitalist üretim süreci için hiçbir zaman yeterli olmadığı konusunda önceden uyarır: "Bir tek, kapitalist için artı-değer üreten, böylece sermayenin gerçekleşmesi için çalışan emekçi üretkendir" (*Kapital*, cilt 1, s. 520). Marx burada Adam Smith'in ve diğer ekonomi politikçilerin (bkz. *Grundrisse*, s. 212) ortaya attığı daraltılmış emek üretkenliği kavramını kullanır. "Üretken emekçi olmak talih değil, talihsizlik eseridir" (s. 520) diyerek, bu kavramı eleştirmeyi sürdürür; çünkü, işçi sermayenin değer haline gelmesinin doğrudan bir aracı olur. Oysa, sadece bu kapitalist üretken emek kavramı üzerine odaklanarak ve evrenselleştirerek üretken emeğin kadın emeğini de içerebilecek daha genel ve temel kavramını fiilen gölgede bırakan Marx, böylelikle "üretken olmayan" emeğin hepsinin (yani, kadınların emeğinin büyük bir kısmını içeren ücretsiz emeğin) halkın gözü önünden kaldırılmasına teorik açıdan bizzat katkı sunmuş oldu. Bundan böyle hem burjuvazi hem de Marxist teorisyenlerce kullanılan "üretken emek" kavramı, bu kapitalist çağrışımını korudu ve Marx'ın yöneltiği eleştiri de epeydir unutuldu. Bu dar, kapita-

list, "üretken emek" kavramına, kadınların emeğinin hem kapitalist sistemde hem de bugün varolan sosyalizmde idrak edilmesi için verdiğimiz mücadelenin önündeki aşılması en zor engel gözüyle bakıyorum.

Benim tezim ise, (esasen kadınların ücretsiz emeği ve sömürgelerdeki köleler, sözleşmeli işçiler ve köylüler gibi diğer ücretsiz emekçiler vasıtasıyla yerine getirilen) bu maddi hayatın üretimi ya da geçimlik üretimin, "kapitalist üretken emeğe", üzerine inşa edilebileceği ve sömürülebileceği kalıcı temel teşkil ettiğidir. Ücretsiz emekçilerin (esasen kadınların) kesintisiz geçimlik üretimi olmaksızın, ücretli emek "üretken" olmayacaktır. Marx'ın aksine, ücretli emek sömürüsünün ancak ücretsiz emekçilerin (kadınlar, sömürgeler, köylüler) *süpersömürüsü* halinde mümkün olduğunu ve kapitalist üretim sürecinin her ikisini birden içeren bir süreç olduğunu düşünüyorum. Maruz kaldıkları sömürüyü, ek-sömürü olarak tanımladım; çünkü, "gerekli" emek zamanından başka zaman ve emeğe, *artı-emeğe*, yani (sermayedarın) el koymasına değil, insanların hayatlarını sürdürmeleri ve geçimlik üretimleri için *gerekli* zaman ve emeğe el konulmasına dayanır. Emekçinin yeniden üretimi için "gerekli" maliyetler üzerinden hesaplanan bir ücretle karşılığı ödenmez; esas itibariyle zor ve baskı kurumlarıyla belirlenir. Üçüncü Dünya üreticilerinin büyüyen yoksulluğunun ve sefaletinin asıl nedeni budur. Batı'da işçilerin ücret görüşmelerinin altında yatan, eşdeğerde olanların mübadelesi ilkesi onların durumunda uygulanamaz.

Hiyerarşi ve cinsiyete dayalı işbölümünün kökenlerinin araştırılması, tarih içinde ya da tarih öncesinde "kadın cinsinin dünya tarihindeki yenilgisi"nin (Engels) gerçekleştiği anın araştırılmasıyla sınırlanmamalıdır. Primatoloji, tarih öncesi ve arkeolojide yapılan çalışmalar bizim araştırmamız açısından yararlı ve gerekli ise de, kadınlarla erkekler ve onların doğayla ve tarihle ilişkilerine dair materyalist, tarihsel, biyolojik-olmayan kavramlar oluşturamadığımız sürece, onlardan bu soruya bir yanıt vermesini bekleyemeyiz. Roswitha Leukert'in belirttiği gibi, "insan tarihinin başlangıcı her şeyden önce bir tarih belirleme meselesi

değildir; daha ziyade insanoğlu (man) ve tarihin materyalist bir kavramını bulmaktır" (Leukert, 1976: 18, çev. M.M).

Eğer daha önce bahsedilen stratejik motivasyonla yakından bağlantılı bu yaklaşımı kullanırsak, kadınlarla erkekler arasında dikey ve eşitsizliğe dayalı ilişkinin sadece geçmişe ait bir sorun olmadığını göreceğiz.

Eğer "tarihin gelişimine" bakarsak, yani, hem merkezlerde hem de yoksul köylülerle kabile topluluklarının yeni ulusal ve uluslararası işbölümü denen şeye şu anda sermaye birikiminin emirleri doğrultusunda "entegre" edilmekte olduğu, periferilerde kapitalizmin etkisi sonucunda kadınların başına gelenleri incelersek, cinsiyet hiyerarşilerinin gerçekte nasıl oluştuğu hakkında çok şey öğrenebiliriz. Hem kapitalist merkezlerde hem de periferilerde, bütün toplumları ve sınıfları egemen kapitalist üretim ilişkilerine bağımlı kılmak için birbirinden farklı cinsiyetçi politikalar kullanıldı ve kullanılmaktadır.

Bu strateji çoğunlukla aile yasalarında (örneğin, çokeşliliğin yasaklanması), aile planlaması ve kalkınma politikalarında "ilerici" ya da liberal kisvesi altında karşımıza çıkar. İlk kez Meksika'da (1975) toplanan Uluslararası Kadın Konferansı'nda dile getirilen, "kadınların kalkınma sürecine entegre edilmesi" talebi, büyük ölçüde Üçüncü Dünya ülkelerinde kayıtdışı sektörün yanı sıra, hem tarımsal işlerde, hem ihracata yönelik sanayide kadınları en ucuz, en uysal ve en kolay yönetilebilir işgücü olarak kapitalist üretim süreçlerine katmak amacıyla kullanılır.[3]

Bu, aynı zamanda şu anlama gelir: Cinsiyete dayalı işbölümüne yalnızca aileyle ilişkili bir problem olarak değil, toplu-

3 Güney Doğu Asya ile Latin Amerika'daki Serbest Ticaret Bölgelerinde çalışan kadın işçiler üzerine yapılan son araştırma açığa çıkardı ki; Malezya, Güney Kore, Filipinler, Singapur, Meksika ve Haiti'de çokuluslu şirketler varolan ataerkil kurumları yalnızca kullanmak ve pekiştirmekle kalmıyor, aynı zamanda çoğunlukla kadın olan işgücünü kendi yararına kullanmak için modern cinsiyetçi reklamcılığı da devreye sokuyor (Grossmann, 1979; Pearson/Elson, 1978; Lenz, 1980). Kır ve kentlerdeki kayıt dışı sektörde ev kadını-ideolojisinden, muhtaç hale getirilmiş köylü kadınların, ihracata yönelik ev-eksenli sanayilerde çalışan, tamamen atomize olmuş işgücüne dönüştürülmesi için faydalanılır (Mies, 1980).

mun tamamına ait yapısal bir problem olarak bakmalıyız. Erkeklerle kadınlar arasında varolan hiyerarşik işbölümü ve dinamikleri, egemen üretim ilişkilerinin, yani belirli bir çağa ve topluma ait sınıfsal ilişkilerin ve daha genel olarak ulusal ve uluslararası işbölümünün, bütünleyici bir parçasını oluşturur.

Kadınların ve erkeklerin doğayı ele geçirmesi

Kadına/erkeğe ve tarihe materyalist bakışın araştırılması, bir bakıma kadın ve erkeğin *insani doğasının* araştırılması anlamına gelir. Fakat insan doğası verili bir gerçek değildir. Tarih içinde evrim geçirmiştir ve biyolojik yönlerine indirgenemez, ancak bu doğanın fizyolojik boyutu daima toplumsal boyutuyla bağlantılıdır. Fizyolojisini tarihinden ayırdığımızda, insan doğası anlaşılamaz hale gelir. Kadınların/erkeklerin insani doğası, doğrusal ve tek-nedenli (monocausal) bir süreçte biyolojik evrimle oluşmaz; kadınların/erkeklerin doğayla ve birbirleriyle karşılıklı etkileşiminin tarihsel bir sonucudur. İnsan türü sadece yaşayıp gitmezler; bu, hayvanlara atfedilebilecek bir durumdur. İnsanlar yaşamlarını üretirler. Bu üretim tarihsel bir süreçte gerçekleşir.

Hayvanlar âlemindeki evrimin (doğa tarihi) tersine, insan tarihi en başından beri *toplumsal bir tarihtir*. Bütün insanlık tarihini karakterize eden "üç uğrak (moment)", Marx ve Engels'e göre, insanlığın başlangıcından beri varolmuştur ve bugün de varolmaya devam eder: 1. İnsanlar tarih yapabilmek için *yaşamak* zorundadır; ihtiyaçlarını giderecek araçları üretmeleri gerekir: yiyecek, giyecek, bir barınak vb. 2. İhtiyaçların karşılanması başka ihtiyaçların doğmasına yol açar. İhtiyaçlarını karşılamak için yeni aletler geliştirirler. 3. Günlük yaşamını yeniden üreten insan türünün *başka insanları yaratması*, döl vermesi gerekir: "kadınlarla erkekler, anne-babayla çocuklar arasındaki ilişki, aile" (Marx/Engels, 1977: 31).

Daha sonra Marx, "iş"i en geniş anlamı içinde kavramlaştırmak için "doğal maddenin ele geçirilmesi" ifadesini kullanır:

> Emek, her şeyden önce, hem insanın hem doğanın katıldığı, insanın kendisi ile doğa arasındaki maddi tepkimeleri dilediği şekilde başlattığı, düzenlediği ve denetlediği bir süreçtir. Doğanın ürünlerini kendi gereksinmelerine uygun bir biçimde ele geçirebilmek için[4] kollarını, bacaklarını, kafasını, ellerini ve vücudunun doğal güçlerini harekete geçirerek doğa güçlerinden birisi olarak onun karşısına geçer. Dış dünya üzerinde bu şekilde etki yaparak onu değiştirmekle, aynı zamanda kendi doğasını da değiştirir. (Marx, *Kapital* cilt 1, s. 194)

En erken ilkel aşamaları da dâhil, *bütün* insanlık tarihinin karakteristiğinin "doğanın ele geçirilmesi" olduğunu vurgulamamız gerekir.

Evrimci düşünüşün derinden etkisi altındaki Engels, bu erken dönemleri, tarih öncesi diyerek, yalnızca medeniyetle başladığını düşündüğü gerçek tarihten ayırır. Bu, tarihin tam gelişmiş sınıf ve ataerkil ilişkilerle başlaması demektir. Şu durumda Engels, insanlığın nasıl tarih öncesinden toplumsal tarihe sıçradığı sorusuna yanıt verecek durumda değildir; hatta "henüz tarihe girmemiş" bu ilkel toplulukların incelenmesinde diyalektik tarihsel materyalizm yöntemini de kullanmaz. Evrim yasalarının, özel mülkiyetin, ailenin ve devletin ortaya çıkışına kadar hüküm sürdüğüne inanır.

"Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni"ne 1884 yılında yazdığı önsözün ilk iki cümlesinde şunları vurgular:

> Materyalist düşünceye göre, tarihte belirleyici etken, son tahlilde maddi yaşamın üretimi ve yeniden-üretimidir. Ama bu üretim, ikili bir karaktere sahiptir. Bir yandan geçim araçlarının, beslenmeye, giyinmeye, barınmaya yarayan nesnelerin

4 "Doğanın Ele Geçirilmesi" (Aneignung der Natur) Almanca'da çift anlam taşır ve aynı belirsizlik Marx'ın bu ifadeyi kullanma tarzında da görülebilir. Bir taraftan, "doğayı kendimize mal etmek, doğayı insanileştirmek" anlamında kullanır. İlk yazılarında "doğanın ele geçirilmesi" formülasyonu bu anlamda kullanılır. Diğer taraftan, insanın doğa üzerindeki tahakküm ilişkisini tanımlar. Marx'ın kelimenin daha geniş olan tanımını "doğa üzerindeki tahakküm, kontrol ve yöneticilik" anlamına indirgediği "*Kapital*"deki kullanımı ise böyledir. Göreceğimiz gibi, bu kavramın bu şekilde yorumlanması kadınlar açısından problem doğuracaktır.

> ve bunların gerektirdiği aletlerin üretimi; diğer yandan bizzat insanların üretimi, türün üremesi. Belirli bir tarihsel dönem ve belirli bir ülkedeki insanların içinde yaşadıkları toplumsal kurumlar, *bu iki türlü üretim* (vurgulama bana ait) tarafından, bir yandan emeğin öbür yandan da ailenin erişmiş bulunduğu gelişme aşaması tarafından belirlenir. (Marx/Engels, 1976, 1971)

Tam da, Anke Wolf-Graaf'ın ileri sürdüğü gibi, materyalist bir analizin *iki türlü üretimi* ele almasına her materyalist feminist memnuniyetle onay vereceği halde, Engels'in kendisi, "insanların üretimini" ele alırken (Wolf-Graaf, 1981: 114-121) bu materyalist anlayışı en başından terk eder. Engels'e göre, insanların üretimi *ailenin* gelişimi tarafından belirlenirken, geçim araçları üretimi ise *emeğin* gelişimi tarafından belirlenir. Bu ayırım, rastlantısal değildir; çünkü, kitabın başından sonuna kadar Engels bu düşünce çizgisini izler. Gelişmeyi klandan kabileye, kabileden aileye giden çizgide tanımladığı sürece, ekonomik bir tahlil yerine, örneğin, ensest tabusunun ve tekeşliliğin (monogamy) başlangıcını kadınların tekeşli ilişkilere duyduğu "doğal" arzuyla açıklayan evrimsel bir tahlil kullanır. Ancak özel mülkiyet ve tekeşli ataerkil aile söz konusu olduğu zaman Engels, ekonomik ve tarihsel materyalist açıklamalar getirir: "Ataerkil aile ile birlikte yazılı tarih alanına giriyoruz" (Marx/Engels, 1976: 234). Tekeşli ataerkil aile "doğal koşullar üzerine değil, ekonomik koşullar, yani, özel mülkiyetin, ilk ve doğal olarak gelişmiş ortaklaşa mülkiyet üzerindeki zaferi üzerine kurulmuş ilk aile biçimi oldu" (Marx/Engels, 1976: 239).

Kadınlara ve onların emeğine ilişkin olarak tarihsel materyalist bir bakış açısının, Marksist kuram içerisinde olanaklı olmaması gerçeğinin asıl sorumlusu, "insanların üretimi ya da döl vermesi" ile bağlantılı "doğal" (yani tarih dışı) süreçler ile üretim araçlarının ve emeğin gelişmesiyle bağlantılı tarihsel süreçler arasındaki ayrışmadır. İnsanların üretim sürecindeki kadın emeğine "doğal" nitelemesiyle yaklaşan idealist (doğa

bilimini ve biyolojiyi esas alan) anlayış, zaten Marx ve Engels'in "*Alman Ideolojisi*" adlı eserlerinde yer alan tahlillerinde açıkça ifade edilir. Marx ve Engels, insan yaşamını oluşturan "*üç uğrak*"a tarihsel ve materyalist bir temel oluşturmaya istekli olmalarına rağmen, "üçüncü uğrak"ı, yani, yeni insanların üretilmesini en baştan tarihsel alanın dışında bırakırlar ya da tarihsel alandan çıkarırlar. Bununla birlikte, "üçüncü uğrak" tartışmasına başlamaları şöyle olur:

> Burada hemen tarihsel gelişmeye karışan bir üçüncü durum da şudur ki her gün kendi öz yaşamlarını yenileyen insanlar, başka insanlar yaratmaya, kendi türünü üretmeye koyulurlar; bu, kadınla erkek arasındaki, ana babalarla çocuklar arasındaki ilişkidir; bu *ailedir*. Başlangıçta tek toplumsal ilişki olan bu aile, zamanla, artan gereksinmeler yeni toplumsal ilişkiler doğurduğu ve nüfusun artması yeni gereksinmeler yarattığı zaman tabii bir ilişki haline gelir... (Marx/Engels, 1977: 31)

Bu, şu anlama gelir: Tarihin itici gücü olarak artık kadın-erkek ilişkisi değil, "sanayi" dikkate alınır. Şöyle devam ederler:

> Yaşamı üretmek, hem emekle kendi öz yaşamını hem de döl vererek başkasının yaşamını üretmek, artık bize çifte bir ilişki olarak görünür; bir yandan doğal bir ilişki olarak, öte yandan da toplumsal bir ilişki olarak. Toplumsal ile, birçok bireyin, hangi koşullarda, ne tarzda ve ne amaçla olduğu önem taşımayan ortak eylemini anlarız. (Marx/Engels, 1977: 31)

Bir feminist, analizin aşağıdaki kısmında, Marx ve Engels'in, yeni yaşamın üretilmesinde erkeklerle kadınlar arasındaki ilişkiyi, "toplumsal ilişki" kategorisi içine dâhil edecekleri beklentisine kapılacaktır. Fakat devamında bu veçhe birden bire unutulur:

> Bundan çıkan sonuca göre; bir üretim tarzı ya da belli bir sanayi aşaması, sürekli olarak bir ortaklaşa çalışma tarzına veya belirli bir toplumsal aşamaya bağlıdır ve bu elbirliği tarzının kendisi bir "üretici güçtür". Gene bundan çıkan sonuca göre,

> insanlarca ulaşılabilir üretici güçler yığını toplumun doğasını belirler ve "insanlığın tarihini" her zaman sanayinin ve mübadelenin tarihi ile bağlantısı içinde incelemek ve özümsemek gerekir. (Marx/Engels, 1977: 31)

İş bölümünün gelişiminden bahsederken, "yeni hayatın üretilmesini" tarihsel değil de, "doğal" bir gerçeklik olarak tasavvur ettikleri daha da belirgin hale gelir. İş bölümü, "cinsiyete dayalı eylem içindeki işbölümünden başka bir şey olmayan" (s. 33) ya da "aile içindeki doğal iş bölümü" (s. 34), ancak "maddi ve zihinsel işbölümü meydana geldiği andan itibaren" gerçek iş bölümü olabilir. Bu evreden önce, her eylem basit bir hayvansal pratik, ya da "sürücül ya da kabilesel (tribal) bilinç"tir. Bu sürücül yaşamdan (ki bu kavrama göre, kadınlar günümüzde hâlâ böyle bir yaşam sürer) gerçek anlamda insani, tarihsel toplumsal yaşama götüren şey, (erkek) emek üretkenliğinin artması, gereksinmelerin çoğalması ve nüfusun çoğalmasıdır (s. 33). Kadın ve erkeğin cinsiyete dayalı eylem içinde ortaklaşa çalışması ve kadınların çocukları beslerken ve emzirirken yaptıkları işler, açıkça, "üretici güçler", "emek", "sanayi ve mübadele" âlemine ait değil, ancak "doğa"'ya aittir (Marx/Engels, 1977: 33-34). Yeni yaşamın üretilmesini, emek yoluyla günlük gereksinimlerin üretilmesinden ayırarak, ikincisini tarih ve insanlık âlemine terfi ettirip birincisine "doğal", ikincisine "toplumsal" adını vererek, bizim için bugün hâlâ sıkıntı yaratan biyolojik determinizme istemeden de olsa katkıda bulundular. Bu noktada, kadınlar ve kadın emeği söz konusu olduğunda, eleştirdikleri Alman ideologları kadar idealist davrandılar.

Kadınlarla erkekler ve onların tarihine ait tarihsel ve materyalist bir kavram bulmak istiyorsak, ilk önce onların doğayla göreceli olarak etkileşimini ve bu süreçte, kendi öz insani ve toplumsal doğasını nasıl geliştirdiğini analiz etmek zorundayız. Engels'i takip edersek, kadınların doğayla etkileşimini evrimin alanına havale etmek zorunda kalırız (kaldı ki, bugün bütün dünyada işlevselciler [functionalist] ve davranışçılar [behaviourist] bunu yapıyorlar). Buradan hareketle de, şu so-

nucu çıkarmak durumunda oluruz: Kadınlar henüz tarihin alanına girmemişlerdir (Engels'in tanımladığı gibi) ve esas olarak hâlâ hayvanlar âlemine aittirler.

Kadının/erkeğin kendi öz bedenini ele geçirmesi

Marx'a göre; emek süreci, en basit şekliyle, kullanım değeri üretme amacıyla girişilen bilinçli bir eylemdir. Daha geniş bir anlamda, "doğal maddelerin insani gereksinimleri karşılamak için ele geçirilmesi"dir. "İnsanlarla doğa arasında" bu "madde değişimi", insan varlığının doğa tarafından zorlanan ebedî koşuludur, daha doğrusu her tarihsel evrede ortaktır (Marx, *Kapital*, cilt 1, s. 200). İnsanlarla doğa arasındaki bu madde değişimi sürecinde, insanlar, kadınlar ve erkekler, karşı karşıya geldikleri dış dünya üzerinde bu şekilde etki yaparak, onu değiştirmekle aynı zamanda *kendi öz fiziksel doğalarını* da değiştirirler.

Kendi gereksinimlerini karşılamak için insanların doğa ile etkileşime girmesi, bütün diğer üretimlerde olduğu gibi, bir üretim aletine ya da aracına ihtiyaç duyar. İnsanların doğa üzerinde etkinlikte bulunmak için başvurduğu ilk üretim aracı, kendi öz bedenidir. Bu, aynı zamanda bütün başka üretim araçlarının varolmasının da ezelî ve ebedî önkoşuludur. Fakat beden, yalnızca insanların doğa üzerinde eylemde bulunurken kullandığı "araç" olmakla kalmaz, beden ihtiyaçlarının doyurulacağı amaçtır da. İnsanlar bedenlerini yalnızca kullanım-değeri üretmek için kullanmazlar, aynı zamanda bu ürettiklerini tüketerek, en geniş anlamda, bedenlerinin hayatta kalmasını da sağlarlar.

Emek sürecini, doğal maddelerin ele geçirilmesi olarak, en geniş anlamıyla ele alan bu tahlilinde, Marx, erkeklerle kadınlar arasında bir ayırım yapmaz. Erkeklerle kadınların niteliksel olarak farklı bedenlerle doğa üzerinde eylemde bulunduğunu vurgulamak, yine de, tartışma konumuz açısından önem taşır. Eğer cinsler arasındaki asimetrik işbölümüne açıklık ka-

zandırmak istiyorsak, (soyut cinse sahip varlık) *insanın* (man's) doğayı ele geçirmesi yerine, kadınların ve erkeklerin doğayı ele geçirmesinden söz etmeliyiz. Bu duruş; kadınlarla erkeklerin doğayı ele geçirme yöntemlerinde bir farklılık olduğu varsayımına dayanır. Bu farklılık genellikle gizlenir; çünkü "insanlık" "erkeklik" ile özdeşleştirilir.[5]

Erkeklik ve kadınlık; biyoloji vergisi değildir, daha ziyade, uzun tarihsel sürecin sonucunda oluşur. Her tarihsel çağda erkeklik ve kadınlık farklı tanımlanmıştır. Bu tanım, her çağın temel üretim ilişkisine göre değişir. Bu demektir ki kadınlarla erkekler arasındaki organik farklılıklar, doğal maddelerin insani ihtiyaçların karşılanması amacıyla ele geçirilmesinin egemen biçimine göre *farklı şekilde yorumlanır ve değer biçilir*. O nedenle, tarih boyunca, erkeklerle kadınların kendi öz bedenleriyle kurdukları ilişkiler, niteliksel açıdan farklılık göstermektedir. Nitekim ana-eksenli (matristic)[6] toplumlarda, kadınlık, bütün üretkenliğin toplumsal paradigması, yaşamın üretilmesinde asıl etkin ilke olarak yorumlandı.[7] Bütün kadınlar "anne" olarak tanımlandı. Fakat "anne" bugün taşıdığından başka bir anlama sahipti. Kapitalizm koşullarında, bütün kadınlar toplumsal açıdan ev kadını olarak (bütün erkekler de eve ekmek getiren kişi olarak) tanımlanır ve annelik ise bu ev kadını tanımının bir parçası ve bölümüdür. Kadınlığın eski ana-eksenli tanımı ile modern olanı arasındaki fark, modern

---

5 Bu cinsiyetçilik birçok dilde egemendir. İngilizce, Fransızca ve Roma kökenli bütün diller "erkek" ile "insanı" birbirinden farklılaştıramaz. Alman dilinde, yine de, bu fark ifade edilebilir: *Mann* erkek; *Mensch* ise insan demektir; oysa *Mensch* de erkeğin yan anlamı varsayılmaktadır.

6 Bornemann ile birlikte "anaerkil [matriarchal]" yerine "ana-eksenli [matristic]" terimini kullanıyorum; çünkü, "anaerkil" ile annelerin politik bir egemenlik sistemi kurabilmiş olduğu ima edilir. Oysa, anasoylu ve içgüveysi toplumlarda bile kadınlar, böylesine uzun süreli bir politik egemenlik sistemi kurmadılar (Bornemann, 1975).

7 Hintli ana tanrıçaların (Kali, Durga, vb.) hepsi, bu aktif ve becerikli ilkenin ta kendisidirler; oysa, erkek tanrıların pek çoğu pasif, dalgın, düşünceli ve çilecidir. Belirli bir doğa kavramı ile kadın bedenlerinin ele geçirilmesi arasındaki ilişki konusunda daha fazla tartışma hakkında bilgi için Colette Guillaumin'e bakınız (1978).

tanımın içinden bütün aktif, yaratıcı (öznel), üretken (yani, insan)-niteliklerin çıkarılmış olmasıdır.

Erkek ve kadın fiziksel doğasının ele geçirilmesi sürecinde, tarihsel olarak meydana gelmiş olan niteliksel farklılık, aynı zamanda "dış dünyanın ele geçirilmesinin niteliksel açıdan farklı iki biçimde gerçekleşmesine" yani, ele geçirmenin nesneleriyle, zevk veren fiziksel etkinliğin nesneleriyle, kurulan ilişkinin niteliksel açıdan ayrı biçimlerine de neden oldu (Leukert, 1976: 41).[8]

Kadının ve erkeğin doğayla kurduğu nesne-ilişkisi

İlk önce, hayvanla insanın nesne-ilişkisi (object-relation) arasındaki farkı vurgulamamız gerekiyor. İnsanın nesne-ilişkisi; *praksis*, yani, "eylem+düşünce"dir. Bu ilişki sadece tarihsel süreç içinde görünür ve toplumsal etkileşimi ya da ortaklaşa çalışmayı gerektirir. İnsan bedeni yalnızca ilk *üretim aracı* değil, aynı zamanda ilk *üretici güç* idi. İnsan bedeni, yeni bir şey meydana getirme ve dolayısıyla dış dünyayı ve insan doğasını değiştirme deneyimini yaşar. İnsanın doğayla kurduğu nesne-ilişkisi, hayvanların ilişkisinin aksine, üretici bir ilişkidir. Bedenin üretici bir güç olarak ele geçirilmesinde, kadınla erkek arasındaki fark, etki alanı geniş sonuçlara yol açtı.

Kadınların doğayla, dış dünyanın yanı sıra, kendi öz doğasıyla da, kurduğu nesne-ilişkisini karakterize eden şey nedir? Birincisi, kadınların, yalnızca ellerinin ve kafalarının değil, *bütün* bedeninin üreticilik deneyimini yaşayabildiğini görürüz. Kendi bedeninden, yeni çocuklarla birlikte onlar için ilk besini de üretir. Kadınların çocuk yapma ve süt üretme etkinliğinin tamamen *insani*, yani, *bilinçli, toplumsal etkinlik* olarak yorumlanması bizim konumuz açısından hayati önem taşır. Kadınların, doğum yapmak ve süt üretmek amacıyla, kendi öz doğasını ve yeteneğini ele geçirmesi; alet yapmak ve kullan-

8 Belirli bir doğa kavramı ile kadın bedenlerinin ele geçirilmesi arasındaki ilişki tartışması için Colette Guillaumin'e (1978) de bakabilirsiniz.

mak amacıyla çalışarak ve düşünerek kendi öz fiziksel doğasını, ellerini, kafalarını vb., kazanılmış becerilerini ele geçiren erkeklerle aynı biçimde olur. Bu anlamda, kadınların çocuk taşırken ve büyütürken yaptığı etkinlikler, *çalışma* olarak kavranmak zorundadır. Kadınların kurtuluşunun, yani insanlaşmasının önündeki en büyük engellerden birisi, bu etkinliklerin hâlâ, memelilerinkine benzeyen ve bilinçli insanın etki alanının dışında duran, tamamen fizyolojik işlevler biçiminde yorumlanmasıdır. Kadın bedeninin üretkenliğinin hayvansal doğurganlık ile özdeş olduğu görüşü –ki bu görüş günümüzde demograflar ve nüfus planlamacıları tarafından dünya çapında yaygınlaştırılıp popülerleştirilmektedir– ataerkil ve kapitalist işbölümünün önkoşulu değil, *sonucu* olarak kavranmak zorundadır.[9]

Tarihin akışı içinde, kadınlar kendi öz bedenlerinde olup biten değişiklikleri izlediler ve bu gözlem ve deneyler yoluyla bedenlerinin işlevleri, adet ritimleri, gebelik ve çocuk doğurma üzerine kapsamlı bir deneysel bilgi edindiler. Kendi öz bedensel doğalarının bu şekilde ele geçirilmesi; dış dünyanın doğurgan güçleri hakkında, bitkiler, hayvanlar, toprak, su ve hava hakkında bilgi edinmeleriyle yakından bağlantılı idi.

Böylece, hayvanlar gibi basit anlamda çocuk doğurmakla kalmayıp, kendi öz doğurgan ve üretken güçlerini ele geçirdiler, analiz ettiler, kendi özleri ve eski deneyimleri üzerinde düşündüler ve onları kızlarına aktardılar. Demek ki bedenlerinin sahip olduğu doğurgan güçlerin çaresiz kurbanları olmak yerine, doğurmak istedikleri çocuk sayısı da dâhil olmak üzere, doğurgan güçlerine söz geçirmeyi öğrendiler.

---

9 Bugün nüfus araştırmalarında kullanılan terminolojiyle daha önceki dönemlerde kullanılanın kıyaslanması, durumu fazlasıyla açığa vuracaktır.

1930'lara kadar, yeni hayatın üretilmesi hâlâ "döl verme" olarak kavramlaştırıldı, yani, hâlâ aktif, yaratıcı bir çağrışıma sahipti. Fakat bugün, "doğurganlık", "biyolojik üreme", "doğurgan davranış" gibi doğurgan üretkenlik pasif, biyolojik, davranışsalcı ve mekanik terimlerle kavramlaştırılır. İnsani doğurgan üretkenliğin bu şekilde pasif verimlilik olarak tanımlanması; insani özerkliğin bu son alanı üzerinde kontrol kazanmak isteyenler için gerekli, ideolojik bir mistifikasyondur.

Ataerki-öncesi toplumlarda, kadınların çocuklarının sayısını ve doğumların sıklığını nasıl düzenleyeceği hakkında, ataerkil kapitalist medenileşme sürecine boyun eğdirilerek bu bilgiyi kaybetmiş modern kadınlardan daha sağlam bir bilgi sahibi olduğu sonucunu çıkarmaya yetecek kadar kanıta bugün sahibiz (Elias, 1978).

Toplayıcılarla avcılar ve başka gruplar içinde, doğumların ve çocukların sayısını sınırlayıcı çeşitli yöntemler vardı ve kısmen bugün de varlıklarını sürdürüyorlar. Büyük ihtimalle, en eski yöntem olan bebek katlini [infanticide] saymazsak (Fisher, 1978: 202), birçok toplumda kadınlar gebeliği önlemesi ya da düşüğe neden olması için çeşitli bitkiler ve otlar kullanıyorlardı. Ute Yerlileri, sperm taşı [litho-spermium]; Brezilya'daki Bororo kadınları, kendilerini geçici olarak kısırlaştıran bir bitki kullanıyordu. Misyonerler, kadınları bitki kullanımını bırakmaya ikna ettiler (Fisher, 1979: 204). Elisabeth Fisher'in bize anlattığı yöntemler, örneğin, Avustralyalı Abojinlerin, Okyanusya'daki bazı kabilelerin ve hatta antik Mısır'da kadınların kullandığı yöntemler, modern gebeliği önleyici yöntemlerin öncülleriydi. Mısır'da kadınlar, spermin devingenliğini azaltmak için bala batırılmış vajina süngeri kullanıyordu. Ayrıca, kullanılan malzemeler arasında sperm öldürücü asit içeren akasya uçları da bulunuyordu (Fisher, 1979: 205).

Çağdaş toplayıcılarla avcılar arasında yaygın biçimde kullanılan başka bir doğum kontrol yöntemi ise, emzirme döneminin uzatılmasıdır. Robert M. May'ın anlattığı çalışmalar şu gerçeği ispatlar: "Neredeyse bütün ilkel toplayıcı ve avcı toplumlarda doğurganlık modern medeni toplumlardan daha düşüktür. Emzirme döneminin uzatılmasıyla yumurtlama azaltılır, bu da doğumlar arasındaki dönemin uzamasına yol açar". May, ayrıca, bu kadınların, medeni kadınlardan daha ileriki yaşlarda buluğ çağına girdiğini gözlemliyor ve bugün pek çok kabilede, medeni topluma entegre olmadıkları sürece devam eden dengeli nüfus artışını, "farkında olmaksızın doğurganlığın düşmesine katkıda bulunan kültürel pratiklere" mal ediyor (May, 1978: 491). Yine de, bu tür toplumlardaki düşük

oranlı nüfus artışını, hayatta kalmak için verilen acımasız bir mücadelenin sonucu olarak görenleri haklı olarak eleştirdiği halde, bu durumun, kadınların doğurgan güçlerini bilinçli ele geçirmesinin sonucu olduğu bir türlü aklına gelmiyor.[10] Yeni yapılan feminist araştırma açığa çıkardı ki; cadı avından önce, Avrupa'da kadınların kendi bedenleri ve gebelikten korunma hakkındaki bilgisi, bugün sahip olduklarımızdan çok daha kapsamlı idi (Ehrenreich & English, 1973: 1979).

Kadınların yeni yaşamı (yeni kadınları ve erkekleri) üretmesi, bu yeni yaşamın geçimi için gerekli üretimle ayrılmaz biçimde ilintilidir. Çocuk doğuran ve emziren anneler, ister istemez, kendileri için ve çocuklar için yiyecek sağlamaya mecburdur. Nitekim, kendi fiziksel doğalarını ele geçirmeleri, çocuk doğurmaları ve süt üretmeleri gerçeği, onları, ister bitkiler, küçük hayvanlar, balıklar gibi doğada bulduğu şeyleri basitçe devşiren toplayıcılar, isterse ekiciler olsunlar, günlük yiyeceği sağlamaktan sorumlu ilk kişi yapar. Kadınların toplayıcı etkinlikleriyle erkeklerin ara sıra avlanması arasındaki cinse dayalı olarak yapılan ilk işbölümü, büyük ihtimalle kadınların, *ister istemez*, gündelik maddi yaşamın üretiminden sorumlu olmaları gerçeğinden kaynaklanır. Bitkilerin, köklerin, meyvelerin, mantarların, yemişlerin, küçük hayvanların vb. toplanması, en başından beri kadınların ortaklaşa [collective] eylemi idi.

Günlük yiyeceğin sağlanması mecburiyeti ile bitkiler ve bitkisel hayat hakkında uzunca zamandır edinilmiş deneyimin, en sonunda, düzenli tahıl ve yumru ekiminin bulunmasına yol açtığı varsayılmaktadır. Gordon Childe'a göre, bu buluş özellikle, yabani tahılların ekiminin yapıldığı Avrasya'da, Neolitik Çağ'da gerçekleşti. Onunla birlikte öteki birçok bilgin de, bu buluşu kadınlara mal eder; kadınlar bu yeni üretim biçimi için gerekli ilk aletlerin de mucitleridir: Çoktan beri yabani kökleri ve yumruları kazıp çıkarmak için kullandıkları kazma ve çapa gibi (Childe, 1976; Reed 1975; Bornemann,

10 May'in "doğurganlık" kavramını, pek çok nüfus araştırmacısının ve aile planlamacılarının kullandığı ile aynı anlamda, yani, bilinçsiz, fizyolojik davranışın sonucu olarak kullanması şaşırtıcı değildir.

1975; Thomson, 1965; Chattopadhyaya, 1973; Ehrenfels, 1941; Briffault, 1952).

Yiyecek olarak tüketilen bitkilerin (çoğunlukla yumrular ve tahılların) düzenli ekimi, yeni bir aşama ve kadın emeğinin üretkenliğinde muazzam bir artış anlamına gelir. Bazı yazarlara göre ise bu, tarihte ilk kez *artı* üretimi olanaklı kıldı. Childe, o yüzden, düzenli tahıl ekimine bağladığı bu değişime neolitik devrim adını verir. Elisabeth Fisher, öte yandan, İran ve Türkiye'deki son arkeolojik bulgulara dayanarak, insanların daha henüz toplayıcılık aşamasında yabani tahıl ve yemişlerden bir artı-ürün biriktirebilmiş olduğunu iddia eder. Artı-ürün biriktirmenin teknolojik ön koşulu, kapların, yapraklar ile bitki liflerinden yapılan sepetlerin ve kavanozların icadıdır. Saklama teknolojisinin, yeni tarım teknolojisinden önce geldiği ve bir artının üretilmesi açısından eşit derecede gerekli olduğu akla yatkın görünmektedir.

O halde, iki üretim tarzı arasındaki fark, belirli bir miktarda artının varlığından öte, doğayla ilk gerçek *üretken* ilişkiyi kadınların kurmuş olmasıdır. Toplayıcılar basit ele geçirme topluluğu içinde yaşamayı sürdürdü, oysa bitki ekiminin icadıyla birlikte ilk kez bir "üretim-toplumu"ndan bahsedebiliriz (Sohn-Rethel, 1970). Kadınlar doğada yetişen şeyleri yalnızca toplayıp tüketmediler, *şeyleri kendileri yetiştirdiler*.

Kadınların doğayla kurdukları nesne-ilişkisi, yalnızca üretken bir ilişki olmakla kalmadı, aynı zamanda, en başından beri, bir *toplumsal üretim* niteliği de taşıdı. Sadece kendileri için toplayan ve avlayan erkeklerin tersine, kadınlar ürünlerini en azından küçük çocuklarıyla paylaşmak zorundaydı. Demek ki, doğayla (dış dünyanın yanı sıra kendi fiziksel doğalarıyla da) kurdukları bu kendine özgü nesne-ilişkisi, yani, *üremeye ve üretmeye* muktedir olmak, onları aynı zamanda *ilk toplumsal ilişkilerin* mucidi de yaptı: annelerle çocuklar arasındaki ilişkiler.

Birçok yazar, anne-çocuk gruplarının ilk toplumsal birim olduğu sonucuna varmaktadır. Bu gruplar sadece tüketim birimleri değil, aynı zamanda üretim birimleriydi. Annelerle çocuklar, toplayıcı olarak ve ilk çapa-ekiminde birlikte çalıştılar.

Bu yazarlar, yetişkin erkeklerin sadece geçici ve çevresel olarak bu ilk ana-merkezli [matricentric] ya da ana-eksenli [matristic] birime entegre olduğu ya da toplumsallaştığı görüşündedirler (Briffault, 1952; Reed, 1975; Thomson, 1965).

Martin ve Voorhies, bu ana-eksenli birimlerin, insanın evriminin vejetaryen evresiyle aynı zamana rastladığını iddia eder: "Yetişkin erkekler, doğdukları birim hariç, bu anne-çocuk birimleriyle kalıcı bir bağ kurmadan yaşardı" (Martin ve Voorhies, 1975: 174). Bu, şu anlama gelir: Erkeklerin bu birimlere sürekli entegrasyonu toplumsal tarihin bir sonucu olarak görülmek zorundadır. Bu ilk toplumsal birimlerde oluşan üretici güçler, sadece teknolojik bir doğadan ibaret değildi, her şeyden önce, insanın ortaklaşa çalışma kapasitesi idi ve bu, "yarın için plan yapma", geleceği tahmin etme, birbirinden öğrenme, bu bilgiyi bir kuşaktan diğerine aktarma ve geçmiş deneyimlerden öğrenme; ya da başka bir deyişle, tarih yapma yeteneklerini yansıtıyordu.

Kadınların doğayla tarihsel olarak kurduğu nesne-ilişkisini özetlemek için şunları söyleyebiliriz:

a. Doğayla (dışsal dünyanın yanı sıra kendi öz doğalarıyla) olan etkileşimleri, iki-taraflı bir süreçti. Kendi öz bedenlerini, aynen dışsal dünyayı üretken ve yaratıcı olarak tasavvur ettikleri biçimde, üretken ve yaratıcı olarak tasavvur ettiler.

b. Doğayı ele geçirdikleri halde, bu ele geçirmeyle bir tahakküm ilişkisi ya da mülkiyet ilişkisi meydana getirmezler. Onlar, kendi öz bedenlerinin ya da toprağın sahipleri değil, "üremek ve üretmek" için bedenleriyle ve toprakla işbirliği yapan öznelerdir.

c. Yeni yaşamın üreticileri olurken, maddi yaşamın ilk üreticileri ve ilk üretken ekonominin yaratıcısı da olurlar. Bu, başından beri, toplumsal üretimin ve toplumsal ilişkilerin, yani toplumun ve tarihin yaratılmasını beraberinde getirir.

Erkeklerin doğayla kurdukları nesne-ilişkisi

Erkeklerin doğayla kurdukları nesne ilişkisi, kadınlarınki gibi, hem fizyolojik hem de tarihsel boyuta sahiptir. Bu ilişkinin

fizyolojik tarafı –ki erkekler ve kadınlar yaşadığı sürece hep varolacaktır–, erkeklerin niteliksel bakımdan kadınlardan farklı bir beden aracılığıyla doğayı ele geçirmesi anlamına gelir.

Kendi öz bedenlerinde üretkenlik deneyimini, kadınların yaşadığı biçimde yaşayamazlar. Erkeğin fiziksel üretkenliği, aslında, dışsal vasıtaların, *aletlerin* yardımı olmaksızın *görünemez*. Yeni yaşamın üretilmesine erkeklerin katkısı, her zaman gerekli olduğu halde, ancak erkeğin aletler aracılığıyla dış dünya üzerindeki eyleminin uzun bir tarihsel sürecin ardından ve kendilerinin bu süreç hakkında düşünmesi üzerine *görünür* olabildi. Erkeklerin öz fiziksel doğaları hakkında sahip oldukları kavrayış ve kendileri hakkında fikir yürütmek için kullandıkları betimleme, dış dünyayla etkileşimlerinin farklı tarihsel biçimleri ile bu çalışma sürecinde kullandıkları araçların etkisi altında kalır. O halde, insan, yani üretici olarak erkeğin kendisini kavrayışı, teknolojinin keşfi ve kontrolü ile yakından bağlantılıdır. Aletleri olmaksızın erkek INSAN olamaz.

Tarihin akışı içinde, erkeklerin dış dünyayla olan nesne-ilişkisine ait taşıdıkları düşünceler, kendi öz bedenlerindeki organları yardımıyla tanımladıkları sembollerle ifade edildi. İlginçtir; erkek üretkenliğinin sembolü olarak ün kazanmış ilk erkek organı eller değil de, fallus idi; oysa, alet yapımında kullanılan asıl araç ellerdi. Bunun, erken dönemlerde kadın ekicilerin kazma ve çapasının yerini sabanın aldığı evrede gerçekleşmiş olması gerekir. Bazı Hint dillerinde saban ve penis arasında bir analoji vardır. Bengal argosunda penise, "alet" (yantra) adı verilir. Bu sembolleştirme, kuşkusuz ki, bir tek dış dünyayla değil, fakat kadınlarla da araç vasıtasıyla kurulan araçsal [instrumental] ilişkiyi ifade eder. Kuzey Hindistan dillerinde, "iş" ve "cinsel ilişki" için kullanılan kelime aynıdır: "kam". Bu sembolleştirme, erkeklere göre kadınların "dışsal dünya" haline geldiğini de ima eder. Onlar; erkeklerin tohumlarını (meni) ektiği topraktır, tarladır, sabanın açtığı yarıktır (sita).

Fakat, penis ile saban, tohum ile meni, tarla ile kadın analojileri, erkeklerin doğayla ve kadınlarla araç vasıtasıyla kurdu-

gu nesne-ilişkisinin sadece dilde varolan ifadeleri olmakla kalmaz; çoktan beri, bu nesne-ilişkisinin ayırıcı özelliğinin tahakküm olduğunu da gösterir. Kadınlar çoktandır (eril) üretimin fiziksel koşullarının parçası olarak tanımlanır.

Erkeklerin doğa karşısındaki nesne-ilişkisi, kendisini, kadınlarınkinden üstün bir üretkenlik düzeyinde kabul ettirebilmiş olmasından önce meydana gelmiş tarihsel mücadeleler hakkında pek fazla bir şey bilmiyoruz. Fakat antik Hint edebiyatında "ürünün" (tahıl, çocuklar) özelliğini belirleyen şeyin, tarla (kadın) mı yoksa tohum mu (erkek) olduğu sorusu üzerinde birkaç yüzyıl sürmüş olan ideolojik kavgalardan hareketle, kadın üretkenliğinin erkek üretkenliği karşısında ikincil olmasının katiyen barışçıl bir süreç sonucunda gerçekleşmediğini; sınıf mücadeleleriyle toprak, büyükbaş hayvanlar ve kadınlar üzerinde ataerkil mülkiyet ilişkilerinin kurulmasının temel unsuru olduğunu anlıyoruz (Karve, 1963).[11]

Erkeğin cinsel organı için kullanılan kelimelerle erkeklerin değişik tarihsel çağlarda ve farklı üretim tarzları için keşfettiği aletler arasında varolan analojileri incelemek, durumu açığa çıkaracaktır. Zamanımızda erkeklerin kendi penislerini "tornavida" (kadını "vidalar"), "çekiç", "eğe", "silah" olarak adlandırması tesadüf değildir. Ticaret kenti Rotterdam limanında, erkek cinsel organı "alışveriş" olarak adlandırılır. Bu terminoloji; erkeğin doğayla ve aynı zamanda kadınlarla ve kendi öz bedeniyle kurduğu ilişkiyi nasıl tanımladıkları hakkında bize çok şey anlatır. Erkeklerin zihinlerinde, çalışma aletleri ve emek süreçleriyle kendi öz bedenlerini kavrayışları arasında varolan yakın bağın bir göstergesidir.

Yine de, erkekler sadece kendi öz bedenlerinin kadınlarınkinden daha üretken olduğunu tasavvur edebilmek değil, aynı zamanda, kadınlar ve dış dünya üzerinde egemenlik ilişkisi kurabilmek için, ilk önce, en azından bağımsız ve kadınların üretkenliğinden üstün *gibi görünen* bir üretkenlik türü geliştirmek zorundaydılar. Gördüğümüz gibi, erkeklerin üretkenliği-

11 Antik Hint edebiyatındaki tohum-ve-toprak analojisi tartışması için Maria Mies (1980) ve Leela Dube (1978) bakınız.

nin görünüşü, aletlerin bulunmasıyla yakından bağlantılıydı. Ancak, erkekler, kadınlarınkinden (görünüşte) bağımsız bir üretkenliği, ancak gelişmiş kadın üretkenliğine dayanarak oluşturabilirlerdi.

Kadın üretkenliği, erkek üretkenliğinin önkoşulu

"Üretkenlik"in insan türünün kendine özgü, tarihsel bir süreç içinde üretme ve üreme kapasitesi anlamına geldiğini aklımızda tutarsak, analizimizi ileriye taşımak için, kadına mahsus üretkenliğin, erkek üretkenliğinin ve bütün insanlık tarihinin ilerleyişinin önkoşulu olduğu tezini formüle edebiliriz. Bu ifade, tarihsel olduğu kadar her zaman geçerli maddi bir boyuta da sahiptir.

Birincisi, kadınların *her zaman* yeni kadınların ve erkeklerin üreticisi olacağı ve bu üretim olmaksızın bütün diğer üretim biçimlerinin ve tarzlarının anlamını yitireceği gerçeğine dayanır. Bu bayağı gelebilir fakat bize, bütün insanlık tarihinin amacını hatırlatır. Yukarıdaki ifadenin ikinci anlamı ise şu gerçekte yatar: Eğer kadın üretkenliğinin çeşitli tarihsel biçimlerini kullanamamış ve kendisine tabi kılamamış olsalardı, erkeklerin tarihin akışı içerisinde meydana getirdiği çeşitli üretim biçimleri ortaya çıkamazdı.

Aşağıda, insanlık tarihinin kimi önemli evrelerinde cinsler arasındaki asimetrik işbölümünün analizi için yukarıdaki tezi yol gösterici ilke olarak kullanmaya çalışacağım. Bunun, kadınlarla erkekler arasındaki toplumsal eşitsizliği, doğa vergisi olarak açıklamak üzere ileri sürülen bazı ortak mitlerin üzerindeki esrar perdesini kaldırmamıza yardımı dokunacaktır.

Erkek-avcı miti

Kadınların üretkenliğinin, diğer bütün insan üretkenliğinin ön koşulu olması; sadece yeni erkeklerin ve kadınların *her zaman* üreticileri oldukları anlamına gelmez; aynı zamanda, kadın toplayıcılarla (daha sonra yetiştiricilerle) çoğu erkek olan

avcılar arasındaki ilk toplumsal işbölümünün, ancak gelişmiş kadın üretkenliği temeline dayanarak gerçekleşebildiği anlamına da gelir.

Kadın üretkenliği, her şeyden önce, klan ve topluluğun bütün üyelerinin günlük geçimini sağlanma becerisi ile yaşamını sürdürme güvencesine dayanır. Kadınlar, sadece kendileri ve çocuklar için değil, avlanma bir "risk ekonomisi" olduğu için, erkeklerin avda şansı yaver gitmezse, erkekler için de "günlük ekmeği" ister istemez sağlamak zorundaydı.

Özellikle feminist akademisyenlerin eleştirel araştırmaları şüpheye yer bırakmayacak şekilde kanıtladı ki eski ve yeni sosyal-Darwincilerin vaaz ettiğinin aksine, insanlığın yaşamını sürdürmesi "erkek avcı"dan çok, "kadın toplayıcı"ların eseridir. Günümüzde varlığını sürdüren avcı ve toplayıcılar arasında bile, kadınlar günlük yiyeceğin %80'ini sağlarken, erkeklerin avlanarak sundukları katkı kaynağın küçük bir bölümünü oluşturur (Lee ve de Vore, Fisher'in alıntısı, 1979: 48). Murdock'un *Etnografik Atlas*'ından alınan avcılar ve toplayıcılar örneğinin ikinci bir analiziyle, Martin ve Voorhies, bu toplumların geçiminin %58'inin toplayıcılıkla, %25'inin avcılıkla ve geri kalanının ise avcılıkla toplayıcılığın bir arada yapılmasıyla sağlandığını kanıtladı (1975: 181). Avusturalya'daki Tiwi kadınları (hem avcı hem de toplayıcıdırlar), yiyeceklerinin %50'sini toplayıcılıkla, %30'unu avcılıkla ve %20'sini ise balıkçılıkla elde ediyordu. Tiwi kadınları üzerine araştırma yapmış olan Jane Goodale'e göre, vahşi arazide yapılan avcılık ve toplayıcılık en önemli üretici etkinlikti:

> ... Kadınlar, kampın üyelerine çeşitli yiyeceklerin temel günlük arzını sağlayabilme imkânıyla sınırlı kalmayıp sağladılar da... Erkeklerin avcılığı, kayda değer beceri ve kuvvet gerektiriyordu, fakat onların eve katkısı olan kuşlar, yarasalar, balık, timsah, denizineği ve kaplumbağalar, temel yiyecek maddesi olmaktan çok lüks maddelerdi. (Goodale, 1971: 169)

Bu örnekler açıkça ortaya koymaktadır ki varlığını sürdüren avcı ve toplayıcılar arasında, avcılık, hiçbir zaman, çoğunlukla

kendisine atfedildiği kadar büyük bir ekonomik öneme sahip değildir ve günlük temel gıda maddelerinin çoğunluğunu sağlayanlar kadınlardır. Doğrusu, büyük av oyununun bütün avcıları, avlanma seferlerinin sürmesi için, avcılıkla üretilmeyen fakat kadınlar tarafından temin edilen gıdalara bağımlıdırlar. Bu nedenle, eski Iroquois kadınları savaş ve avlanma seferlerine karar verilmesinde söz sahibiydi. Şayet maceraları için gerekli gıdayı erkeklere sağlamayı reddetselerdi, erkekler evde oturmak zorunda kalırlardı (Leacock, 1978; Brown, 1970).

Elisabeth Fisher bize, özellikle ılıman güney kuşağında hâlâ varlığını sürdüren, günlük yiyeceği asıl sağlayanın kadınlar olduğu, yiyecek toplayıcısı halklardan başka örnekler verir. Fisher, bitki toplamanın, ilk atalarımız için avlanmaktan çok daha önemli olduğunu da iddia ediyor; ayrıca, taşıl tezeklerin ve fosil dışkıların incelenmesiyle, 200.000 yıl önce Fransa'nın güney sahillerinde yaşamış grupların, etle değil, esasen kabuklu deniz ürünleri, midyeler ve tahıllarla beslenerek yaşamlarını sürdürdükleri gerçeğinin açığa çıkmasına gönderme yapıyor. Meksika'da bulunmuş on iki bin yaşındaki taşıl tezek, darının bu bölgede ana gıda maddesi olduğuna işaret eder (Fisher, 1979; 57-58).

Eğer ilk toplumlarda gündelik geçimin temeli erkek avcının üretkenliği olsaydı, insan nesli varlığını sürdürememiş olurdu ki bu gerçek, örneklerden de açık seçik görüldüğü halde, erkek avcının ilk aletlerin mucidi, yiyecek sağlayıcı, insan toplumunun mucidi ve kadınlarla çocukların koruyucusu olduğu nosyonu, yalnızca halk edebiyatında ve filmlerde değil, aynı zamanda ciddi sosyal bilimciler ve hatta Marksist akademisyenler arasında da ısrarla sürüp gidiyor.[12]

Erkek-avcı hipotezi, bilhassa antropologlar ile insan türünün [hominid], ilk aletlerini, kendi türünün vahşice öldürülmüş üyelerinin kemiklerinden yaptığı görüşünü savunan Güney Afrikalı antropolog Raymond Dart tarafından geliştirilmiş evrimci düşünce çizgisini izleyen davranışçılar ve son zaman-

12 Mesela Kathleen Gough'un "Ailenin Kökeni"ne bakınız. Rayna Reiter, *Kadınların Antropolojisine Doğru*, New York, 1975.

larda sosyo-biyologlar tarafından geniş kabul görmektedir (Fisher, 1979: 49-50). Bu hipotezi destekleyen Konrad Lorenz (1963), Robert Ardrey (1966, 1976), Lionel Tiger ve Robin Fox (1971), insanın gelişmesinde avlanmanın öncü olduğunu, erkeklerin kadınlar üzerinde kurduğu tahakküm ilişkisinin taş devri avcılarının "biyolojik altyapısından" kaynaklandığını savunur (Tiger ve Fox, 1971). Bu yazarlara göre, (erkek) avcı yalnızca ilk aletlerin ve tabii ki silahların mucidi olmakla kalmaz, aynı zamanda dik yürüyüşün de mucididir. Çünkü, silahları fırlatmak için erkek avcının ellerinin serbest olması gerekiyordu. Onlara bakılırsa, erkek "evi geçindiren" kişidir; zayıf ve bağımlı kadınların koruyucusudur; toplum mühendisidir; esas amacı, yani kadınların cinselliğini kontrol etme mücadelesinde biyolojik olarak programlanmış erkek saldırganlığını kontrol etme amacı taşıyan normları ve hiyerarşiye dayalı sistemleri icat edendir. Bu araştırmacılar, bazı primatlarda gözlenen davranışlardan insanın erkeğinin davranışlarına kadar doğrudan bir sınır çizerler ve erkek primatların kendi cinsel doyumları uğruna dişileri buyrukları altına alabilmek için, erkek hiyerarşisinin tepesine gelme mücadelesi verdiklerini savunurlar.

> İnsansı primatların erkek hiyerarşisinin tepesine çıkmak için sarf ettiği, maymunlarınkinden görünüşte sadece biraz, ama gerçekte temelden farklı olan çaba, *başka bir grubun kadınlarıyla mübadele etmek amacıyla* (Tiger ve Fox'un vurguları) kendi grubunun kadın üyeleri üzerinde kontrol kazanmaya yöneliktir. Böylelikle, erkek kendisi için cinsel doyum ve politik avantajlar sağlar. (Tiger ve Fox, 1971)

Bu insansı avcı primatların "kültürel" kazanımı, Tecavüz aşamasından Kadınların Mübadelesi aşamasına yükselmiş (evirilmiş) olmaları şeklinde gözükür. Erkeklerin kadınlar üzerindeki sömürüye dayalı tahakküm ilişkisi, avcılık davranışına ait "biyolojik altyapı" içinde kökleşmiştir: Kadınların yemek için can attığı eti erkekler sağlar. Bu yüzden, avcılar kadınları cinsel objeler ve işçi arılar olarak sürekli buyruk altına alabildiler

ve kendi boyundurukları altında tutabildiler. Avcılara kadınlar üzerinde sahip oldukları bu muazzam avantajı veren şey ise, bu yazarlara göre, gruplar halinde avlanma sonucunda evrimle oluşmuş "bağ kurma ilkesi"dir. Tiger, *Gruplar Halinde Erkekler* (1969) adlı kitabında, ABD daha erkek avcı macerasının, yani Vietnam Savaşı'nın ortasındayken, erkek üstünlüğünün kökeninde yer alan neden olarak, bu "erkekle bağ kurma" ilkesi fikrini çoktan ortaya atmıştı. Evelyn Reed'in işaret ettiği gibi, Tiger, et yemenin Habeş maymununun beslenmesinin küçücük bir kısmını teşkil ettiğini bilmesine rağmen, et yemenin ön-insansı primatların evriminde şüphe götürmez bir faktör olduğunu ve erkeklerle bağ kurma ilkesinin erkeğin avcı tarihini yansıttığını ve ondan türediğini iddia eder.

> Bu yüzden, avcılık durumunda, bütün üretken topluluğun hayatını sürdürmesini sağlayan, av grubu (erkek+erkek+erkek) oldu. O halde, erkek-kadın bağı üreme amacı için ne kadar önem taşıyorsa, erkek-erkeğe kurulan bağ da avlanma amacı açısından o kadar önemliydi ve bu cinslere göre yapılan işbölümünün temeliydi. (Tiger, 1969: 122, 126)

İnsan evriminin paradigması olarak erkek-avcı modeli, beşeri meseleler üzerine yapılan çok sayıda bilimsel çalışmanın temeli oldu ve modern medya tarafından popülerleştirildi. Milyonlarca insanın düşünüşünü etkileyen bu tavır bugün hâlâ toplumsal eşitsizliklerin açıklaması olarak sürekli ortaya atılmaktadır. Feminist akademisyenler, kendi yaptıkları incelemelere ve başkalarının araştırmalarına dayanarak, bu modelin geçerliliğine karşı koydular. Bu modelin temel öncülü olan erkek bağı kurma, yiyecek maddesi olarak etin taşıdığı önem vb. de dâhil olmak üzere, modern, kapitalist ve emperyalist toplumsal ilişkilerin tarih öncesine ve tarihin ilk dönemleri üzerine cinsiyetçi bir iz düşümü olarak, bu modelin maskesini indirdiler. Bu izdüşüm, kadınlarla erkekler, sınıflar ve halklar arasında varolan sömürü ve tahakküme dayalı ilişkileri, evrensel, ebedî ve "doğal" olarak meşrulaştırmaya hizmet eder. Evelyn Reed haklı olarak, bu modelin gerisinde yer alan, özel-

likle Tiger'ın yazılarındaki ve savaşı kutsamasındaki gizli faşist yönelimi teşhir etti (Reed, 1978).

Erkek avcı hipotezi üzerindeki mistisizmi kaldırabilecek ve kadınların günlük geçimlik üretimi olmaksızın büyük avcıların hayatta bile kalamayacağını gösterecek durumda olmamıza karşın, kadınların, toplayıcılar ve ilk çiftçiler olma gibi üstün nitelikli ekonomik etkinliklerine rağmen, neden cinsler arasındaki hiyerarşi ve sömürüye dayalı ilişkinin kurulmasını engelleyemedikleri sorusuyla hâlâ karşı karşıyayız.

Eğer bu soruyu bu biçimde sorarsak, politik gücün otomatik olarak ekonomik güçten ortaya çıktığını varsayarız. Yukarıdaki tartışma, böyle bir varsayımın tarafında yer alınamayacağını göstermektedir, çünkü erkeğin üstünlüğü, üstün nitelikli ekonomik katkılarından meydana gelmedi.

Aşağıda, kadınlarla erkekler tarafından icat edilmiş ve kullanılmış çeşitli aletlere daha yakından bakarak yukarıdaki soruya bir yanıt bulmaya çalışacağım.

Kadınların aletleri, erkeklerin aletleri

Erkek-avcı modeli, aslında, alet yapan erkek modelinin son versiyonudur. Bu modelin ışığında aletler, her şeyden önce silahlar, öldürmeyi amaçlayan aletlerdir.

İnsanlığın en eski aletleri, taş baltalar, kazıyıcılar ve ince levhalar, çok-işlevliydi. Ekinleri ve diğer bitkisel besinleri öğütmek, parçalamak ve ezip toz haline getirmek ve kökleri kazıp çıkarmak amacıyla kullanılabileceği gibi, öte yandan, küçük hayvanları öldürmek amacıyla da kullanılabilirlerdi. Kadınlar ve erkekler tarafından her iki amaç için de kullanıldığını varsayabiliriz. Bununla birlikte, asıl silahların, fırlatılan cisimlerin, yayın ve okun bulunuşu, hayvanların öldürülmesinin, toplumun bir kısmının, genellikle erkeklerin asıl çalışma alanı haline geldiğinin bir göstergesidir. Avcı hipotezinin taraftarları, ilk aletlerin erkekler tarafından bulunduğu görüşündedir. Kadınların geçimlik üretimle bağlantılı buluşlarını önemsemezler. Fakat daha önce de değindiğimiz gibi, ilk buluşlar

çok büyük olasılıkla yapraklardan, kabuktan ve liflerden yapılma kaplar ve sepetler ve daha sonra da kavanozlardı. Kazma çubuğu ve çapa, toplayıcılığın yanı sıra, ilk tarım için de gerekli temel aletlerdi. Bazı erkeklerin uzmanlaşmış av aletlerini geliştirirken, kadınların teknolojilerini devam ettirmiş olmaları gerekir.

Burada önemli olan, kadınların teknolojisinin kelimenin gerçek anlamında üretici olarak kaldığının farkında olmaktır. Yeni şeyler üretiyorlardı. Öte yandan, av teknolojisi üretici değildir; yani, ava özgü ekipman, taş baltanın aksine, başka herhangi bir üretici eylem için kullanılamaz. Yay, ok ve mızraklar esasen imha araçlarıdır. Taşıdıkları önem, yalnızca hayvanları değil, insanları da öldürmek için kullanılabilecekleri gerçeğinde yatar. Eşit olmayan, sömürüye dayalı toplumsal ilişkilerin yanı sıra, erkek üretkenliğinin gelişerek ilerlemesinde belirleyici olan şey, av aletlerinin bu özelliğidir; yoksa eti temin eden avcıların, topluluğun beslenme standardını yükseltebilmiş olması gerçeği değildir.

Bundan dolayı şu sonuca ulaşıyoruz: Avlanmanın önemi, aslında, pek çok teorisyenin yanlışlıkla varsaydığı gibi, içerdiği ekonomik üretkenlikten değil, özellikle doğayla kurduğu nesne-ilişkisinden kaynaklanır. Erkek-avcının doğa karşısındaki nesne-ilişkisi, belirgin bir biçimde kadın toplayıcı ya da çiftçininkinden farklılık gösterir. Bu nesne-ilişkisinin ayırdedici özellikleri şunlardır:

a. Avcının esas aletleri, yaşamı üretmek değil; tersine imha etmek için kullanılan araçlardır. Aletleri, özünde üretim araçları değil, imha araçlarıdır ve aynı zamanda hemcinsi insana karşı baskı araçları olarak da kullanılabilir.

b. Avcıların canlı yaratıklar (hem hayvanlar hem de insanlar) üzerinde sağladıkları iktidar, kendi üretici çalışmalarından kaynaklanmaz. Silahların yardımıyla sadece meyvelerle bitkileri (toplayıcılar gibi) ve hayvanları değil, fakat aynı zamanda öteki (kadın) üreticileri de ele geçirebilirler.

c. Öyleyse, silahlar aracılığıyla kurulan nesne-ilişkisi, özünde *yağmacı [predatory]* ve *sömürgen* bir ilişkidir; avcılar yaşamı

ele geçirir fakat yaşamı üretemezler. Bu, uzlaşmaz [antagonistic] ve karşılıklı olmayan [non-reciprocal] bir ilişkidir. Üretim ve ele geçirme arasında, daha sonra gerçekleşen bütün sömürü ilişkileri, son tahlilde, silahlar ve baskı araçlarıyla desteklenmiştir.

d. Doğayla silahlar aracılığıyla kurulan nesne-ilişkisi, ortak çalışmaya değil, tahakküme dayalı bir ilişki meydana getirdi. Bu tahakküm ilişkisi, erkeklerin kurduğu bütün öteki üretim ilişkilerinin ayrılmaz bir unsuru oldu. Gerçekte üretkenliklerinin temel paradigmasını oluşturmaktadır. Doğa üzerindeki tahakküm ve kontrol olmaksızın, erkekler kendilerini üretken olarak tasavvur edemez.

e. "Doğal zenginliklerin ele geçirilmesi" (Marx) günümüzde tek-yanlı ele geçirme süreci haline geliyor. Burada kastedilen insanlaşma süreci değil, mülkiyet ilişkilerinin kurulması, doğanın sömürülmesidir.

f. Silahların yardımıyla avcılar, hayvanları avlayabilmenin yanı sıra öteki geçimlik üretici topluluklarına da baskın düzenleyebildi. Onların genç ve kadın işçilerini kaçırıp ele geçirebildi. Özel mülkiyetin ilk biçimlerinin büyükbaş hayvanlar ya da yiyecek maddeleri değil, *kaçırılmış kadın köleler* olduğu varsayılabilir (Meillassoux, 1975; Bornemann, 1975).

Bu noktada, erkekle doğa, erkekle erkek, erkekle kadın arasında sömürüye dayalı, tahakküm ilişkisinin meydana gelmesinin sorumlusunun *başlı başına av teknolojisi olmadığını* belirtmek önem taşır. Günümüzde varlığını sürdüren, avlanan toplumlar üzerinde yapılan yeni çalışmalar gösterdi ki avcılar avladıkları hayvanlarla saldırgan ilişkiye girmezler. Örneğin, Pigmeler, savaştan, kavgadan ya da büyücülükten haberi olmayan son derece barışçıl insanlar olarak görünürler (Turnbull, 1961). Onların av maceraları, saldırgan olaylar değildirler; hatta öldürdükleri hayvanlar için merhamet hissi bile taşırlar (Fisher, 1979: 53).

Bu, uzmanlaşmış av teknolojisinin ortaya çıkışının, yalnızca, sömürü ve tahakküm ilişkileri kurma *olasılığına* işaret ettiği anlamına gelir. Öyle görünüyor ki avcılar av-toplama yoluy-

la elde ettikleri kendi kıt kaynaklarıyla sınırlı kaldıkları sürece, *yağmacı üretim tarzlarının* içinde barındırdığı sömürü potansiyelini hayata geçiremezlerdi. Ekonomik katkıları yeterli değildi; yaşamlarını devam ettirmek için kadınlarının gerçekleştirdiği geçimlik üretime bağımlıydılar.

Pastoralist topluluklar

Erkeklerle kadınlar arasındaki eşitsizliğe rağmen, avcılar tam anlamıyla bir egemenlik sistemi kurabilmiş değillerdi. Avcıların "üretici güçleri", ancak, büyük baş hayvanları ve kadınları evcilleştirmiş olan göçebe çoban (pastoral) toplulukların tarım topluluklarını istila etmesiyle, tamamen serbest kalabildi. Bu demektir ki bu yırtıcı üretim tarzının "üretici" kapasitesini tam olarak gerçekleştirmesi, tarım gibi gerçekten üretici olan öteki tarzların var olmasını şart koşar.

Elisabeth Fisher'e göre erkeklerin kadınlar üzerindeki tahakküm ilişkisi, ancak erkeklerin, sahip oldukları döl-verme kapasitesini keşfetmelerinden sonra kurulabildi. Bu keşif, ona göre, yeni üretim tarzı olarak hayvanların (özellikle *çiftleştirilmesi*) ve kadınların evcilleştirilmesi ile el ele gitti. Pastoralistler, bir boğanın birçok ineği gebe bırakabildiğini keşfettiler. Bu, daha zayıf hayvanların iğdiş edilmesine ve yok edilmesine yol açmış olabilir. O halde, büyük boğa, göçebe çobanların inekleri gebe bırakmak için en uygun olduğunu düşündüğü dönemlerde kullanıldı. Dişi hayvanlar, cinsel baskıya maruz kaldılar. Bu, vahşi hayvanların özgür cinselliğinin, sürüleri artırma hedefi taşıyan çiftleşmeye dayalı, baskıcı bir ekonominin boyunduruğu altına alındığı anlamına gelir. Haremlerin kurulmasının, kadınların kaçırılması ve tecavüze uğramasının, nesil ve mirasın ataerkil soy yoluyla kurumsallaşmasının bu yeni üretim tarzının gereği olması akla yatkındır. Kadınlara da aynı ekonomik mantıkla muamele edildi ve kadınlar da taşınabilir mülkiyetin parçası oldular; taşınır köleler haline geldiler.

Bununla birlikte, bu yeni üretim tarzının mümkün olabilmesi iki şeye bağlıydı: erkeklerin silahlar üzerindeki tekeli ve

hayvanların üreme davranışlarının uzun süre gözlemlenmesi. Erkekler, hayvanların üreme davranışlarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya başladıklarında, kendi öz dŏl-verme işlevlerini de keşfetmişlerdi. Bu, cinsiyete dayalı işbölümünde değişikliğin yanı sıra erkeklerin doğayla olan ilişkilerinde de değişime yol açtı. Göçebe çobanlar için kadınlar, üreticiler ve toplayıcılar olarak, avcılar arasında sahip oldukları önemi artık taşımıyorlardı. Onlara çocukları, özellikle oğlanları üretmesi için ihtiyaç vardır. Şimdi, üretkenlikleri, erkeklerce ele geçirilen ve kontrol edilen "doğurganlığa" indirgeniyor (Fisher, 1979: 248).

Avcıların ve toplayıcıların ekonomisinin tersine –ki bu, asıl olarak ele geçirmeye dayanır–, göçebe çobanların ekonomisi bir "üretici ekonomidir" (Sohn-Rethel). Fakat, bu üretim tarzının, hayvanların ve insanların manipülasyonu ile toprağın genişlemesi için zor araçlarının varolması şartını gerektirdiği gün gibi açıktır.

Çiftçi topluluklar

O halde, göçebe çobanlar bütün tahakküm ilişkilerinin, bilhassa erkeklerin kadınlar üzerindeki tahakkümünün babasıdır demek uygun olur. Fakat, erkeklerle kadınlar arasındaki sömürü ilişkisinin çiftçi topluluklar arasında; Esther Boserup'un inandığı şekliyle (1975), ancak sabanın kullanılmasından sonra değil, bugün bile tarımın esasen kadınlar tarafından yapıldığı Afrika'da çapa-ekicileri arasında da varolduğunu akla getiren yeterince veri vardır. Meillassoux'un (1974), *économies domestiques* olarak nitelendirdiği bu tür toplumlarda, yaşlı erkekler, daha genç erkekler ve kadınlar üzerinde tahakküm ilişkisi kurabilecek konumdaydılar; çünkü, onlar sadece kendileri için çalışacak daha fazla eş sahibi olabilirlerdi. Evlilik sistemi, aslında birbiriyle yakından ilişkili olan kadın ile serveti biriktirmelerini sağlayan bir mekanizmaydı. Meillassoux, Levi-Strauss'u izleyerek, kadınların mübadele edildiği, eşitsizliğe dayalı sisteminin varlığını değişmez kabul eder. Bu sistemin

muhtemel köklerine, yani, kadınların aralıksız geçimlik üretiminin, erkeklere zaman zaman av seferlerini sürdürme özgürlüğü sağlamış olması gerçeğine ise üstünkörü deginir. Bu ev ekonomilerinde avlanma, ekonomik bir etkinlik olmaktan çok, bir spor ve politik etkinlikti. Bu tür seferlerde erkekler, diğer köylerin ya da kabilelerin izole yaşayan toplayıcı kadınlarıyla genç erkeklerini de kaçırırlardı.

Meillassoux'nun yayına hazırladığı, sömürgecilik öncesi Afrika'da kölelik üzerine yeni yapılan bir çalışmada, bu avcıların cangılda gafil avladığı insanları yalnızca kaçırmakla ve ele geçirmekle kalmayıp, aynı zamanda, kadınları kaçırmak için diğer köylere yönelik olarak düzenli razzia'lar organize ettiklerini de gösteren çok sayıda örnekler bulunur. Bu şekilde ele geçirilen kadınlar topluluğun üyeleri olamazlardı, ama genellikle seferin lideri, ya kendisi adına çalışacak köleler olarak kullanmak ya da diğer köylere başlık parasına karşılık satmak amacıyla onları özellikle ele geçirirdi. Kaçırılan bu kadınlar, böylelikle, *özel mülkiyetin* birikimine doğrudan bir kaynak oluştururlardı.

Dolayısıyla, köleliğin ticaretten değil, silahlar üzerindeki erkek tekelinden ortaya çıktığı açıklık kazanıyor. Köleler getirilip satılmadan önce, bir efendi silahların zoruyla onları zapt edip ele geçirmeliydi. İşgücünün elde edilmesinin bu yağmacı biçimi, ister "özel" topraklarda çalıştırmak ister satmak amacıyla olsun, savaşçı-avcıların en "üretici" eylemi sayılırdı. Onların artık avcı ve toplayıcı olmadıkları ve kadınların üretken tarım emeğine dayanan bir ekonomik sistemde yaşadıkları ve kadın çiftçilerin "kocaları" oldukları akıldan çıkarılmamalıdır. Yukarı Volta'da yaşayan Samolara mensup yaşlı bir erkek, onların üretkenliğini, bütün diğer ürünlerin (darı, fasulye, vb. ile kadınlar) elde edilmesinde kullanılan ok ve yayın üretkenliği olarak tanımlıyordu:

> Atalarımız, çapalarıyla, baltalarıyla, ok ve yaylarıyla birlikte doğdular. Yay olmadan cangılda iş yapamazsınız. Yayla, bal, yer fıstığı, fasulye, ve daha sonra kadınları ve derken çocukları elde edersiniz ve nihayet evcil hayvanları, keçileri, koyun-

ları, eşekleri, atları satın alabilirsiniz. Bunlar eskinin servetleriydi. Cangılda okla ve yayla çalışırdınız, çünkü her an birisi sizi gafil avlayıp öldürebilirdi.

Bu yaşlı adama göre, beş ya da altı adamdan oluşan "komando"lar, cangılda gezinir ve yalnız olan kadınlarla erkekleri bir anda yakalayıp kaçırırdı. Kaçırılanlar satılırdı (Meillassoux'da Heritier, 1975: 491).

Bu alıntı, Samo erkeklerinin kendi üretkenliklerini silahlar biçiminde tasarladıklarını, cangılda yalnız yakaladıkları toplayıcıları satmak amacıyla yakaladıklarını açıkça gösteriyor. Bunun nedeni ise; cangılda birden karşısına çıkarak zaptettikleri şeyler *mülkiyet* (özel mülkiyet) idi. Kalıtım yoluyla önder olan kişi (eskiden yağmur çağıranların [rainmakers] soyu) bu özel mülkiyeti ele geçirirdi, daha sonra bu esirleri, ya başlık parasına (bu örnekte, para olarak deniz kabuklarına) karşılık karılar ya da tarımda çalışacak köleler olarak pazarladı veya fidye karşılığında kendi köylerine dönmek üzere diğer soya sattı. Bu baskınlar, böylece, *bazı erkeklerin* diğer erkeklerden daha fazla servet biriktirmesinin aracı oldu.

Kadın köleler tercih ediliyordu ve yüksek fiyata gidiyordu, çünkü onlar iki biçimde de üretkendi; tarım işçileriydiler ve daha fazla köle üretebilirlerdi. Samolar, bu köylerarası baskınlarda genellikle erkekleri öldürdü; çünkü, onların ekonomik bir faydası yoktu. Fakat kadınlar ve çocukları zorla ele geçirdi, köle yaptı ve sattı.

Segular arasında savaş ve köleliği araştıran Jean Bazin, kölelerin zorla ele geçirilmesini, bu kabilenin erkeklerinin "en üretken" eylemi olduğunu iddia eder:

> Kölelerin üretimi hakikaten bir üretimdir... Yağmacı eylemin bütünü içinde, bu, fiilen üretici olan tek eylemdir, çünkü yiyeceklerin yağmalanması sadece bir el ve yer değişimidir. Bu üretimin başat unsuru, kadını/erkeği yerel ve toplumsal ağlardan (yaş, cinsiyet, akrabalar, müttefikler, soy, müşteriler, köy) koparıp çıkarmak amacıyla bireye karşı şiddetin uygulanmasıdır. (Meillassoux'da Bazin, 1975: 142)

Tuaregler arasında yaptığı araştırmadan hareketle Pierre Bonte, köleliğin *économies domestiques*in, emeğe büyük talep gösteren, daha fazla çeşitlenmiş bir ekonomiye doğru büyümesinin önkoşulu olduğu sonucunu çıkarır. Köleliği, "eşitsiz mübadelenin sonucu ve aracı" olarak görür (Meillassoux'da Bonte, 1975: 54).

Sömürgecilik öncesi Afrika'dan verilen örnekler açık hale getirmektedir ki erkeklerin silahlar üzerindeki tekeline dayanan, yağmacı üretim tarzı ancak, yağmalanabilecek, çoğunluğu kadın olan diğer üretim ekonomileri varolduğunda "üretken" olabilirdi. *Üretici olmayan üretim* olarak nitelendirilebilir. Bir yanda yağma, talan ve soygun ile öte yanda ticaret arasında varolan yakın bağlantıyı da gösterirler. Para (deniz kabukları) karşılığında alıp satılan ve mübadelesi yapılan şey, *toplulugun gereksinimleri haricinde üretilmiş artı-üretim değil, aslında "artı-üretim" olarak tanımlananlar, silahlar aracılığıyla çalınmış ve ele geçirilmiş şeylerdi.*

Son tahlilde, kadınlarla erkekler arasındaki asimetrik işbölümünü, erkeklerin zor araçları, yani silahlar üzerindeki tekeline ve cinsler arasındaki kalıcı sömürü ve tahakküm ilişkilerinin yaratılması ve sürdürülmesinin aracı olan doğrudan şiddete dayalı bu yağmacı üretim ya da ele geçirme tarzına atfedebiliriz.

Bu artı-üretim kavramı, Marx ve Engels tarafından geliştirilen artı-üretim kavramının ötesine geçer. Artı bir üretimin varlığı, onlara göre, sömürüye dayalı toplumsal ilişkilerin, sınıf ilişkilerinin gelişiminin önemli maddî ve tarihsel ön koşuludur. Artı-üretimin ortaya çıkışını, daha "üretken" üretim araçlarının gelişimine atfederler. Kendi geçimi için ihtiyacı olandan fazlasını üretebilen bu toplumlarda, bazı insanlar bu fazlayı ele geçirebildiler ve böylelikle mülkiyet ilişkilerine dayalı, uzun süren sınıf ilişkilerini tesis edebildiler. Bu bağlamda cevapsız kalan şey ise, bu fazlanın ele geçirilmesinin nasıl ve hangi araçlarla gerçekleştiğidir. Fazlanın varlığının, bizatihi bir grup insanın ya da sınıfın tek-taraflı ele geçirmesine yol açmadığını göstermek için etnolojik kaynaklardan alınan yeterli ampirik kanıta sahibiz. Belli ki, neyin "gerekli" ve neyin "faz-

la" olduğunun açıklanması sırf ekonomik değil, aynı zamanda politik ve/veya kültürel bir sorundur.

Benzer şekilde, bu tahlili izlersek, "*sömürü*" yalnızca bir topluluğun zorunlu gereksinimleri haricinde üretilen fazlanın ele geçirilmesi olmakla kalmaz, aynı zamanda *öteki* toplulukların *zorunlu gereksinimlerini* soyar, yağmalar ve talan eder. O halde, bu sömürü kavramı daima, son çare olarak zor ya da şiddet aracılığıyla yaratılmış ve desteklenmiş bir ilişkiyi ima eder.

Bunun peşinden, sınıfların "fazlayı" tek-yanlı ele geçirme (benim tanımladığım şekliyle) temeli üzerinde oluşumu, özünde, her iki açıdan da asıl "yaşamın üreticileri" olan kadınlar üzerindeki ataerkil kontrolün oluşumuyla iç içedir.

Ele geçirmenin bu üretken-olmayan yağmacı tarzı, tarihsel olarak, insanlar arasındaki bütün sömürüye dayalı ilişkilerin paradigması oldu. Bu tarzın temel mekanizması, bağımsız, insana değgin üreticileri başkası için üretim yapanlar durumuna düşürmek ya da onları başkalarının "doğal kaynakları" olarak tanımlamaktır. Bu ataerkil paradigmanın tarihsel özgüllüğünü vurgulamak önemlidir. Ataerki, evrensel olarak yerkürenin her yerinde değil, diğerlerinden farklı ataerkil toplumlarda meydana çıktı. Bunlar Yahudiler, Aryenler (Hint-Avrupa toplumları), Araplar, Çinliler ve her birinin azametli dinleriydi. Bu medeniyetlerin, bilhassa Yahudi-Avrupalı olanların, yükselişi ve evrenselleşmesi, fetih ve savaşa dayanır. Avrupa, Afrikalılarca istila edilmedi; ama Afrika yağmacı Avrupalılar tarafından istila edildi. Bu aynı zamanda şu anlama gelir: Tarihin, her yerde birbirini izleyen aşamalardan geçerek, ilkel komünizmden barbarlığa, feodalizme, kapitalizmden sosyalizme ve komünizme doğru ilerleyen, doğrusal [unilinear] ve evrensel bir süreç olduğu anlayışının, bizim ataerki tahlilimizde terk edilmesi gerekebilir.

Feodal ve kapitalist düzende "avcı-erkek"

Ataerkil bir işbölümünü temel alan yırtıcı üretim tarzı, potansiyelini tam olarak yalnızca feodal ve kapitalist düzende gerçekleştirebildi.

Üreticilerin, ürünlerin ve üretim araçlarının ele geçirilmesinin bu yağmacı ataerkil tarzı, yeni ve görünüşte "şiddet içermeyen" üretim tarzları, eski olanla yer değiştiği zaman tamamen ortadan kaldırılmadı. Daha ziyade dönüştürüldü ve emeği kontrol eden yeni biçimler altında yeniden görünmesi anlamında, diyalektik olarak korundu.

Benzer şekilde, şimdiye değin cinsiyete dayalı, ataerkil işbölümünün yeni biçimleri eski biçimlerin yerini almadı; yalnızca onları yeni üretim tarzlarının gereklerine göre dönüştürdü. Medeniyet tarihi içinde sonradan ortaya çıkan üretim tarzlarının hiçbiri, üretici olmayanların üreticileri, üretim araçlarını ve ürünleri yağmalamalarını ve şiddet yoluyla onlara sahip olmalarını ortadan kaldırmadı. Daha sonra gelen üretim ilişkileri de, asimetrik olan aynı temel yapıya ve sömürü ilişkilerine sahiptir. Sadece tahakküm ve ele geçirme biçimleri değişmektedir. Nitekim toplulukta doğanlardan daha fazla işçi ve üretici kadına sahip olmak için şiddet içeren baskınları ve köleliği kullanmak yerine, BÜYÜK ERKEKLERE yalnızca kendi topluluğunun ve sınıfının kadınlarından değil, aynı zamanda Küçük Erkeklerin kadınlarından da faydalanma hakkı veren, yüksek [hypergamous] evlilik sistemleri geliştirildi. Kadınlar, asimetrik ve eşitsiz evlilik pazarında birer meta oldular, çünkü daha fazla kadın üzerinde kontrol sahibi olmak servetin birikimi demekti (Meillassoux, 1975). BÜYÜK ERKEKLER (devlet), giderek üretimin yanı sıra toplumsal yeniden üretimin de *idarecileri* oldular. Bütün ataerkil medeniyetlerde, erkeklerle kadınlar arasındaki ilişki zora ve ele geçirmeye dayalı olma karakterini korudu. Bir zamanlar şiddet araçlarıyla kurulmuş olan cinsler arasındaki asimetrik işbölümü, daha sonra ataerkil aile ve devlet gibi kurumlar tarafından ve her şeyden önce, ataerkil dinler, hukuk, tıp gibi, erkeğin kadınları kontrol etmesini ve hükmetmesini doğanın zorunlu bir parçası olarak tanımlamış güçlü ideolojik sistemler aracılığıyla desteklendi.

Edinmenin yağmacı tarzı, Avrupa feodalizmi döneminde bir rönesans geçirdi. Feodalizm, toprak mülkiyetine dayanan özel

bir üretim tarzı olarak, aşırı şiddet kullanımı ve savaşla oluşturuldu. Doğrusu, köylü toplumlarının içinde gelişen sınıfsal farklılaşma süreci yaşanmamış olsaydı, feodalizm hiç gelişmemiş olabilirdi; en azından feodalizm "model"i olarak tasvir edilen Avrupa'daki versiyonuyla. Yeni topraklar elde etmenin yağmacı tarzı ve silahlı feodal sınıfın büyük çapta yağmaya ve çapulculuğa başvurması, bu üretim tarzının (feodalizmin) ayrılmaz bir parçasını ve doğuşunun ve ayakta kalmasının önkoşulunu oluşturur (Elias, 1978; Wallerstein, 1974).

Daha sonra, bu şekilde sadece yeni topraklar elde edilmekle kalmadı; topraklarla beraber, üretim araçları ile üretim için gerekli olan insanlar (köylüler) da ele geçirildiler ve topraktan uzaklaşmalarına izin vermeyen, kendine özgü bir üretim ilişkisi içinde feodal beye bağlandılar; toprağın parçası olarak görüldüler. Nitekim yalnızca bu köylülerin kadınları değil, aynı zamanda erkek köylülerin kendileri de "doğanın içinde tanımlandı". Yani feodal bey karşısında kadınlarla aynı statüye sahiptiler; bedenleri artık kendilerine değil, tıpkı toprak gibi, beye aitti. Bu ilişki, serfi tanımlayan Almanca terimde tıpatıp korunur; *Leibeigener*, yani, bedeni (Leib) başka birisinin mülkiyeti (Eigentum) olan kişidir. Fakat, toprağın ve onun üzerinde çalışan köylülerin doğrudan şiddetle elde edilmesinden, *yapısal şiddet* içeren "barışçıl" ilişkilere ya da aynı anlama gelen, beyin serf üzerindeki tahakküm ilişkisine geçiş yaşanmasına rağmen, feodal beyler, topraklarını yalnızca dış düşmanlara karşı değil, aynı zamanda içerideki asilere karşı da savunmak ve genişletmek için silahlarından ve askeri güçlerinden asla vazgeçmediler. Bunun anlamı şudur: Emek üzerindeki fiilî kontrolün "barışçıl" mekanizmaları olsa bile, aslında, feodalizmde üretim ilişkilerinin oluşturulması ve korunması, hâkim sınıfın sahip olduğu, *zor araçları üzerindeki tekel* aracılığıyla oldu. Erkek avcı/savaşçı toplumsal paradigması, bu üretim tarzının temeli ve sığınağı olarak değişmeden kaldı.

Aynı şey *kapitalizm* için de söylenebilir. Geçimlik üretimin tersine, üretken etkinliğin başat motoru sermaye birikimi haline geldiğinde, ücretli emek, kontrolünün başat biçimine dö-

nüşmeye başladı. Yine de, bu görünüşte "barışçıl" *ekonomik zor* (yapısal şiddet) mekanizmalarına dayanan üretim ilişkisi, ancak yağmacı elde etme tarzının muazzam yayılması temeli üzerine kurulabildi. Özellikle Hispanik Amerika'da altın, gümüş ve diğer ürünlerin ve üreticilerin (ilk önce Latin Amerika'daki Kızılderililerin ve ardından Afrikalı kölelerin) doğrudan şiddet yoluyla elde edilmesi, "ilkel birikim" dönemi olarak tanımlanan süreçte en "üretken" etkinlik oldu.

Bu yüzden kapitalizm, insanın üretken kapasitesi üzerindeki eski "vahşi" kontrol biçimlerini ortadan kaldırmadı, daha ziyade onları takviye etti ve genelleştirdi: "Değişim değeri üretmek amacıyla büyük çaplı kölelik ve zorla çalıştırma, kapitalist dünya ekonomisinin erken endüstri öncesi aşamalarıyla yakından ilişkili, göze çarpan bir kapitalist kurumdur." (Wallerstein, 1974: 88)

Bu kurum, aynı zamanda, fiilî silahlar üzerindeki tekel ile avlanabilen, ele geçirilebilen ve boyunduruk altına alınabilen yeterince "insan sürüsü" doğuran mülklerin varlığını temel alıyordu. Bu, yükselen Avrupa burjuvazisinin doğayla ve kadınlarla ilişkisini yeniden tanımlamayı gerektirir. Toprak mülkiyetine dayanan kapitalizm öncesi üretim ilişkilerinin egemenliğinde, doğa Toprak Ana ve onun bitkileri olarak tanımlanırken kadınlar ve köylüler de "toprak" ya da toprağın parçası olarak tanımlanırlar(dı). Oysa erken dönem kapitalizminin egemenliğinde köleler "sürü" olarak, kadınlar ise bu sürünün "döl verenleri" olarak nitelenirlerdi. Daha önce gördüğümüz göçebe çobanlar da kadınları "döl verenler" olarak tanımlamıştı; fakat işgücünü değil, esasen erkek varisleri doğuranlar olarak. İlk zaman pastoral ataerkleri ilk kapitalist ataerklerden farklı kılan, ikincisinin işgücünün üretimiyle ve bu işgücünün "döl verenleri" ile hiç ilgilenmedikleri gerçeğidir. Bir kere, kapitalist bir üretici değil, ele geçirendir; kapitalist üretici güçlerin gelişmesinin önkoşulu, yağmacı elde etme paradigmasını takip eder. Oysa pastoralistler ve feodal beyler arasındaki yönetici sınıflar, kadınlar da dâhil olmak üzere kendilerinin doğaya olan bağımlılıklarının farkındayken (bu yüzdendir ki bü-

yü ve din yoluyla etkilemeye çalıştılar), kapitalist sınıf başından beri kendisini doğa *üzerinde* efendi ve bey olarak gördü (Merchant, 1983). İşte bu noktada, erkek-avcının doğayla kurduğu hâkimiyet ilişkisini genelleştirmiş bir doğa kavramı doğdu. Ardından dünyanın bölünmesiyle, dünyanın belli bölgeleri "doğa", yani, vahşi, kontrol altına alınmamış ve bu yüzden sömürüye ve medenileştirme gayretlerine açık olarak ve diğerleri ise "insan", yani, zaten kontrol altına alınmış ve evcilleştirilmiş olarak tanımlandı. İlk kapitalistler sadece, kölelerin kas gücüyle, çalışma enerjileriyle ilgileniyorlardı. Doğa onlar için hammadde deposuydu ve Afrikalı kadınlar onlara bitmez tükenmez insan enerjisi rezervi gibi görünüyordu.

Efendi-uşak modeline dayalı üretim ilişkilerinden sermaye ile ücretli emek arasındaki sözleşmeye dayalı bir üretim ilişkisine geçiş, büyük çaplı şiddet kullanımı ve gezegenin pek çok bölgesiyle oralarda yaşayanların "sömürülebilir doğa içinde tanımlanması" olmaksızın mümkün olamazdı. Bu durum, kapitalistlerin "havalanmalarını" ve sömürgelerin ganimetinden ve kölelerin sömürülmesinden elde edilenlerden Avrupalı işçilere imtiyazlar vermelerini mümkün kıldı.

Doğrusu, aynı doğrultuda, Avrupalı merkez devletlerin işçilerin "insanlığı, insanlaşmayı" ya da "medenileşmeyi" başarmış; periferilerin, yani Doğu Avrupa'nın ve sömürgelerin (kadın ve erkek) işçilerinin ise "doğalaştırıldığı" söylenebilir.

Avrupalı işçilerin "kontrol altına alınması", ücret-bağı yoluyla yeni bir emek kontrol biçiminin oluşması, doğrudan şiddetin yapısal şiddete ya da ekonomi-dışı zorun ekonomik zora dönüştürülmesi için, yalnızca özel *ekonomik* imtiyazlar değil, aynı zamanda *siyasi* imtiyazlar da gerekiyordu.

Bu siyasi imtiyazlar, çoğu insanın düşündüğü gibi, erkek işçilerin demokratik sürece katılımı değil, erkek işçinin bir "yurttaş" statüsüne, hem de yönetici sınıfın toplumsal paradigmasını, yani, avcı/savaşçı modelini paylaşarak yükselmesidir. Erkek işçinin "sömürgesi" ya da "doğası", Afrika ya da Asya değil, kendi sınıfının kadınlarıdır. Ve yönetici sınıfların, devlet düzeyindeki temsilcilerine, yani krala ve ardından seçil-

miş temsilcilerine verdiği doğrudan şiddet ve zor araçlarının tekeline, "doğanın" sınırlarının evlilik ve aile yasalarıyla tanımlandığı bu bölümünde erkek işçi sahiptir.

Öte yandan, "doğalaştırma" süreci yalnızca bir bütün olarak sömürgeleri ve işçi sınıfının kadınlarını etkilemekle kalmaz; burjuvazinin kadınları da kapitalist sınıfın varislerini doğuranlar ve yetiştirenler olarak doğanın içinde tanımlanırlar. Fakat, "vahşi" doğanın bir parçası olarak görülen Afrikalı kadınların aksine, burjuva kadınları "evcilleştirilmiş" doğa biçiminde nitelendiler. Üretici bağımsızlıklarının yanı sıra cinsellikleri ve doğurgan güçleri, kendi sınıflarında yer alan erkekler tarafından bastırıldı ve katı kurallarla kontrol altına alındı. Burjuva kadınları geçinmek için erkeklere bağımlı hale gelmişlerdi. Burjuva kadınlarının evcilleştirilmeleri, ev kadınına dönüşmeleri ve kocalarının gelirine bağımlı yaşamaları, kapitalist sistemde cinsiyete dayalı işbölümü modeli oldu. Bu, bütün kadınların üreme kapasiteleri üzerinde kontrol elde etmek için de gerekliydi. Erkeklerin proleterleşme sürecine, kadınların *evkadınılaşma* süreci eşlik etti.

Bu süreçte, işgücünün üretildiği alan, ev ve aile, "doğanın içinde tanımlandı", ama özel ve evcilleştirilmiş doğanın. Öte yandan, fabrika, kamusal ve toplumsal ("insan") üretimin yapıldığı yer oldu.

Tıpkı sömürgelerin "doğalaştırılması" sürecinin, doğrudan şiddet ve zorun geniş çaplı kullanımına dayanması gibi, Avrupalı (ve sonradan Kuzey Amerikalı) kadınların evcilleştirilmesi süreci de, barışçıl ve sal bir şekilde olmadı. Kadınlar üretkenlikleri, cinsellikleri ve doğurma yetenekleri üzerinde kendi kontrollerini kocalarına ve BÜYÜK ERKEKLERE (Kilise, Devlet) gönüllü olarak devretmediler. Ancak Avrupalı kadınlar, yüzyıllar süren, cinsel ve üretici bağımsızlıklarına yönelik acımasız saldırılardan sonra bağımlı, evcilleşmiş ev kadınları –yani, özünde bugünkü halimiz– oldular. Afrika'daki köle akınlarının Avrupa'daki muadili "cadı avı"ydı. Bu iki uygulama, erkek-avcının kapitalist versiyonunun karşı karşıya olduğu ikilemle bağlantılıdır: Erkek kadını, ele geçirilecek ve sömürüle-

cek salt üretim konumuna ve doğaya indirgemek için ne kadar çok uğraşırsa uğraşsın, kadınlar olmaksızın canlı insan işgücünü üretemez. Silahlar erkeğe, kendisine has üretim tarzının olanaklarını, yani köleliği ve savaşı sunar. Meillassoux, akrabalık sistemi içinde üremenin erkeklikle eşdeğer görülmesini (Meillassoux, 1978: 7), belli bir topluluğun erkeklerinin kadınlarının üremesinden bağımsızlaşma çabası sayar. Fakat bu erkek üretim tarzı, özellikle insan sürüsü avlama alanları tükendiği zaman, doğal sınırlarına ulaşır. İşte bu yüzden Avrupalı kadınların doğurgan ve üretici güçlerini ataerkil bir kontrol altında tutmak zorunluydu. 14. ve 18. yüzyıllar arasında, erkeklerin loncaları ile yükselen kentli burjuvazi, zanaatkâr kadınları üretim alanının dışına itmeyi başardı (Rowbotham, 1974; O'Faolain ve Martines, 1973). Dahası, çoğunluğu yoksul köylü ya da yoksul kentli kökene sahip milyonlarca kadın, yüzyıllar boyunca zulme ve işkenceye maruz kaldıktan sonra cadı olarak yakıldı, çünkü bu kadınlar, kendi bedenleri, özellikle doğurgan güçleri üzerindeki bağımsızlığın bir kısmını kaybetmemek için uğraştılar. Cadılara yönelik kilise ve devlet saldırısı, yalnızca kadın cinselliğini bağımlı hale getirmeyi değil, daha çok, kadınların kürtajcı ve ebe olarak yaptıkları uygulamaları hedeflemiştir. Son yıllarda ortaya çıkan feminist yazın, bu politikaya ilişkin bol bol örnek içeriyor (Rowbotham, 1974; Becker-Bovenschen-Bracert, 1977; Dross, 1978; Honegger, 1978; Ehrenreich ve English, 1973, 1979). Kadın zanaatkârların işlerinden uzaklaştırılmaları; il idarelerinin, devletin ve kilisenin kadınlara ait mülklere el koyması yetmezdi; kadınların yeni yaşamın üretilmesi üzerindeki kontrolü (yani, bir çocuğu doğurma ya da aldırma kararları) paramparça edilmek zorundaydı. Kadınlara karşı verilen bu savaş Avrupa'nın her yerinde en az üç yüzyıl sürdü (Becker-Bovenschen-Brackert, 1977).

Cadı avı; yalnızca kadınların cinsel ve üreme davranışlarının kontrol edilmesi açısından doğrudan disiplin etkisine sahip olmakla kalmamış, aynı zamanda, erkek üretkenliğini kadın üretkenliğinin üstüne yerleştirme şeklinde bir etki de yapmıştı. Bu iki süreç birbiriyle yakından ilişkilidir. Cadı avının

ideologları, kadının doğasını günahkâr ("günah", "doğa" ile eşanlamlıdır); cinselliğini kontrol edilemez; doymak bilmez ve namuslu erkekleri baştan çıkarmaya daima hazır ifadelerini kullanarak suçlarken hiçbir sınır tanımadı. Burada belirtilmesi gereken ilginç husus; kadınların *henüz* –daha sonra 19. ve 20. yüzyılda yapılacağı gibi– cinsel bakımdan "pasif" ya da neredeyse "aseksüel" yaratıklar olarak görülmemeleriydi. Tersine, kadınların cinsel etkinlikleri, namuslu erkeğe, yani mülkiyetini bırakacağı varislerinin dölünün saflığını kontrol etmek isteyen erkeğe yönelik bir tehdit olarak *görülüyordu*. Bu durumda, kızlarının ve karılarının iffetini güvence altına almak erkeğin yükümlülüğü oluyordu. Kadın "doğa" ve "günah" olarak ebediyen onun gözetimi altında olmak zorundaydı. Bu bakış açısı kadını daima ikincilleştirdi.

Gerçek anlamda yetişkin ve yurttaş hüviyetine muktedir olanlar yalnızca erkeklerdir. Bunun için erkeklere, kadınlarının cinselliğini kontrol etmeleri için dayağa ve diğer şiddet aygıtlarına başvurmaları tavsiye edildi (Bauer, 1917). Fakat kadınların günahkâr doğasına yapılan bütün doğrudan ve dolaylı saldırılar, aynı zamanda, kadınları ekonomik bakımdan diğer üretken fonksiyonları üzerindeki kontrollerinden mahrum etme hedefine ve ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarda erkek hegemonyasını kurumsallaştırma amacına da hizmet etti.

Cinsel bağımsızlık, ekonomik bağımsızlıkla yakından bağlantılıdır. Kadın şifacıları ve ebeleri dışlayan ve "cadı" sıfatıyla mahkûm eden erkek doktorların profesyonelleşmesi durumu, kadının üretken etkinliğine yapılan bu şiddetli saldırının çarpıcı sonuçlarını doğurdu. Yeni kapitalist sınıf, kadınların boyunduruk altına alınması olgusu üzerinde yükseldi (Rowbotham, 1974; Ehrenreich ve English, 1979).

Bu "medenileşme süreci"nin sonunda, erkek için ev kadını ya da kapitalist için ücretli işçiler olarak ya da her ikisi adına da çalışacak, başarıyla terbiye edilmiş kadınlar yaratılır. Kadınlar yavaş yavaş, yüzyıllardır onlara karşı kullanılan fiilî şiddeti kendilerine döndürmeyi ve içselleştirmeyi öğrendiler; bunu, "isteyerek yapma" ya da "aşk" olarak tanımladılar. Bahsedilen aşk kav-

ramı ise, öz-baskı oluşturma eylemi için gerekli ideolojik mistifikasyondan ibaretti (Bock/Duden, 1977). Kilise, devlet ve aile, bu öz-baskının sürdürülmesi için gerekli kurumsal ve ideolojik destekleri sağladı. Çalışma sürecinin organizasyonu (evin işyerinden ayrılması), hukuk ve sözde "eve ekmek getiren" erkeğe olan ekonomik bağımlılıkları, kadınları bu kuruma hapsetti.

Kapitalizmin tam gelişimi sonucunda, kanlı başlangıca özgü barbar özelliklerinin kaybolacağını tasarlamak ve tam anlamıyla gelişmiş bir kapitalist üretim ilişkileri ağının, erkek-avcı/savaşçı toplumsal paradigmasının sonu ve ekonomi-dışı zorun ekonomik zora dönüşmesi anlamına geleceğini düşünmek bir yanılsama olacaktır.[13]

Aksine, ulusal ve uluslararası düzlemde, ki her ikisi de birbirine bağlıdır, asimetrik ve sömürüye dayalı bir işbölümünün sürmesi için gerçek kapitalizmin, baskı makinesi devletin sürekli genişlemesine ve imha ve baskı araçlarının korkutucu temerküzüne ihtiyacı olduğunu gözlemliyoruz. Hiçbir kapitalist devlet, polis ve orduyu tasfiye etmemiştir; bunlar avcılar, savaşçılar ve savaşçı-göçebeler gibi, hâlâ en "üretken" sektörlerdir. Çünkü, bu devletler, şimdi yasallaşmış olan şiddet üzerindeki tekeli vasıtasıyla, kendi yörüngeleri içerisindeki işçiler arasında meydana gelebilecek herhangi bir isyanı etkili bir şekilde dizginleyebilirler ve aynı zamanda geçimlik üreticileri ve perifèrideki bütün alanları küresel bakımdan iç içe geçmiş sermaye birikimi süreci için üretmeye zorlayabilirler. İnsan emeğinin kâr amacıyla dünya-çapında sömürülmesi esasen sözde eşit olmayan mübadele şeklinde "rasyonel" bir biçim almış olmasına rağmen, son tahlilde, eşit olmayan ilişkilerin sürdürülmesi her yerde, doğrudan baskı araçları ve silahlar vasıtasıyla güvence altına alınır.

---

13 Tarihin bugün ulaştığı noktada, Rosa Luxemburg da dâhil olmak üzere, ilk Marksistlerin, üretici güçlerin gelişimi en üst seviyeye ulaşmadığı sürece, insanlar doğa üzerinde tamamen kontrol ve egemenlik kurmadığı sürece, çıkar çatışmalarını çözmenin yöntemleri olarak savaşların ve şiddetin kaçınılmaz olduğu görüşünü artık paylaşamayız (Rosa Luxembourg, 1925, s. 155-6). Bizim sorunumuz ise; bu 'üretici güçlerin gelişmesi' tanımının, dolaylı olarak doğa ve insana yönelik şiddet ve savaşları ima etmesidir.

Özetlersek, asimetrik ve hiyerarşik işbölümünün, kendisi üretim yapmaksızın silahlar aracılığıyla diğer üreticileri, onların üretici güçlerini ve ürettiklerini ele geçiren ve kendisine tabi kılan "yağmacı avcı/savaşçı" toplumsal paradigmasına dayandığını; günümüzde bütün dünyanın eşit olmayan işbölümüne dayalı bir sistem içinde yapılandığı bu aşamaya kadar, aslında tarih boyunca da sermaye birikiminin emirleri doğrultusunda gelişmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Doğayla kurulan bu dışsal, karşılıklı olmayan, sömürüye dayalı nesne-ilişkisi, ilk kez erkeklerle kadınlar ve erkeklerle doğa arasında kuruldu; en karmaşık ve en yaygın biçimini ona kazandıran kapitalizm de dâhil olmak üzere, bütün diğer ataerkil üretim tarzları için model oldu.[14] Bu modelin ayırıcı özelliği, üretim sürecini ve üretilenleri kontrol edenlerin kendilerinin üretici değil, ele geçirenler olmalarıdır. Sözde üretkenlikleri diğer (son tahlilde kadın) üreticilerin varlıklarını ve teslim oluşlarını gerektirir. Wallerstein'ın tercüme ettiği gibi "... kaba bir biçimde ifade edersek, insangücünü doğuranlar, gıda maddelerini yetiştirenlerin devamını sağlar; gıda maddeleri öteki hammaddeleri yetiştirenlerin devamını sağlar; hammaddeler endüstriyel üretime sokulanların devamını sağlar" (Wallerstein, 1977: 86). Wallerstein'ın bahsetmeyi unuttuğu şey, silah yoluyla bu sürecin tamamını kontrol edenlerin üretici olmamalarıdır. Çünkü, bu paradigmanın özünde, üretici olmayanların, başkalarının ürettiklerini ele geçirmeleri ve tüketmeleri (ya da harcamaları) gerçeği yatar. Erkek-avcı esasında üretici değil, bir parazittir.

---

14 Bu noktada, tahlillerimizi sosyalizmde cinsiyete dayalı işbölümüne kadar genişletmek uygun olacaktır. Fakat bu, çok daha geniş bir tahlili gerektirecektir. Sosyalist ülkelerdeki kadınların statüleri hakkında toplayabildiğimiz bilgilerden hareketle, cinslere göre işbölümünün kapitalist ülkelerle aynı toplumsal paradigmalara dayandığı sonucunu çıkarabiliriz. Bunun gerisindeki nedenlerden birisi, 'üretici güçlerin gelişmesi' ile erkek doğa ilişkisi kavramının, yani kadınlar üzerindeki egemenliği inşa eden erkeğin doğa üzerindeki egemenliğini kastetmesinin kapitalizmle aynı olması olabilir.

KAYNAKÇA

Ardrey, Robert (1966) *The Territorial Imperative*, Atheneum, New York.

— (1976) *The Hunting Hypothesis*, Atheneum, New York.

Bazin, Jean (1975) "Guerre et Servitude à Segou", Meillassoux (ed.) *L'esclavage dans l'Afrique pre-coloniale*, Maspéro, Paris.

Bauer, Max (1917) *Deutscher Frauenspiegel*, Georg Müller, München, Berlin.

Becker. Bovenschen Brackert et al (1977) *Aus der Zeit der Verzweiflung: Zur Genese und Akutalität des Hexenbildes*, e.s. Frankfurt.

Bloch. Marc. *Cambridge Economic History of Europe I.*

Bock, Gisela (1977) "Arbeit aus Liebe - als Arbiet: Die Entstehung der Frauenarbeit im Kapitalismus", *Frauen und Wissenschaft*, Beiträge zur Berliner Sommeruniversität, Courage Verlag, Berlin.

Bonte, Pierre (1975) "Ésclavage et Relations de dépendence chez les Touaregs Kel Gress", in: Meillassoux (ed.) *L'esclavage dans l'Afrique précoloniale*, Maspéro, Paris.

Bornemann, Ernest (1975) *Das Patriarchat*, Fischer, Frankfurt.

Boserup, Esther (1970) Women's Role in Economic Development, St. Martins Press, New York.

Briffault, Robert (1977) *The Mothers*, Atheneum, New York.

Brown, Judith (1970) "Economic Organisation and the Position of Women among the Iroquois", *Ethnohistory*, No. 17, 1970.

Chattopadhyaya, Debiprasad (1973) *Lokayata, A Study in Ancient Indian Materialism*, Peoples Publishing House, New Delhi.

Childe, Gordon (1976) *What Happened in History*, Penguin, Londra.

Dross, Annemarie (1978) *Die erste Walpurgisnacht, Hexenverfolgung in Deutschland*, Hauser, Wuppertal.

Dube, Leela (1978) "The Seed and the Field: Symbolism of Human Reproduction in India", XIth International Conference of Anthropological Sciences Sempozyumu'nda sunulan tebliğ, New Delhi.

Ehrenfels, O. R. (1941) *Mother-Right in India*, Haydarabad.

Elias, Norbert (1978) *Der Prozess der Zivilisation, Suhrkamp*, Frankfurt (The Civilising Process).

Engels, Frederic (1973) *Origin of the Family, Private Property and the State*, International Publishers, New York.

Fisher, Elisabeth (1979) *Women's Creation*, Anchor Press, Doubleday, Gaden City, New Yorrk.

Fröbel, V., Kreye, J., Heinrichs, O. (1977) Die *neue internationale Arbeitsteilung, Strukturelle Arbeitslösigheit in den Industrieländern und die Industrialisierung der Entwicklungländer rororo aktuell*, Reinbek.

Goodale, Jane (1971) *Tiwi Wives*, University of Washington Press, Seattle and Londra.

Gough, Kathleen (1975) "The Origin of the Family", *Toward an Anthropology of Women*, (ed.) R. Reiter.

Grossmann, Rachael (1979) "Women's Place in the Integrated Circuit", *Southeast Asia Chronicle*, SRC, Issue No. 66.

Guillaumin, Colette (1978) "Pratique du pouvoir et idée de Nature. I. L'appropriation des femmes, II. Le discours de la nature", *Questions Feministes*, 2 February, 3 May.

Hammes, Manfred (1977) *Hexenwahn und Hexenprozesse*, Fischer Taschenbuch, Frankfurt.

Heritier, Françoise (1975) "Des caurist et des hommes: production d'esclaves et accumulation de cauris chez les samos", (Haute-Volta) Meillassoux: *L'esclavage dans l'Afrique precoloniale.*

Honegger, Claudia (ed.) (1978) *Die Hexen der Neuzeit*, e.s. Frankfurt.

Karve, Iravati (1965) *Kinship Organisation in India*, Asia Publishing House, Bombay.

Leacock, Eleanor (1978) "Women's Status in Egalitarian Society: Implications for Social Evolution", *Current Anthropology* Cilt 19, No. 2.

Lee, Richard Borshay (1980) *The! Kung San: Men, Women and Work in a Foraging Society*, Cambridge University Press, Londra, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney.

Lenz, Ilse (1980) From the Farm to the Global Assembly Line: The Situation of Women Workers in the Free Production Zones in Malaysia, I.S.S.'de sunulan tebliğ.

Leukert, Roswitha (1976) *Weibliche Sinnlichkeit*, yayımlanmamış tez, University of Frankfurt.

Lorenz, Konrad (1963) *Das sogenannte Böse*, Wien. (On Aggression.)

Martin & Voorhies (1975) *Female of the Species*, Columbia University Press, New York & Londra.

Marx, Karl (1974) *Capital I*, Lawrence & Wishart, Londra.

Marx, Karl & Engels, Friedrich (1970) *The German Ideology*, (ed.) C. J. Arthur, New York.

Meillassoux, Claude (1974) *Femmes, Greniers et Capitaux*, Maspero, Paris.

Mies, Maria (1973) *Indische Frauen zwischen Patriarchat und Chancengleichheit*, Anton Hain, Meisenheim / Glan, 1980; (English version): *Indian Women and Patriarchy*, Concept Publishers, Delhi.

O'Faolain, J. L., Martines, L. (1973) *Not in God's Image: Women in History from the Greeks to the Victorians*, Harper Torch Books, New York.

Pearson, Ruth, Elson, Diana (1977) "The Internationalisation of Capital and its Implications for women in the Third World", *Tebliğ*, Sussex.

Reed, Evelyn (1975) *Woman's Evolution, From Matriarchal Clan to Patriarchal Family*, New York.

— (1978) *Sexism & Science*, Pathfinder Press, New York.

Reiter, Rayna (1977) "The Search for Origins", *Critique of Anthropology*, Women's Issue, 9 & 10, cilt 3.

Rowbotham, Sheila (1974) *Hidden from History*, Pluto Press, Londra.

— (1972) *Women, Resistance and Revolution*, Penguin, Londra.

Slocum, Sally (1975) "Woman the Gatherer", *Toward an Anthropology of Women*, (ed.) R. Reiter, Monthly Review Press, New York.

Sohn-Rethel, Alfred (1978) "Zur kritischen Liquidierung des Apriorismus", Sohn-Rethel: *Warenform und Denkform*, e.s. Frankfurt.

— (1970): *Geistige und körperliche Arbeit*, e.s. Frankfurt.

Tiger, Lionel ve Fox, Robin (1971) *The Imperial Animal*, Holt, Rinehart and Winston, New York.

Thomson, George (1965) *Studies in Ancient Greek Society: The Prehistoric Aegean*, Citadel Press, New York.

Trunbull, Colin, M. (1961) *The Forest People: A Study of the Pygmies of the Congo*, Simon and Schuster, New York.

Wallerstein, Immanuel (1974) *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century*, Academic Press, New York, San Francisco, Londra.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KAPİTALİZMDE DOĞA VE TOPLUM KAVRAMINA DAİR*

Claudia von Werlhof

"Doğa" ve "toplum"

Neden hem kadınlara hem de dünyanın "Üçüncü" olduğu söylenen en büyük parçasına "doğa" gözüyle bakılır ve ele geçirilecek, sömürülecek ve imha edilecek nesneler olarak muamele edilir? Ve neden böylesi bir davranış, sadece önemsiz bir kabahatmiş gibi görülüp cezaya tabi tutulmaz? Neden dünyanın "Birinci" Dünya denen daha küçük parçası ile bu küçük suçlular –genelde erkekler özelde beyaz erkekler–, "toplum", özne ve hakiki "insan" olarak addedilir? "Siyah" ile "beyaz"ın, "erkek" ile "kadın"ın, Birinci Dünya ile Üçüncü Dünyanın görünüşte doğal (yani, biyolojik ve coğrafi) olan, bu karşılıklı konumlanması ne anlama gelir?

"Doğa" ile "toplum"u ya da "insan" ile "gayri insan"ı neyin oluşturduğuna ilişkin fikirler, her zaman her yerde farklılık göstermektedir. İlk önce "doğa" ile "doğa-olmayan"ı birbirinden ayı-

(*) H. Dauber ve W. Simpfendörfer'in editörlüğünü yaptıkları *Eigener Haushalt und bewohnter Erdkreis. ökologisches und ökumenisches Lernen in der 'Einen Welt'* adlı çalışmada yer alan "Frauen und Dritte Welt als 'Natur' des Kapitalist oder: ökonomie auf die Füsse gestellt" adlı makalenin gözden geçirilmiş versiyonudur (Peter Hammer Verlag, Wuppertal, 1981: s. 184-217).

ran çizginin nereden geçtiğini düşünelim; "doğa" ile "doğa-olmayan" nerede başlar? Bu soruya verilen yanıt üzerinde evrensel bir mutabakat olmadığı gibi, "doğa" ile "doğa-olmayan" arasında varolan ilişki hakkındaki görüşler de geniş çapta çeşitlilik gösterir.

Kitabı Mukaddesin "Yeryüzünü zapt eyle" emrinin başarılması meselesini kökünden halleden ve bunu "medeni erkek" için genel entelektüel temel olarak kurumsallaştıran gelişme, dünya ekonomisinin ya da (Wallerstein'in terimiyle) kapitalist dünya sisteminin ortaya çıkışı oldu. "Doğa" ile "doğa-olmayan" arasındaki ilişki, ilk başta tezat (antithetical) bir ilişki olarak görülmeye başlandı ve giderek onun da ötesinde, 15. ve 16. yüzyıllarda keşifler çağının başlamasıyla birlikte "doğa-olmayanın" "doğayı" boyunduruğu altına aldığı hiyerarşik bir ilişki olarak görüldü (Norbert Elias). Günümüzün "doğa" kavrayışı, o halde, doğal olmaktan uzaktır. Tarihsel ve toplumsal bir icatur. "Doğa" bir tek, karşıtı olarak tanımlanabilecek şeylerin varlığı durumunda tanımlanabilir. Öyleyse, çağdaş doğa ve toplum nosyonumuzun, eşzamanlı ortaya çıktığı görülmelidir; madalyonun iki yüzü gibi, biri ötekinin eşidir. Prensip-olarak, kendine özgü bir "doğa" kavramı ile birlikte aynı anda kullanmaksızın, "toplum" ve "insanlık" terimleri hakkında konuşamaz, üzerine fikir yürütemez ve onları kullanamayız. Bu "doğa" nosyonu; parçalanmış ve bölümlere ayrılmış bilimimizin, kendi işbölümüyle birlikte, gayretkeşlik içinde her zaman önlemeye çalıştığı bir etkinliktir. Bilim, araştırması gereken şeye sıkıca sarılmakta ve bu olguyu sonuna kadar savunmaktadır: kendi içindeki işbölümü. Sosyal bilimler, güya, doğayla ilgilenmez ve doğal bilimler de, yine güya, toplumla ilgilenmez.

Doğa kavramı: İnsanlar ve "doğa"

Doğa kavramının, dar geçitten aşağı orman anlamına gelen bir doğayla bağlantısı yoktur. Bu kavram "yabani kuşlar ve sazlıklar"dan (Murray Bookchin) ibaret değildir ve belki bizim hâlâ *bizatihi* doğa olduğunu düşündüğümüz ilişkiyi doğurmaz. Doğa kavramı, biyoloji tarafından değil, fakat ekonomi tarafından

belirlenir: Birbirlerinden ayırt ettikleri, insanlarla hayvanlar değil, insanlarla insanlardır ve bu doğa kavramı çeşitlilik sergiler.

Egemenlerin (diyelim ki bunlar "beyazlar", özel ya da kamudaki yöneticiler, ya da sıradan erkekler ve kocalar olsunlar) duruş noktasından hareketle, "doğa", bedelini ödemek zorunda olmadığı ya da ödemek istemediği her şey; bedava (ya da olabildiğince ucuz) olması gereken her şeydir. Bu ise; (mübadelenin karşıtı) soygun yoluyla ele geçirilebilecek her şeyi kapsar. Dahası, onların ne yenileyebilecekleri ne de sürdürebilecekleri şeylerdir. Bu "her şey", gerçekten de hemen hemen *her şey* (ürünleri, metaları ve insanlarıyla birlikte bütün bir yeryüzü) eder.

Daha açıkçası, "doğa", herhangi belirli tarihsel anda ekonomik sürecin "girdi" olarak tükettiği şeylerdir; bu araziyi ve toprağı, toprağın ürünlerini, maden kaynaklarını, endüstri ve el sanatları ürünlerini, hizmetleri ve en başta çalışarak bunları üretecek insanları kucaklar. İnsan işgücü olmaksızın, öteki ürünlerin hiçbiri ne varolabilir ne de değerlenebilir; yani "değer"e dönüştürülebilir. O halde, doğanın "ne" olduğu, eninde sonunda, bizi *kim* sorusuna götürür. Her şeyden önce, hem işyerinde hem de ailede işgücü vazgeçilmezdir.

Bu ürünlerle hizmetlerin ve bilhassa işçilerin yalnızca ulaşılabilir olması yetmez, olabildiğince ucuz olmaları da gerekir. Yani bunların kendilerine özgü üretimleri ve üremeleri, başlangıçları ve geçimleri, onları kullanmadan önce, kullanırken ve kullandıktan sonra, onlara ihtiyacı olanlara ve kullananlara maliyeti ya en az olmalı ya da hiç olmamalıdır. O halde, egemen mantığın (egemenlerin mantığının) duruş noktasından bakıldığında, hava gibi bedava ulaşılabilirmiş ve doğaymış gibi muamele edilecek kaynakların, ürünlerin ve (işgücünün taşıyıcıları ve sahipleri olan) insanların alanını azamiye çıkarma eğilimi vardır. Bu insanların emeği, emek olmayan ya da biyoloji olarak telaffuz edilir; onların işgücü (çalışma kabiliyeti) doğal bir kaynak; ürünleri ise doğal bir maden yatağı gibi görünür (Maria Mies, 1980a).

Doğa kavramının bütün insanları, onların çalışmalarını ve ürettiği şeyleri kapsayacak şekilde ilerleyerek genişlemesine ta-

nık oluyoruz. Bu durum, yalnızca kadınları değil; siyahları ve ücretsizleri, fakat son tahlilde ücretli beyaz erkek işçileri de ilgilendirir. "İnsanlaşma" ve "toplumsallaşmanın" ilerleyişinin alışılageldiği üzere doğaya ait şeyleri zımnen sınırlayacağı varsayımlarının tersine, gerçek süreç aksi istikamete doğru gidiyor. İdeolojik ve maddi bir "doğalaşma" ve "kadınlaşma" süreci yaşanıyor. İdeal kadın "doğa"sı tipi (ev içi emek ve ev kadını) temeline dayanan bu sürece, "evcilleşme" ya da "ev kadınlaşma" da denebilir (V. Bennholdt-Thomsen, 1979; M. Mies, 1980b).

Emeğin "doğallığı"

"Doğal" olmak en başta, çalışmaya rağmen yoksulluk demektir. BM rakamlarına göre, ev işi de dâhil olmak üzere dünyadaki bütün çalışma saatlerinin üçte ikisini kadınlar gerçekleştirir. Buna karşılık elde ettikleri dünya gelirinin onda birinden daha fazla değildir ve bütün özel mülkiyet birimlerinin %1'ine sahiptirler (Frankfurter Rundschau, 26 Haziran 1980). Aynı şey, Üçüncü Dünya için de geçerlidir. Bir Soweto sakininden alıntı yaparsak: "Sırf siyah olduğum için bu ülkede hiçbir şeye sahip değilim" (*Frankfurter Rundschau*, 20 Haziran 1980).

Ekonomik sürecin neredeyse bedavaya elde ettiği ve "değere" dönüştürdüğü şey, sadece menfaat sağlayanlara hiçbir masrafı olmadığı için maliyeti yokmuş gibi görünür. "Doğa" olduğu ilan edilen o insanlar, ürünler ve kurumlar, kudret lokması gibi cennetten inmiş görülür. Tanrı tarafından beyaz erkeğin, yöneticilerin, pezevenklerin ve kocaların "kucağına" konmuş olarak "daima orada dururlar".

Oysa diğerleri için, yani doğa, o şeyler ve doğa olarak tanımlanan insanlar için maliyetleri vardır. Bunlar, "sosyal" denen maliyetler yani ekonomimsi, ekonomik-olmayan ya da "ekonomi-dışı" maliyetlerdir; sanki fabrikadan önce, sonra ve onun yanı sıra başka ekonomi yokmuş gibi (cf. K.W. Kapp). "Ekonomi"yi tam da olanaklı hale getiren şeyi dışlayacak kadar dar bir ekonomi tanımından kazanç elde eden ve kesinlikle bunun doğurduğu sonuçlardan hiç kaygı duymayanın kim olduğu da-

ha şimdiden netleşiyor olabilir. Çevrenin tahrip edilmesinin "sosyal" maliyetleri, mesela, "doğal" maliyetler (doğanın ya da "doğal" ilan edilen her şeyin karşılayacağı maliyetler) olarak ele alınır. Her halükârda zararı, yapanlar karşılamaz. Doğal kaynaklar da hava ve su, kara ve toprak gibi yağmalanır.

"Dünya sömürülebilir bir maden yatağı gibi görülür" (G. Anders). "Sermayenin arkasında bıraktığı tek şey... yerdeki bir çukurdur" (J. Galtung); dünya ırzına geçilmiş bir bakire ya da cinsel köle gibi fahişeliğe zorlanır.

Ücretli işçiler de "sosyal" maliyetler ödemek zorunda bırakılırlar. Bu maliyet iki türe ayrılır: 1) ücretle karşılanamayacak kadar büyük maliyetler ve 2) ilkesel olarak parayla karşılanamayacak olanlar. Çalışma sırasında yaşanan fiziksel ve psikolojik kayıpları ve yıpranmaları da içerir. Eğer bu kişiler çalışmaya ve yaşamaya devam etmek istiyorlarsa, maliyetlerin mutlaka telafi edilmesi gerekir. Bir karısı ya da kadını olmayan erkek bu maliyetleri tek başına karşılamak zorundadır. Bu yüzdendir ki; çoğunun bir karısı/kadını vardır. Bu "insani" maliyetlerin tam olarak ne kadarının ev işleri vasıtasıyla kadınların omzuna yüklenebileceğini düşünmeksizin şunu söyleyebiliriz: Kadınların ve Üçüncü Dünya'da yaşayan ücretsiz işçilerin çoğunluğu, dünyanın tamamının bu şekilde yağmalanmasının yol açtığı sonuçların bedelini karşılamak ve bu yağmanın önkoşulları olan hammaddelerle insan gücünü üretmek ve yeniden-üretmek amacıyla sistematik olarak ve ifrata varacak derecede kullanılırlar. Bunun soygun ve talan olduğu gerçeği de sistematik olarak yalanlanır. Tek kelimeyle, sözüm ona muazzam liberal ve demokratik, yine sözüm ona "kendi öz kaynaklarından" böyle kocaman ekonomik başarılar elde etmeye muktedir, karmaşık ve ince "mübadele" toplumumuzun imajına uygun düşmez.

"Sosyal" maliyetleri karşılamak, ya onların altında ezilmek, onlar tarafından yok edilmek ya da onları dengeleyecek veya en azından hafifletecek bir yol bulmak demektir. Her şeye rağmen, birinin ganimeti olma pahasına dahi olsa, pek çok insan yaşamını sürdürmeyi tercih eder. Kendisini başkalarının sö-

mürüsü için kullanılabilir hale getirme zahmeti, kuşkusuz ki "doğal olarak" ödüllendirilmez. Gönüllü yapılmaz, fakat zorunludur ve yapılması şarttır. Ama bu neden karşılığı ödemesi gerektiği anlamına gelsin? Günümüzün zorla çalıştırma [forced labour] biçimini oluşturan bu mudur?

Bunu yapmak zorunda olmayanların çoğunluğu (genelde beyazlar, kapitalistler ve çoğu ücretli işçi) için bu emek "görünmez" olarak kalır. Ya onu görmeyi başaramazlar ya da uzağa bakarlar; "gerçek" ücretli emeğin gölgesinde (I. Illich), karanlıkta yapılan "çalışma", "ekonomiye" hiçbir maliyeti olmadığı gibi, fayda da sağlar. "Ekonomi"nin parçası sayılmayan bu gölge-işçiler açısından çifte sömürü anlamına gelir. "Ekonomi" onları, neredeyse sıfır maliyetle, iki defa çalışmaya zorlar. İlkinde muazzam miktarda ucuz hammadde ve canlı emek üretmek için, ikincisinde ekonominin bunlara verdiği zararın, bedava, onarılması için. Başka hiçbir seçenekleri yoktur, eğer yaşamaya devam etmek istiyorlarsa. Bu kazançların en temel olanı, tam da sömürülen şeydir. Birincisi, bununla birlikte, sömürülebilir bir form içinde kurumlaşmak zorundadır. Bu durum, uygun koşulların yaratılmasını gerektirir: İnsanlar, aletler, bilgi ve kendi kendileri üzerindeki eski kontrollerinden öylesine büsbütün ve yalın çalışma yeteneğinden başka hiçbir şeye sahip olmayacak derecede yoksun bırakılmalıdırlar. Bu çalışma yeteneği, yardımıyla hayatta kalabilecekleri tek araçtır. Bu nedenle, ücretleri kıt kanaat ödense ya da hiç ödenmese bile çalışacaklar ve aslında her işi yapmaya zorlanacaklardır. Öte yandan kapitalizm öncesi zorla çalıştırmanın [forced labour] tersine, elinde kamçıyla başlarında duracak birisine ihtiyaç yoktur.

Üretim yapan fakat hiçbir maliyeti olmayan emek, maliyetinden fazlasını üreten emekle aynı ilkeye tabidir. Bu bakımdan, ücretli emek "ekonomi" için epeyce pahalıdır. Koşullar başka türlü olsaydı ücretli emek tek başına, "proleterleşmenin" genelleşmesini katiyen karşılayamazdı. Çoğu beklentilerin tersine gerçekleşmemesinin nedeni budur ve sistemimiz içinde gerçekleşmesi mümkün olmayacaktır.

Sistemi eleştirenlerin bile, aslında kapitalizmin küresel çap-

ta büyük ilerleyişinin neticesi olan şeyi ve kendisi için tek bir "doğal kaynağa" dönüşmesini, henüz kapitalist olmayan ya da kapitalizm öncesi gerilik olarak tanımlamayı sürdürmesi tuhaftır. Bu nedenledir ki küresel anlamda, "proleterler" bu denli nadirdir. Bu durum geleneğin değil aslında modernitenin ürünüdür.

Doğaya yönelik yüzyıllar süren şiddet âlemlerinin sonucunda açığa çıkan şeyin "tabii" olduğuna bizi ikna ederek parlak bir ideolojik zafer kazanır. Elde ettiği başarı ise, dünya nüfusunun çoğunluğunun (kadınlarla siyahların) zorla sömürülmeleridir. İlk başta bir tehlike olarak gösterilen ve daha sonra avlanıp imha edilen; en sonunda beyni yıkanan ve alıştırılan; evcil, medeni, Hıristiyan ve kültürlü yapılan bir grup insan söz konusudur. "Tabiatlarından kaynaklı olarak" şeytani nitelikler taşıyan cadılar ve vahşiler eğitilerek, yine "tabiatlarından kaynaklı olarak" her işi yapan pasif ve uysal hizmetkârlar haline getirilirler. Onlardan beklenen ise, ilerleme ve medeniyet'in beyaz adamın gelişiyle başladığına, cins ve ırk ayırımının Tanrının buyruğu olduğuna itaat etmenin, siyah erkeğin (ve bütün kadınların) "doğal" rolü olduğuna inanmalarıdır.

Doğanın sınırları ve kadınlar ve toprak üzerinde tekel zorunluluğu

Ekonomik, politik veya ideolojik faktörler, farklı dönemlerde, "doğa" ile "doğa-olmayan" arasındaki sınırları ücretli işçilerin de "doğaya geri gönderilmesinin" gerekeceği noktaya kadar değiştirebilir. Doğayı neyin oluşturduğuna dair belli bir üst limit olmamasına rağmen, yine de, doğanın kendisi (alıntı işareti olmadan) çıplak gerçeği dayatır.

Bu sınırı belirleyen, tamamen doğal olan sınırlar, yani, sonsuz sayıda işçinin, sonsuz toprak alanlarının ya da sonsuz miktarlarda maden kaynaklarının hiçbir zaman var olmadığı gerçeğidir. İşçiler, toprak ve madenler sadece keşfedilebilir, fethedilebilir, değer biçilebilir, ele geçirilebilir, biçimi değiştirilebilir ve yok edilebilir. Sermaye bunu öte yandan tek başına

yapamaz; doğurmak bir yana, arazi alanları genişletemez ya da daha önce olmayan madenleri el çabukluğuyla ortaya çıkaramaz. Hiçbir şey sermayenin kerametinden ortaya çıkmaz. Sermaye tamamen ölü; geçmiş, "cansız" emektir. Kâğıt para ya da makineler kendi başına, sadece, kâğıt yığını ya da hurda yığınıdır. Sermaye yalnızca bir ilişki, kendisini insan yaşamı, yaşayan insanlarla temasa sokan sermaye ilişkisi vasıtasıyla "yaşamaya" başlar (edebiyattaki vampir motifi ve korku filmleri). Makineler, düğmesini birisi çevirene kadar hiçbir anlam ya da en azından değer taşımaz. Üretim gerektiğinde makinesiz de gerçekleşebilir, fakat insansız asla.

Sermaye, beşeri olmayan, dış dünyayla da bir tek insanlar vasıtasıyla ilişki kurabilir. Hatta en verimli ve ışıltılı traktör bile kendi kendine tarla süremez; bir sürücüye, bir kişiye ihtiyaç duyar. İnsanların yegâne sağlayıcısı kadınlar ve onların rahimleridir. Fakat rahimler, öyle basitçe, talep edilebilecek kadar çok yeni insan üretemez, hatta çocuk üreten makinelere dönüştürülmüş olsalar bile. Bugüne değin, erkekler ve özellikle kapitalistler, ne yazık ki, kendilerini rahme bağımlılıktan kurtarmayı başaramadılar (Bunun telafisi olarak, "yaratıcı" Ruh, Tanrı, Müteşebbis, İnsanoğlunu "yarattılar"). Ve bugüne kadar rahmin yerine geçecek herhangi bir şey olmadığına göre, onun "hamili" olarak kadınlar, üzerlerinde kontrol kurulması zorunlu ilk insanlar oldular ve erkeklerin üzerlerindeki kontrolü bırakacakları en son insanlar olacaklardır. Genelde erkekler ve özelde kapitalistler; vazgeçilemez olduğundan dolayı, en önemli "üretim aracı" olan canlı işgücünün üretilmesi süreci olan döl verme (hem artırma hem sınırlandırma) üzerindeki kontrollerinden vazgeçemediler, vazgeçemezler de. Aslında, çocuk doğurma kapasitesi, muhtemelen tarihte hiç yaşadığımız sistemde olduğu kadar merkezî bir rol oynamadı. Selefl erinin aksine, doğurma kapasitesi üzerindeki kontrol, bu sistemin vazgeçilmez önkoşuludur. Olabildiğince çok miktarda canlı emeği cansız emekle değiştirmek istediğinden dolayı, doğanın ve insan işgücünün böylesine devasa yağmasına başka hiçbir sistem kökten bağımlı olmamıştı. (Belki de, ataerkinin

önceki ve günümüzdeki biçimleri arasındaki en temel ayırımlardan birisi budur.)

Hemen hemen aynı durum, endüstriyel üretim de dâhil bütün diğer üretim biçimlerinin bağımlı olduğu ve olmaya devam edeceği madenleriyle birlikte arazi ve toprak için de geçerlidir. Bunların yerine de ikame edilebilecek herhangi bir şey yoktur. Ve tekrar, toprak ve maden kaynakları arzının zorunlu biçimde sınırlı olması nedeniyle, (sermaye ve emeğin onlara ne kadar ve nasıl verimli uygulandığına bakmaksızın, elde edilebilir olsun ya da olmasın değiştirilmesi imkânsız bir gerçek olan) onlar üzerinde de kontrol kurulmalıdır.

Yaşadığımız sistemde, doğal sınırlamalara tabi olan her şey tabiatından kaynaklı kıt olarak görünür. Sermaye doymak bilmez. Doğanın sahip olduğundan fazlasına ihtiyaç duyar; ihtiyacı sonsuzdur. Dolayısıyla, doğal sınırlamalara tabi, sistemin terimleriyle "kıt" olan her şey ve ayrıca daha fazla üretim için üretim araçlarının vazgeçilmez önkoşulu olan her şeyin, bizimki gibi bir ekonomik sistemde, yalnızca bir tür kontrol altında tutulması yetmez; aynı zamanda *tekelci* kontrol altına alınması gerekir. Kadınların ve toprağın durumunda, bu kontrol çabası bir tekel çabası haline gelir, çünkü her ikisi de *tekelleşebilir*. Toprağı, onun içindeki zenginlikleri ve kadınları kontrol eden kimse, onların kullanımı üzerinde, ihtiyacın, daha iyisinin ya da doğanın zorlamasıyla geri kalan her şeyin tabi olduğu bir tekel uygulayabilir. Tekelcinin tekeli serbesttir ve amacı bolluk içinde yüzmektir; sanki "kıtlık" yokmuş gibi, sanki istendiği kadarına ulaşılabilirmiş gibi. Tersine, başka herkes için suni bir kıtlık yaratabilir ve bir ürünü ya da kaynağı başka birinin karşılayabilmesini imkânsız kılacak şekilde pahalı hale getirebilir ve kadınlar ve toprak örneğinde olduğu gibi, tekelcinin dışında hiç kimse üretim yapamaz. O halde, rekabetçi bir sistemde, her biri ötekini erken davranıp önlemek için tekelci olmaya çalışmalıdır. Dahası, şu anda kullanamayacağı şeylerin tekelini bile, bir rakibin kullanmasını engellemek için elde etmek için çaba sarf etmelidir. O halde, kadınlar ve toprak üzerinde mutlak bir tekel kurma çabasıyla başlayan tekelleşme kadınlar ya da top-

rak gibi, başka her türlü şeye de uzanır ve tekelci, "hayat veren yaratıcı" olarak görünmeye devam eder.

Tekel şiddet demektir: "İlkel birikimin" sürdürülmesi

Bu süreç sermayenin kendisine ulaşır ulaşmaz, sanki bu üretim tarzının tarihinde tekel yeni bir şeymiş, "son evresi"nin bir özelliğiymiş gibi birden tekelin ve "tekelci kapitalizm"in tehlikesi hakkında kaygı duyuldu. Yine de, Avrupa'nın bir zamanlar tekelsiz olduğu söylenen sözde "rekabetçi kapitalizm" evresi tarafından karakterize edildiği gerçeği, liberallerin bizi inandırmaya çalıştığı gibi bunun kapitalizmin "tipik" ya da "otantik" özelliği olduğunu kanıtlamaz. Birincisi, bu evre Üçüncü Dünya'da hiçbir yerde yaşanmamaktadır ve nedeni, bu bölgelerin kapitalizme "henüz" "entegre" edilmemiş olmaları değildir. Ve ikinci olarak, Avrupa'daki rekabetçi kapitalizm bile tekelden uzak değildi; sadece sermaye yoğunlaşması yoktu. Sözde "özgür ve kusursuz rekabet" denen bu evreden önce, "rekabeti" olanaklı kılan koşulları oluşturan başka bir süreç, "ilkel" ya da "ilksel birikim" süreci yaşanmıştı; keşke hızla gelip geçse ve bir tek Birinci Dünyada yaşanmış olsaydı.

Bir gözlemi ya da eleştiriyi önceden belirtelim; ne tekelin oluşumu yenidir, ne de "ilkel" birikim sadece geçmişe ait bir şeydir. En azından 18. yüzyıldan bu yana ölü olduğu söylenen şey, aslında dünyanın her yerinde en sadık eş olarak yaşamaktadır. Buna, kapitalist olmayan (Frank) değil, fakat bilhassa ve üstüne basarak kapitalist "kesintisiz ilkel birikim" adını veriyorum. Bizleri sadece bu sürecin uzun zaman önce tamamlandığına değil, aynı zamanda özünde Orta Çağa ait "karanlığa gizlenmiş" "acımasız güç gösterisi"nin ürünü olduğuna ikna etme çabası harcanmaya devam eder. Elbette bu durumda suç, 18. yüzyılda sanayinin doğuşuyla başlamış olduğu kabul edilen kapitalist üretim tarzının üzerine yıkılamaz. Kadınların, "cadıların" ve sömürgelerin (değişmeyen) kaderi, bu acımasız sermaye birikimi biçimine özgü bir şey olarak değil, ama daha

çok "yabancı zihniyetlerin" ya da "feodal geleneklerin" bir dışavurumu olarak görülür. Bu görüş açısından, yine de, onların ne yabancı ne de feodal olması, daha doğrusu yerli ve çok modern olmaları can sıkıcıdır. "İlkel birikim", o halde, üretim tarzımızın tarihsel ve çağdaş bir zorunluluğu olarak ve dünya çapında işleyen bir süreç olarak görülmelidir.

Gerçek çok basit: "İlkel" birikim süreci, her şeyden önce, kadınları ve maden kaynaklarıyla birlikte toprağı sermayenin tekel iktidarına zorlamak için verilen mücadeleyi anlatır.

Böyle bir sürecin, barışçıl olması ihtimali düşüktür. "İlkel birikim" yöntemi, nerede, ne zaman ve kime karşı olursa olsun soygun amacıyla hareket eden, "ekonomik olarak" zorunlu, politik olarak mümkün ve teknik olarak uygulanabilir açık şiddettir. Gördüğümüz gibi, kadınlara ve toprağa karşı bu yöntemin kullanılması kaçınılmazdı; bugün de kaçınılmazdır, çünkü servetin üretilmesi onların kontrol edilmesine bağlıdır. Bu, ilk ve en başta, toprağın eski malikleri ve dölleme eylemini düzenleyen güçler, ardından köylüler, kadınlar ve sömürgelerin halkları üzerinde iktidar sahibi olmak demekti. Yağmalama, yakıp yıkma, şiddet, tecavüz ve adam öldürme o günden beri sona ermedi.

Özellikle sömürgelerde yaygınlaşmış olan ücretsiz çalışmanın diğer biçimlerinin yanı sıra, bu sürecin en önemli ürünü çağdaş ev içi emektir (bkz. Bock ve Duden). "Cadıdan ev kadınına yolculuk" birkaç yüzyıl aldı. Kadın "cadaloz" olarak, sözde engel tanımayan "Şeytani doğası" ile hatırlanmaya başladı. Bu, daha sonra "doğayı zapt etme" amacıyla kadınlara karşı atılan her adımı mazur gösterdi. Mücadele edilmesi ve sonra da hükmedilmesi gereken "doğa", bu yüzden ilk önce *keşfedilmek* zorundaydı (G. Becker, C. Honnegger, A. Dross).

Kadınların mutlak doğa olması ve kadına yönelik tahakkümün şiddeti

Bu sürecin nihai ürünü olan ev kadını, evcilleştirilmesi karşılığında herhangi "bedel" ödetmez ya da "topluma" yeniden ka-

bul edilmek için ayak diremez. Tam tersine, kadın sadece "doğa" olarak kalmakla yetinmez, "gerçek doğasını" bulmuş olmaktan dolayı da minnettarlık hisseder. İster "fahişe" isterse "azize" olsun, uysal olsun ya da olmasın, kadın, kadın olarak, yani "doğa" olarak kalır.

"Doğa" olarak muamele gören siyah ya da öteki insanların tersine, *her koşulda her zaman* "doğa" sayılan yeryüzündeki tek insanlar kadınlardır. Bu ideolojinin doğal temeli onların döl verme kapasiteleri, yani çocuk doğurma yetenekleridir. Kadınlar adetâ bu kapasitenin doğal tekeline sahiptirler. Bu onları, yerkürenin neresinde yaşadıklarına, siyah ya da beyaz, zengin ya da yoksul, uşak olup olmadıklarına bakılmaksızın, yaşadığımız sistemin doğuştan ölümcül düşmanları kılmaya yeter. Yaşadığımız sistem, bir tek erkekler tarafından uygulandığı ve sermayenin kontrolü altında olduğu zaman tekeli hoş görecektir.

Esasında, kadınlar kendi doğalarından yoksun bırakılmış oldukları için, "doğa" olarak nitelenmek ve muamele görmek zorundadırlar. Çünkü, kendi doğal güçlerini doğaya aykırı bir biçimde kontrol etmelerine fırsat verilmez. Kadınları doğaya çevirmenin arkasındaki evrensel teşvik, günümüzün üretim tarzının mutlak ekonomik önkoşulu olmasıdır ve bu teşviki öncüllerinden ayıran özellik budur. Kadınlar üzerindeki ataerkil denetimin bundan önceki sistemlerde görülen, değiş-tokuş ve zorla alıkoyma, evlilik kuralları ve akrabalık sistemleri gibi çeşitli biçimleri, şimdi yürürlükte olan denetim mekanizmalarının keskinliğine, aşırılıklarına ve kesinliğine hiçbir zaman erişemediler. Bu denetim biçimlerinin küresel yayılımından bahsetmiyorum bile. Üstelik bu yayılma herhangi bir sözde "kurtuluş" hamlesince değiştirilemeyen bir gerçektir.

Eğer "ilkel" birikim başkalarının emeğinin, ürettiklerinin ve çalışma yeteneklerinin yağmalanarak ele geçirilmesi anlamına geliyorsa, kadınlar örneği, neden bu süreci tarihsel olarak sona erdirmenin mümkün olmadığını ve neden kapitalist üretim tarzı varolduğu sürece devam edeceğini gösterir. Kadınlar toprak değil, insandır. Toprağa el koyma ve sahiplenme gibi tek bir eylem, prensip olarak, toprağın ebediyen elde tutulması

için yeterlidir. İnsanlarla ilgili meseleler ise bu kadar basit olamaz. Onlardan emeklerini, ürettiklerini ve kapasitelerini söküp alma yeteneğinin kuşaktan kuşağa ve hatta günden güne yenilenmesi gerekir. İnsanlar üzerindeki kontrol, tekrarlanan soygun ve zor tekeli, direniş karşısında devamlı olarak tesis edilmek, sürdürülmek ve dayatılmak zorundadır. En yakın, doğrudan, sözde "ekonomi dışı zorun" şimdi dolaylı, "yapısal", sözde "ekonomik zora" teslim olduğuna ve bu "ekonomi dışı" safhadan geçmiş olan insanların şimdi başkaları tarafından zorlanmak yerine kendi kendilerini çalışmaya zorladıkları savına inanmamız beklenir.

Şiddetin bu yeni biçiminin epeyce açık olmasına karşılık, eski biçiminin onun tamamlayanı olarak, muhtemelen başka kılıklara bürünmüş halde devam ettiği de açıktır. Yalnızca aileye, okula, silahlı kuvvetlere, cezaevlerine, günah çıkarma eylemine ve doktor muayenehanelerine bakılması yeterli olur. Kısacası, doğrudan zor, hem ruhsal hem de fiziksel olarak bütün öğrenim ve tedavi kurumlarında uygulanır. Potansiyel isyankârlığın bastırılabilmesi için çocuklar "layıkıyla yetiştirilmek" zorundadır. İsyanlar daima insanların soyulmakta olduğu yerlerde beklenir; özellikle Üçüncü Dünya'da ve kadınlar arasında. Bu yüzden, bu insanlara en baştan itibaren şiddet kullanmama fikri telkin edilir; bu yaklaşıma göre insanların hem başkalarını hem de kendilerini herhangi bir şiddetten sakınmaları gerekir. Hiç kimse kadınların doğrudan şiddet kullanımına yönelik duruşlarından daha fazla önemsenmeye değer bir ilişkiye sahip değildir (Üçüncü Dünya için, bkz. Franz Fanon). Kadınlar, hem başkalarına hem de kendilerine yönelik şiddete ilişkin derin kaygı duyar. Fakat bu hemen hemen "doğuştan" gelen açık şiddet korkusu "doğal" değil, yüzyıllar süren ve kesintisiz biçimde sürdürülmüş olan *kadınlara karşı savaşın* sonucudur.

Bu savaş sürer; çünkü, yaşadığımız sistem içerisinde kadınların doğurganlıkları üzerindeki öz kontrolleri korkunç bir tehdit oluşturur. Kadınların çoğunun başka herhangi bir kapasite, çalışma eylemi ve ürün üzerindeki kontrollerinden mahrum kalmalarının nedeni de budur. Bir alanda özgür irade

[self-determination] deneyimini yaşar yaşamaz, diğerlerinde de yaşama zevkini ya da yeteneğini elde edemezler mi? Bu nedenledir ki, her durumda, bütün kadınlar çocuk doğurma yaşında olsun ya da olmasınlar, sanki bir rahimmiş [uterus] gibi muamele görürler.

Suni toplumsal cinsiyet

Hiçbir siyah ya da beyaz erkek, bu derece bir şiddetle ya da kökten ve kayıtsız şartsız biçimde "doğaya" tahsis edilmiş olma gibi bir durumla karşı karşıya kalmaz. "Doğa" olarak tanımlanan siyah erkekler de dahil olmak üzere, her bir erkeğe bir kadın üzerinde mini-tekel verilir. Büyük beyaz erkek gibi, küçük beyaz erkeğin de "doğa"nın bir parçasına, sanki "doğal" mülkiyeti ya da "sömürgesi" gibi, hâkim olmasına izin verilir. Hatta siyah erkeğe bile "doğasının doğası" verilir. Bir erkek için, sermaye şöyle dursun, toprak ve aletlerden yoksun bırakıldığında bile, garanti edilen şey bir kadındır. Kadının görevi, elinden alınmış toprağın, yitirilen menkullerin, kaybedilmiş özgür iradenin ve sömürü deneyiminin yerini alarak hizmet etmektir (bkz. K. Theweleit).

Tarihte, cinsler arasındaki doğal farkı bizimki gibi acımasızca ve sistematik olarak genişleten, çarpıtan ve kullanan başka bir toplumsal *düzen* yoktur. Bu "düzen" ilk önce doğal cinsleri, suni bir toplumsal cinsiyete dönüştürdü, erkeklerden "erkekler", kadınlardan "kadınlar" yarattı. Aslında "erkekleri" "insan ırkına" ve kadınları da sadece bir cinse çevirdi. Cins meselesini önemli bir toplumsal sorun, daha doğrusu, genel sınıf meselesi haline getirdi. Aynı zamanda, deri, saç ve göz rengi, biçim, büyüklük ve fizik gibi doğal farklılıkların her birini toplumsal sorunlara dönüştürdü. Ve nihayet, bu farklılıkları yarattıktan sonra, ekonomik bakımdan sömürülebilir duruma getirmek için onları yeniden "doğal" ilan etti. Hatta, din, ulus ve bölge gibi toplumsal farklar bile "doğal" farklar haline getirilerek toplumsal sorun oldular. Bu biyolojicilik, biyolojiyi toplumsal bir meseleye ve toplumu da biyolojik bir meseleye dönüştürdü.

Erkekler, kadınları küçük düşürerek ve kadınların küçük düşürülmesine razı olarak, kendilerinin küçük düşürülmesine alet edilecek vekaletnameleri imzalamış oluyorlar.

> Bu odada, burasının hâkimlerin, doktorların, kadrolu sekreterlerin, emlakçıların yaşadığı yer olduğunu düşünerek, en iyi kıyafetleriyle oturdular... İki uslu erkek orada oturmuştu, kendilerini vazgeçilmez sayan iki erkek, kendilerini idarenin eşit ortakları olarak gören iki erkek, tamamen özgür olduklarına inanmış iki erkek...
>
> Ustabaşı birden yanında belirdiğinde bedenine buz gibi bir soğuk yayılmaya başladı; personel bürosuna çıkarken, işten çıkarma belgesi verilirken buz kesmişti. O anda, sahip olduğu her şeyi, işini, evini, karısını, çocuklarını, hatta hayatını ondan alabileceklerini fark etti. (G. Fuchs, *Der Arbeitslose*)

İşsiz erkek, ücretsiz bir işçidir. Ücretini yitirdiği zaman, "erkekliği", "insanlığı", kendisine garantilenmiş olan "ikinci cins" hakkı, "doğası" ve sahibi olduğu ev kadını kaybolur. Bizzat kendisi "doğalaşır", "evcilleşir", bir tür "siyah"a dönüşür ve bir zamanlar üzerinde durduğu "toprak" haline gelir.

Kadınlardan ve sömürgelerden rant sağlayarak "doğanın" sömürülmesi

"Doğa" ucuz, hatta bedavadır. Emeğine karşılık ücret, ürettiklerine karşılık bedel talep etmez. İhtiyaçları yoktur ve yenilenmek zorunda değildir. O, "zoraki doğa", zorla sömürüye tabi, küçük ve büyük tekelcilerin "gayri menkulü"dür.

Doğa ve "doğa" üzerindeki tekel ile, *yeryüzü üzerindeki en değerli ve yeri doldurulamaz şey* olan canlı iş gücü, insanlar ve doğal kaynaklar, aynı anda, *en değersiz* şeyler haline gelirler. Onlara ait "kıtlık", doğanın bolluğu, isteğe bağlı olarak üretilebilir toplumsal bir bolluk olarak ve sırf "isteğe bağlı olarak tüketilebilen ve yok edilebilen madde" olarak görünür. Hiçbir "değer" taşımaz, çünkü paraya mal olmaz. Hayat değil, ama para bir değer taşır. Ekonomimizin dehşet verici mantığına ka-

lırsa, "şiddet vasıtasıyla üretim yapan insan kendi ait olduğu türe de sırf hammadde gibi davranır" (G. Anders).

Şiddet gerçeği dış görünüşten öze doğru gider. Şiddete duyulan gereksinim, analizlerin tepeden tırnağa değiştirilmesi demektir: Hammaddeler bulunmaz, insanlardan çalınır. Erkekler hammaddeleri çalarlar, çünkü, doğrudan ihtiyaç duyarlar. Kullanım-değeri o denli yüksektir ki, asla karşılığı ödenemez. Yaşadığımız sistem, bu konudaki en sınırlı deneyin bile altından kalkamayacak durumda. Esas itibariyle, bu kullanım-değeri para olarak ifade edilemez. Bu nedenle, hiçbir değere, değişim değerine sahip değilmiş gibi ele alınır. Değeri ödenemez; çünkü, "ekonomi-dışı" doğadan sayılır. O halde, çalınmış ürünler ve emek hizmetleri, "doğaları gereği" "değersiz" değillerse de, *toplumsal bakımdan değer biçilemezdirler ve değişim değerleri yokmuş gibi hor kullanılırlar* ("ilkel" birikim).

Bu "değer taşımayan" maddeler, sadece biriktirildikten ve ücretli emek aracılığı ile değere dönüştürüldükten ("değerlendirme", "valorisation") sonra çoğunlukla Birinci ve İkinci Dünyada (mümkün olan en yüksek değerde) mübadeleye tabi olur.

Metalara toplumsal olarak yüksek değer biçilmesi, değişim-değerine ya da fiyata sahip olmaları, dolayısıyla, üretimleri için gerekli emeğe mümkün olan en düşük değerin biçilmesini ve metanın "değersizleşmesini" ("de-valuation") getirir. Bu yüzden özellikle ücretli emekten önce gelen ya da ona eşlik eden emeğe karşılığı asla ödenmez. Üstelik, mübadele edilmeyip çalınan bu emek, karşılığı ödenmediğine göre, doğrudan ya da dolaylı bir zora dayalı olarak çıkarılmalıdır; aksi taktirde üzerine düşeni yerine getirmeyecektir.

Değer teorisini tekrar ayakları üzerine oturtmanın bir yöntemi de, neredeyse unutulmuş olan rant teorisini formüle etmektir. Rant ekonomisinde söz konusu olanın, gayri menkule benzer biçiminde kadınların ve sömürgelerin tekeline dayalı muazzam bir kapitalist rant elde edilmesi olduğu açıkça görülür.

Aksine, karşılığı ödenmeyen emeğin rant olarak ele geçirilmesi sürecini inceleyen sınırlı sayıda girişim, kapitalizm öncesi rantın ortaya çıkışını temel aldı (örneğin, C. Meillasso-

ux'nun ortaya attığı "emek rantı" kavramı). Bu emek, emek olarak tanınsa da, karakteri yanlış anlaşılır. Bu tür emeğin temel özelliği ve gerçek varoluşunun temeli, sermaye birikimine girmiş olması gerçeğidir. Ataerki'ni sermaye ilişkisinden ayrı, kapitalist "olmayan" bir "çifte" sistem biçiminde gören çok sayıda feminist de bu noktayı gözden kaçırır. "Radikal" feministlere göre, erkek karısını bir kez sömürdükten sonra ekonomik süreç sona erer. "Sosyalist" feministler ise, ücretsiz emekten arınmış biçimde (çoğunlukla ev işi) varolamayacak olan sistemimiz için ücretli emeğin taşıdığı önemin çok göreceli olduğunun hâlâ farkına varabilmiş değiller (PROKLA'da; Fransa'da *Questions Feministes*; ve İngiltere'de Sosyalist Ekonomi Konferansı yayınında *Capital, Class and Feminist Review*'da yapılan tartışmalara, özellikle Datar'a bakınız). Ekonomi, çoğunlukla sanıldığı gibi, sadece evde meydana gelmediği gibi, sadece haneden ayrıldığı noktada da başlamaz. Ücretli işçiler işgücünü sadece elde etmekle yetinmemeli, bir yandan da sürekli olarak tüketmelidirler. Bir erkek, çalışma yeteneğini, yani karısı tarafından üretilen rantı, gelişi güzel istif edemez; bu rantı taşımasının amacı, ücretli emek sürecinde, mümkünse hepsini birden harcamaktır.

Kadınlardan ve sömürgelerden elde edilen rant, merkeze transfer edilir ve ücretli emek sürecine girer. Aslında, bu, sürecin mutlak önkoşuludur. Sömürgelerde üretilen ve buradaki ücretli emek sürecinde kullanılan ürünler de, ücretli işgücünün kendisi de, ücretsiz emeğe (özel olarak ev içi emeğe) el koyduğu ve içinde bir tür rant taşıdığı için var olabilir (Bennholdt-Thomsen, Werlhof).

Öyleyse, ücretli işçiler tarafından yaratılan artı-değer, kesinlikle ücretli işçinin kattığı ek değerden daha fazla bir değer taşıyan bu rant unsurunu içermelidir. Başka bir deyişle, kâr da esasında bu ranttan oluşur. Doğuştan sahip oldukları niteliklerle yeryüzü üzerindeki en bereketli ve zengin grubu oluşturan kadınlar ve sömürgeler bu yüzden, "doğal olarak" ve zorunlu biçimde en yoksullara dönüşürler.

Zorla çalıştırma ile aynı anda gerçekleşen çalışanların yarat-

tığı rantın soyulması süreci, çağdaş kapitalist "ilkel" birikimi oluşturur.

Ekonomi "doğallaşır" ve doğa "ekonomileşir". Bu bağlantıların ve ilişkilerin tersine çevrilmişliği olgusunu ihmal etmemizin kaçınılmaz sonucu, ekonomicilik ile idealizm arasında bir ileri, bir geri mekik dokumamızdır.

Demokrasinin, mübadelenin, endüstrinin ve ücretli emeğin, vazgeçilmez temellerinin tam karşıtları olduğunu fark ettiğimizde, sistem birden bire epeyce farklı görünmeye başlar. Artı-değer, değer, meta, kâr: Bunların gerçekte nasıl meydana geldiğini kim düşünmüştür ki? Bizim "gelişmiş toplumumuz" gerçekte kimdir ya da nedir?

Toplum kavramı: "Toplum" anlamına gelen şeyler

Her şeyden önce, toplum kavramının, kapitalizmin egemenliği altında, bütün insanların evrensel beşeri örgütsel formu anlamındaki toplum ile hiç ilgisi yoktur. İnsan olma hasebiyle anlayabileceğimiz herhangi bir şeyle ilişkili değildir. Bahsedilen toplum tahayyülü daha ziyade, insan gruplarının ortak keseni olmasına karşın yer yer farklılıklar gösterir, ama en başta, insan-olmayan şeyleri ve doğayı bile "toplum" olarak adlandırır. Sermayenin duruş noktasından hareketle, sermayeye kâr üreten her şey, yani neye mal olursa olsun sermaye olmayan her şey üreticiler ve tüketicilerin hepsi "toplum"dur ya da en azından öyle muamele görür. Başka bir deyişle, "toplum", değişim değeri taşıyan ya da pazarda kapitalizmin egemenliği altında evrensel eşdeğer olan parayla mübadele edilebilir her şeydir. Bu "her şey", üretim sürecinin pazarda (mallar ya da işgücü pazarı olsun) meydana çıkan bütün "çıktılar"ı, yani metalarıdır, diyebiliriz. Bu, tüketici mallarını, sermaye mallarını, parayı ve insanlığın işgücü yani bir meta olarak görülen kısmını ve doğanın meta olarak görülen, yani ya satılabilir ya da satılmak zorunda olan; dönüştürülmüş olan ya da dönüştürülmeyi bekleyen kısmını içerir. O halde, alınmak ve satılmak zorunda olan,

bir fiyatı olan ya da fiyat biçilen her şeye toplumsal bir karakter atfedilir ve metanın fiyatı ne kadar yüksekse "toplumsal" karakteri de o kadar belirgin olur. En pahalı şeyler, başka niteliğe gerek duymaksızın, kayıtsız şartsız toplumsaldırlar. Son tahlilde, ya para ya fiziksel üretim aracı ya da sermaye-yoğun yöntemler altında yapılan bir ürün olarak sermayenin kendisidir. Tek tek insanlar, sırf insan olmaları nedeniyle "topluma" ait olmazlar. Çünkü birey, ancak sermayeyle (para) ve genelde metalarla ilişkiye girmeyi istediği ve bunu yapabildiği ölçüde "topluma" ait olabilir. Birisinin "toplumsal bakımdan" faydalı ya da gerekli vb. olarak, "insan", bir şahıs, bir birey, yurttaş ya da özne olarak tanımlanmasının ölçüsünü, yani toplumsal kimliğinin derecesini belirleyen basit anlamda varolması gerçeği değil, sermayeyle girdiği ilişki, üretim araçları üzerinde sahip olduğu kontrol ve sahip olduğu mülkiyetin ya da malların derecesidir. Sonuçta yalnızca bir *kapitalist* hakiki ve tam bir *insan* olabilir (Schumpeter) ve "gerçek" toplum nihayetinde girişimcilerden oluşan topluluktur. Bir kişinin kapitalizm içerisinde "insan" olarak tanımlanıp tanımlanmayacağı ve ne dereceye kadar tanımlanacağı böylece kendisinden daha fazla şeye ve "toplumsal" şeylere yani sermaye, para ve metalara bağlıdır. Bu şu anlama gelir (ve burada şimdiki baş aşağı olmuş hali özellikle netleşir): Baştaki "toplumun" "ne" olduğu sorusuna gelince "ne" ön plana çıkar ve "kim" ikinci planda kalır. Doğa kavramının tersine, toplum "bir şey"e ve doğa "bir kimse"ye dönüşür. Bloch'un metanın "kadavramsı" niteliğinden, yani geçmişte canlı olan emekten elde edilmiş "ölü" emeğin en üst ifadesini (sermaye) oluşturduğu bir toplumun ölüseviciliğinden bahsederken kastettiği şey budur. Bu arada, canlı emek, insan değil de, sanki bir hayvan, bitki ya da madenmiş, bir "doğal" maddeymiş gibi, kadavranın doymak bilmez bedeniyle birleşir.

Gördüğümüz gibi, kapitalizmin egemenliğinde "doğa" aslında, herhangi "iyi" bir şey ifade etmez. Daha çok, değerlenme sürecine girdi olarak atılmayı bekleyen herhangi bir öğeye karşılık gelir. Çünkü o "doğa"dır ve ücretten muaftır. Buna karşılık, toplum kavramı sadece pek az insana uygulanırken, bütün

"çıktıları" gittikçe daha çok kapsayan bir hal alır. Hakiki "toplumsal" ve "beşeri" anlam taşıyan yegâne şeyler olan maddi mallar, değerli ve "haklı olarak" pahalı ve dolayısıyla yüceltilmesi meşru şeyler haline gelirler. Doğa kavramı, bütün insanları ve onların emeğini kapsayacak şekilde ileriye doğru genişlerken, öte yandan toplum kavramının insanlar ve onların doğayla ilişkileri de dâhil, meta (şey) olabilen ya da meta haline getirilebilen her şeye uzanması, bu sistemi diğerlerinden ayıran özelliğin, yani doğa ile insanların hor görülmesinin temelini oluşturur. Hatta bu, sömürülenlerin bile kendilerini ayıramadıkları bir duruş noktasıdır; bu sistem içerisinde "insan" olmak isteyen herkes doğayı ve diğer insanları, özellikle de sömürülenleri, daha az "topluma", metalara ve paraya sahip olanları küçümsemeyi öğrenmelidir. Bu nedenle, yoksulları, kadınları, siyahları, yaşlıları, çocukları, "asosyal" olanları küçük görmeye başlamaları gerekir. Onlar "yukarı" bakan vakarlı ve ateşli bakışlarının tersine, kendi öz "doğallıklarını", yoksulluklarını, karılarını, bedenlerini ve duygularını yadsımak ve kendilerini onlardan kurtarmak için "aşağı doğru" devamlı kuvvet uygularlar. İki büklüm fakat aşağıya doğru bastıran bisikletçilerdir. Onlar ırkçıdır, cinsiyetçidir, takıntılı hijyeniktir, aşk bekçisidir, rasyonalitedir; üstün nitelikli olanları emrinde olanlarla birlikte otoriterdir ve sıkıştırıldığında ise faşisttir. Kapitalistler gibi, asi "doğa" karşısındaki şaşkınlıkları kaçınılmaz olarak ona karşı fanatik bir düşmanlığa dönüşür. Onlara göre; doğa (sermaye olmayan) bir "kişi" olma ya da haline gelme mücadelesinin önünde engeldir. Kadın, siyah, işsiz ve Üçüncü Dünya hareketlerinin varlığı, bu nedenle, "doğal felaketlerle" akrabadır. Sadece "insan", beyaz adamı hedeflerine ulaşmaktan alıkoymakla kalmazlar, fakat aynı zamanda onu geriye, çok zaman önce geçtiğine inandığı doğanın fethedilmesinden önceki çağa doğru iter.

Makinenin "insanlığı"

Sermayeye göre, eğer *bütün* insanlar "doğa", yani gayrı insan olmaya meyilli ise o halde, birilerinin "insan" olma umutlarını

beslemelerine imkan tanıyan ve diğerlerine tanımayan maddi ilişkiler nelerdir? Bu yanılsamanın asıl kaynağı ücret ilişkisi ve bu yanılsamayı paylaşanlar ücretli işçilerdir. Sendikaların ve işçi hareketlerinin önceki tarihinin özünde erkek ücretli işçilerin "insanlar" olan kapitalistler tarafından insan olarak tanınma mücadelesi olup olmadığı ve ne boyutta olduğu ilginç bir araştırma konusu olabilirdi. "İnsan hakları" en azından o zamandan beri "özgür, eşit ve kardeş" (!) sayılan beyaz erkek ücretli işçiyi içerir hale geldiğine göre, bu mücadele besbelli ki başarılar elde etmiştir. Oy hakkını ilk elde edenler onlardı ve belli bir yaştan sonra (suçlu, deli ya da devrimci olmadıkları sürece) reşit, sorumlu, oy verme hakkına sahip yurttaşlar, sözleşme imzalamaya ve mülkiyet sahibi olmaya muktedir sayılırlar. Bu gibi haklardan, dünya nüfusunun çoğunluğunun (kadınlar, hatta ücretli işçiyken bile, siyahlar ve ücretsiz işçiler ve çocuklar) yararlanması ya çok fazla gecikmeden sonra gerçekleşti ya da hiç gerçekleşmedi. Onlar suçlular, deliler ve devrimcilerle eşit düzeyde muamele gördü ve görüyor. "İnsan hakları", yine de, işçilerin işten çıkarılacağı yerlerde hep askıya alındı. Ücretli işçilerin kapitalistler gibi "insan" olarak kabul edilmek için verdiği mücadele, o halde, birkaç nedenden dolayı yanıltıcı bir mücadeledir. *İlkönce* bir azınlıkla (ücretli erkek işçiler) sınırlıdır ve başarı umudu bundan dolayı eşit derecede sınırlıdır. Sendikalar genellikle eski ücretli işçileri, işsizleri ve üyelerinin eşleri gibi ücretsiz işçileri temsil etmeyi hâlâ reddediyor; örneğin küçük Alman kasabası Erwitte'de bir fabrikada olduğu gibi bunlar talep etse bile. *İkinci olarak*, sadece ücretli çalışma ilişkisi evrenselleştirilmekle kalmaz, fakat bir süre için, hem niteliksel hem de niceliksel olarak ve artan hızda ricat durumu söz konusu olmaktadır. Ücretli işçilerin çoğunluğu kalıcı istihdama sahip değildir; "geri doğaya" sepetleme, "kadınlaşma", "evcilleşme", "evkadınlaşma", "marjinalleşme" yaşanıyor. Bu durum, önceki kazanımların nasıl eğreti ve geri alınabilir olduğunu resmeder. Son ve muhtemelen en temel olanı, ücret ilişkisinin kendisi, hem kapitalist hem de ütopyacı anlamda "insan" olma olasılığını ya tamamen engeller ya da ona giden yolu gizler.

"Topluma" ait olma yanılsaması ücret yanılsaması, "cepteki paradır" (Selma James). Başka herhangi bir şeyden daha açık insanları farklılaştıran şey, "metaların kraliçesine" (Marx) sahip olmak ya da ondan yoksun olmaktır. Ücret işçilere, öte yandan, sadece kendilerinin ücretli işçi olarak, gelecek kuşaklar ve ücretsiz çalışan ev kadınlarının da hayatta kalabilmeleri için ihtiyaç duyulacak kadar meta almaları için verilir. Ücretler bu nedenle müzmin olarak bir müteşebbisin "insani" niteliğine yaklaşmaya bile yetmez. Bu nispi "insanlaşmanın" kapitalist anlamda dehşet verici karakteri, terimin "gerçek" ya da ütopyacı anlamı içinde bir kişi olmanın tam karşıtı olması gerçeğinden kaynaklanır. Neden o zaman ücretli işçiler sadece kendilerinin bir meta biçimine bürünmesini kabul etmekle kalmadı fakat uğrunda mücadele etmeye değer bir şey olarak gördü? Neden her şey yani sermaye birikiminin nesnesi olarak "tarihin öznesi" olabileceğine inandılar ve hâlâ inanıyorlar? Bu nesne statüsü, sırf "sosyal" dendiği için, "doğal" olarak görülmeye devam etmekten gerçekten daha iyi miydi?

"Sosyal" nesne, yine de "doğal" olmaktan daha iyi sayılabilir. Çünkü ücret iktidar, sermayenin üzerinde bir iktidar değil ama, "doğal" nesneler ve özel olarak kadınlar üzerinde iktidar sağlar. Ücretli işçilerin kendilerinin yabancılaşmasını, bir meta yani bir şey, bir nesne düzeyine indirgenmelerini hoş görebilmelerinin bir nedeni, muhtemelen ücretsiz işçilerin daha da kötü durumda olmaları ve bir hiyerarşi içinde ücretli işçilerin onların üzerine yerleşmiş olmalarıdır. Her ücretli işçi, yabancılaştırılması ve sömürülmesi karşılığında tazminat olarak bir kadına sahip olma hakkı ve teminatı, yani "doğal" bir nesne olarak onu sömürme hakkı alır. Bugüne kadar pek az ücretli işçi, bu toplu olmayan pazarlıkla kazanılmış, ömür boyu ikramiyeyi reddetmiştir; hatta bilakis "normal" ücretinin düşmesini gerektirse bile. Ücretli işin yanı sıra karısını da kaybetme ihtimalinin, düşük ücret, sömürü ve yabancılaşmanın bir arada olmasından daha büyük bir kaygı nedeni olduğu açıktır. İdeolojik faktörlerle uyuşmayan, erkek ücretli işçilerin kapitalizmde aslında "temel üreticiler" olmaması neden olabilir mi?

Onlar, *ölü* şeyleri, "kadavramsı" metaları üretmeye mecbur edilirler fakat kadınları *canlı* işgücü üretir. Sermayenin işgücünde ilgisi nedir? Onun *canlı olması* gerçeğidir. Sermayede olmayan şeydir. Sermaye en hararetli ilgiyi metalara, işgücüne, işçinin nesneleştirilmiş, tek vücut haline gelmiş, disipline edilmiş ve dolayısıyla az ödenen nesne görevine göstermez. Kurşun işçilerin kendi özlerinin ve kimliklerinin, sahip oldukları meta karakterlerine, emeklerinin "toplumsal" karakterine, kendi "insanlıklarına" dayandığına inanmaları için bu ödeme yapılır. Fakat bu; bu "üretim" ya da daha doğrusu "yıkım" tarzının aldatıcı olan yüzeysel görünüşünün tuzağına düşmek olacaktır. Kendi işgüçleri ne kadar çok bir metaya dönüştürülürse yani istihdamları ne kadar kalıcı olursa o kadar yüksek ücret alacaklarına; aslında, kendileri ne kadar çok metalar, makineler haline gelirse, o kadar "insan" olacaklarına inanırlar, inanmaları gerekir (çalışma disiplininin idealleri; prensipleri, Puritanizm ve işçi hareketlerinin örgütsel biçimleri).

İşgücünün çifte karakteri ve evcilleştirilmiş doğa

İş gücünün ikili karakteri, yani hem standartlaştırılmış meta olma hem de canlı kuvvet/doğanın insan gücü olma karakteri, kapitalist toplum kavramı ve onun altında yatan "gerçeklik" tarafından gizlenir. Bunun yanında, yalnızca canlı işgücündeki evcilleştirilmiş unsuru hesaba katılır; insani anlamdaki doğallığı (Alfred Schmidt) veya canlı olması gerçeği reddedilir. Sonuç olarak, ücretli işçi kendi öz doğasından boşanmış bir kişi olarak görünür ve bu gayrı insan olarak sayılır. Tam tersine ücretsiz işçiler (ve özel olarak kadınlar), kendi meta karakterinden yani kendilerini insan olarak damgalayan toplumsal niteliklerinden ayrılmış görünürler. Bu dış görünüş ve onun altında yatan "gerçeklik", pozitivist anlamda, ücretsiz işçiler ve özellikle kadınların yanı sıra, en iyi kazanan işçinin bile emeğinin karşılığının ne kadar az ödendiğini (ve onun uğruna yaşamlarını verdiklerini) görmekten bizi alıkoyar. Daha da kötü-

sü, bu şizofreni hali (sistemin sınırları içerisinde sınırlı kalan bölünmüş bir varoluş da olsa) şu anlama gelir; bu sistem içinde "doğallık" ve "insanlık"ın gerçekleşebilmesi aslında hakiki doğamızdan ve insan potansiyelimizden saptırma olduğunun pek farkına varamayız.

Kendi realitesinin esasını bu şeylerde bulan şeyler, nesneleştirilmiş ilişkiler, parçalara ayrılmış emek, maddileştirilmiş emek gücü, insan kırıntıları ve yalnızca insanlığın küçük bir grubunun "toplumsal" sayıldığı ve "toplum" olarak muamele gördüğü iddiası doğanın kendisine de uygulanır. Toplum "doğa" ve "doğa" da toplum sayılır. İnsanları ücretsiz olarak hayvanlar gibi sömürebilmek için onlara "doğa" gibi muamele edilir.

Doğa karşısında "özgürleşme" kapitalist üretim tarzının ölümü demektir

Tıpkı insanların ve çalışmanın toplumsal karakterinin yadsınması gibi, toplumun, insanlığın, metaların ve sermayenin doğaya olan bağımlılıkları da yadsınır. *Meta, isteğe bağlı olarak sınırsız miktarda üretilebilir bir şey olarak ele alınır.* Onu doğanın üzerine çıkaran ve bu sınırlı ve sınırlayıcı varlıktan ayıran şey, tam da bu "niteliktir". *İlerleme*, yalnızca doğanın (ya da "doğanın") ele geçirilmesi, tahakküm ve boyunduruk altına alınmasına dayanmaz; son tahlilde, doğa ve onun kısıtlamaları karşısında "özgürleşmeye", doğadan ve kadınlardan ve dolayısıyla hepsinden önce çocuk doğurma yeteneğinden, sözde "kıtlığı" ile topraktan ve onun maden kaynaklarından bağımsızlaşmaya da bağlıdır.

Sermayenin yalnızca insanları ve doğayı yok ederek kendisini değer haline getirebilmesi çelişkisinin anlaşılmasını bugüne kadar gizleyen, ilerlemeye duyulan inançtı; yani, doğal sınırlılıkların nihayetinde "saf" sermaye ilişkileri ile aşılabilmesinin mümkün olacağına duyulan inançtı. Yolculuk, bütün emeğin ücretli emeğe, bütün ürünlerin metaya, bütün çalınanların mübadeleye, bütün doğrudan zorun dolaylı zora ve bütün insanların "özgür", eşit, oy hakkı olan yurttaşlara dönüşmesi

doğrultusunda bir tür evrim olarak görülür. Buna karşılık Ütopyacılar, neredeyse tamamen makinelere devredilecek bir etkinlik olan çalışmanın ortadan kalkmasıyla uğraşıp dururlar. Ütopyacı vaat, bu yüzden, tam ve evrensel toplumsallaşmaya ve dolayısıyla *doğadan "kurtuluşa"* yani doğadan ve onun sınırlamalarından özgürleşmeye dayanır.

Bu evrimci yolun her engellenişinde "günahkâr av partileri" başlar. Şimdiye dek, savaşların ve krizlerin nedeni, kapitalistler değil de, "doğa", yani kadınlar, yabancılar, "ötekiler", komşular, düşmanlar, Üçüncü Dünya olarak görüldü. Saf sermaye ilişkisi ideali, "doğa" tarafından engellenmeyen, bozulmamış ve onun üzerine çıkarılmış bir roket gibi hızla yükselen bir şey oldu ve bundan sonra da, muhtemelen sürekli araştırılan ama yine de nesnel olarak imkânsız bir ideal olarak kalacaktır. Eylem ve süreç olarak görülen, *bu araştırma fakat asla bulmama*, kapitalist üretim tarzının gerçek, güçsüz, bağımlı karakterini oluşturur.

Doğa karşısında özgürleşme bu üretim tarzının sonu olacaktır. Onun "başarısı", ölümü demektir.

Aslında, süreç "reçete" idealden epeyce farklı ilerler. Evrenselleşmekte olan şey, ücretli emek değil, ev işi ideal tipi ve ücretsiz emeğin diğer biçimleridir. Sermayenin kâr ve değer kazanma hırsı öylesine umutsuz durumdadır ki var olan doğa artık kâfi gelmez. Sermayenin doymak bilmez ölü bedenini besleyebilecek bir canlı bulmak için, uzun süre önce yerini yenisine bıraktığı iddia edilen "ilkel" birikim safhasının karakteristik yöntemleri olan soygun ya da doğrudan zorun daha çok kullanılarak, *yapay olarak yaratılması* gerekir. Doğaya hükmetme giderek azalan değil, artan bir sorun; doğaya hükmedilemeyeceği için değil, fakat dengesi tahrip edilip yok edilmek üzere olduğu için. Bundan böyle o denge olmayacak.

Kaynakça

Anders. G, after E.R. Wuthenow, *Frankfurter Rundschau* (FR) 12.7.80

Bataille G. (1975) Die Aufhebung der Okonomie, Munich.

Becker, G. et.al (1978) Aus der Zeit der Verzweiflung, Frankfurt.

Bennholdt-Thomsen, V. (1979) Marginalitat in Lateinamerika, Eine Theoriekritik,: die u.a. (hg): Lateinamerika, Analysen und Berichte 3, Berline. s. 45-85.

Bennholdt-Thomsen, V. und Werlhof, C.v. (1978) Die Anwendung der Arbeitswertlehre auf die Arbeit der Frauen im Kapitalismus, Manuskr., Bielefeld.

Bloch, E. (1979) Das Prinzip Hoffnung, es, Frankfurt

Bookchin, M. (1980): Pflasterstrand Nr. 71, 72.

Datar, Ch. (1981) "In Search of Feminist Theory. A Critique of Marx's Theory of Society, with particular reference to the British feminist movement", tez, ISS, Lahey.

Dross, A. (1978) Die erste Walpurgisnacht, Hexenverfolgung in Deutschland, Frankfurt.

Elias, N. (1978) Uber den Rozess der zivilisation, Frankfurt.

Fanon, F. (1967) The Wretched of the Earth, Penguin, Harmondsworth.

Frank, A.G. (1977) On so-called primitive accumulation, ib: Dialectical Anthropology, 2, s. 87-106.

Frankfurter Rundschau (FR), 20.6, 26.7., 18.8.

Fuchs, G, Der Arbeitslose, in: Konkret 6/78.

Honegger, C. (Hg) (1978) Die Hexen der Neuzeit, Frankfurt.

Illich, I. (1980) Shadow-Work, Manuskr., Cuernavaca "Schattenarbeit": ders: Vom Recht auf Gemeinheit, Reinveck 1982. s. 75-93.

James, S. (1980) Vortrag, Bielefeld.

Kapp, K. W. (1979) Soziale Kosten der Marktwirtschaft, Frankfurt.

Mass, B. (1975) The Political Economy of Population Control in Latin America, Montreal.

Marx. K., Capital, Vols I and III.

Meillassoux, C. (1976) Die wilden Früchte der Frau, Frankfurt.

Mies, M (1980a) Gesellschaftliche Ursprünge der geschlechtlichen Arbeitsteilung. *Beitrage zur feministischen Theorie und Praxis* 3, München. s. 61-78.

Mies, M (1980b and 1982) Housewives produce for the World Market. Lahey and Londra.

Mies, M, bu kitabın 5. bölümü

Prokla, 50 81983) feminismus-Marxismus-Debatte.

Schmidt, A. (1971) A Concept of Nature in Marx, Londra.

Theweleit, K. (1977) Mannerphantasien, Frankfurt.

UN (1980) World Conference of the United Nations Decade for Women: Equality, Development and Peace: Programme of Action for the Second Half of the United Nations Decade for Women. Kopenhag, s. 38.

Wallerstein, I (1979) "The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis" in idem, The Capitalist World-Economy, cambridge.

Werlhof, C. v., bu kitabın 2. bölümü.

ALTINCI BÖLÜM

KADIN EMEĞİNİN GELECEĞİ VE KADINA YÖNELİK ŞİDDET

Veronika Bennholdt-Thomsen

Kadın emeğinin kadına yönelik şiddetle ne ilgisi var? Burada, yaşadığımız toplumda kendilerini içinde buldukları çalışma ilişkisi türlerinin defalarca durmadan zorla kadınlara dayatıldığını savunacağım. Kadınlar söz konusu olduğunda, toplumsal zor ilişkileri, basit bir şekilde ekonomik yasaların ürünü değildirler; bireyler tarafından üretilirler. Kadınların her gün yaşadığı doğrudan, somut şiddet eylemlerinden çıkar. Bu bölümde amacım, bunun kadınların emeği üzerindeki etkilerini ve nasıl meydana geldiğini göstermektir.

Mevcut durum: Bazı genel tezler

Kadınlar mevcut krizlerden ilk ve en olumsuz etkilenenlerdir. Bu, temelde iki biçimde gerçekleşir.

Birincisi, işsizliktir. İşsizlik olgusu, kadınları erkeklerden daha hızlı ve daha büyük bir boyutta etkiler. Bir erkeğin işten çıkarılmasındansa, bir kadının işini kaybetmesi tercih edilir. Fakat bu, vasıflı ya da iyi ücretli işleri kapsar. Buna karşılık, "güvencesiz" istihdam denen, genellikle pis ve tekdüze işlerde çalışan kadınların sayısı artıyor. Buna paralel olarak, daha önceden tipik olarak kadın emeğini kapsadığı düşünülen alanlar-

da (bakıcılar, kreş çalışanları, temizlik vb. işlerdeki uzman ve idareci pozisyonlar) şimdi daha fazla erkek istihdam ediliyor. Krizin kadınları mutfağa geri yolladığı görüşü, bu nedenle öykünün yalnızca yarısını oluşturuyor. Erkeklerin gelirinin düşmesi ve güvencesizliğin artması, kadınları, koşulları ne olursa olsun giderek daha fazla ücretli iş aramaya zorluyor.

İkincisi, kadınların ev kadını olarak ikincil konumu, yani nispeten güvenli işleri kaybetmeleri ya da onlara daha zor ulaşmaları, giderek daha fazla kadını ev kadını statüsüne hapsetti. Fakat işin can alıcı yanı, ücretsiz ev kadınları olarak *ve* güvencesiz ücretli işlerde ve düşük ücretli işlerde çalıştırılacak olan kadınlar bu statüye razı ediliyorlar.

Kadınların ücretli işlerdeki eğreti [precarious] durumları, onlara ev kadını olmayı zorla dayatıyor ve bu rol, işgücü piyasasında güçsüzlüklerine temel oluşturuyor. Dolayısıyla ev işi ile kadının ücretli emeği birbirini koşulluyor. Yapısal şiddet unsurunu kapsayan şey tam da bu karşılıklı ilişkidir. Kadınlar (erkeklerle aynı becerilere sahip olanlar bile) daha az kazanır, daha kötü koşullarda çalışır (yarım zamanlı çalışma ve çakılı sözleşme, "geçici işçi" vb.) ve daha pis ve daha tekdüze işleri yaparlar, çünkü onlar ancak erkeklerin "aile ücretini" takviye eden "ikinci gelir"i sağlamak için çalışırlar. Kadınlar düşük ücretle ve düzensiz işlerde çalıştıkları için, hele çocukları da varsa, tek başlarına, erkeklerden ekonomik anlamda bağımsız bir biçimde yaşayamazlar. Kadınlar bu nedenle evliliğe ya da benzeri bir bağımlılık ilişkisine zorlanırlar ve bu, ikincil gelir kazanan konumlarını sabitleştirir.

Bu zor ilişkisinin kökeni nerede yatar? Ev kadını olarak kadınlarda mı, yoksa kadının ücretli çalışmasında mı? Hangi noktada yapısal şiddet açık şiddetin sonucudur? Neden kadınlar şimdi yeniden ev kadını olmayı, hem de daha büyük bir ölçekte, sürdürüyorlar?

Kadınların ücretli istihdamının *anlamı* nedir?

Batı toplumunda kadın emeği: İki tezat yaklaşım

Batı toplumunda kadın emeği sorununu anlaşılması için iki yaklaşım önerilmektedir: 1) "kadın işgücü kapasitesi" yaklaşımı ve 2) "Kadın Emeğinin Geleceği" adlı Bielefeld Proje Grubunun geliştirdiği biçimiyle (benim taraftarı olduğum) "zorla çalıştırma olarak kadın emeği" ("Zukunft der Frauenarbeit").

Bu iki yaklaşımı karşılaştırma niyetindeyim. Süreç içinde kendi yaklaşımımı netleştirmeyi ve daha kesin olarak sınırını çizmeyi umuyorum.

"Kadının işgücü kapasitesi" yaklaşımı, Beck-Gernsheim (1981, 1976) ve Ostner (1978) tarafından aşağıdaki sorulara yanıt vermek üzere geliştirildi: Neden kadınların işgücüne katılımı erkeklerden daha azdır? Neden kadınlar ekonominin birkaç dalında yoğunlaşırlar? Neden kadınlar genelde ücretli işgücü içindeki en alttaki mevkileri, yani mesleki hiyerarşi içinde en düşük maaş ödenen ve en az değerli olanları işgal ederler? Bielefeld Grubu da bu sorularla uğraştı. Her yaklaşım farklı yanıtlar üretti.

Bu yaklaşım, cevap anahtarını kadın emeğinin muhtevası, mevcut *faaliyetlerinin özü* içinde saklı olduğunu gördü. Tersine, kadın emeğinin zorla çalıştırma olduğu görüşü ise, zavallı kadınların ücretli işlerdeki düşük statülerinin nedenini, yaptıkları şeyin *ne* olduğunda değil, *nasıl* yapmak zorunda kaldıklarında, yani kadınların bir insan olarak bütünüyle kullanılabilir olma zorunluluğunda aradılar. Ele geçirilen sadece kadınların işgücü değil, aynı zamanda, fiziksel karakterleri, duyarlılıkları ve cinsellikleridir. Ücretli çalışmada da kadının bütünü ele geçirilir. Erkeklerin yaklaşımında, "kadın işgücü kapasitesi", zımni olarak, kadınların iş gücünün, özel kadın becerileriyle donanmış bir meta olduğu varsayımından kaynaklanır.

Bize göre, aksine, erkeklerden farklı olarak kadınlar işgüçlerini bir meta gibi serbestçe satmayabilirler. Bilakis, onların işgücü, hiç de serbestçe olmayan bir şekilde, bedenleri ve cinsellikleriyle (yani kadın olarak ayırt edici özellikleriyle) birlik-

te satılır (ya da basbayağı ele geçirilir) ve haliyle onları da o işgücünün taşıyıcıları olarak kapsar. Kadınların "özgür olmayan", "özne" konumu bundan dolayıdır, emeğinin özünden dolayı değildir. Kadın istihdamının tahlil edilmesinde kritik bir noktadır.

Her iki yaklaşım da, çok farklı öncüllerine rağmen, çağdaş kapitalizmde kadın emeğinin belirlenmesinde *ev işine veyahut ev kadını olma statüsüne* merkezî bir anlam atfeder. "Kadın işgücü kapasitesi" yaklaşımına göre, ev kadını olarak toplumsallaşmaları nedeniyle kadınların geliştirdikleri nitelikler, ücretli işlerinde kullandıkları ya da mesleki olarak tipik kadın işleri biçiminde kendilerinden talep edilenlerdir: Hemşirelik, öğretmenlik ve sekreterlik, başkalarına bakmak ve yetiştirmek gibi ev içi yeteneklerin kullanımını gerektirir.

Buna karşılık "Bielefeld yaklaşımı", modern toplumda kadın emeğinin, hem ücretli istihdama hem de ev içi emeğe eşit ölçüde damgasını vuran, bir tipik biçimi olduğunu ve bunun başkalarının ihtiyacını karşılamaya hazır olmaları için kadınlar üzerinde zor uyguladığını iddia eder. Bu nitelik, bir deste iskambil kâğıdı içindeki jokerle kıyaslanabilir. Kadınların özgün karakteri tam olarak etkinliklerinin sabit olmamasıdır; böylece her tür fonksiyon için kullanılabilirler. Bununla birlikte jokerler oldukça az bulunurlar, oysa kadın emeği her yerdedir. Kadınların evde ve ücret karşılığında dışarıda çalışmaları, kadınların ücretli istihdamdaki konumları, evdeki topyekûn kullanımlarını kolaylaştırdığı müddetçe ve ev kadını ve anne olarak konumları, kendilerini ücretli istihdamdaki ikincil konuma zorladığı sürece, karşılıklı olarak birbirini koşullar. Bu yapısal zor ilişkisinin gerisinde doğrudan zor ilişkileri, özel olarak yasaların, dinî kuralların, sendikaların erkek işçileri desteklemesinin ve kadın bedeni üzerindeki tıbbî kontrollerin yarattığı zor ilişkileri saklıdır.

Aşağıda, ilk önce "kadının işgücü kapasitesi"ni ele alarak ve ardından "zorla çalıştırma olarak kadın emeği"nin karşısında konumlandırarak bu yaklaşımlara ilişkin bir açılım gerçekleştireceğiz.

"Kadının işgücü kapasitesi"

Bu yaklaşım, kadınların çalışmasının ev işi tarafından belirlendiğini varsayar. Beck-Gernsheim'a göre, toplum iki temel alana bölünür: erkek olan istihdam alanı ve kadın olan ev işi alanı. Kadının ücretli çalışması bu yüzden aslında yabancı topraklara akın etmeye benzer; muhtemel tek nedeni, kadınların, erkeklerin sahip olmadıkları niteliklere ve belli başlı bazı meslekler için gerekli özel becerilere ve bilgilere sahip olmalarıdır. Kadınlardan oluşan bu uzman topluluğu aşağıda anlatılan şekilde ortaya çıkar:

> Ailenin mahrem alanının sorumluluğunu taşımalarının etkisiyle... kadınlar... uyum sağlama rızası ve duygusal bağımlılık, yetiştirme yeteneği ve duyarlılık meziyetleri edinirler. (Beck-Gernsheim, 1981: 9)

Ya da, başka bir kaynakta şöyle der: "Yeniden üretime yönelmiş emek başkaları için bir yürek ve bir akıl gerektirir; kişisel ve kişiyle ilgili duyarlılığı, hem hissetme hem de merhamet duyma yeteneği gerektirir" (s. 38).

Bu yeteneklerin belirli etkinliklere tabi olması gerektiği göz önüne alındığında, köle gibi davranan bir sosyal statü grubundan ziyade, soyut bir çehreye benzemesi dikkate değerdir. Doğrusu, Beck-Gernsheim, kadınların konumunu sürekli kullanılabilir bir kaynak şeklinde nitelendirme eğilimindedir. Yine de, temelini oluşturan zorlamayla birlikte bu şekilde analiz etmez, çünkü bu "insani" niteliklerin olumlu yanını methetmekle ilgilenir. Böyle yaparken tehlikeli bir şekilde kadınlara boyun eğdirilmesi gerçeğini çarpıtan bir ideolojiye yakınlaşır. Örneğin, alışılmış uygulamanın tersine, özel kabiliyetleri hatırına doğru düzgün ödüllendirilmek ya da emeğinin karşılığını almak yerine özellikle az ücret ödemek ve düşük itibar göstermek suretiyle bu kabiliyetleri nedeniyle adeta cezalandırılmalarının sebebini sormaz. Bu soruyu sormak, "hisleri", "kalbi", "düşünceleri" ve "duyarlılığı" ve aynı şekilde değeri artmış olan emeğinin hepsiyle beraber kadınların birey olarak bütü-

nünün ele geçirilmesi fikrine götürecektir. Zira özel bir saygı görmek şöyle dursun, özellikle hor görülmelerinin ve yağmalanmalarının nedeni, köleler ya da serfler gibi kadınların da "bütün" olarak ele geçirilmeleridir.

Beck-Gernsheim, tarihsel ya da güncel olarak ne kadar geçerli olduğunu sorgulamaksızın, burjuva ideolojisine çok şey borçlu olduğu açıkça belli bir aile imajı yaratır. Bu tahayyülde aile, güvenli bir sığınak, olumlu duygularla dolu mahrem ve sonsuz bir kişisel alan gibi görünür. Örneğin, ailede şiddetin akla gelmesi bile söz konusu olamaz.

Aynı şey "toplumsallaşma" kavramı için de geçerlidir. Toplumsallaşmanın kökenini ve esasını sorgulamak yerine, hem geçmiş hem de günümüz açısından, bu fikir, her sorunun yanıtı olmaya zorlanır. En sonunda, uygun bir kökenden türetilmemiş olması, biyolojiciliğin yeni versiyonlarına yol açar ve sosyal-biyologlar için genin oynadığı rolü toplumsallaşma devralır.

Ilona Ostner, istihdam ve ev arasında karşılıklı bir etkileşim olduğunu saptayarak kadın işgücünün ev içi emek tarafından belirlenmesini daha az dışlayıcı bulur: "Ev içi emek, bu nedenle, endüstriyel meta üretimiyle ilişkili olarak varolan emektir" (Ostner, 1978: 150-1). Fakat ücretli ve ev içi emeğin ortak paydası, her ikisinin de kadınlar tarafından yerine getirilmesi değil, kadın için "istihdamın" da aslında erkek olmasıdır. Kadınların ücretli istihdamı, alışılmışın dışında bir şey olarak dikkate alınır. Çünkü, kadın işgücünün ayırt edici özelliği, empati, deney, bilgi, sezgi ve farklı düşünme yeteneğine dayalı olmasıdır; bu da ücretli istihdamın gerçekçi, soğuk, rasyonel dünyasından adeta sapmış gibi görülür.

Buna karşı ileri sürülmesi muhtemel bir iddia kadınların her zaman ücretli istihdamda çalıştığı olabilir. Bunun kanıtı, Ostner'in kendisinin Willms ile ortak tebliğinde ileri sürdüğü, Almanya'da kadınların işgücüne katılım oranının son 100 yılda %36 civarında değişmeden kaldığı hipotezi olabilir (1982: 216). O halde neden ev işi kadınların ücretli emeği tarafından belirlenmesine müsaade etmesin? Doğrusu, örneğin A. Wolf-

Graaf (1981) ilk ücretli işçilerin tipik olarak kadınlar olduğunu göstermeye çalıştı. Endüstrileşmenin ilk evrelerinden biliyoruz ki, örneğin tekstil sektöründeki işgücünde kadınlar erkeklerden daha yüksek oranla izah ediliyordu. neden kadın emeği için paradigma olarak ev işinin maddi ve duygusal doğasını hesaba katmamız gerektiği konusunda egemen ideoloji hariç hiçbir neden yoktur. Benim görüşüm ise, her ikisinde de ev içi emeği ve ücretli istihdamı belirleyen üçüncü bir ortak faktör vardır ki o da, şiddet aracılığıyla sürdürülen, kadınların düşük, köle benzeri statüsüdür.

Kadınların toplumsallaşmasının onları özel bir role adapte ettiğini ve kadınların kendilerinden beklenen işleri az çok gönüllü olarak yerine getirdiğini ileri süren bu görüş, şiddetli öznelci [subjectivist] "kadın işgücü kapasitesi yaklaşımına" tamamen karşıdır. Kız çocukları ve kadınlar tarafından yerine getirilen mesleğin seçimine gönderme yapılması değişmez; sanki vinç operatörü ya da kuaför olması kadınların yaşam tarzında büyük bir değişiklik yapacakmış gibi. Kadınların vinç operatörü olmasının oldukça normal karşılandığı Demokratik Almanya Cumhuriyeti ya da öteki Doğu Avrupa ülkelerine şöyle bir bakıvermek bu fikri defetmek için yeterli olmalıdır. "Erkek İşlerinde Kadınlar" (*Frauen in Männerberufen*) projesi içinde yapılan deneyler ters yönü işaret etmektedir. Kadınlar, gelecek için daha az kariyer fırsatı vaat eden erkek işlerine daha kolayca kabul edilir (Glöss ve diğer, 1981: 141). Üstelik, kadınlar bu tür alanlarda da mesleki hiyerarşinin alt seviyelerinde kapana sıkıştırılırlar. Bana göre, kadınların düşük mesleki statülerini onların özel davranışlarının ürünü olarak yorumlamanın suçluluk duygusu yaratması ve herhangi bir şeyi açıklamaktan ziyade kadınları hareket etmekten alıkoyması muhtemel gibi geliyor. Ostner yine de şöyle düşünür: "Kadınların... ev işiyle özdeşleştirilmesi, kadın işgücü kapasitesini ve dolayısıyla mesleki davranışlarını karıştırmadan olmaz" (1978: 157). Ayrıca, "mesleki taleplere tabi olmanın kadınlara ait tipik bir biçiminin" farkına varır (s. 15). "Ev içi emek, kadın işgücünün en başta yöneldiği nokta-

dır ve bunun sonucunda istihdam kadınların hayatında ancak nadiren en önemli unsur olur". Hatta Beck-Gernsheim "kadınların tercih ettiği işlerin mesleki hiyerarşinin en altına" yerleştirildiğini iddia eder (1981: 83). Bunun gerisindeki neden, söylendiğine göre, kadınların değişim-değerinden ziyade kullanım-değerine yönelmesidir; meslek seçimlerine ücretin düzeyi değil işin doğası yol gösterir. Buna yanıtım şöyle olacaktır: Neden o halde kadınlar profesörden ziyade öğretmen olurlar? Her ikisi de insanlarla ilgilenmeyi, öğretmeyi içerir ve her ikisi de empati ve anlayış gerektirir. Başka bir seçeneğe bakarsak; Neden kadınlar elektrik mühendisliği sanayiinde araba ustası olmak yerine montaj hattında işçi olarak çalışır? Neden birinin diğerinden daha fazla kullanım-değerine yönelik olarak görüldüğünü anlamak zordur. Neden kadınlar danışman değil de hemşiredir? Ve nihayet, her zaman yemek pişiren kadınlar neden nadiren aşçıbaşı olur?

Bana kalırsa faaliyetlerin içeriğine (önemine) dair saplantısıyla, kadınların ücretli istihdamını ev işi etkinlikleri olarak yorumlaması mecburiyeti ile birlikte, bu öznelci "kadın işgücü kapasitesi" yaklaşımın kökeni, günlük hayattaki şiddetin baskısında yatar. Bir şey kesindir: Kadınların seçme özgürlüğü yoktur. Sırf kullanım-değerine büyük önem verdikleri için az ücretli ve düşük statülü işlerde çalışmaya gönüllü değildirler. Ya bu meslekler kadınlar çalıştığı için düşük statülü olur ve/veya da düşük statülü oldukları için kadınlara tahsis edilirler. Başka bir deyişle, kadınlar kendi mesleklerini seçmek için tamamen özgürdürler, fakat bu özgürlüğü kullanmayı başardıkları her yerde, bu meslekler kadın çalışanların sayısındaki artışla doğru orantılı olarak düşük ücretli ve düşük statülü olur. Ya da bir kez daha ifade etmek gerekirse; kadınlar az ödenen ve düşük statülü meslekleri seçmekte özgürdürler, çünkü aslında bu işlerde çalışabilecek olanlar kendileridir. Her kadın istihdamını analiz etme girişimi, kadınların bütün eylemlerini ve özellikle çalışmasını itibarca düşük sayacak şekilde kadınları toplumsal bakımdan küçültmek amacıyla hareket geçen bu mekanizmalara, er ya da geç, dikkatini vermelidir.

Mesele, o nedenle, sosyal varlıklar ve bütün bireyler olarak kadınlardır, yoksa kadınların yaşamının bir yönü değildir.

Kadın işgücü kapasitesi yaklaşımı, aksine, keyfi olarak belirli ve kısmi bir yönü üzerinde yoğunlaşır; kadın işgücü kapasitesi sosyal bakımdan edinilmiş bir *rol* olarak tanımlanır. Karmaşık sosyal gerçeklerin parçalara ayrılmasını, bireyselleştirilmesini ve tarihsellikten uzaklaştırılmasını gerektiren rol teorisinin genel eleştirisi, özellikle buraya uygun düşecektir. Kadınların "rolü", tam da cinsel kimliğinden dolayı düşük bir statü bağışlanan bir cinsin tamamını belirtmek için hiç de uygun bir terim değildir ve bu sürecin mekanizmaları "toplumsallaşma" sayılamaz. Bu tavır, gerçekten pireyi deve yapmaktır. Asıl mesele, kadınların tam olarak bedenleri, kadınlıkları, duyarlılıkları ve cinsellikleri yüzünden düşük değerli etkinlikler için neden ve nasıl hazır bulundurulduğunu anlamak olduğu zaman, kadınların sosyal bir rolün (başka bir toplumsallaşmayla değiştirilebilir!) taşıyanları olarak nitelendirilmesinin pek az anlamı vardır. Neden Beck Gernsheim ve Ostner kadın bedeni ya da özellikle kadınlardan talep edilenleri, cinsel kısmıyla ilişkili mesleki yetenekleri atlıyorlar? Verena Fiegl'in bir günlük gazetedeki (*Frankfurter Rundschau*, 3-10 Ocak 1981), bir haftanın iş ilanları üzerine yaptığı çalışma onu şu sonuca götürdü:

> "Genç", "çekici", "şirin", "empatik", "güzel", "alımlı", "bakımlı" ve "hep gülümseyen", kendisinden "çalışma arkadaşlarının ve patronunun Pazartesi sabahı bir tebessüm bekleyebileceği" ve aynı zamanda doğal olarak "şık" ve "insanlarla karşılaşmaktan hoşlanan", "sekreterler, daktilolar, yöneticiler" (hepsi Almanca dişi soneki taşıyor) "aranıyor".

Kadınlara boyun eğdirilmesinin her şeyi kapsayan karakteri, onların ele geçirmesinin her şeyi kucaklayan doğasına tekabül eder: Özellikle kadınların ücretli istihdamı söz konusu olduğunda birbirlerinden ayrılmazlar. Kadınlara insan olarak saygı duyulmaz. Aksine, "kadınların özel sınırları uzamsal, sözlü ve fiziksel bakımdan sürekli ihlal edilir" (Fiegl, 1983: 7). Örneğin, BM Genel Merkezinde çalışan 172 kadından, 152'si kendi-

leriyle yapılan röportajlarda, cinsel taciz ve ayırımcılık yaşadıklarını belirttiler. ABD Deniz Kuvvetlerinde bu sayı %82; Amerikan dergisi *Redbook*'ta %89 idi (Bernhard, 1980; Fiegl: 3). Kişilikle cinselliğin genel olarak ayrılması (bu toplumdaki norm) zarfında kadınlar cinselliği temsil eder. Kadınlar, ofis araçlarıyla birlikte satın alınan, fabrikanın ya da ofisin cinsel kısmı olur. Büro aletleri ve iş-kıyafetleri reklamları, etrafta çıplak halde oturan sekreterleri ve kadın ofis çalışanlarını gösterir. Ve *Stern* dergisinin ön kapağı için seçilen imajlara göre, Bonn'da casuslukla suçlanan sekreterler de çıplak olarak çalışmaktadırlar, fakat bu kadınların yüzleri yoktur. Kadınlar değiş-tokuş edilebilir ve kadınlar daima "kendileriyle birlikte cinselliklerini" de satarlar (Fiegl: 5).

Kadın emeği ve zorla çalıştırma

Kadın emeğinin zorla çalıştırma olarak nitelendirilmesiyle amaçlanan, kadınların toplumda yaptığı işlerin ne özgürce seçildiğini ne de kadına özgü olduğunu açıklığa kavuşturmaktır. Bu baskıcı karakter, ev içi ve ücretli emeğin her ikisine de eşit olarak damgasını vurur. Kadınlar doğuştan başlayarak ev kadınlarına dönüştürülürler; kadınların kalitesini gösteren karakteristik işaret, yani her tür faaliyeti aynı şekilde ücretsiz ya da mümkün olan en düşük ücretle yapmaya yarayan doğal bir kaynak olması, kadınlara cinsiyetlerinden dolayı dayatılır. Bu, sonradan kazanılan özel bir beceri ya da nitelik türü değildir. Bu görevlendirme, kapitalist gelişmenin her tarihsel evresinde ve her bir örneğinde, sosyal ve özellikle devlete ait kontrol mekanizmaları yardımıyla kadınların somut tecavüze uğraması biçiminde ve kadınların boyun eğmediği yerlerde doğrudan, vahşi zor yoluyla yeniden üretilir. Batı toplumlarında, bir ev kadını olmak, kadınlara ayrılmış ve onlara zorla dayatılan, düşük sosyal statüye ait olmaktır. Kapitalist üretimin çalışma ilişkileri, ücretli emekten çok daha fazlasını kapsar; ücretli çalışma gibi, daha ziyade kadına özgü ev kadını konumu içerisinde tutulur. Meslek seçiminde, hareket kabiliyetinde ve genel ola-

rak kadınların hareket özgürlüğünde aynı zamanda aşırı sınırlama anlamına gelir. Başka bir deyişle, toplumumuz erkekler (kol işçileri, beyaz yakalı işçiler, devlet memurları, kendi hesabına çalışanlar ve girişimciler) ve bir köle ya da serf kastından (içerik bakımından erkeklerle tamamen aynı işleri yapan, ancak kölelik benzeri bir konuma sahip ev kadınlarından) oluşur. Kadınlar erkeklerden daha çok iş yapmak zorundadırlar ve daha pis, daha nahoş ve daha yorucu işleri üstlenirler.

Fethedilen topraklardan Roma'ya taşınan kölelerle yapılacak bir kıyaslama ev kadınlarının konumunu aydınlatmaya yarayabilir. Kölelerin asıl görevi, evdeki ve tarlalardaki gündelik temel işleri üstlenmekti; öğretmen olan birkaçı da kölelik koşulları içinde bu görevlerini yaparlardı ve her zaman diğer işlere gönderilebilirlerdi. Sömürgeleştirilmiş halklar gibi, kadınlar da, (hatta en yoksul Beyaz Adamın da üyesi olduğu) yönetici Beyaz Adamın toplumunun üyesi değildir; onlar başka kurallara, boyun eğmenin kurallarına tabidirler (Bennholdt-Thomsen, Mies, Werlhof, 1993).

Cinsiyete dayalı güncel işbölümü içerisindeki mekanizmalar boyunduruğu sağlamlaştırmak için çalışıyorsa da, işbölümünün kendisi esas neden değildir. Bütün toplumlar cinsiyete dayalı bir işbölümü sergiler. Bu nedenle biz, cinsiyete dayalı işbölümü yapılarının tarihsel olarak nasıl değişim geçirdiğini analiz etmeli ve bu değişikliklerden neyin sorumlu olduğunu teşhis etmeliyiz.

Bu gerçek, erkeğin buna neden olan ilk günahını araştırmayı epeyce gereksiz kılar. Cinsiyete dayalı bir işbölümü, özünde, mutlak hiyerarşi ve eşitsizliği içermez; bunlar daha ziyade cinsiyete dayalı işbölümünün belirli biçimlerinin sonucudur. O nedenle, cinsiyete dayalı işbölümünün, kendisini hiyerarşik ve eşitsiz kılan bileşenlerini ve kombinasyonlarını anlamak bizim açımızdan önem taşır.

Bütün kapitalizm öncesi toplumlarda, cinsiyete dayalı işbölümü, faaliyetlerin belirli bir içeriğe göre ayrılmasıyla meydana gelir. Belirli istihdam biçimlerinin ayrılmasını (çalışma ilişkilerini) temel alan cinsiyete dayalı işbölümünün mümkün ol-

ması ancak kapitalizmin ve soyut emek kategorisinin gelişimiyle oldu. Başka bir deyişle, kapitalizm öncesi çalışma ilişkilerinin (örneğin kölelik, erkek ve kadın kölelerle ya da serflerle) cinsiyete dayalı işbölümünü kapsamasına rağmen, bizzat cinsiyet temeli üzerinde yükselen erkeklere ve kadınlara özgü olarak nitelendirilen özel çalışma ilişkisi yoktu. Burada kastedilen, çalışma ilişkilerine göre bir işbölümü olmadığı, ama etkinliklerin muhtevasına göre bir işbölümü yapıldığıydı. Bununla birlikte, çağdaş toplumda bulunan cinsiyete dayalı işbölümü ilişkileri, ücretli işgücünün niteliksel olarak birbirinden farklı erkek ve kadın türlerinin olduğu anlamına da gelir. Mesele, kadınların bu "ücretli-ev-işi"nin özel karakterini belirtmektir. Bundan ötürü, işgücü piyasasının cinse-özgü bölünmesi, farklı işlerin muhteviyatının ölçütleri açısından değil, muhtevadan bağımsız olarak, iş sözleşmeleri ve çalışma koşullarının farklılaşması, iş sürecinin örgütlenmesinin farklı biçimleri ve farklı baskı mekanizmaları açısından incelenmelidir. Bu noktada, zamanla ve şiddetle kurulan farklı ilişkiler ve farklı bağımlılık ilişkileriyle ilgileniyoruz. Bu hipotez aşağıda ortaya çıkacak.

"Soyut emek" kriteri, erkeğin ve kadının çalışmasına eşit olarak uygulanır; yani, kadınların çalışması somut emek iken erkeklerin çalışmasının (ücretli emeğin) soyut emek olması söz konusu değildir. Ev işi de soyut emektir. Tıpkı herhangi bir kimsenin ücretli emeğin herhangi bir türünü üstlenebileceği gibi, herhangi birisi de ev işini üstlenebilir. Kendine ait soyut kuralları ve standartları vardır; dolayısıyla, bir ölçüte tâbidir. Tıpkı ücretli işçinin iş sözleşmesine tâbi olması gibi, ev kadınları da benzer şekilde ev işinde evlilik sözleşmesi yoluyla genel bir ölçüte tâbidir. Ayrıca, ücretli istihdam alanında kadın emeği, erkek emeğiyle eşit derecede soyuttur. Bu ortak özelliklere karşın, yine de, soyut emeği iki türe (erkek ve kadın) ayırabiliriz. Birini diğerinden ayıran şey de soyuttur. İşgücünün farklı kullanılmasıyla ve dolayısıyla, aşağıda savunduğum gibi, erkeklerin ve kadınların emek-zamanından farklı yararlanılmasıyla bağlantılıdır.

Bir erkek işçi açısından, bir birey olarak erkekle satmaya mecbur olduğu işgücü arasına oldukça net bir çizgi çizmek olanaklıdır. Kadınlar açısından bu ayırım imkânsızdır; işaret ettiğimiz gibi, kadın işgücünün kullanımı kadının bedensel karakterini, hassasiyetini ve cinselliğini içerir. Bunlardan merkezî önem taşıyan şeye göre, kadından neredeyse zorla çekip alınabilir. Bunun sonucu olarak gelecekte "cinsel pazarlık" kesinlikle artacaktır. Kadınlar, az bulunur bir işi elde etmek için yine mini etek giyiyor, kalçalarını oynatıyor, gülümsüyor ve anneye özgü sıcaklık ve huzuru takdim ediyor. Bu, her kadının kendisiyle birlikte getirdiği somut şahsi niteliklerini değil, daha ziyade "işgücü olarak kadınlara ait" soyut özellikleri içine alır. Onların ne kadar gerekli olduğu, kapitalizmin farklı evrelerinin bir işlevidir. Kadınlardan çalınan ya da refah döneminde yüksek bir fiyata satın alınması gereken şey, darboğaz sırasında ucuz bir biçimde ya da ücretsiz olarak elde edilebilir. Bu, (aşağıda göstereceğim gibi erkeklerin tersine kadınları belli sıkıntılara zorlayan) genel toplumsal baskı ilişkileri ile somut zor kullanımının buluşma noktasıdır. Yapısal ve doğrudan zor aynı zamanda birbirini takviye eder.

Fiegl, kapitalizm içinde kadın ve erkek emeği arasındaki farkı hatta daha anlamlı bir biçimde niteler. Erkeklerin durumunda, işgücü bir meta olur; oysa kadınların durumunda, bireyin tamamı meta olur (Bkz. Irigary, 1976: 7). Ancak meta olarak nitelendirilmenin zaten ima ettiği gibi, bu belirli bir kadının ele geçirilmesini değil, kadın bedeninin ve kadın yeteneklerinin genel soyut niteliklerini içerir: Kadınlar eşsiz değildir, birbiriyle değiştirilebilir. Kapitalizmde kadınların çalışmasının soyut emek olarak nitelendirilmesiyle kadınların tam bireyler olarak en somut biçimde kullanılmaya hazır olmaya mecbur olması gerçeği arasında hakiki bir çelişkinin olmadığını şimdi görebiliriz. "Kadınsılık" şeklinde "kadından" talep edilen şey hakikaten soyuttur. Bu soyut nitelik en iyi, "ürünlerini" sadece, tamamen değiş tokuş edilebilir kadın bedenleri ya da erkeklerin sarışın sevdiği güzel "bebekler" ve onları bir parmak çikolata gibi satın alan fragmanları

kullanarak sunan reklamlara göz attığımızda anlaşılır (Fiegl: 1). Thewelweit, somut kadının soyutlanması sürecinin, kadının, bedeninin ve cinselliğinin birkaç sembolik nesneye indirgenmesinin nasıl meydana geldiğini ve gerçek kadınların bu soyut modele korse gibi nasıl zorlandığını tarif eder. Onu "soyut meta işgücü 'kadın'" olarak kullanmak için o halde küçük bir adım yeterlidir.

Beş temel toplumsal mekanizma çağdaş kadın emeğini zorla çalıştırmaya dönüştürür. Onlar:

1. annenin tek sorumluluğu çocuklarla birlikte çalışmanın örgütlenmesi
2. kadınların istihdamında zamanın kendine özgü yapılandırılması
3. kadınların sosyal güvenceden az yararlanması
4. kadınların basmakalıp, tekdüze ve dolayısıyla stres yüklü üretim süreçlerine atanması
5. kadının "ikinci gelir" olan statüsüne dayalı düşük ücretler.

Burada kritik rolü, annenin yegâne sorumluluğu çocuk bakımıyla birlikte ataerkil çekirdek ailedeki izolasyonunun oynamasına rağmen, bahsi geçen başka mekanizmalar kadınların kendilerini bu durumdan kurtarmalarını ve alternatif yaşam biçimlerini özerk olarak oluşturmalarını engellemek için bir araya gelirler. Bu yüzden, her ne kadar öteki noktalar basitçe çocuk bakımı çıkmasa da, çocuk bakımı birincil yer tutar.

Zorun çağdaş, buhran mekanizmaları

Mevcut istihdam biçimleri içinde kritik önem taşıyan, cinsiyete mahsus bir ilke; erkeklere sınırsız ya da uzun dönemli istihdam verilmesi yönelimi yaşam boyu bir iş ya da bir kariyer anlamını taşırken, kadınların belirli aralıklarla kısa dönemli sözleşmelere dayanarak çalışmasıdır. Sebebi, çocuklarla, özellikle küçük çocuklarla ilgili bütün işlerin *yegâne* sorumluluğunun ev kadını rolleri ile annelere verilmesinde yatar.

Bunun tipik tezahürleri, kadınların çocuk bakımıyla başa çıkmak için kendi çalışma yaşamlarına ara vermeleri ya da

kadınların her iki çalışma alanını bir arada yürütmek için azaltılmış günlük ya da haftalık çalışma sürelerinden faydalandığı, yarım-zamanlı çalışmadır. Eğer son on yıllardaki ücretli kadın istihdamının yapısına bir göz atarsak, aralarla kesintiye uğramış tam-zamanlı çalışmadan yarım-zamanlı çalışmaya gözle görülebilir bir yönelim vardır. %90'ı kadınlar tarafından yerine getirilen yarım-zamanlı çalışma, tipik bir kadın istihdamı biçimidir. 1960 yılında yarım-zamanlı çalışan kadınların, ücretli istihdam edilen kadınların %19'unu oluşturduğu açıklandı, 1980 yılına kadar bu oran %30'a çıktı. Yarım-zamanlı çalışan kadınların neredeyse %60'ının bakacak çocukları vardı (Guttstadt ve diğer). Petra Müller'in derlediği son rakamlar, yarım-zamanlı çalışmaya doğru yönelimin artmakta olduğunu gösterir. Evli kadınların işgücüne katılımında görülen muntazam artış, aynı zamanda, istihdamdaki kesintilerde düşüşün de bir göstergesidir. Kadınlar işgücü piyasasına kalabalık sayılarda giriyor. İşsiz kadınların sayılarının yanı sıra, çalışma çağındaki bütün kadınlar arasında istihdam edilen kadınların payındaki büyümeyle ifade edilen bir gerçektir. Çocuk bakımı sorumluluğunun değişmeden kaldığı dikkate alınırsa (Batı Almanya'da bile çocuk sayısı dramatik bir düşüş gösterirken, özel bakım son derece arttı), bu ancak yarım-zamanlı çalışmayla olanaklı olabilir.

Annemarie Tröger, Üçüncü Reich'ta annelik ideolojisi ve kadınların çocuk bakımının tek başına sorumluluğunu üstlenmeye zorla mecbur bırakılmasının, ücretli istihdamdaki çalışma saatlerini düzenlemek amacıyla nasıl kasten kullanıldığını göstermektedir. Tam hedefi, Taylorlaşmış işler için, kimsenin bu tür çalışmayı çalışma hayatının tamamı boyunca fiziksel ve zihinsel bakımdan tahammül edemeyeceği varsayıldığına göre, hayatında sadece belli birkaç yıl süresince bu işleri yapacak işçiler elde etmekti. Faşist hükümet o nedenle, prensipte, kadınların ücretli istihdamda çalışmasına düşman değildi; yalnızca kalıcı ve uzun dönemli istihdamına karşıydı. Naziler, kadınların montaj hattında çalışmasına itiraz etmediler ve kesinlikle kadınların hem evde kitlesel ölçekte hem de aile tarımın-

da yardımcı çalışan olarak ücretsiz çalışmalarına karşı çıkmadılar (Trüger, 1982).

Oysa Üçüncü Reich'taki gündem, birkaç yıl için montaj hattı işçileri elde etmek iken, şimdi ilgi odağı, günlük ya da haftada birkaç saatlik istihdam biçimlerine direnç göstermeyecek ve aslında zor ilişkileri nedeniyle "gönüllü" girecek işçiler elde etmeye doğru kaydı. Güvencesiz istihdamın yeni biçimi olan "Çağrı Üzerine Çalışma" (KAPOVAZ), ev kadını statüsü ile tipik kadın istihdamı arasındaki ilişkiyi özellikle netleştirir. İstihdamın bu biçimi, kadınların firmanın bulunduğu yerin civarında yaşamasını; ev kadınları olarak evde durmasını ve örneğin, ansızın kalabalıklaşan atölye gerektirdiği zaman çağrılabilmesini; bu gelire ikinci bir gelir olarak bel bağlamasını gerektirir. Başka bir deyişle "KAPOVAZ" ev kadınını gerekli kılar.

Taylorizm, nitekim bugün de mikro işlemciyle, kritik bir teknolojik devrime damgasını vurmuş durumda. Giderek daha fazla kullanılması, kaçınılmaz olarak, parçalanmış çalışma sürelerine yönelik talepte büyük bir artışa yol açtı. Örneğin, VDU'larda (Görsel Çıkış Üniteleri)[1] çalışma, zaten günde altı saat ile sınırlıdır ve eğer şirketler yarım-zamanlı işçi arzından yararlanabilecekse fazladan iki saat ödemeyi istemesi için hiçbir neden yoktur. Aslında, öyle görünüyor ki bu çalışma biçimi, bugün devlet desteği ile Üçüncü Reich'ın kullandığı mekanizmalar kullanılarak muazzam bir şekilde teşvik ediliyor.

Kadınlara yönelik zor mekanizması, bir tek doğurganlıkları üzerindeki kontrole dayanır. Yalnızca tecavüz ve cinsel şiddeti değil, aynı zamanda, rahmin, devlet ve tıp mesleği tarafından uygulanan zor yoluyla yönetilmesini de içerir. Batı Alman yasal mevzuatının, hamileliğin sona erdirilmesine dair 218. Paragrafındaki koşulların kadınların çıkarlarına karşı sertleştirilmesi hakkında süren, örneğin, kürtaj maliyetlerinin hastalık sigortası fonundan karşılanmasının sosyal gerekçelerle reddedilmesi ve rehberlik hizmetindeki (Pro-Familia ve benzer örgütlerin) kesintiler hakkındaki güncel tartışmanın, nüfus poli-

1 TV, Bilgisayar Ekranı – ç.n.

tikasından çok kadınların işçiler olarak disiplin altına alınmalarıyla ilgisi vardır. Bu önergeler, annelik ideolojisinin reklamını yapan propaganda dalgası tarafından çoğaltılır. Bu ideolojinin yükselişi sadece Muhafazakâr Partilerin (CDU/CSU) yardımıyla olmadı. Hatta aksine, önceki Sosyal Demokratik Parti (SDP) hükümetinin iktidarda olduğu sırada, kamusal ve ücretli verilen sosyal hizmetlerin ücretsiz ve özel bir temelde sağlanması için kadınların işgücünü seferber etmeyi hedefleyen, "kadınlar daha fazlasını yapabilir" sloganı ile başladı. Bunun yanında, çocuk bakımının özelleştirilmesini genişletmeyi amaçlayan yeni Çocuk Bakımevleri Yasası, küçük çocukların üç yaşına kadar bakımının özel olmayan şekilde sağlanması için kamu fonları ayırmayı asla dikkate almamış olan eski politikaların bir devamını oluşturuyor. Kadınlar, o yüzden, çocuk bakımının sorumluluğunu tek başına üstlenmeye kocaları, babaları ve devlet tarafından zorlanırlar. Bu suretle, zamanı sanayiinin belirli dallarının ve departmanlarının ihtiyaçlarına uyacak şekilde önceden yapılandırılan bir emek arzı yaratılır.

Devletin emek arzının bu şekilde yapılandırılmasına gösterdiği ilginin odağında refah devleti modeli içinde sosyal sigortanın problemleri vardır. Ekonomik buhranın ve yeni teknolojilerin girişinin neden olduğu kitlesel işsizlik ve eksik istihdamın, sosyal sigorta sistemi içerisinde üstesinden gelinmesi ancak olağanüstü yüksek maliyetlerle mümkün olabilir. Masrafların kesilmesine yönelik bir kontrol mekanizması, kadınların sosyal sigortadan yararlanma imkânının azaltılmasına bağlıdır. Annemarie Tröger, bu mekanizmanın Üçüncü Reich açısından da nasıl önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Değişmeyen montaj işinin işçileri çabucak tüketeceği ve zamanından önce çürüğe çıkartacağı aşikârdır. Tek olası yanıt, yani Bismarkçı sosyal sigorta sisteminin lağvedilmesi, siyasi olarak uygulanabilir değildi. Yanıt, "sosyal bir teknik çözüme" başvurmaktı. Düşük ücret ve işsizlik dönemleri, kadınların, yabancıların ve zorla çalıştırılan işçilerin ya hiç ya da ancak düşük sosyal sigorta hakkı elde edeceği anlamına geliyordu. Bu sosyal grupların ihtiyaçlarının başka biçimlerde

karşılanabileceğini savunarak bu durum mazur gösterilebilirdi. Kadınlar hakiki ücretli işçi değildiler; onların gerçek biyolojik görevi bir ev kadını ve anne olmaktı. Benzer şekilde, yabancı ve zorla çalıştırılan işçiler biyolojik olarak aşağı görülüyordu ve gerçek Alman işçileri sayılmıyorlardı. Onların sosyal güvenliğinin yükünü aynı zamanda "Alman halkı topluluğu" taşımamalıydı (Tröger, 1982, 265-6).

Günümüzde, kadınların sosyal güvenlikten yararlanma hakkının önü, geçici ve yarı-zamanlı iş sözleşmeleriyle tıkanıyor. Carola Möller bu konuda şöyle der:

> Toplu iş sözleşmeleriyle korunan sözde "çekirdek işçiler"in [core workers] istihdamı ile çelişen, yasal, maddi ve toplumsal bakımdan zayıflatıcı, güvencesiz ve kendini sona erdiren "korumasız istihdam biçimleri", yani, geçici, yarı-zamanlı, geçici yardım, mevsimlik çalışma, vadeli sözleşmeler, "bedava" yardım, evde ve yasal olmayan çalışma (Möller, 1982: 183-4).

Bu istihdam biçimlerinin korumasız olduğu önemli bir alan, çalışanların (haftada 19,9 saatin altında) işsizlik sigortasından ve (15 saatin altında) hastalık ve emeklilik sigortasından mahrum bırakılmasıdır. Ayrıca, düzensiz istihdam, yasadışı istihdamı da, yasal bakımdan korumanın zorunlu tutulduğu yerlerde bile teşvik eder.

Kadınlar korumasız istihdam biçimlerine işverenler, devlet yönetimi ve (evli) erkekler arasındaki ittifak tarafından sokulurlar. (Evli) erkekler, kadınların ücretsiz çalışmasından, bizzat evde çalışmasından, yaşlılarla ve hastalarla ilgilenmesinden ve çocuklara bakmasından çok temel bir çıkar sağlar. Hem yapısal hem de doğrudan şiddet kullanmak suretiyle kadınlara bu görevleri dayatacak güce sahip olurlar:

- Kadınlar, işgücü piyasasında esasen ikincil gelir kazananlar olarak muamele görürler. Yani, onlara bahşedilen işler yalnızca kısa dönemli sözleşmeler temelinde düşük ücretli olanlardır. Bu durum, kadınların (özellikle çocukları olanların) tek başlarına bir erkeğe bağımlı olmaksızın yaşamasını neredeyse imkânsız kılar.

• Kadınların bu toplumda bir koruyucuya ihtiyaç duyması gerçeği; kocalarla babaların kadınları ücretsiz emek sarf etmeye zorlayacak güce sahip olmaları ve böylece onların omuzlarına, tam-zamanlı ödenen bir işi üstelenemeyecek kadar fazla sorumluluk yüklemeleri demektir. Yalnız bir kadın, sahipsiz bir mal parçası gibi muamele görür ve zor yoluyla idare edilebilir. (Evli) erkekler için sarf edilen ücretsiz emek, koruyucusunun ondan talep ettiği bir haraca benzer.

• Kadınlar genellikle evlilikte doğrudan şiddete maruz kaldıkları için bu koruyucu rolün aynı zamanda ikili bir yüzü vardır. Murray Straus ironik bir şekilde evlilik cüzdanını "dayak atma lisansı" olarak adlandırır (1976).

Koruyucuların şiddet kullanması da neredeyse doğal karşılanır. Bu denklem çok zorlama gelirse, Federal Almanya'da her beş ila yedi dakikada bir kadının tecavüze uğradığını gösteren rakamları ve tecavüzlerin çoğunun planlandığını (Brownmiller, 1975); kadınların sürekli olarak gece sokağa çıkma yasağına maruz kaldıklarını ve kadın bedenlerinin 218. paragraf hükümleri altında doğurmaya zorlandığını hatırlayın. Bu durum, örgütlü çetelerin köylüler, küçük zanaatkârlar ve iş çevresi üzerinde terör estirdiği, sonunda bir çetenin koruyucu olmayı ve hizmetlerine karşı haraç talep ettiği, sürekli bir savaş haline benzer.

Devlet, aile sigortası planı ile hastalıkta ve yaşlılıkta kadınlara ve çocuklara bazı güvenceleri koca aracılığıyla sağlayarak, erkeklere, kadınları tam-zamanlı işten uzak tutmaları için ikramiye verir. Sırasıyla bu durum, ek sigorta maliyetleri getirmeyen, ucuz, kısa süreli, mevsimlik ve geçici işgücü taleplerine payanda sağlayarak şirketlerin yararına olur. O nedenle, kadınlara yalnızca kendilerine bağımsız ekonomik yaşam kurmalarını engelleyen bu işleri sunarak, nüfuzlarını çıkarlar koalisyonuna tahsis ederler.

Bu amaçla kullanılan ve herkesçe bilinen bir mekanizma, kadınlar için koruyucu iş düzenlemelerine başvurulmasıdır. Annelik potansiyelinin kadınları sözüm ona güvenilir ve sürekli devamı garanti edemeyen, daha pahalı ve yoğunluğu az

işçiler haline getirdiğini ileri süren argümanlar da iyi bilinir. Bu gizli zor mekanizmalarına, işverenler ile potansiyel meslektaşlar ve çalışma arkadaşları tarafından onların daha iyi ücret almasını ve uzun süreli, güvenceli istihdamını reddederken kullanılan cinsiyetçi, kadına yönelik doğrudan şiddet eşlik eder (Bernard, 1980; MacKinnon, 1979). Sabine Klenke, ekonomik kriz bağlamında yeni teknolojinin girişinin daha ilginç ve az stresli görevleri elde etmek ve çoğunlukla geçici işçilere yöneltilen tekdüze işleri kadınlara yüklemek için erkeklerin nasıl doğrudan bir iş dağılımı mücadelesi başlatmaya sevk ettiğini göstermektedir. Bu, VDU işleri için gerekli bazı ev kadınına özgü empatinin sonucu değil, fakat cinsiyetçi zorun ürünüdür (Klenke, 1983).

Kadınların ikincil geliri kazanan ve ev işi yapan kişi şeklindeki çalışma statüsü, erkekleri evi geçindiren asıl kişi olarak tanımlayan şeyin, dikkat ve sorumluluk gerektiren işlerde çalışmaları olduğu savıyla, yani hep kuşku duyulmuş bu argümanla mazur gösteriliyor. Ve mevcut koşullar erkeğe ödenen "aile ücreti" fikrini daha çok sorgulanır hale getiriyor. Bugünkü kriz, kocalar ve babalar tarafından sağlanan aile sigorta priminin ortadan kaldırılmasıyla, erkeğin "geçindirme" yeteneğine ciddi biçimde zarar vermiş oldu. Kitlesel işsizlik, kısa süreli ve azalmış kazanç, erkeklerin hayatları boyunca bir "aile ücreti" sağlayıp sağlayamayacağı meselesi üzerine çok temel bir soru işareti koyar. Geriye kalan en uygun çözüm, bireyler ve yalnız yaşayan anne-babalardan daha ucuza olan ortak bir aile altyapısıdır (ev, beslenme, psikolojik ihtiyaçlar), fakat kadınlar açısından ekonomik yararı artık su götürmez. Son tahlilde, bu altyapıyı ücretsiz emek harcayarak oluşturan ve sürdüren kadınlardır. Başka bir deyişle kadınlar, kendi öz yaşamını ve çocuklarının hayatta kalmasını garantiye almak için ücretli istihdamda yer almaya zorlanırlar. Öyle ki, evli kadınların yükselen işgücü piyasasına katılım oranları bunu gösterir. Bu durum, iki sonuç doğurur. Birinci olarak, kadınlar kendilerine sunulan iş ne olursa olsun onu kabul etmeye zorlanırlar. İkincisi kadınlar, kocalar ve babalardan oluşan çoğunluğun hege-

monyasının ekonomik zemininde yaşanan erozyonla artan doğrudan şiddetini hesaba katmak zorundadır. Batı Almanya'da 110 kadın mültecinin çarpıcı olaylarla dopdolu tanıklıkları buraya uygun düşer (Bkz. *Frankfurter Rundschau*, 27 Aralık 1982). Suç istatistikleri de tecavüzde artış olduğunu gösteriyor (*Frankfurter Rundschau*, 23 Nisan 1983; Fiegl: 10).

Kadınlara tahsis edilen istihdam biçimlerinin beslediği herhangi bir kadın tipi çalışma kapasitesini karakterize eden şey, empati kapasitesi değil, zaman esnekliği ile tekdüze işlerin stresine gösterilen tahammülün bir bileşimidir. Üçüncü Reich zamanında, annelik yeteneğinin ve doğuştan mantıktan yoksun oluşun, kadınları özellikle montaj hattında çalışmaya uygun hale getirdiği savunuluyordu.

> Çabucak öğrenilen işler... Kadınlar yapıkları işlerle daha belirgin olarak çalışmalarının anlamı arasında yakın ilişki kurmazlar... Çalışırken hayal güçlerinin anımsattığı imgelerden zevk alırlar; örneğin, uğruna böyle çok çalıştıkları çocuklarının gözündeki sevinç ışığı. (*Jahrbuch der Deutschen Arbeitsfront* 1937: 339; Tröger'in alıntısı, 1982)

Kadınların işlerinin bugün ayırt edici özelliğini en kötü ve en insanlık-dışı çalışma koşulları oluşturur. Sabine Gensior ve Lothar Lappe, özellikle kadınların çalıştığı endüstriyel işlerde basit rutinin rutinine bölünmüş emek süreciyle aşırı işbölümü olduğunu açığa çıkardı. Aynısı endüstri dışındaki sektörlerde de, elektronik veri işlemciliğinin söz konusu olduğu her yerde geçerlidir. Bu işlerden pek azı beceri gerektirir. Ancak, "işbölümü taksimatında, muhtevasını parçalara ayırma, vasıfsızlaştırma ve stres merkezi öneme sahip olan işin kendisinin örgütlenmesinde kullanılan yöntemlerdir" (Gensior ve Lappe, 1982: 93-94). Neredeyse sadece kadınlarca yapılan yarı-zamanlı çalışma yalnızca az ücrete tabi tutulmakla kalmaz, yaşadığımız sistemde norm olduğu biçimiyle, en kötü çalışma koşullarını da zorunlu kılar. Eğer tipik olarak yorucu parça başı çalışma sistemi altında, tekdüze ve anlamsız işin bir göstergesi olarak düşük gelir alınırsa, o zaman, ra-

kamlar bu koşulların tamamen kadınlarla sınırlı olduğunu belirtir. 1981 yılında erkeklerin sadece %7,3'ü, kadınların ise %20'si 600 DM'den az aylık net gelire sahipti; erkeklerin yalnızca %1,1'i, kadınların %11'i 600 ila 800 DM arasında kazanıyordu; erkeklerin %1,6'sı ve kadınların %13'ü 800 ila 1000 DM arasında alıyordu ve erkeklerin %4,1'i, kadınların %14,3'ü 1000 ila 1200 DM arasında kazanıyordu (*Statistiches Jahrbuch* 1982: 97).

Yine de, tekdüzeliğe tolerans göstermelerinin yanı sıra, kadınlardan bir de zamanları bakımından esnek olmaları beklenir; örneğin, çağrı üzerine çalışmada (KAPOVAZ) olduğu gibi çok kısa bir süre içinde bir işten diğerine yer değiştirmek. Ve "sevgi için çalışma" değil, soyut bir emek ve çalışma ilişkisinin özel bir türü olarak görülen ev işi, hem tekdüzelik hem de yıkama, temizleme, alışveriş vb. gibi vazifelerin sürekli tekrarlanmasının ve ev işinin hem erkeklerle kadınların ücretli istihdamı hem de çocukların okul saatleri ritmine bağımlı olmasının yol açtığı çalışma sürecinin parçalara ayrılmasıyla biçimlenir. Son olarak, bilgisayar terminallerinin eve kurulması, hem ev işinin soyut, tekdüze karakterini hem de kapitalizmde kadın emeğini birlikte "ücretli-ev-işi" olarak görme ihtiyacını çarpıcı olarak gösterir. Böylesi bir ev-çalışması her iki biçimin de ritmini ve stresini birleştirir: Terminalde çalışma ile ev işi, birbirinin uzantısıdır.

Aslında, kapitalist düzende (hem ücretli hem de ücretsiz) kadın emeği, istikrarlı olarak muhtevası belirli işlerden görünüşte herhangi bir yararlı anlamdan yoksun soyut süreçlere doğru yer değiştirmektedir. Krizin, refah devletinin çözülmesi ve yeniden yapılanması ile yeni teknolojilerin girişinin bir sonucu olarak şu anda had safhaya varan bir süreçtir. Kadınlar için anlamlı işler ve işlerin maddi içeriğine dayalı olarak cinsler arasında sosyal emeğin bölüştürülmesi giderek geçmişe ait bir şey haline geliyor. Sıradan varsayımın tersine, güncel gelişmeler; erkekler için bütün entegre ve anlamlı işlerin tahsis edilirken kadınların parçalara ayrılmış ve anlamsız işleri alması şeklinde görünüyor (Gensior ve Lappe, 1982). Hatta öbür

türlü anlamlı olabilecek çalışma çocuklarla birlikte giderek zarar verir. Daha fazla mekanikleşmiş ve kirletilmiş bir çevre, kadınları, kendi günlük ortamlarındaki tehlikelerden korumak amacıyla çocukları üzerinde mutlak kontrol ve disiplin uygulamaya zorluyor. Çocuklar ne evde (elektrik, makineler, temizlik ajanları, ilaçlar) ne de sokakta hiçbir yerde serbestçe hareket edemiyorlar. Hiç değilse, tanıdıkları birisi tarafından sürekli olarak gözetlenip denetlenmek zorundalar, çünkü yabancılar çocuklara ne sorumluluk ne de ilgi gösterirler. Çocuk bakımının yegâne sorumluluğu ve kadınları sürekli olarak telaş içinde kararlaştırılmış eğreti çözümlerle yetinmeye zorlayan yetersiz alternatifler ile işin yıkıcı ritmi birleşince, ücretli işle meşgul olma baskısı, anne-çocuk ilişkisindeki herhangi bir keyif ve sükûneti bir kenara atar.

Eğer kadın emeği, ev işi ile ücretli çalışmanın ayrılmaz birliği olarak yorumlanırsa, kadınları bu zorla çalıştırma ilişkisine mecbur eden zor karşısında her düzeyde kendilerini korumanın dışında başka çaresi yoktur. Ev işine anlamlı etkinlik olarak bakmak, anneliğin anlamlı deneyimine doğru geri çekilmek ve erkek kurumları içerisinde bir birey olarak varolmayı öğrenmek, aslında varolmayan bir fantezi dünyasında hayaller kurmaktır. Ev kadınları, ücretli çalışmaya ya da tekdüzeliğe başlama baskısından ve cinsel tacizden yakayı kurtaramayacaklardır; zamanı, huzuru ve parayı keşfetme mücadelesindeki en büyük zafer anneliktir; hem de bunu zorla imkânsız kılmayı amaçlayan bir dünyada. Sırf beraber hayatta kalma, gücün ve direncin bir işaretidir. Erkek kurumlarıyla barışan kadın, en iyi durumda aptal küçük bir kız muamelesi görmeyi göze alacaktır. Sadece bir şahıs olarak saygı görmeyeceği gibi, kesinlikle şiddetten yakasını kurtaramayacaktır.

Özet: Kadın emeğinin geleceği

Ekonomik kriz özellikle kadınları olumsuz yönde etkiler. Bu nedenle, ekonomik gelişmenin yönü ve bunun içerisinde kadınların sahip olacakları yeri anlamak büyük önem taşır.

Güncel eğilim, kadınları ücretli işten çekip çıkarmak ve eve geri kovalamakla sınırlı kalmayacaktır. Kadınlara eş, ev kadını ve yegâne çocuk bakıcıları olarak dayatılan yükümlülükleri sömürerek, kısa sürede işe alınabilir ve işten çıkarılabilir, kötü koşullar altında ve yeterince yasal ve sosyal koruma olmaksızın, daha az sosyal sigorta maliyetiyle dönemsel ve mevsimlik olarak dalgalanan emek taleplerini karşılamaya hazır, düşük ücret karşılığında herhangi bir yerde çalışmaya zorlanan kullanılıp atılabilir bir emek birimi yaratmak için harcanan çabalar artacaktır. Azalmakta olan, kadınların istihdama katılımı değil, (ekonomik kriz kadınların hem ücretli hem de ücretsiz çalışmasında bir artışa tanık olmaktadır) daha kazançlı ve güvenceli işlerden yararlanma imkânlarıdır. Ücretsiz emek cephesinde ise, sosyal hizmetlerdeki kesintiler ve kazançların azalması nedeniyle artık ulaşılamayan hizmetlerin yerini almaya yaptıkları işlerle mecbur bırakılırlar. Hatta bu durum kadınları daha yoğun olarak, daha az kazanıp daha kötü koşullarda çalışmak zorunda kaldıkları ücretli iş arayışına (öncekinden daha fazla) zorlar.

Bugünlerde, bununla birlikte, küçük çocukların bakımı için varolan her halükarda yetersiz yapılara yığınsal katılımın yanı sıra, kadınları daha iyi kazandıran sözde vasıflı işlerden uzak tutmak için özel tedbirlere gereksinim vardır. Annelik ve aile ideolojisinin yeterli olmadığı burada açıkça bellidir, çünkü kadınlar elbette direnirler, kendi öz yönetimleri altında çocuk bakımevleri kurarlar, ev işi ve çocuk bakımıyla ilgili olarak babalara ve kocalara farklı bir işbölümünü zorla kabul ettirirler ve daha fazla beceriler kazanırlar (Müller, Handl, Willms, 1983: 17).

Gelecek açısından bizi bekleyen bir görev, kadınların bu direniş biçimlerini daha ciddiyetle dikkate almak ve onlar üzerine bir gelecek kurmak olacaktır. Bunlar, muazzam bir ölçekte özellikle kadınların birlikte ve yoksulluk yaşamadan, kendi başlarına ve kendi çocuklarıyla birlikte (ve çocuklar evliliğin ataerkil yasaları ve evlilik sözleşmesi altında otomatik olarak babanın malı olmadan) ayakta kaldıkları yerlerde uygulanır.

Bununla birlikte, kadınların bu şekilde hayatta kalma biçimlerinin giderek daha fazla bireysel ya da toplu zor biçimindeki saldırılara maruz kalmasını da bekleyebiliriz. Bu özellikle, kadınları erkeklere bağımlı olmaya zorlayan erkeklere geçimi sağlayanlar olarak gerçek ekonomik bağımlılıktan ziyade erkek çıkarlarının politik koalisyonunun ekonomik kriz anlamına geldiği bugünkü durumda şiddetlidir. Zira erkekler de sırf erkek olarak varolmalarına dayalı paraya giderek daha az ulaşabilmektedir.

Gelecekte kadınlar, kendilerine ait politikalar oluşturmak zorunda kalacaklardır; erkeklerin siyaset anlayışı bizim için pek az kullanışlıdır ve yalnızca bizim dışlandığımız erkekler dünyasında geçerlidir. Kendisini gerçek hayattan yalıtılmış olarak birbirleriyle karşı karşıya gelen örgütlerle sınırlar ve düellolar, parlamento, toplu pazarlık, hatta savaş gibi erkeklere ilişkin kurallara ve ritüellere göre oynanır. Kadınlar ise, tersine denetimsiz şiddetin hedefidirler. Ne faillerin ne de mağdurların olduğu kurumlara, kurallara ve sosyal koşullara dayanan bir siyaset, kadınlar için, tek kelimeyle geçersizdir. Böyle bir siyaset bizi hareketsiz kılar. Kadınlar, sokakta, işte ve evde, *şiddet* eylemleri yardımıyla sürekli boyun eğmeye zorlanırlar. Oysa kadınlar olarak, doğrudan yanıt verebilmeliyiz. Bunu ancak –bu toplumda çalışma biçimimizin de bir şiddet ürünü olduğu bilgisine duyulan korku da dâhil olmak üzere– korkuyu yendiğimiz zaman gerçekleştirebiliriz.

Kaynakça

Beck-Gernsheim, Elisabeth: Der geschlechtsspezifische Arbeitsmarkt, Frankfurt a. M./ New York 1981.

Benhard Cheryl: Immer nur lacheln? Sexuelle Belastigung am Arbeitsplatz in: Emma, 12.1980.

Bennholdt-Thomsen, Veronika; Mies, Maria; von Werlhof, Claudia: Frauen und Kolonien: die "natur" des Kapitals, Reinbeck b. Hamburg 1983.

Brownmiller, Susan: Against Our Will.

Fiegl, Verena: Gewalt gegen Frauen, unveröff. Manuskript, Bielefeld 1983.

Gensior, Sabine und Lappe, Lothar: zukunft der Frauenerwerbsarbeit, in: Sektion Frauenforschung in den Soziologentag, Bamberg 1982, s. 91-115.

Guttstadt, Gabriele; Hentschel, Helga; Lütdke-Cosmann, Barbara; Gomell, Elfi M: Frauen als industrielle Reservearmee, in: Kongress Zukunft der Arbeit, Materialienband, o.O.o J., S. 282-293.

Irigaray, Luce; Waren, Körper, Sprache. Des ver-rückte Diskurs der frauen, Berlin-West 1976.

Klenke, Sabine: Zukunft welcher Arbeit? in: Moderne Zeiten, 12.1982, s. 18-22.

Mackinnon, Catherine: Sexual Harassment of Working women. A Case of Sex Discrimination. New Haven ve Londra 1979.

Möller, Carola: Ungeschützte Beschaftigungsverhaltnisse- verstarke Spaltung der abhangig Arbeitenden, Konsequenzen für die Frauenforschung und die Frauenbewegung, in: Sektion Frauenforschung in den Sozialwissenschaften in der DGS, Beitrage zur Frauenforschung am 21. Deutschen Soziologentag, Bamberg 1982, s. 183-200.

Müller, Walter; Handl, Johann und Willms, Angelika: Strukturwandel der Frauenarbeit 1880-1980, Frankfurt 1983.

Ostner, Ilona: Beruf und Hausarbeit. Die Arbeit der Frau in unserer Gesellschaft, Frankfurt a. M/ New York 1978.

Ostner, Ilona and Willms, Angelika: Strukturelle Veranderungen der Frauenarbeit in Haushalt und Beruf? in: Sektion Frauenforschung in den Sozialwissenchaften in der DGS, Beitrage zur Frauenforschung am 21. Deutschen Sozilogentag. Bamberg 1982. s. 205-231.

Schorsch, Eberhard: Beitrag in: Sexualpadagogik und Familienplanung, in: Zeitschrift der Pro-Familia, Schwerpunktthema: Sexualle Gewalt, 2, 1983.

Statistisches Jahrbuch 1982 für die Bundesrepublik Deutschland, Statistisches Bundesamt (hrsg). Wiesbaden 1982.

Straus, Murray A: Sexuelle Ungleichneit, kulturelle Normen und Frauenmisshandlung, in: Haffner, Sarah (Hrsg). Gewalt in der Ehe, Berlin 1978.

Theweleit, Klaus: Mannerphantasien, 2 Bande, Berlin 1977.

Tröger, Annemarie: Die Planung des Rationalisierungsproletariats. Zur Entwicklung der geschlechtsspezifischen Arbeitsteilung un des weiblichen Arbeitsmarktes im National-sozialismus, in: Anette Kuhn und Jörn Rosen (Hrsg), Frauen in der Geschichte II, Düsseldorf 1982, s. 245.316.

ÜÇÜNCÜ KISIM

Kadınlar Aleyhine Politikalar ve Kadınların Mücadeleleri

YEDİNCİ BÖLÜM

HİNDİSTAN KIRSALINDA SINIF MÜCADELESİ VE KADINLARIN MÜCADELESİ

Maria Mies

Toprağın sahibi olan erkek toprağın kadınlarına da sahiptir.

Yukarıdan sınıf mücadelesi

Hindistan'da kırda yaşayan kitlelerin, Batılı medya tarafından sunulan resmi şöyledir: Milyonlarca yarı aç, cahil, duyarsız köylü, kendi sefaletini "gönül rahatlığıyla" kabul eder, çünkü dini ve karması öyle buyurmuştur. Bu egzotik sefaletin, televizyonu vasıtasıyla oturma odasına girmesiyle canı sıkılan ve tiksinti duyan, besili Batılı yurttaş televizyonunu kapatır. Bu kadar can sıkıcı olan, dilenecek kadar yoksul düşmüş bu kitlelerin, kendileri gibi yoksul mahluklardan milyonlarca daha ürettiği haberleridir.

Hindistan kırsalında yaşayan halkın böylesine karikatürize edilişinin başka bir görünümü de, Batı medeniyetinin sağladığı bütün konforlardan mahrum olmasına karşın "iç huzurunu" koruyabilen ve kendisiyle ve doğayla barışık yaşayabilen, "mutlu yoksul" mitidir. Bu mitin yayılmasının nedeni, özellikle, Yeni Çağ hareketiyle birlikte yükselen, Doğu'nun ruhani inançlarına yönelik ilgidir.

Hindistan'daki kır yoksullarının bu imgesinden daha yoğun

biçimde gerçeklikten kopuk bir tutum olamaz. Günümüzde bu gerçeklik nedir? Kırsal mekânın –özellikle son 15 yılda artan– gündelik şiddetle nitelendirildiği başka bir ülke daha yoktur. Köylerdeki durumla ilgili haberler kentlere ya da Batı medyasına ulaştığında bile, bir yanda zengin köylüler ve toprak ağaları ile öte yanda yoksul köylüler ve topraksız halk arasındaki sert çatışmalar, genellikle kast ve din farklılıklarına dayalı toplumsal çatışmalar olarak yorumlanır. Bu görüş akla yatkındır; çünkü topraksız tarım işçilerinin çoğunluğu, Gandhi'nin "Harijanlar" dediği, "Adivasiler" adı verilen Hindulaşmamış kabilelerin ya da öteki alt kastların üyeleridir. Toprak sahibi sınıfların çoğunluğu, üst kasttan olan Hindulardır.

Bununla birlikte, sözde "zayıf kesimlere yapılan zulüm" konusunda yazılı medyada yönünü şaşırmış haberler toplandığı ve analiz edildiği takdirde, zengin köylülerin ya da toprak ağalarının ve polisin, kabilelere, yoksul köylülere ve kadınlara karşı kullandıkları şiddetin (çünkü resmî terminolojinin "zayıf kesimler"le kastettikleri bunlardır), olağan sınıf mücadelesinin, yani yukarıdan sınıf mücadelesinin bir parçası olduğu açıklık kazanır.

Zenginlerin yoksullara, güçlülerin zayıflara karşı yürüttüğü bu savaş; Hindistan'ın kırsal bölgelerini (Üçüncü Dünya'nın başka yerlerinde olduğu gibi), kapitalist pazar sistemiyle birleşmeye zorlayan kalkınma stratejilerinden ayrı tutulamaz. Esasen Dünya Bankası'nın bulduğu ve Üçüncü Dünya'nın her tarafına yaydığı bu kalkınma politikası, ABD sermayesinin çıkarına yönelikti. Vandana Shiva'nın yazdığı gibi, Dünya Bankası'nın pek çok Üçüncü Dünya ülkesinin kaderini şekillendiren bu kalkınma savaşı, son otuz yılda, ardında askeri savaşlarınkinden daha fazla mağdur insan bıraktı; neden olduğu çevrenin tahribi de cabası.[1] Bu kalkınma politikasının ana hedefi; sanayi kentlerinin ve Batı'nın lehine, "köylüleri geçimlik üretimden çekip almak", geleneksel tarımın yerine ticari tarımı geçirmek ve kırsal alanlara sadece hinterland muamelesi yap-

1 Bkz. Vandana Shiva, "The Politics of Aid", *The Illustrated Weekly of India*, 20 Eylül 1987.

maktı(r). Pek çok ülkede kalkınma politikası hayata geçerken, büyük baraj projeleriyle başlayan muhtelif programlar ve bunun yanı sıra, Yeşil Devrim, (Hindistan'da Operation Flood adı verilen) Beyaz Devrim, Sosyal Ormancılık Projeleri, Entegre Kırsal Kalkınma Programı vb. gibi muhtelif "devrimler", istisnasız biçimde, kırsal alanda büyük sınıf kutuplaşmasına ve dolayısıyla kırda yaşayan insanlar arasında daha fazla çatışma doğmasına yol açtı. Durum bu denli açık olduğu halde, bu anlaşmazlıklar ve şiddet içeren çatışmalar, kapitalist tarımsal kalkınma politikasına değil de, etnisite, kast ve din farklılıklarına mal edilir. Bu nedenle, örneğin, Pencap'taki Sihler ve Hindular arasında süren çatışma Yeşil Devrim'in bir ürünü olarak değil de, dinsel bir savaş olarak görülür.

Sonraki sayfalarda, modern kapitalist gelişmenin yukarıdan sınıf mücadelesine yol açtığı noktasını göstermek için Hindistan kırsalında "daha güçsüz bölgelere karşı yürütülen mezalim" konusunda birkaç örnek sunacağım. Güçlülerin zayıflara karşı yürüttüğü bu savaşta kadınlara yönelik şiddet kritik bir rol oynar.

1. 1969 yılı Ocak ayında, Tamilnad'daki Kilvenmani Köyü'nde, yaşlı erkeklerle kadınlar ve çocuklardan oluşan 42 Harijan bir barakaya doldurulup, yakılarak öldürüldü. Madras Yüksek Mahkemesi, dört yıl sonra, bu katliamın sanığı 25 toprak ağasının hepsini delil yetersizliğinden dolayı beraat ettirdi. Yargıçlar, "böyle zengin ve üst kast beyefendilerinin uşaklarından hiçbirinin yardımını almadan, evleri ateşe vermek için suçun işlendiği yere yaya yürümesi"nin söz konusu olmayacağı görüşündeydiler. Harijanların bu kitlesel katlinin kökeninde ne vardı? 1966 yılında Nagapattinam talukunun çeltik yetiştiren toprak ağaları, topraksız gündelikçi işçilerin sendikası, Kızıl Bayrak Sendikası'na karşı kendi çıkarlarını korumak için "Çeltik Üreticileri Birliği"ni kurmuşlardı. Tarım işçilerinin çoğu parya, yani Harijandır. Sendikanın her grev çağrısında, Çeltik Üreticileri Birliği grevi kırmak için diğer köylerden işçiler gönderdi. 1969 yılında da aynı şey tekrarlanmıştı. Komünist Kızıl Bayrak Sendikası'nın liderliğinde, işçiler daha yüksek üc-

ret için greve gitmişlerdi. Toprak ağaları dışarıdan emek ithal edince iki grup arasında bir çatışma başladı. Toprak ağaları, her biri 250 Rupi'lik para cezasını ödemediği ve Çeltik Üreticileri Birliği'ne üye olmadığı sürece, grevcilere gelecekte iş vermeyi reddetti. İşçiler bu koşulları kabul etmediler. Bu meseleyle ilgili görüşmeler sırasında toprak ağalarının bir ajanı öldürüldü. Bunun üzerine toprak ağaları hemen mutat intikam seferini düzenledi. Silahlar, sopalar ve baltalarla polis kamyonlarına binerek geldiler ve işçilerin kaldıkları barakaları ateşe verdiler. Ağaların ajanının öldürülmesine karışan sekiz Harijan uzun ve ağır hapis cezalarına çarptırıldılar, ancak toprak ağalarının hepsi beraat etti.

2. 4 Temmuz 1974 tarihinde, Andhra Pradesh'in Cudappah bölgesindeki Ramanapalle'de çoğu Reddy kastına mensup, toprak ağalarından oluşan 500 Hindu, balta, kılıç ve silahlarla bir Harijan köyüne saldırdı. Aralarında yaşlılarla hamile kadınların da olduğu 30 Harijanı yaraladılar ve 118 barakayı, Harijanların bütün eşyalarıyla birlikte yakıp kül ettiler. Harijan işçilerinin yüksek ücret talebine toprak ağalarının yanıtı Kilvenmani'deki gibi bu mezalim oldu. Harijanlar aynı zamanda hükümetin kendilerine dağıtmak üzere ayırdığı ekilmemiş topraklardan bir parselini ekme hakkı da talep ediyorlardı. Ne var ki, toprak işgal etmeye kalkıştıklarında, toprak ağaları onları sürüp çıkardı. Devlet görevlileri ve polis, Reddy toprak ağalarının yasayı ihlali karşısında çaresiz olduklarını söylediler. Reddylerin vahşetine karşı Harijanları koruyabilecek durumda değillerdi. Harijanların, Kilvenmani'de olduğu gibi, komünist bir yapı altında örgütlendiğinin belirtilmesi gerekir.

3. Reddy toprak ağalarının "yukarıdan sınıf mücadelesi"ne başka bir örnek de 1974 Temmuzu'nda rapor edildi. 300 Reddy toprak ağası, Andhra Pradesh'de bir dağ kabilesi olan Sugalilerin toprağını zorla ele geçirmeye kalkıştı. Reddyler toprağın mülkiyetinin tek taraflı mahkeme kararıyla kendilerine tahsis edilmiş olduğunu iddia ettiler. Öte yandan Advasiler toprağı yıllarca ekip biçmişlerdi. Reddyler sopalar ve silahlarla çıkıp geldiklerinde, Sugaliler bu kez hazırlıklıydılar ve karşılık

verdiler. Çatışmada kadınların da olduğu 40 Sugali ve 27 Reddy yaralandı. Ramanpalle'de yaşanan olayda olduğu gibi, polis, Advasiler kendilerinden koruma istedikleri halde çok geç geldi. Reddylerin şiddetini önlemeye güçlerinin yetmeyeceğini iddia ettiler.

4. 12 Eylül 1974 tarihinde, dört topraksız işçi, Pencap'taki Jat toprak ağaları tarafından öldürüldü. Andhra Pradesh'deki Reddyler ve Kammalar gibi, Pencap'ta da egemen toprak sahibi kast Jatlardır. Eyaletteki ekonomik ve politik iktidarı kontrolleri altında tutarlar. Hindistan'ın bütün eyaletleri arasında Yeşil Devrim'den en kârlı çıkan Pencap eyaleti oldu ve Jatlar güçlü kır kapitalistleri haline geldiler.

Devbaath'ın Harijan işçilerini, Hindistan Komünist Partisi (CPI) örgütlemişti. Daha fazla ücret için greve gittikleri zaman, toprak ağaları onlara karşı sosyal boykot ilan ettiler. 12 Eylül'de Harijanlar, bu boykota nasıl tepki vereceklerini tartışmak için bir ağacın altına toplandılar. Ansızın bir grup toprak ağası silahlı halde ortaya çıkıverdi. Grubun liderlerden birine seslenerek kollarını yukarıya kaldırmasını söylediler ve derhal ateş ettiler. Diğerleri kaçmaya çalıştılar; fakat birisi kadın, birisi erkek çocuğu, üç kişi daha öldürüldü. Polis olay yerine, 15 dakika süren yaylım ateş kesildikten sonra vardı. İşçi sendikasının liderleri, toprak ağalarının planları hakkında önceden polisi bilgilendirmişti ve polisten Jatların ateşli silahlarına el koymasını istemişti. Ancak hiçbiri gerçekleşmedi.

Bütün bu çatışmalar üst kast Hindularla, Advasiler ya da Harijanlar arasında yaşandı. Ne var ki, onları ateşleyen kast meseleleri değil, ekonomik ve politik meselelerdi. Topraksız işçiler daha fazla ücret ve toprak talebiyle çıkarları uğruna mücadele etmek için örgütlenmeye başladılar. Öte yandan, egemen kırsal sınıf kendi tabiriyle, kır proletaryasını "olduğu yerde" tutmak için, doğrudan şiddet de dahil olmak üzere politik, ekonomik ve kültürel gücünü kullanmaktadır. Bu sınıf mücadelesinde egemen sınıf kast ayırımcılığını, kast duyarlılıklarını ve paryaların toprak ağalarına bağımlılığını silah olarak büyük bir marifetle kullanır.

İçişleri Bakanlığı'nın raporuna göre, her yıl 200 Harijanın, Hindu kastı tarafından öldürüldüğü gerçeği, burada anlattıklarımın münferit örnekler olmadığını gösteriyor. Aynı rapor, bu tür olayların sayısının son yıllarda artmış olduğunu ve Harijanlara yönelik mezalimin günümüzde Hindularla Müslümanlar arasındaki geleneksel toplumsal sorunları geçtiğini ortaya koyuyor.[2]

Adeta kural gereği, bu "mezalim", belli modeli izler. Zengin köylüler ile toprak ağaları silah taşırlar ve barakaları yakıp yıkmak, erkekleri dövmek ve kadınlara tecavüz etmek için ya kendileri büyük çeteler halinde gelip yoksulların köylerine baskın düzenlerler ya da kiralık gundaları (gangster) gönderirler.

1970'lerin başında polisler, rüşvet aldıkları için, ya geç gelerek ya da müdahale etmeyerek bu olaylarda pasif bir rol oynarlarken, 1970'lerin sonunda ve 1980'lerin başında bu mezalimde aktif olarak yer aldılar. En tüyler ürpertici olaylardan birisi, yoksul köylü sınıfına mensup, çoğunluğu aşağı kasttan ve paryalardan oluşan en az 34 kişinin Bihar polisi tarafından kasten kör edilmesiydi. Mağdurların her biri polis karakoluna düşürüldü ve burada gözleri bir polis memuru tarafından iğneyle delindi; ardından tamamen kör olmaları için yaralara asit döküldü. Indian Express gazetesinde anlatıldığı kadarıyla, bu hadise doktor gözetiminde gerçekleşti. Bu olayın haberi Delhi'ye ulaştığında, sabık Başbakan Indira Gandhi, soruşturma yapılması ve suçluların cezalandırılması emrini verdi. Fakat polisler meslektaşlarının işten çıkarılmasına karşı gösteri düzenlediler ve bu canavarca olayın suçlularının, hatta bu işkenceden doğrudan sorumlu olanların hiçbiri görevden uzaklaştırılmadı. Gazetenin bu hoşgörüye getirdiği açıklama, dönemin Bihar Devlet Bakanı Jagannath Mishra'nın, "elindeki bütün araçları kullanarak suçun kökünü kurutma" sözü vermiş olmasıydı.[3]

---

2 Bkz. Maria Mies, "The Shahada Movement: A Peasants Movement in Maharashtra", *Journal of Peasant Studies*, cilt III. No., 4 Temmuz 1976.

3 Bkz. Arun Shourie, "The Bhagalpur Blindings", The Evidence so Far, *Indian Express*, 10 ve 11 Aralık 1980.

Buradaki bağlamda "suç" ile kastedilen, yoksulların, geçimlerini sağlama ve emeklerinin karşılığını alma haklarını veya kendilerine tahsis edilmiş toprağı savunmaları ya da kadınlarının onurlarını korumak için sarf ettikleri çabalardır. Yukarıda belirtildiği gibi, zenginlerin yoksullara karşı yürüttükleri savaş daima, yoksul kadınlara yönelik –çoğunlukla tecavüz biçimindeki– özel şiddeti gerektirir. Olağanüstü Hal (1975-1977) esnasında ve sonrasında, sıkça yaşanan toplu tecavüzlerin bir çoğu polis görevlilerince gerçekleştiriliyordu. Örneğin, 23 Nisan 1982 tarihinde gazeteler, Uttah Pradesh bölgesindeki Basti köyünde 12 polis görevlisi ve 50 erkekten oluşan bir güruhun 21 kadına tecavüz ettiğini yazdı. Polis, iki polis görevlisini dövmekle suçlanan köylülerin cezalandırılmaları gerekçesiyle, bu kitle tecavüzünü mazur gösterdi.[4] Bihar, Maharashtra, Madhya Pradesh ve Andhra Pradesh'de kabilelerin yaşadığı bölgelerin çoğunda benzer vakalar bildirildi.

Birkaç polis görevlisinin, Mathura adlı on beş yaşında bir kız çocuğuna topluca tecavüz etmesi ise, yeni Hindistan kadın hareketinin ülke çapında tecavüze ve erkek şiddetinin diğer biçimlerine karşı yürüttüğü kampanyayı ateşleyen olay oldu.[5] Bombay'da ve ardından Delhi'de küçük feminist grupların kırsal kesimin yanı sıra kentlerde de yaşanan tecavüz sorununu gündeme getirmesinden sonra ancak, kadına yönelik şiddetin boyutu orta sınıfın oluşturduğu kamuoyunda bilinir hale geldi. Hükümet, polise bildirilen tecavüz vakası sayısının 1972 yılında 2562 iken, 1978 yılında 37.817'ye yükseldiğini itiraf etti. Tecavüze uğrayan Harijan kadınlarının sayısı özellikle 1981 ve 1982 arasında muazzam bir artış göstermişti.[6]

Kadınlara yönelik şiddetin öteki biçimleri, koca dayağı ve kentlerde kırsal kesimden daha yaygın olarak görülen, "yeter-

4 Bkz. *Maitreyi* Haziran-Temmuz 1982. Maitreyi, Bombay'da , kadınlara yönelik mezalim hakkında sistematik olarak raporları biriktirip belgeleyen Feminist Kaynaklar Merkezi tarafından yayınlanan bir bültendir.

5 Bkz. Maria Mies, *Ataerkil ve Dünya Çapında Birikim; Uluslararası İşbölümünde Kadınlar*, Zed Books, Londra 1986: 145-74.

6 Bkz., *Sunday*, 27 Temmuz 1980.

li drahoma getiremeyen genç gelinlerin öldürülmesi" uygulamasıdır.

Kapitalist gelişme ve şiddet

Hindistan Solu, zenginlerin yoksullara karşı yürüttükleri bu gibi terörizm vakalarını, özellikle kadınlara yönelik cinsiyetçi şiddeti, Hindistan'ın kırsal kesimindeki "feodal" ya da "yarı-feodal" üretim ilişkilerinin kalıntısı olarak yorumladılar. Ne var ki, şiddetin, bilhassa cinsel şiddetin, sadece kırsal kesimle sınırlı kalmayıp kentlerde de artması artık inkar edilemez hale geldiği için, feodal geri kalmışlık tezi inandırıcılığından çok şey kaybetmişti. Şiddetin ve cinsiyetçi terörün en acımasız biçimlerinin yaşandığı yerler, tarımın son yıllarda hızla "geliştiği", yeni servet biçimlerinin ortaya çıktığı, "modernleşme'nin göstergeleri olan sinema, alkol, televizyon ve diğer yeni tüketim mallarının girdiği alanlardır. Kapitalist gelişme ya da 'modernleşme", kır yoksullarını, topraksızları ve ezilenleri feodal kölelikten kurtarıp "özgür" ücretli işçilere dönüştürmedi. Aksine, kırsaldaki toprak ağalarının ve zengin köylülerin gelişmesi ve yeni serveti; borçlanmanın ürünü olan ve Hindistan'da borçlandırarak çalıştırma [bonded labour] denilen bir tür köle emeğini de içeren, bir takım ücretsiz çalışma ilişkilerine dayanır. Bu tür çalışma ilişkileri, feodal bir geçmişten kalma ilişkiler değil, tersine, hakiki kapitalist icatlardır. Bihar kökenli bir toprak ağasının ifade ettiği gibi, "tarım işçilerini olduğu yerde tutmanın iki yolu vardır: (1) krediler yoluyla onları bağımlı hale getirmek ve (2) kadınlarının cinsel istismarı". Egemen sınıflar, emeğin kontrol altında tutulmasının en ucuz ve en etkili yöntemi olarak her ikisinden de bilinçli olarak istifade eder. Bu yeni kapitalist tarımın yakalanmasının neredeyse imkânsız olduğu söylenen "büyüme oranını" elde edebilmesi için, yoksulların, asgari ücretten ya da kendilerine tahsis edilen topraktan yararlanma haklarından feragat etmeleri şart koşulmuştur.

Hindistan kırsalında son yıllarda yaşanan her kapitalist gelişmeye baktığımızda doğrudan şiddeti ve zoru görürüz. Bun-

lar "modernleşmenin" gizemleridir ve üretkenlikteki harikulade artış, çoğunlukla söylendiği gibi, salt teknolojik yenilikler sayesinde gerçekleşmez. Örneğin, Beyaz Devrim'in (Operation Flood) sonucunda kadına yönelik şiddetin artması bu konuya örnek gösterilir. Eskiden yoksul kadınların toprak ağalarının tarlalarının kenarlarındaki otları kesmesine müsaade edilirdi, oysa şimdi, kestikleri takdirde dayak yerler. Çünkü bu otlar, tarla sahibinin mandıraya sattığı, yani üzerinde hak iddia ettiği bir meta haline geldi.[7]

Oysa cinsel şiddetin artmasına uygun bir açıklama, sadece tarımın daha çok sanayileşmiş ve kapitalistleşmiş olması gerçeğinden hareketle getirilebilir. Biraz önce gördüğümüz gibi, esasen tecavüz şeklindeki cinsel istismar, egemen sınıflarca sömürülen sınıfları disipline sokmanın bir aracı olarak kullanılır. Asi, yoksul köylüleri ve topraksız işçileri cezalandırmak için toprak ağaları ve polis, erkekleri dövmekle ve barakalarını yakmakla yetinmez, pek çok olayda bu erkeklerin kadınlarına da tecavüz ederler. Neden? Açıkçası, bu tecavüzler çoğunlukla inanıldığı gibi tecavüzcünün bastırılmış cinsel isteklerinin bir tür emniyet supabı değildir. Doğrusu, bu fiillerin cinselliğin kendisiyle hiç alakası olmadığı gibi, hedefi de bizatihi kadınlar değil, daha ziyade, yoksul sınıfların erkekleridir. Kadınlar, muhtaç hale getirilmiş erkeklerin sahip oldukları tek mülk olarak görülürler. Kadınlarına tecavüz yoksul erkeklere ders verir ve statülerinin mutlak yoksulluk ve mülkiyetsizlik olduğunu öğretir. Kadınlara toprak ağaları ve polis tarafından yöneltilen bu cinsel saldırı, mülksüz sınıflara mensup erkekleri yenmek ve kırsal kesimde varolan ya da yeni ortaya çıkan güç ilişkilerini dengelemek için yardımına başvurulacak bir silahtır. Sınıf egemenliği ve kadınların ezilmesi burada iç içe geçmiştir. *Toprağın sahibi olan erkek, toprağın kadınlarına da sahiptir.* Bihar'daki yoksul erkeklerin kadınlarına tecavüz edilmesinin öcünü almak için başlattıkları "tecavüze tecavüz" hareketi, sadece, sınıf egemenliği ile cin-

7 Bkz. Maria Mies, "Indian Women in Subsistence and Agricultural Labour", ILO, Cenevre 1986.

sel tahakküm arasındaki yakın ilişkinin farkında olduklarını doğrular.

Hindistan'daki yoksulları ve köylü kadınları etkileyen cinsel şiddet sınıfsal boyutunun yanı sıra, günümüzde, uluslararası ya da emperyalist bir boyuta da sahiptir. Hindistan'da, başka Üçüncü Dünya ülkelerinin birçoğunda olduğu gibi, *bugünlerde baskıcı ataerkil ahlakın geleneksel kontrolünün yıkılışı* gözlemlenebilir. Fakat bu yıkılış, cinsel törelerde yaşanan özgürleşme yüzünden değil, daha çok, son yıllarda hızla zenginleşen sınıfların gücünün, belirli bir tüketici kadın imajını da beraberinde getiren modern tüketim mallarını satın almaya yeter hale gelmesinden dolayıdır. Çoğunlukla eski cinsel normları ilk atanlar, bu sınıfların genç, "ilerici" erkekleridir. Modernite ve ilerleme modeli olan Beyaz Adama öykünürler. Onun kıyafetlerini giyer; porno-filmler de dahil olmak üzere onun filmlerini izler; yaşam tarzını benimserler. Onlara göre "gelişme", Batılı, erkek ve cinsiyetçi "uluslararası" kültüre katılım anlamına gelir. Fakat, kadınlarından öz milli kültürlerinin bekçisi ve koruyucusu olarak kalmalarını beklerler. Kadınlar ulusal/yerel kıyafetler giymelidirler. Cinsel özgürlük onlar için söz konusu değildir; onlar "geleneksel" anne ve özverili eş rolünü oynamaya devam etmelidirler. Rajasthan'da yakın zamanda Sati (sutee)* adetinin canlandırılması ve genç erkeklerce teşvik edilmesi, kadınlara yönelik baskıcı tutumun apaçık bir göstergesidir.[8]

Ben buna "Küçük Adam-Büyük Adam" sendromu adını veriyorum. Küçük adamlar büyük adamlara önce kendi ülkelerinde öykünür; fakat aynı ilişki "küçük" esmer ve siyah erkeklerle 'büyük' beyaz erkekler (günümüzün "superman"leri) arasında da vardır. Ancak kadınlarının "büyük adamlar"ın kadınları gibi olmasını istemezler. Bu çelişki Hindistan filmlerinde

(*) Sati: Dul kalan kadının, ölen kocasıyla birlikte yakılması geleneği – ç.n.

8 Madhu Kishwar ve Ruth Vanita, 4 Eylül 1987 tarihinde kocasının cenaze töreninde cesedinin yakıldığı yerde (pyre) yakılarak öldürülen Roop Kanwar olayından hareketle, yeniden dirilen Sati kültünün 'geri kalmış' köylülerce değil, genç, kentli ve eğitimli erkekler tarafından teşvik edildiğini ortaya çıkardı. Madhu Kishwar ve Ruth Vanita: "The Burning of Roop Kanwar", *Manushi*, 42-43, 1987.

açıkça gösterilir; kahraman genellikle Batılılaşmış genç adamdır, fakat "iyi kadın", bu batılılaşmış erkeklerin anladığı gibi bir "geleneksel Hindistan"ı temsil etmelidir. Zira, erkek ve kadın kahramanın öpüşme sahnesine izin verilmez; ama, pek çok filmde tecavüz sahneleri vardır. Hindistan'da yeni yükselen sınıfların kâra gösterdikleri ilgiyle kadına yönelik şiddet arasında bariz bir ilişki olduğunu, hem filmlerde hem de gerçek hayatta görüyorum. Filmlerin asıl izleyici kitlesini oluşturan ve bu endüstriye para akıtan, çoğunlukla işsiz ya da mülksüz "küçük" adamlardır. Batıya gidemeyenlere ya da uluslararası erkek kültürüne katılamayanlara, uğradıkları hüsran duygusunu telafi etmek için filmlerde tecavüz sahneleri takdim edilir. Böylece kendilerini "büyük adamlarla" özdeşleştirebilir ve "gerçek erkekler" olduklarını hissedebilirler. Çünkü, hâlâ saldırılabilecek bir kadın vardır.

Köylü kadınlar örgütleniyor

Yukarıdaki olay alıntılarında, yoksul köylüler ve yoksul köylü kadınlar çoğunlukla, toprak ağalarıyla polisin uyguladığı baskının mağdurları olarak karşımıza çıkıyorlar. Bu duruma nasıl tepki verdikleri hakkında pek nadiren bir şeyler duyarız. Bazı haberlerde, egemen sınıfların yoksulları baskı altında tutması, yoksulların yeni oluşan bilincine ve artan örgütlenmesine verdikleri yanıt olarak görülür. Oysa, köylü hareketleriyle ilgili haberlerde bile, köylü kadınlarının bu hareketlerde oynadığı rol hakkında neredeyse hiçbir şey öğrenemeyiz.

Ne var ki, kadın hareketinin ve bu hareketin kadın tarihine gösterilen ilgiyi canlandırmasının bir getirisi olarak, bazı köylü hareketleri, ilgi odağına, kadınların rolünün yerleştirilmesi suretiyle yeniden incelenmektedir.[9] Kadınların tarihinin bel-

9 Ayrıca bkz. Peter Kusters, "Women in the Tebhaga Movement", Naya Prokash, Calcuta 1987. Bir de Telengana Peasants' Uprising, Haydarabad'daki Stri Shakti Sanghatana adlı örgütün kadınları tarafından, kadınların özel olarak bu mücadeledeki yerine odaklanarak yeniden incelenmektedir. Raporu yakında Kali of Delhi ve Zed Books tarafından ortaklaşa basılacaktır.

gelenmesi sürecine bir katkı olarak, burada, topraksız ve yoksul köylüleri örgütlemeyi amaçlayan Andhra Pradesh eyaletindeki bir hareket içinde büyüyen, yoksul köylü kadınların örgütlenme öyküsünü aktaracağım. Toprak ağalarına ve kendi erkeklerine karşı verdikleri mücadelenin, hareketleri açısından kesinlikle elzem olduğunu bu kadınlardan öğrendim. "Toplumsal cinsiyetin" "sınıf" sorununa suni bağımlılığının (çoğunlukla soldan destek bulan görüş), kapitalist-ataerkil sömürü ve tahakküm ilişkisini desteklemek ve dengelemek ya da yeniden oluşturmak için kullanılan bir hile olduğunu, hareketleri esnasında gösterdiler. Bu kadın örgütlenmesine ilişkin araştırma, geçimlik sektördeki köylü kadınlara yönelik araştırma projesi çerçevesi içinde yer aldı.[10] Yoksul köylü kadınların örgütlenmesinin analizi, kadınların örgütsel potansiyeli hakkında bir dizi sorunu gündeme getirir. Shahada Hareketi içindeki kabile kadınlarını araştırdığım 1973-1975 yılları arasında bana ilk olarak bu tür sorunlar aktarıldı.[11] Buraya aldığım örnek durum çalışması, benim ilk gözlemlerimi doğruluyor, ancak özellikle, köylü kadınların kendi cinsiyet ve sınıf çıkarları etrafında harekete geçme ve örgütlenme potansiyellerine ışık tutuyor.

Burada beni ilgilendiren kadınlar "Harijanlar" ya da "paryalar". Hepsi de, okuma yazma bilmeyen yoksullardı. Yaşamlarını esas olarak toprak ağalarının ve zengin köylülerin tarlalarında ırgatlıkla (gündelikle çalışma) kazanıyorlardı ve bazıları küçük bir toprak parçasına sahipti. Erkekleri çoğunlukla tarım işçileri ve yoksul köylülerdi; fakat pek çoğu geleneksel işlerini tarımın "modernleşmesi" nedeniyle yitirmişti. Oysa, kadınlar eski işlerini büyük oranda sürdürüyorlardı. Aslına bakılırsa tarlalarda yapılan bütün tarım işlerinin yaklaşık %80'ini onlar üstlenmişti.

---

10 Bu araştırmanın sponsorluğunu ILO yaptı. Alan çalışmasını ben ve iki Hindistanlı kadın Lalita K. ve Krishna Kumari 1978-1979 yıllarında yaptık. Bu araştırmanın sonuçlarını ILO 'Indian Woman in Subsistence and Agricultural Labour' başlığı ile yayımladı, 1986, Cenevre.

11 Bkz. Maria Mies "The Shahada Movement".

Bu gerçek, yani bu işin kolektif olarak yapılması (fide dikme, ayıklama, biçme ve benzeri), bilinçlerini ve davranışlarını etkilemişti. Kendilerine duydukları şaşırtıcı güvenin ve yürüttükleri militanlığın yanı sıra, sorunlarını mantıklı analiz etme ve çözüm bulma konusunda büyük bir başarı gösterdiler.

Bu kendine güven, Harijan kadınlarının doğuştan gelen bir niteliği değil, yaptıkları işin, ailenin yaşamını sürdürmesinde taşıdıkları önemin farkında olmalarının ve bizzat elleriyle çalışarak yaşamak zorunda olmaları gerçeğinin bir sonucuydu. Kentli orta-sınıf kadınların tersine, bu kadınlar, kendilerini ev kadını olarak değil, işçi olarak görüyorlardı; yaşamlarının büyük bölümü yoksul barakaların duvarları arasında değil, dışarıda geçiyordu. Kamusal yaşamdan ayrılmış bir özel yaşam sürdüremeyecek kadar yoksuldular. Erkekleri toplumsal bakımdan, üst kast ve üst sınıf erkekleri gibi, eve ekmek getiren kişi olarak tanımlansa da, bu kadınlar ev kadını statüsüne "yükselmelerinin", koca tarafından "bakılıp beslenmelerinin" asla söz konusu olmayacağını biliyorlardı. Aslına bakılırsa, kendilerinin alışık olduğu zor işleri yapamayan bu tür kadınlardan biraz da küçümsemeyle bahsediyorlardı.

İşin örgütlenmesi ve kadınların bilinci

Bu kadınların gözüpekliğine ve özgüvenine katkıda bulunan ana faktör, tarlalarda yaptıkları işlerin kolektif karakteri idi. Daima küçük komşu, akraba ve dost ekiplerinden, 10 ila 30 kadından oluşan gruplar halinde çalışıyorlardı. Bu ekipler, bireysel ailenin bencilliğini aşan dayanışma ve karşılıklı yardımlaşma ruhu geliştirmişlerdi. Hatta Hindu kastından ailelere özgü kaynana/gelin husumetinin bile bu kadınları bölmesi, üst kasttakilerle aynı derecede olmadı. Toprak ağalarının onlarla kolektif çalışmaları üzerinden ücret pazarlığı yapmak zorunda olması gerçeği de kadınlar arasındaki kolektif ruhu pekiştiriyordu. Toprak ağaları bu kadınları tek tek işe alamazlar; diğer kadın rençperlerce nöbetleşe kontrol edilen sözcü kadınla görüşmeleri gerekir. Yılın belirli dönemlerinde tarım-

sal işler için çok sayıda kadının işe alınması mecburiyeti, kadınların kolektif ruhunun ve örgütsel becerilerinin gelişmesi için nesnel bir zemin sundu. Ortak duyarlılıklar ve Hindu kastından olanların Harijanlara yönelik ayırımcılığı, Harijanların ırgat kadınları arasındaki dayanışmanın kuvvetlenmesine katkıda bulundu.

Tarımsal emek sürecinin kendisi, örneğin, pirinç ekimi ve ayıklanması işinde, birçok kadının birlikte yaptığı düzenli, ritmik beden hareketleri de dayanışma duygularını pekiştirdi; bu sürece eşlik eden kültürel etkinliklere fiziksel temel oluşturdu. Pirinç ekimi ve ayıklanması sırasında söylenen şarkılar, sadece çalışma ritmini ayarlamakla kalmaz, kadınların yorgunluğunu ve duygusal gerilimini de hafifletir. Şarkıların temalarında genellikle kadın yaşamının temel yanları vardı: evlilik, kadın-erkek ilişkileri, anne-kız, kaynana-gelin ilişkileri. Şarkılar, "özel" alan ile çalışma alanı arasındaki birliği devam ettiriyordu. Umutları, arzuları ve daha iyi bir yaşam hayallerini de içeriyordu; tüm bu toprak ağaları, prensler, tanrı ve tanrıça balatları, kendilerini ezenlere ait ataerkil değerleri kadınların bilincine yerleştirse bile. Fakat emek sürecinin kendisi, bir ücret karşılığında çalışıyor olmaları gerçeği, onları bu rüyaları ciddiye almaktan ve gerçeklik duygusunu yitirmekten alıkoyar.

Şarkılar, kendi içlerinde kolektiflik hissini açığa çıkaran; modern emek sürecinde yaygın olan bireylerin atomize olmasını, yaşamın bölmelere ayrılmasını ve yabancılaşma duygusunu engelleyen bir mekanizmaydı. Böylelikle kadınlar insan olma duygusunu ve onurunu; kültürel yaratıcılıklarını korudular.

Şarkıları ve danslarındaki bu kendini beğenmişlik duygusu, en açık ifadesini, çalışmadan sonra ve festivallerde bulur. Uzun balatları bilen kadınlar bölgede ünlüydü. Yorgunluğa ve iş yüküne karşın, neredeyse her akşam yemeğinden sonra kadınlar dışarı çıkıyor ve ayın ya da gaz lambasının ışığında şarkı söyleyip dans ediyorlardı. Kendilerini böyle, uyudukları zamana kıyasla daha canlı hissettiklerini söylediler. Bu, çalışma

hayatının ezici rutinine tahammül edebilmek için, kadınların kültürel üretiminin gerekli olduğuna işaret eder.

Yaptıkları işin örgütlenmesinin ortaya çıkardığı kolektif ruh, kendiliğinden geliştirdikleri örgütsel biçimler ve bu süreçlere eşlik eden kültürel ifadeler, kurumsal örgütlenmelerine yönelik çabalar ortaya konmadan önce de, bu kadınlar arasında hüküm sürüyordu. Bu yapılar, kurumsal örgütün üzerine inşa edilebileceği temeli oluşturdular. Kadınlar, şayet, tecrit edilmiş ve atomize, erkeğin gelirine bağımlı yaşayan ev kadınları olsalardı, Narsapur'da dantel ören kadınlar[12] örneğinin gösterdiği gibi, kadın hareketlerinin içindeki kurumsal örgütlenme daha zor gerçekleşirdi.

Kadınların *sangamı*: Tarım işçisi kadınların kurumsal örgütü

Alan çalışması için bu bölge seçildi; çünkü 1977 yılından beri, gönüllü bir örgüt Kapsamlı Kırsal Çalışmalar Hizmet Topluluğu (CROSS)* tarım işçisi kadınları, kadın dernekleri ya da sangamlar biçiminde örgütlemişti. 1976-77 döneminde CROSS, Andhra Pradesh eyaletinde Nalgonda bölgesi Bhongir taluku** köylerinde yoksul köylüleri ve tarım işçilerini, çoğunlukla Harijanları örgütlemeye başladı. Bhongir taluk bölgesinde yoksul köylüler ve tarım işçileri arasında çalışmaya başladıkları zaman CROSS'un örgütçülerinin aklında kadın derneklerinin oluşumu yoktu. Teorik olarak erkekleri ve kadınları içeren, yoksul köylü sangamları oluşturmuşlardı. Fakat kadınlar ne yöneticiler arasında yer alıyorlar ne de köy derneklerinin temel etkinlikleri arasında olan toplantılara ve akşam okuluna devam ediyorlardı.

1977 yazında, örgütçüler kadınların katılımda bulunmamaları meselesini tartıştılar. Kadınların bu toplantılara ikna yo-

12 Maria Mies, *The Lacemakers of Narsapur: Indian Housewives Produce for the World Market*, Zed Press, Londra 1982.

(*) The Comprehensive Rural Operations Service Society.

(**) Hindistan'da vergi toplama bölgesi.

luyla getirilemeyeceği açıktı; bunun nedeni, kadınların, erkeklerin içinde konuşmaya alışkın olmamaları değil, akşam erkekler toplantı yaparken, yemek pişirmek ve ev işi yapmak zorunda kalmalarıydı. Örgütçüler, kendilerine ait yöneticileri ve özel programları olan ayrı kadın örgütleri oluşturmaya karar verdiler ve bir kadın aktivist, kadınları örgütleme sorumluluğunu üstlendi. Yeni kadın derneklerinin yöneticileri köydeki Harijanların ve öteki alt kastın kadınları tarafından, kendi grupları içerisinden seçildi.

Öteki kast kadınları, bu kadın sangamlarından resmen dışlanmasalar da, kastlarından dolayı kendilerini üstün gördükleri için katılmak istemiyorlardı. Böylece ilk defa, Harijan kadınlarının ve diğer yoksul köylü kadınların, cemaatlerinin erkeklerinin ya da egemen üst-kast Hindu toprak ağalarının hâkimiyetinde olmayan kendi öz örgütleri meydana gelmişti.

Kadınlar kendi derneklerini kurma umudunu heyecanla karşıladılar. Sikandernagar'da ilk derneğin kurulduğu Temmuz 1977 ile Aralık 1978 arasında, toplam 705 kadın üyesi olan 20 kadın derneği kuruldu. Aralık 1980'e kadar köy eksenli kadın derneklerinin sayısı 84'e yükselmişti.

Kurumsal bir yapı ortaya çıktı. Çünkü, örgütün hedefine ulaşması için, yani küçük ve marjinal çiftçilere yönelik ekonomik programların fon ve kredilerinden yararlanma hakkı elde etmesi için bunun gerekli olduğu kanısına varıldı. Örgütçüler, kadın derneği fikrini kabul ettirmek için varolan topluluk fonları sistemini, yani makbuz-fonu (chit-fund) sistemini[13] kullandılar.

Kadın derneklerinin hedefleri, erkeklerinkiyle aynı stratejik ilkeye dayanıyordu: Örgüt, küçük ve marjinal köylülere zayıf bölgelerin ekonomik kalkınması için hükümetin sunduğu fonlardan yararlanma hakkı kazanmaları için gerekli toplu pazarlık gücünü verecekti.

---

13 'Makbuz (chit)' üyenin düzenli katkısının yazılı olduğu bir kağıt parçasıdır. Makbuz-fonu, bir tür köy tasarruf u sistemidir. Her üye düzenli olarak küçük bir miktar katkı sunar. Kadın ya da erkek (erkekler de bu sisteme sahiptir) fena halde paraya ihtiyaç duyduğu zaman, faiziyle geri ödenmesi zorunlu bu fondan borç alabilir. Makbuz-fonundan çekilen borçlar genellikle küçük miktarlardadır.

Bu ekonomik programlar, yoksul köylüleri örgütlemenin zorunlu bir önkoşulu olarak görüldü. Çünkü kendi öz ekonomik temelleri güçlendirilmediği sürece, toprak ağalarının despotizmine direnemeyecekleri kanısına ulaşılmıştı. Güvenecekleri hiçbir şey olmadığı sürece, ücret artışının ve toprak için verdikleri mücadelenin bile başarısızlığa uğraması kaçınılmazdı. Bu ekonomik programlara, akşam okulları yoluyla okuma yazma öğrenmeyi politik ve toplumsal eğitimle birleştiren bilinçlenme ve eğitim programları da eşlik ediyordu.

Bu çifte stratejiden, ekonomik iyileşme programlarını bilinçlenme ve eğitimle birleştirme stratejisinden sonra, kadın dernekleri ilk ortak fonu oluşturmak için yerel makbuz-fonu sistemini kullanmaya başladılar. Makbuz-fonu yoluyla toplanan faiz, ortak mülkiyetti ve akşam okulları inşa edilmesi gibi ortak projeler için kullanılıyordu. Aynı zamanda, köylerde kadınların hayatlarına dair çeşitli konuları tartıştıkları düzenli haftalık toplantılar yapılıyordu. Kadınlar şarkı söylemeyi, köy düzeyinde sorunlarının olası çözümlerinin ve stratejilerin tartışılmasıyla birleştiren bu toplantıları heyecanla karşılıyorlardı. Toplantılar kadınlar arası dayanışmayı genişletmeye yardımcı oldu ve onların eyleme yönelmelerini sağladı. Sadece retorik düzeyinden öte gitmeyen başka benzeri tartışmaların tersine, kadın sangamları çoğunlukla ortak problemlerini tanımlayıp bir strateji tartıştıktan hemen sonra eylem başlatıyorlardı.

Ekonomik programlar

Fakat kadınları harekete sevk eden sadece daha çok eğitim ve kültürel faaliyet beklentisi değildi. CROSS, mandalar, kuyular, genel ambarlar, sebze tezgahı ve başka bu tür gelir getirici projeler için fon sağlamaya yardım eden aracı kurum olarak biliniyordu. Kadınlar o nedenle bireysel ekonomik yarar umuyorlar ve *sangam* faaliyetlerini de bu maksatla bir araç olarak görüyorlardı.

Kadın *sangam*larının toplantıları, bu ekonomik projelerden kimlerin yararlanacağını belirlemek için kullanılıyordu. Seçim

kriterleri ve izledikleri yöntem erkek *sangam*larında kullanılanlarla aynıydı; yani projelerden, bir *sangam*ın tamamı değil, sadece tek tek kadınlar yararlanabilirdi. Bazı köylerde erkek *sangam*ları bu tür toplu projeler için fon sağlayabilirken, kadın dernekleri sağlayamamıştı. Örneğin, toplantılarını yol kenarında bir ağacın altında yapmak zorunda kaldıkları gerekçesiyle, bir akşam okulunun inşaatı için para istediler ve Harijan kolonisine de elektrik getirilmesini talep ettiler. Fakat bütün fonların kredi sistemine dayalı olmasından dolayı, sübvansiyon ya da borç para veren bankalarla hükümet yetkilileri, "üretken" olmayan, yani artı değer üretmeyen nitelikte, yalnızca yoksulların kolektif yaşam koşullarını iyileştirmeye yardımcı olan projelerle ilgilenmiyorlardı.

Kadınlara yönelik ekonomik programların yanında, eğitsel etkinlikler düzenleniyordu. Bu etkinlikler çoğunlukla, kadınlara sorunlarını tartışabilecekleri bir forum sunan ve aynı zamanda, ihtiyaç duydukları bilgileri ve okuma-yazma, sağlık bilgisi, çocuk bakımı, beslenme gibi sosyo-ekonomik gelişimleri için gerekli eğitimi sağlayan akşam okulları biçimindeydi.

Bu programlar çifte stratejiye, yani, kadınların ekonomik statüsünü yükseltme gayretini, onların toplumdaki sosyal, politik ve kültürel statüsünü yükseltme ve kendi öz örgütleri yardımıyla ezilmişliklerine karşı mücadele etmelerini sağlama çabasıyla birleştirmeye dayanıyordu. Bu çifte strateji, söz konusu durumda tek mümkün strateji olmasına karşın, uygulamada çelişkiler yaşanmıyor değildi. Bu çelişkiler, tek tek aile ya da tek tek kadınlara dayalı gelir yaratmayı amaçlayan bütün ekonomik programların kaçınılmaz bir sonucudur. Tek tek kadınlara bu projelerden birisi için, örneğin manda için borç vermek, eğitim programının genel hedeflerini, yani kadınların dayanışmasını ve birliğini güçlendirme ve pazarlık gücünü artırma amacını kısmen tehlikeye sokmuş oluyordu. Bazı kadınlar, bu projelerden yararlanmak için seçilirken, diğerleri dışarıda kalıyordu. Bu nedenle kadınlar arasında bölünmelerin ortaya çıkması kesindi.

*Sangam*ları başlatan kadın, sorunun farkına vardı. Bu projelerden herkesin yararlanmasının zaman alacağı varsayımından hareketle, kadın dayanışmasına başvurarak, kadınlardan en yoksul ve en fazla ihtiyacı olanı ve en çok hak edeni seçmelerini isteyerek bu tür bölünmelerin önüne geçmeye çalıştı. Kadınların ortak çıkarlarından ziyade, özveri ruhuna başvurmak, bu projelerin, bireyler arasındaki rekabeti ilerletme ve yoksulları kapitalist değerlerle tanıştırma gibi siyasi yan etkilerini gözden kaçırmış gibi görünür. Bu projeler, kırsal alanlardaki yoksulların bir sınıf olarak yararlanmasına yönelik değildir. Bu programlardan tek tek ailelere sağlanan ekonomik kazançlar o kadar önemsiz boyutta kaldı ki, uzun vadede yoksullaşmayı artırdıkları bile söylenebilir.[14] Ne var ki, bireysel iyileşme beklentisi ve alternatiflerin yokluğu, kadınların pek fazla bir şey umut etmeseler de, bu projeleri tercih etmeleri sonucunu doğurdu.

Bu çelişkilere ve güçlüklere karşın, kadınlar *sangam*lara katılmaya can atıyorlardı ve birçok köyde kadınlar kendi sangamlarını kurmak istiyorlardı. Ekonomik programların doğasında olan bölme eğilimleri, kadınların örgütlerinden aldıkları kolektif güç duygusu tarafından etkisiz hale getiriliyordu. Derneklerin asıl başarılarının nedeni, örgütlü kolektif güç hissini kadınlara vermeleri ve mücadelede bir araç olarak kullanılabilmeleri gerçeği idi. 1978 yılında Kunur ve Sikandernagar'daki kadın derneğince gündeme getirilen meseleler, derneklerin, bireysel ekonomik projelerden çok, kadınların hepsi ile ilgili ve hepsi açısından önem taşıyan sorunlara yönelik olduklarını gösterir. Doğrusu, bu köylerde ilk *sangam* toplantıları yapılır yapılmaz, kadınlar ücretler meselesini ve bir grev organizasyonunu tartışmaya başladılar. Erkeklerle kadınların ücretleri arasındaki farklar ve toprak gibi başka meseleleri de tartıştılar.

Kadınların işçi olarak edindikleri kolektif deneyimler ve ortak çıkarları, örgütlenmelerini daha genel hedefler doğrultusunda kullanmalarına yardım etti. Kunur'daki kadınlarla

14 Bkz. Maria Mies, "Indian Women in Subsistence and Agricultural Labour".

grup tartışmamızda, özlemlerinin, ekonomik programların belirlediği sınırlı hedeflerin ötesine geçtiği ortaya çıktı. Bize ilk önce *sangam*ın nasıl başladığını, ekim ve hasat mevsimleri sırasında akşam okuluna devam etme problemlerini ve öteki kastın kadınlarını kendileri grevdeyken destek vermeye ikna etme çabalarını anlattılar. Toplantılarda hangi sorunları tartıştıklarını sorduğumuzda, önce çeşitli taleplerini şöyle sıraladılar: "Genel ambar, mandalar, elektrik, un değirmeni istiyoruz". Daha iyi evler de isteyip istemediklerini sorduğumuzda bir kadın "Evler bizi beslemeyecek. Biz toprak istiyoruz, bizim arazimizin tamamı verimsiz ve çok küçük. Biz toprak istiyoruz, gerisi yalan" dedi.

Daha sonra, karşılaştıkları bütün güçlüklerin, yaptıkları bütün bu işlere karşın karınlarının doymaması, toprak ağalarının kendilerini istismar ve taciz etmesi, otları kesmelerine müsaade edilmemesi, diğerlerinin toprağı varken onların olmaması ya da çok verimsiz araziler olması gerçeğinden kaynaklandığını anlatmayı sürdürdüler: "Şimdi TOPRAK istiyoruz. O zaman bizim için bir şey yaptıklarını hissedeceğiz. Her ufak tefek şey için onlardan korkuyoruz. Böyle olmak istemiyoruz".

Bu tartışmalar, kadınların sömürüldüklerinin farkına varmak için bilinçlendirilmeye ihtiyaçları olmadığını ortaya çıkardı. Ayrıca, bütün sorunlarının kökeninde yatan nedeni doğru olarak analiz edebiliyorlardı: temel üretim aracı olan toprak üzerinde kontrollerinin bulunmayışı. Mandalar, keçiler, genel bir ambar, daha iyi evler ve benzerini istemeye karşı değillerdi, fakat bu şeyleri pek ciddiye almıyorlardı. Çünkü bunlar yörelerindeki temel üretim ilişkisini değiştirmeyecekti ve dolayısıyla nasıl "karınlarını doyuracakları" sorununu çözmeyecekti.

Küçük Çiftçiler Kalkınma Kuruluşu'nun (SFDA) programlarının kır yoksulları sorununu çözeceği fikrinin aksine, Kunur kadınları gerçekçi bir şekilde bu programları palyatif olarak değerlendirdiler. Bunun yanında, ekonomik sömürüyle sosyal ve kültürel baskı arasında bir ayırım da yapmadılar (Bu, genellikle dışarıdan bakan aktivistlerce yapılan bir ayırımdır).

Toprak ağalarının aşağılayıcı ve zorba davranışlarıyla kendilerinin pazarlık gücünün olmayışı arasındaki bağı açıkça görüyorlardı. Bu nedenle, *sangam*lar için duyulan heyecan, bireysel bencilliğin sonucu değil, daha ziyade, kendilerine daha fazla güç sağlayacak bir araca sahip olma beklentisi yüzündendi.

Harekete geçme yöntemleri

Şarkıların rolü

Tarlalarda çalışmanın örgütlenmesinde ve çalışmadan sonraki kolektif ifadeyi yaratmada şarkıların oynadığı önemli rolü fark etmiştik. Söyledikleri şarkılara ilgi gösterdik, onları kaydettik, tekrar kendilerine dinlettik, tercümelerini istedik. Sonuç olarak, bizim ilgimizden dolayı kadınlara ilham geldi ve daha çok şarkı söylemek ve dans etmek için bir araya geldiler. Şarkı söylemek zaten akşam okulu programlarında yer alan bir uygulamaydı, fakat kadınlar bütün şarkılara aynı heyecanla tepki vermiyorlardı. Şarkılar iki türdeydi: Çalışırken ve bayram vesilesiyle söyledikleri kendi geleneksel şarkıları ve örgütçülerin getirdiği toplumsal eleştiri ve yoksulların özlemlerini ifade eden şarkılar. Günlük çalışmalarından sonra gayrı resmi olarak toplandıklarında bizim de danslarına ve şarkılarına katılmamızı istediler ve bize kendi şarkılarını öğretmeye başladılar; bizden de kimi şarkıları öğrenmek istediler. Araştırma asistanlarımdan birisi çok iyi şarkı söylediği ve bazı yeni, ilham veren şarkılar bildiği için kadınlar arasında çok popüler oldu. Genç kızlar onun şarkılarını öğrenmeye başladılar. Okuma-yazma bilmedikleri için, onların akşam okulu öğretmeni olan köyün kastından genç bir erkek, bu şarkıların sözlerini yazdı ve genç kızlara öğretti. Biz köyden ayrıldıktan iki ay sonra toplanan hafta sonu kampında, köyün bütün kadınlarının bu şarkıları öğrenmiş olduğunu ve bunları, diğer kadınlarla yapılan kongreye kendi kültürel katkılarından biri olarak sunduklarını gözlemledik. Bu şarkılar kongredeki kadınları öylesine etkilemişti ki, onlar da öğrenmek istediler. İyi şarkıcı-

lardan bir grup oluşturulması ve benzer şarkıları diğer köylerin kadınlarına da öğretmeleri önerildi.

Benim araştırma asistanımdan duydukları yeni şarkılar karşısındaki tepkileri gösteriyor ki; şarkılar, genel olarak okumayazma bilmeyen köylü kadınların iletişim, harekete geçme ve örgütlenmesinin güçlü bir aracı olarak önem taşımasının yanı sıra, kadınlar, kendi durumlarının soyut ve yüzeysel analizini yapan şarkılarla onu somut terimlerle ifade edenleri açıkça birbirinden ayırt edebiliyorlardı. Sonradan popüler olan benzer bir şarkı hakkında bir adam şöyle dedi: "Bu *bizim* şarkımız". Başka bir ifadeyle, şairin sözcükleri içinde kendi yaşamlarını, kaygılarını ve umutlarını tanıdılar ve bu şarkıyı "kendilerine ait" kıldılar. Kısacası, kadınlar kendilerine dışarıdan sunulan her şeyi gözü kapalı kabul ya da reddetmediler; kendilerine dışarıdan getirilen, yeni kültürel unsurlar arasından kendi seçimlerini yaptılar.

Kadınların yeni anlayışlar, fikirler ve bilgi edinirken gösterdikleri tepki ve inisiyatif, nesnel ve öznel koşullarının kendi başlarına ilerlemeyi başlatması için pek az motivasyon ve cesaretlendirmeye ihtiyaç duyacak düzeyde olduğunu ortaya çıkardı. Tarlada çalışırken kullanılan metodoloji[15] de, kadınların kendi dinamiklerini, özgün öğrenme motivasyonu ile yaratıcı kendiliğindenliklerini gerçekleştirmelerine katkıda bulundu. Ne var ki, örgütsel bir çerçeve ve sürecin devamlılığını sağlayan bazı etkinlikler olmasaydı, araştırma ekibinin köyde kaldığı birkaç haftada ortaya çıkan motivasyon sürmezdi ve kadın derneklerinin gelecekteki gelişimi üzerinde pek az etkisi olurdu.

Hafta sonu kampları

Kadınların militanlığı, durumun net analizini yapma ve özgürlükçü hedefler için örgütü kullanma becerisi, eğitim amacıyla örgütlenen periyodik hafta sonu kamplarında ortaya çıktı.

15 Bkz. Maria Mies "Towards a Methodology of Women's Studies," Occasional Paper, no. 77, Institute of Social Studies, Kasım 1979.

Tek tek köylerdeki akşam okulu programları bir dizi pratik güçlükle karşılaşırken, bu hafta sonu kampları başarılı oldu ve ondan sonra kadın *sangam*larının düzenli bir özelliği haline geldi. Bu kampların gelişimine ilişkin aşağıda anlatılanlar, iki yıl zarfında kadınların kolektif bilincinin nasıl oluştuğunun kavranması için fikir verecektir.

Birkaç köyün *sangam*ı arasında, kadınlara yönelik ilk kamp, bir yıl süren örgütsel çalışmadan sonra düzenlendi. Bir taluk kasabası olan Bhongir'deki on köyden elli kadın bu kampa katıldı. Kadın aktivist, kadınların sosyal yardımlaşma dairesinde görevli bir kişi ile kadınlara konuşma yapması için Haydarabad'daki Ev Bilimi Koleji'nden bir profesör gibi, çeşitli devlet dairelerinden temsilcileri davet etmişti. Derslerin konuları "Halk Sağlığının Korunması ve Kadınların Rolü" ve "Dengesiz Beslenme ve Beslenme Değerleri" idi. Bu dersleri Asgari Ücret Yasası, erkeklerle kadınların ücretleri arasındaki fark ve hayat pahalılığına ilişkin tartışmalar izledi. Kadınlar yaşadıkları köylerdeki durumu anlattılar ve günlük ücretlerin artırılması için toprak ağalarıyla girilecek savaşımda izlenecek stratejileri tartıştılar. Bu hafta sonu kampı fevkalade başarılı oldu ve örgütçülerle kadınları, gayretlerini devam ettirmeleri için cesaretlendirdi.

Bhongir'de bir kolejde 28 ve 29 Ekim 1979 tarihlerinde düzenlenen ikinci kadın kampı farklı bir odağa yönelikti. *Sangam* örgütçüleriyle bizim proje ekibimiz tarafından ortaklaşa planlandı. Bazı bulgularımızın geri bildirimini yapmak ve onların köyleriyle sınırlı ufuklarını genişletmek amacıyla, *sangam*lara ve mücadelelerine dair geçmiş deneyimlerini paylaşıp tartışmak için birlikte çalıştığımız köylerden kadınları getirmenin iyi olacağı kanısındaydık.

15 köyden yaklaşık 70 kadın bu kampa devam etti. Köy grupları, şarkılar, oyunlar ve skeçler hazırlayıp izleyicilere sundular. Aralarından biri de önceki ayların deneyimleri ile sorunları ve kazanımları hakkında konuştu. Kadınlar programa aktif olarak ve şevkle katıldılar. Kendi hazırladıkları oyunlarda, temel sorunlarından bazılarının çok keskin ve esprili ta-

nımlarını yaptılar. Bu oyunların temaları, erkeklerin içmesi ve koca dayağı, drahoma, hanımağayla ücretlerin görüşülmesi idi. Bilhassa ücretlere ilişkin oyuna izleyiciler heyecanla katıldılar; hanımağadan daha iyi bir ücret almak için yapılması gerekenleri oyunculara önerdiler.

Bu kültürel programdan sonra kadınlar gece yarısına kadar şarkı söyleyip dans ettiler. Her zamanki sevimsiz işlerinden ve kocalarla çocukların sorumluluğundan iki gün süreyle uzak kalmaktan hoşlandıkları belli oluyordu.

Ikinci gün köylü kadınlar ve onların sorunları ve ülkenin diğer bölgelerindeki örgütleri hakkında konuştuk. Amaç, Hindistan'da başka yoksul köylü kadınların da, kadın ve işçi olarak sömürülmelerine karşı nasıl başarıyla mücadele ediyor olduğunu göstermekti. Bu çalışma, aynı zamanda, okuma-yazma bilmeyen kadınlara ülkelerine ilişkin biraz fikir verdi. Bu kadınların coğrafi bilgileri genellikle kendi köyleriyle, bazı komşu köylerle ve bir sonraki taluk kasabası ile sınırlıydı.

Bu kampı asıl anlamlı kılan şeyin, çeşitli köylerden kadınların bir araya gelecekleri, deneyim alışverişi yapacakları ve kendilerine ait kültürel üretimlerle hoşça vakit geçirecekleri bir forum sunması gerçeği olduğu söylenebilir. Kadınlar bu fırsatla dinlenip zevkle vakit geçirdiler ve benzeri daha fazla kamp talep ettiler.

Bu deneyim bize aynı zamanda, tek başına ekonomik durumlarının iyileşmesinin, yoksul köylü kadınlarını kesinlikle tatmin etmediğini; insanın özgürleşmesi, insanlık onuru ve yaratıcılıklarının iade edilmesi için de mücadele verilmesi gerektiğini gösterdi. Kadınlar, kalkınmanın ve öğretimin salt nesneleri olmak istemiyorlar.

Örgütçülerden bazıları ikinci kampın çok fazla kültürel etkinliklere, "eğlenceye" yoğunlaştığı ve kadınlara yeterince pratik bilgi vermediği (örneğin sağlık, beslenme ve benzeri) kanısındaydı. 19 Kasım 1978 tarihindeki üçüncü kampta, bu nedenle, ülkedeki pirinç bölgelerine ve eğitime dair işlevsel bilgiler gibi öğeler, olağan kültürel programla, oyun, şarkılar, skeçler ve danslarla birleştirilmeye çalışıldı. 19 köyden gelen

90 kadın, daha çok drama ve şarkı hazırlamışlardı ve yeni şarkılar öğrendiler.

Bu hafta sonu kamplarının ortaya çıkardığı heyecan öylesine büyüktü ki kadınlar en az ayda bir kez kamp yapmaya karar verdiler. Ayrıca bu vesileyle, bütün kadınların tek bir köyün özel problemlerini tartışmalarına ve en acil problemleri ilk önce ele almalarına karar verildi.

Alınan bu iki kararın gösterdiği gibi, kadınlar örgütlenmelerini köylerinin sınırları ötesine genişletme ve birbirinin deneyimlerinden yeni şeyler öğrenme gereksinimini kavradılar. Bunun yanında, ancak daha çok köyü kucaklayan bir stratejiye sahip olurlarsa, eylemlerinin başarılı olabileceği kanısına vardılar. Her ay benzer bir kamp yapma kararı, aynı zamanda düşünme ve dinlenme zamanına olan ihtiyacın bir ifadesiydi. Kadınların genellikle köylerinde toplantılara ve uzun süreli eğitimlere katılmak için zamanı yoktur. Ya kocalar sırf dışarı çıkmalarına karşı olduklarından dolayı onlardan iş talep ederler ya da çocuklar engelleyici bir unsur yaratırlar.

Çalışma gününün analizi, bu kadınların asıl probleminin zaman yokluğu olduğunu gösteriyor.[16] Daha çok hafta sonu kampı talebi, bu yüzden, düşünme ve eğitim için olduğu kadar, dinlenme için daha fazla zaman bulmak açısından da kadınların taktiğiydi. CROSS örgütçüleri, ayda bir yapılacak kampın kadınlarının sık sık tekrarlanan yokluğunu protesto edebilecek erkekleri kızdıracağına inanıyorlardı ama kadınlar direttiler.

Bizim katıldığımız dördüncü ve sonuncu hafta sonu kampı, 17 Şubat 1979 tarihinde Veeravalli Köyü'nde düzenlendi. Bu kamp, tarım işçisi kadınların kadın *sangam*larında mücadele etmek zorunda oldukları başlıca çelişkileri; cins, kast ve sınıf çelişkilerini açık bir ilgi merkezi haline getirdi.

Bu kamp, daha çok örgütçülerin inisiyatifinde olan belli bir örgütlenme ve harekete geçme sürecinin sona ermesine ve *sangam* üyelerinin lider olarak ön saflara çıktığı yeni bir aşa-

16 Bkz. Maria Mies, "Indian Women in Subsistence Agriculture".

maya işaret ediyordu. Kadın derneklerinin ilerideki gelişimi açısından taşıdığı önem nedeniyle, aşağıda verilen ayrıntılı anlatım kamptan hemen sonra kaleme alındı.

Veeravalli'deki hafta sonu kampı

Veeravalli'deki kadın *sangamı*, başka yedi köyden kadınların da davet edildiği toplantıyı hazırladı ve düzenledi. Köyün kamp yeri olarak seçilmesinin nedeni, kadınların diğer kadınları ağırlamak istemeleri ve bir de genel olarak bu toplantıların daha fazla köy yaşamı içine kök salması idi.

Başkan oldukça dinamik bir kadındı. Sekreteriyle ve öteki kadınlarla birlikte, toplantıyı akşam okulunun açık kulübesinde düzenlemişti. Hoparlör ve mikrofon tedarik etmeyi de başarmışlardı.

Okul kulübesinin kenarına, bazı erkeklerle kadınların 100 kişi için pirinç ve sebze hazırladığı geçici bir mutfak kurulmuştu. (Ortak yemek bu toplantıların olağan bir özelliği haline gelmişti ve kadınlar, yemek yapma sıkıntısı duymamaktan, daha da önemlisi, kendilerine servis yapılmasından hoşlanmaya başlamışlardı). Sabah 11:00 civarında kulübe kadınla dolmuştu; bazıları çocuklarını da getirmişti. Herkes yerine oturduğu zaman program başladı. Başkanın herkese "hoşgeldiniz" demesi ve programı tanıtması önceden planlanmıştı. Daha başlamamıştı ki, yaşlı kast kadınlarından küçük bir grup geldi ve kulübeye girdi, biri ortaya, mikrofonun yanına oturdu. Bize, üst kastın kadınları tarafından yönetilen, eski Mahilda Mandal'ın (Kadınlar Kulübü) başkanı olduğu söylendi. Kimse onu davet etmemişti. Kadın sangamları, esasen Harijan örgütleri olduğu için, kast kadınları onlardan uzak duruyordu.

Durum rahatsız ediciydi. Eski başkanın konuşmak ve toplantıyı açmak istediği belli oluyordu. Bu köyün kadınlarından kendisinin sorumlu olduğunu göstermek istiyordu. *Sangamın* Başkam, Mahilda Mandal'ın Başkanına söz isteyip istemediğini sordu. Toplantının katılımcılarına hitaben yaptığı konuşmasında, Mahilda Mandal'dan ve etkinliklerinden bahsetti. Onun

gibi üst-kast kadınının Harijan kadınlarının toplantısına gelmeye kalkışması şaşırtıcıydı. Fakat yine de, kendisi ve arkadaşları, Harijan kadınlarıyla birbirlerine dokunmamak için özel bir gayret sarf ettiler. Konuşması yaklaşık yedi dakika sürdü. Daha sonra *sangam* başkanı bir konuşma yaptı ve programı açıkladı. Bu bölümün ardından, bir üst kast kadını, hijyenin, çocuklara bakmanın, onları okula göndermenin gerekliliği, temizlik ve yemek hazırlama vb. hakkında konuştu. Harijan kadınlarının ekonomik menzilinin ötesindeki şeyler hakkında bu tür bir dersin, *sangam* kadınlarına saçma geldiği belli oluyordu; yine de sabırla dinlediler. Nihayet birisi, mikrofonu dinleyiciler arasında yanıt vermek isteyen kadınlara yöneltmeyi önerdi. Hiç mikrofon kullanmamış olmaktan duydukları ilk utangaçlık geçtikten sonra, Harijan kadınları mikrofonun faydasını ve gücünü keşfettiler. Çocuklarını okula göndermeyi çok istediklerini, ancak elbiseler ve okul üniforması için gerekli parayı bulamayacaklarını kadına anlattılar. Bir kadın şunu sordu: "Büyük oğlumu okula gönderdiğim zaman, diğeri evde kalmak zorunda, çünkü onun elbisesi yok. Bize elbise verir misiniz?" Temel ekonomik sorunlarını, aldıkları düşük ücretleri, işlerinin ve topraklarının olmadığı gerçeğini, kendilerine tavsiyede bulunan kadına hatırlatarak bütün sözlerine karşı çıktılar. Daha önce konuşan kadın sessizce oturuyordu, çünkü bu sorulara verecek yanıtı yoktu.

Öte yandan, *sangam* kadınları mikrofonu ele geçirmişlerdi ve asıl sorunları olan ücretler, topraksızlık, erkeğin aile bütçesine yetersiz katkısı hakkında konuşmaya başlamışlardı. Ana tema düşük tarım ücretleriydi. Birçok kadın tartışmaya katıldı. Şikayetleri hakkında konuşmak onları yüreklendiriyordu. Kast kadınlarının hepsi bir köşede oturdu. Harijan kadınlarının köylerde zengin kişiler tarafından sömürüldüklerini anlatmalarından hoşlanmadıkları açıkça belli oluyordu, fakat bir şey söylemeye de cesaret edemiyorlardı, çünkü 200 kadın arasında sadece birkaç kişiydiler.

Fakat sonradan, kulübenin dışında ayakta duran yaşlı bir Goud kadını, *sangam* kadınlarını eleştirmeye başladı. Zengin-

lerin lehine konuşuyordu ve Harijan kadınlarının onlar hakkında bu şekilde konuşmaya hakları olmadığını, kendilerine verilen ücretle yetinmeleri gerektiğini vb. söyledi. "Sen kimsin de bu insanların adına konuşuyorsun?" diye karşılık veren sangam kadınlarını sinirlendirdi. Aralarındaki ağız dalaşı giderek saldırganlaştı. Goud kadını, nasıl para kazandığı (köyün erkeklerine içki satarak) kendisine hatırlatıldığında, karşısındakilere meydan okudu. "Hatta erkekleriniz de" diye sertçe cevap verdi; "yarın gelecekler ve benden Kallu (yerel içki) alacaklar; ödeyemeseler bile veresiye alırlar. Bugün sömürüden bahsediyorsunuz. Yarın para dileneceksiniz".

Tartışma, bir tarafta sangam kadınları ile öteki tarafta zenginlerin sözcüsü Goud kadını arasında saldırgan bir münakaşaya dönmüştü. (Goud'lar üst kasta mensup olmamalarına rağmen, bu kadın kendisini Harijanlarla değil de, köydeki üst kast ve sınıftan insanlarla özdeşleştirmiş görünüyordu.) Nihayet, Harijan kadınları neden geldiğini sordular: "Seni toplantımıza kim davet etti? Neden buraya kavga çıkarmaya geldin? Seni biz davet etmedik". Daha sonra toplantıya öğle yemeği nedeniyle ara verildi. Kast kadınları ve Goud kadını toplantıyı terk ettiler ve öğleden sonraki oturum için dönmediler.

Toplantı sırasında birçok çocuk ve erkek açık kulübenin etrafında toplandı ve sürekli olarak kadınları rahatsız etti. Öğleden sonra program oyun ve tartışmalarla sürdü. Kadınların hazırladıkları oyunlardan birisinin konusu koca dayağıydı. Chandupatla'dan bir kadın sarhoş kocayı oynuyordu, bir türban giymişti ve karısına bağırıyordu. Oyunda bu sarhoş kocanın karısını öpmek istemesi dinleyicilerin çok keyiflenmesine neden oldu. Karısı onu içki içtiği içip parasını çarçur ettiği için azarladığında, kocası sopayla onu dövdü.

Bunu izleyen tartışma pek heyecan verici değildi. Fakat bazıları iyi önerilerde bulundu. Bir kadın şunu önerdi: "Erkekler ücretlerinden pirincin parasını ödesinler, biz de geri kalanını, sebzeyi, şekeri ödeyelim. Eğer böyle yaparlarsa, en azından düzenli olarak eve katkıda bulunurlar. Sonradan içseler bile, çocuklarımızla birlikte açlık çekmek zorunda kalmayız". Ku-

lübenin önünde toplanmış erkeklere, böyle bir düzenlemeye razı olup olmadıkları soruldu; ancak hiçbiri yanıt vermedi.

Ne var ki, epeyce rahatsızlık yarattılar. Bazıları ellerinde sopalarla dolaşıyor, çocukları dövüyor ve kulübenin dışındaki kadınları itip kalkıyorlardı. Bazıları, açıkça emirler ve talimatlar yağdırıyorlardı. Sonuçta, kendilerinin hiçbir işlev taşımadıkları bir kadınlar toplantısı, kabul edebilecekleri bir şey değildi.

Şimdiye kadar, kadın dernekleri ciddi bir muhalefetle karşılaşmamıştı. Köy *sangam*larında örgütlenmiş erkekler, kadın *sangam*larına ya yardımsever bir tavırla ya da ilgisizlikle yaklaşmışlardı. Kadınların gündeme getirdikleri ücret meselesi gibi ya da ekonomik programlar gibi meseleler erkeklerin de yararına olacaktı. Erkekler kültürel etkinlikleri, içki, koca dayağı, drahomaya ilişkin oyunları pek ciddiye almıyorlardı; hele de bu oyunlar köylerden uzakta, tamamen kadınların katıldığı kampların kuytu atmosferinde yapılırsa. Halbuki Veeravalli kampı, bir köyün ortasında, açık bir alanda erkeklerin ve çocukların arasında, üst kastların gözü ve kulağı önünde yapılıyordu. Bu kampın yeni niteliği, hoparlör ve mikrofon kullanarak halka açık bir toplantı karakteri kazanmış olması idi. Belki de hem erkekleri hem de üst kast kadınlarını cezbeden, aleniliğe yapılan bu vurgu ve Veeravalli kadınlarının kampı özenle hazırlamalarıydı. Erkeklerin aktif katılımının (100-200 kadın için ortak yemek pişirdiler ve çocuklara bakmaları gerekti) kendisi büyük bir başarıydı; bu, kadın sangamlarının öneminin büyüdüğüne ilişkin bir işaret olarak görülebilirdi. Benzer şekilde, üst kast kadınlarının, kastın köyünden çıkıp Harijan kadınlarının toplantısına gelmeye cesaret etmeleri ve hatta onlarla aynı çatı altında, bu paryalara (dokunulmazların) dokunabilecekleri kadar yakın oturmaları, bu yoksul kadın örgütlenmesinin etkisini gösterir.

Ne var ki, Harijan kadınlarının artan görünürlüğü, örgütsel gücü ve öz güveni, üst kast kadınlarının ve kendi erkeklerinin önünde açıkça sömürüden ve erkeklerinin baskısından korkusuzca bahsetmeleri, varolan çelişkileri artırdı. Çünkü kadınlar,

erkeklerini ve sömürgen toprak ağalarını *aleni olarak* teşhir ettiler; saldırıya uğrayanlar ilk kez tepki veriyorlardı. Kadınların mücadelesi çok daha ciddi ve hızla yayılan bir karakter taşıyordu. Veeravalli kampının ardından, bu yoksul kadınların özgürleşmesinin, kendilerini ezenlerle ve sömürenlerle sert bir yüzleşmeye yol açabileceğini gösteren bir dizi olay yaşandı ve tepki geldi.

Veeravalli'nin akıbeti

Alan çalışmamız Şubat 1979 tarihinde tamamlandığı için, Veeravalli kampından sonra yaşananlara ilişkin aşağıdaki anlatı, kendi gözlemlerimize dayanmıyor. Bu kadar çok kadının açıkça toprak ağalarının kendilerini sömürdüğünü anlatması, bunu yapmak için mikrofon kullanmış olması ve "içme" ve "karısını dövme" olgularını erkeklerinin önünde teşhir etmesi, hem toprak ağalarını hem de kendi erkeklerinin bazılarını öfkelendirmiş gibi görünüyordu. Bunun sonucu, koca dayağının artması oldu. Özellikle toplantıda konuşan bir kadın, daha sonra sarhoş kocası tarafından çok kötü bir şekilde dövüldü. Dahası, toprak ağaları, kadın derneğinin başkanının kızının, bir adamla yasadışı ilişki yaşadığı dedikodusu yaydılar. Bu durum, köy *sangam*ında ağır bir krize yol açtı.[17]

Veeravalli'nin akıbeti gösterdi ki; yoksul kadınlar ezilmişlikleri hakkında açıkça konuşmaya başladıkları zaman ciddi sonuçları hesaba katmak zorundalar. Ayrıca, yaşanan bu olaylar, ezilmenin kast ve sınıf egemenliğini sürdürmek için nasıl kullanıldığını da gösteriyor. Öte yandan bu olumsuz tepkiler kadınları caydırmadı. Tersine, örgütlenmelerini sürdürdüler; erkeklerin köylerindeki baskıcı sistemin suç ortağı olduğunu daha açık bir biçimde anladılar. Erkeklerle kadınlar arasındaki çelişkileri makul göstermeye çalışmayan, öte yandan kendilerine daha fazla özerklik ve örgütsel güç sağlamayı amaçlayan

17 Hepsi üst kast toprak ağalarına mensup köyün yaşlılarından bu dedikodu sorununu karara bağlamaları istendi. "Suçlu" genç adamı para cezası ödemeye zorladılar ve daha sonra bu parayla içmeye gittiler.

bir strateji hazırladılar. Veeravalli'de yaşananlar militanlıklarını kırmadı; artırdı. Doğrusu, çevre köylerdeki pek çok *sangam*da bu yaşananlar tartışıldı. Motakundur'da ve Aler'de 24 Nisan 1979 tarihinde yapılan bir sonraki hafta sonu kampının ilgi merkezinde koca dayağı, köy yaşlılarının anlaşmazlıklara çözüm getirme uygulaması ve "suçlunun" topluluk liderlerine para cezası ödemesi konuları yer aldı. Veeravalli'de yaşananlar, bu tartışmaların somut referans noktasıydı. Bu kamplara ilişkin raporda şu ifadelere yer verilmiş:

> Gün boyu süren serbest tartışmaların sonucunda kadınlar, çeşitli vakaları soruşturmak, köyleri ziyaret etmek, kadınların sorunlarına ilişkin toplantılar yapmak, adaleti yerine getirmedikleri halde, anlaşmazlığa düşen her iki taraftan da para alan köy yaşlılarına kadınların davalarının gönderilmesine son vermek amacıyla, kadın liderlerden bir bölge komitesi oluşturmaya karar verdiler. Bu, aynı zamanda kadınların asırlar boyunca hapsedildikleri parmaklıkları kırmasına da yardım edecektir.[18]

Bu kampın başka bir sonucu da, üç köyün genç kızlarının kadın *sangam*larının bir parçası olarak ayrı bir grup oluşturmalarıydı. Yoksul kadınların harekete geçirilmesi için şarkılarda ve diğer kültürel etkinliklerde daha aktif görev almak istiyorlardı.

Nisan 1979 kampından bu yana, kadın dernekleri sayıca artmaya devam etti. Fakat daha önemlisi, muhalefete ve güçlüklere karşın, kadınlar, dernekleri giderek daha fazla, kendi öz otonom örgütleri, sömürüye ve ezilmeye karşı verdikleri mücadelenin genelleştirilmesi için olduğu kadar, eğitim için de bir araç olarak kullanabilecekleri örgütler haline getiriyorlar.

Veeravalli kampından kısa süre sonra, erkek ve kadın *sangam*ları yeniden örgütlendi. Her on beş günde bir toplanan Küme Komitesi oluşturuldu. Altı ya da yedi köyün erkek ve kadın *sangam*larının temsilcilerinden, dolayısıyla bu köylerin

18 Baby Kanakassery: "A Report on Women's Organisation Activities at CROSS" Bhongir 1979, yayımlanmadı.

her birinden bir erkek bir kadın temsilciden oluşur. Bu toplantılarda, koca dayağı gibi kadın sorunlarının yanı sıra bütün önemli meseleler tartışılır. Kadınlar benzer bir sorunu tartışmak istedikleri zaman, önce kendi köyünün sangamında ve kadın temsilcilerle tartışıp o konuda bir görüş oluştururlar. Kadın temsilciler daha sonra problemi erkeklerin de olduğu herkes tarafından tartışılan toplantıya taşırlar. Bu toplantılarda, kadınlar erkeklerin karşısına bireyler olarak değil, bir örgüt olarak çıkarlar. Çözümü hayata geçirmek üzere, çoğunlukla bir kadın komitesi oluşturulur. Bu küme toplantıları şimdilerde evlilik anlaşmazlıklarını çözme sorunuyla meşgul oluyor. Bir çözüm bulmayı başaramazlarsa, sorun kadın ve erkek *sangam*larının temsilcilerinden ve bazı örgütçülerden oluşan yönetim komitesine taşınıyor.

Koca dayağı meselesinin nasıl ele alındığına dair aşağıdaki anlatı, özellikle sözde kadın sorunu söz konusu olduğunda, bu örgütün etkisini gösterir nitelikte.

Rukamma adlı kadın, en başından beri, kadın *sangam*larında aktif görevler alıyordu ve köyünün küme temsilcisi oldu. Aynı zamanda çok iyi bir oyuncuydu ve sarhoş bir kocayı oynadığı bir oyun sergilemişti. Alkolik olan kocası, onun on beş günde bir yapılan küme toplantılarına gitmesinden rahatsız olmaya başladı. Ayrıca, karısının sarhoş koca rolünde oynamasından dolayı kendisini aşağılanmış hissetti ve karısıyla kavga etmeye başladı. Her toplantıya gidişinde onu dövüyordu.

Rukamma ilk önce köyünün *sangam*ına bu konuyu anlattı; bu, "özel" ilişki hakkında alenen konuşması anlamına geliyordu. Köy *sangam*ının kadınları sorunu tartıştılar ve Rukamma'nın kocasından ayrılması ve kocasının evi terk etmesi kararını aldılar. Adamı, yiyecek ve su vermeyerek cezalandırma kararı aldılar ve bu karar, öteki kadın *sangam*ları tarafından da desteklendi. Erkek yemek için annesinin evine gitmek zorunda kaldı.

Bir sonraki küme toplantısında, kadınların kararı tartışıldı; ancak meseleyi bir de yönetim komitesinde tartışmayı kararlaştırdılar. Toplantıya katılan erkeklerden bazıları cezanın çok

sert olduğu kanısındayken, diğerleri, karısının politik faaliyetlerinden dolayı adamın yaşadığı aşağılık kompleksini yenmesine yardım etmek için bir şeyler yapılması gerektiğini savundular. Yine de bazı erkekler ve kadınlar, karı-koca arasındaki ilişkinin özel olmasından dolayı, bu meselenin hiç tartışılmaması kanısındaydı. Fakat kadınların çoğunluğu, bunu, kendi örgütleri üzerindeki etkisiyle ilişkilendirerek, kamusal (politik) bir sorun olduğunda diretti. Erkeğin içerlemesi esasen karısının on beş günde bir yapılan toplantılara katılması yüzündendi. Evi ihmal ettiğini düşünüyordu ve karısını bu toplantılarda başka bir erkekle yasadışı ilişki yaşamakla ve mandalara bakmak istememekle suçluyordu. Karısının kendisinden daha önemli birisi olmasından şikayetçiydi. Kadınlar, bu nedenle, neredeyse oybirliğiyle erkeğin evi terk etmesine karar vermişlerdi: "Bir kadın kesinlikle evini terk etmemelidir. Ev kadına aittir. Erkek gitmelidir". Kadınların köy düzeyinde aldıkları karar, böylece, başka kadın temsilciler tarafından da onaylandı. Örgütçüler kocayla konuşmak için iki kişilik bir ekip gönderme kararı aldılar.

Yine de kadınlar, erkeğin hem kadın *sangam*ından hem de karısından özür dilemesi ve davranışını değiştirme sözü vermesi konusunda ısrar ediyorlardı. Bu tür bir adamın, eğer değişmeyi reddederse, erkek *sangam*ından sürülmesini de talep ettiler. Dolayısıyla, bu tür erkeklere karşı yaptırım olarak sosyal boykot mekanizmalarını kullandılar. Bu stratejiyi kadınlara örgütçülerden hiçbiri önermemişti. Doğrusu, örgütçüler kadınların koca dayağı sorunlarını ele alışındaki radikal yöntemden pek mutlu değildi ve bunu sıradan ve önemsiz bir sorun olarak görüp, önemsememe eğilimindeydiler. Fakat kadınlar artık bunu "normal" durum olarak kabullenmeyi reddediyorlardı.

Kadınların bu meseleyi ele alış yöntemi, hareketlerinin kendiliğinden patlak vermediğini; tersine iyi planlanmış, kendi örgütsel güçlerinin ve durumlarının gerçekçi değerlendirmesine dayandığını gösteriyor.

Bu vakada bana etkileyici gelen noktalar şunlar:

a) Kadınlar koca dayağını (erkeğin içmesini) özel bir ilişki

olarak görmeyi reddediyor, kişisel olanın politik olduğunu görüyorlar.

b) Kadının evi boşaltması yerine, erkeği evin dışına çıkarma kararları maddi ve örgütsel zeminini (çalıştıkları ve örgütlendikleri köydeki bir evi) koruma ihtiyacını açıkça anladıklarını gösteriyor. Erkekler başka yerde iş bulabilirler. Bu karar bana, Batılı kadınlarca benimsenmiş, dayak yiyenler için sığınaklar kurma stratejisinden daha "devrimci" göründü.

c) Kadınlar erkekle sırf konuşarak onu dönüştürme çabasına inanmıyorlar. Tarzını değiştirmesini sağlamak için kolektif baskı taktikleri kullanıyorlar. Bu taktikler kadınlar örgütlü olduğu için etkili oluyor.

d) Bu meseleye yalıtılmış bir vaka olarak yaklaşmayıp bütün köylerde kendi aralarında yaygın olarak tartışıyorlar. Böylece sorun genelleşiyor, yani politik bir nitelik alıyor.

Kamplar ve toplantılar kadınların harekete geçmesi, eğitimi ve örgütlenmesi için önemli araçlar oldu. Özellikle tamamen kadınlardan oluşan kamplar ya da konferanslar, bütün kadınların buluştuğu düzenli yerler halini aldı. Aralık 1980'de benzer 13 kampları olmuştu.

Kadınlar bu toplantılara öylesine önem atfettiler ki onlar için bir günlük işi bile tehlikeye atmaya hazırdılar ki bu, bir günlük ücret ve yiyecek demektir. Kendi örgütsel ve eğitsel faaliyetlerini finanse etmek için makbuz fonlarından (chit-fund) para kullandılar.

İki yıl zarfında bilinç ve örgütsel güç bakımından kadınlar çok büyük ölçüde ilerlediler. Kazandıkları insanlık onuru ve otonomi, esasen onları bir araya getiren bir örgütsel çaba olmasından dolayıdır. Bundan ve kadın ve işçi olarak çifte sömürü yaşamalarından dolayı, erkeklerinden daha hızlı ilerlerler.

Kadınların militanlığı ve örgütsel gücü, genel köy derneklerindeki erkekler üzerinde de etkisini gösterir. Kadınları toplantılara ve hafta sonu kamplarına katılmak istediğinde eskiden karşı çıkan erkekler, örgütlü kadınlardan, toprak ağaları ve diğer egemen gruplarla uğraştıkları sırada, ezilmiş, bireycileştirilmiş karılarının eskiden verdikleri destekten daha sağ-

lam bir destek aldıklarını fark ettiler. Egemen sınıfların bir erkeğin karısı üzerindeki ataerkil otoritesine vurgu yaparak hareketin birliğini kolayca bozabildiğini anlamaya başladılar. Yaygın görüşün tersine, ayrı kadın örgütlerinin kendi hareketlerini zayıflatmak yerine güçlendirdiğini fark ettiler.

Belki de bu hareketin en yüreklendirici başarısı, kadın *sangam*larının köy eksenli liderlik ve akşam okulu öğretmenlerini yaratabilmiş olmasıydı. 1982 yılında *sangam*ların akşam okullarında, köylerden gelen, ilk öğretimden biraz olsun yararlanmış 75 genç kız çalışıyordu. Henüz yönetim ve koordinasyon becerilerinden yoksun olmalarına karşın, çok aktif ve heyecanlı örgütçüler ve öğretmenlerdi. Yerel örgütçülerin ve liderlerin ortaya çıkışı, orta sınıf liderler yoksul köylüleri örgütlemeye çalıştığı zaman karşılaşılan ataerkillik ve seçkincilik (elitizm) probleminin aşılmasında önemli bir adımdı. Bu gelişme, hakikaten otonom yoksul köylü kadınların örgütüne doğru atılmış bir adımdı. Kadın derneklerinin başarısına katkıda bulunan diğer bir faktör de, yoksul köylü kadınların kurumsal örgütlenmesini başlatan kadın aktivistin belirli bir yönlendirmede bulunan ve ideolojiyi yayan bir liderden ziyade, koordinatör gibi hareket etmesiydi. Köy düzeyinde, periyodik hafta sonu kampları sırasında ya da küme toplantılarında, karar alma sürecine müdahale etmiyordu; sadece arka planda kalarak izliyordu. "Güçlü liderliğin" olmayışı, dışarıdan bir "çizgi" dayatılmamış olması; Harijan kadınları için gerekli, içerisinde kendi fikirlerini ve stratejilerini keşfedip geliştirebilecekleri, kendi kolektif deneyimlerinin rasyonel değerlendirmesine dayanan bir ortam yaratmış gibi görünüyor.

Sonuçlar

Köylü kadın örgütlenmesinin ve bilincinin araştırma yaptığımız bölgede iki yıl zarfında gösterdiği gelişim; bu yoksul, okuma-yazma bilmeyen kadınların yeni, kapitalist pazar ekonomisine entegrasyonu trendine zavallı kurbanlar biçiminde karşılık vermediğini gösteren bir kanıttır. Kadın örgütlerinin yuka-

rında anlatılan hikâyesi göstermektedir ki yoksul köylü ve tarım işçisi kadınların harekete geçmesi ve örgütlenmesi için çok küçük bir teşvik ve yardım yeterli olmaktadır. Bu kadınların, sanki sadece ilk engeli aşmalarına yardım edecek birisini beklediklerini söyleyebiliriz. Örgüt ve bilinç düzeylerindeki hızlı ilerlemenin gerisinde yatan nedenler bana göre şöyle sıralanabilir:

1. Kadın ve işçi olarak günlük yaşamlarında öylesine sorunlarla karşılaşırlar ki çifte sömürü ve ezilmelerine son verecek *herhangi* bir girişimi sıcak karşıladılar.

2. Kolektif çalışmaları doğası gereği onlara, kurumsal olmayan örgütsel altyapı ile birlikte dayanışma ruhu ve kültürel dışavurum geleneği sundu. Bu ise, kurumsal bir örgütün oluşumu için temel ve gerçek anlamda birbirine ait olma duygusunu yarattı.

3. Ekonomik programların eğitsel programlarla birleşimi, içinde taşıdığı stratejik çelişkilerine rağmen, örgüte başlangıç teşkil edecek gerçekçi bir zemin oluşturdu.

4. Dışarıdan başlatılmış olmasına karşın kurumsal örgüt, karar alma gücünün çoğunu kadınlara bıraktı. Herkesin eşit katılımı, hiyerarşi ve merkezî liderlikten daha önemliydi. Fakat kurumsal yapı, *sangam*ların sürekliliğini korudu ve orta sınıf feminist kadın gruplarının karakteristik özellikleri olan bireyciliğin, gevşekliğin ve keyfiliğin önüne geçti.

5. Bu örgütsel yapı, yoksul köylü ve tarım işçisi kadınlar açısından gerekliydi, çünkü yaşadıkları acıları anlatmaya başladıklarında bile toprak ağaları ile erkeklerin doğrudan sert tepkisiyle karşılaştılar. Bu tür sonuçlar doğurduğu için, hareket kendisini örgütsel olarak sağlamlaştırmak, daha ciddi ve acil bir karakter kazanmak zorundaydı. Konuşmak sadece kendi hakkını bireysel olarak savunmaktan ibaret değildi; ciddi sonuçlar da doğurabilirdi.

6. Fakat kadınlar muhalefetle ve baskıyla karşılaştıkları zaman yılmadılar ve sinmediler. Bu deneyimleri, kendi bilinçlenme süreçleri ve örgütlerini güçlendirme çabaları için kullandılar. Bilinçlenmelerine en çok katkı sağlayan, dışarıdakilerin

getirdiği "girdiler" değildi; kendi öz örgütlü güçlerinin deneyimiydi.

Bhongir civarındaki bölgede kadın *sangam*ları deneyimi, ayrıca, kadınların özgürleşmesi stratejisiyle de ilgili bazı sonuçlara yol açtı. Bunlar arasında en önemli görünenler şunlardır:

1. Tarım işçisi kadınlar, mücadelelerinin "kadınların" mücadelesi ve "işçilerin" mücadelesi şeklinde ayrılmasının yanlış olduğunu göstermektedirler. Kadınların öncelikle ekonomik bağımsızlığa ihtiyacı olduğu ve hareketlerini ekonomik amaçlarla sınırlamaları gerektiği savı, kadınların toplumsal gerçekliğini hesaba katmaz. Yoksul kadınların önce "ekmeğe" ihtiyacı olduğu, ancak ondan sonra "özgürleşmeyi" düşünebileceği sıkça savunulmaktadır. Bu görüş, eğer özgürleşmeleri için savaşım vermezlerse bu yoksul kadınların ekmeğe bile sahip olmayacağını göz ardı eder. Bhongir kadınları, daha iyi ekonomik koşullar için verdikleri mücadelenin *insanlık onuru ve öz-saygı için verdikleri mücadeleye kopmaz bağlarla bağlı olduğunu* gösterdiler.

2. Kadınlar aynı zamanda, bütün yoksulların sınıf birliği adına, erkek baskısına ve sömürüsüne karşı mücadeleyi bastırmanın yanlış olduğunu da gösterdiler. Kendi erkekleriyle mücadeleyi sürdürmek *suretiyle* onlar tarafından ciddiye alınmaya başladılar ve verdikleri desteğe saygı gösterilmesini sağladılar.

3. Yoksul kadınların, kendi durumlarının farkına varmalarına ve bu koşulları analiz etmelerine yardımcı olmak için dışarıdan bir öğreticiye ihtiyaç duydukları savı, bir mittir. Kadınların ihtiyaç duydukları şeyler, ilk inisiyatifler, sürekliliği sağlayacak örgütsel çerçevenin ve platformların sunulmasıdır. Onları köy yaşamının sınırlı ufkunun ötesine geçirecek ve birbirleriyle ilişkiye ve daha geniş bir sosyal ilişkiler ağına sokacak, en azından ilk evrede onlara yardım edecek koordinatörlere de ihtiyaç duyarlar.

4. Örgütün liderliği, büyük oranda kolektiftir. Yaşanan deneyimlere baktığımızda, diğer kadınlar üzerinde otorite uygulayan tek bir lider çıkmadığını görüyoruz. Oysa, küme temsilcisi olarak seçilmiş ve önemli konularda kolektif olarak karar alan pek çok güçlü kadın vardı.

5. Kamplar, tartışmalar ve karar alma için asıl genel forumlardır. Bütün kadınların demokratik katılımını sağlar ve bürokratik merkeziyetçiliğin alışılmış görünümlerini engeller.

6. Kadınlar aynı zamanda sınıf temeline dayanan *ayrı ve bağımsız* kadın örgütlerini teşvik etmenin doğru bir şey olduğunu gösterdiler. Bu uygulama, hem cinsel baskı ve sömürüyle hem de sınıf sömürüsüyle savaşabilecekleri güçlü zemin sağlar. Sınıfın gücünü zayıflatmak bir yana; ikiye katlar. Bu durum, ilerleyen dönemde erkekler tarafından da kabul edildi.

7. Bu örgütün maddi temeli, bu kadınların kolektif olarak çalışmaları; pazarlık yapmaları ve *ev kadınları olmamalarıdır*. Kır işçisi sınıfının gövdesini oluştururlar. O halde, kadın örgütleri, sınıfsal örgütlerdir.

8. Kadınların *sangam*ları giderek daha fazla kendilerine ait yapmaları gerçeği, önceden tarif edilen türden bir süreci başlatmak için "dışarıdakiler"e ihtiyaç olmadığı anlamına gelmez. Bir yerden bir ilk teşebbüs olmadan hiçbir hareket başlamaz. Fakat "dışarıdakiler" aynı zamanda "içeridekiler" de olabilir, *sangam*ları başlatan kadının durumunda olduğu gibi. Bir kadın olarak "içerideki", orta sınıf bir eğitimci olarak "dışarıdaki"ydi. Aynısı bizim araştırma ekibimiz için de geçerlidir. Eğer "içerideki-dışarıdaki" kendi çelişkili gerçekliğinin farkında olmaya devam ederse, insanlara kendi görüşünü dayatmaksızın bu politikleşme ve kendi kendine örgütlenme sürecini başlatmaya ve harekete geçirmeye yardımı dokunabilir.

Partiden gelen "dışarıdaki" ile küçük gönüllü eylem grubundan gelen "içerideki-dışarıdaki" arasındaki fark şöyle görünür: Partili dışarıdaki, partinin çizdiği politik çizgiye uygun olarak insanları örgütlemeye çalışacaktır. Dışarıdakiler, partinin ideolojisini taşımaları anlamında "liderler"dir. Bu ideolojiyi insanlara taşırlar ve mücadele, partinin stratejik hedeflerine göre örgütlenir. Bu stratejik çizgi, partinin, durumun doğru analizini yaptığı varsayımına dayanır. İnsanların bilinci bu analizlerin düzeyine "çıkarılmak" zorundadır. Partili dışarıdaki, bu yüzden geleneksel bir öğretmen rolü oynar.

Oysa, bizim örneğimizdeki "içerideki-dışarıdaki" kendisini

analiz yapma ve örgütlenme sürecinin tamamının bir parçası olarak gördü; dışarıdan empoze edilecek bir "çizgi" yoktu. Fakat kadınlara kendi çelişkileriyle baş edebilmeleri için metodolojik yardım sağlandı. Bizim örneğimizdeki "içerideki-dışarıdaki" net bir politik çizgisi olmayan "zayıf lider"di. Bu yüzden "içeriden" politikleşme ve örgütlenme sürecini harekete geçirebildi ve kadınlar *için* bir örgütün değil, kadınların *kendi* örgütünün oluşumunu teşvik edebildi. "İçeriden" politikleşme, çelişkili gerçekliklerini tanıma ve bu çelişkileri çözmek için örgütlenme yoluyla insanların kendi politikalarının (kendi tarihlerini yapma) *özneleri* olmaları anlamına gelir.

9. Ancak, ulusal bir partinin insanları baskıya karşı etkili bir şekilde koruyabileceği ve öz-örgütlenmeye dayalı örgütlerin baskıya dayanamayacağı sıkça savunulur. Her ne kadar yukarıda sunulan sınırlı deneyimi genelleştirmek mümkün olmasa da, "içeriden" politikleşmeyi temel alan örgütün baskılar karşısında direnme şansının, insanlar *için* savaşan, merkezî, bürokratik bir partiden daha fazla olacağını söyleyebiliriz. Bu, toprak ağaları köylü örgütlerine karşı baskı yapmaya başladığı zaman belli oldu; kadınlar erkeklerden daha militan ve örgütlerine daha bağlı olduklarını gösterdiler.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

NEDEN ÜÇÜNCÜ DÜNYA'DA DA HÂLÂ EV KADINLARI YARATILIYOR?

Veronika Bennholdt-Thomsen

Dünyadaki işlerin tamamının üçte ikisini kadınlar yapar. Karşılığında bütün gelirlerin %10'unu kazanır ve dünyadaki bütün üretim araçlarının yalnızca %1'ine sahiptir.

BM'nin Uluslararası Kadınlar Yılı nedeniyle açıkladığı bu rakamlar; ne zaman Üçüncü Dünya ülkelerindeki kadınlar ve kadın emeği hakkında konuşsak bilhassa gelişmekte olan ülkelerdeki mevcut durumu ifade eden rakamlar olması bakımından akılda tutulmalıdır. Bir bakışta göze çarpan kadın-erkek eşitsizliğinin açıklanması çabasına bu sayıları kullanarak işe başlıyorum, çünkü zımnen erkekler dünyadaki işlerin üçte birini yerine getirirler; karşılığında, gelirin %90'ı ve üretim araçlarının %99'u ile mükafatlandırılırlar.

İlk hipotezime göre, Üçüncü Dünya kadınlarının çoğunluğunun berbat durumu, arkaik ataerkil sistemlerin bir kalıntısı değil; tersine, modern gelişmenin bir işareti ve ürünüdür. Her ne kadar gelişmekte olan ve sanayileşmiş ülkelerdeki kadınların durumu sürekli birbirine yaklaşıyor ise de, gelişmekte olan ülkelerdeki kadınlar için bu, mutlak yoksullaşma anlamına gelir. Bu sürecin biraz olsun kavranmasında "ev kadını" kavramı merkezî önem taşır.

Ev kadını, bugün bildiğimiz şekliyle, Birinci Dünyada 19.

yüzyılda ortaya çıktı. Proleterleşme sürecine benzer ve onunla yakından ilgili uzun süren bir tarihsel sürecin sonucudur; o halde bu bağlamda bu sürece "evcilleştirme" ya da "evkadınlaştırma" (Hausfrauisierung) adını veriyoruz. Başka bir deyişle, ev işler ev kadınları tarafından yerine getirildiği için, bazı doğal yatkınlıklarından dolayı daima kadınların yaptığı görevler serisi anlamına gelmez; fakat, belirli bir tarihin sonucudur. Ayrıca, ev kadını, ekonomik sistemin dikte ettirdiklerine tepki olarak adeta kendiliğinden ortaya çıkmış bir kategoridir. Bu kategori, kilise, yasal düzenlemeler, tıp ve işgücünün örgütlenmesi (koruyucu yasalar, "aile ücreti") vasıtasıyla yaratıldı. Dünya bugün bir baştan öbür başa kalkınma politikası biçiminde dev bir merkezî planlama ve idare aygıtı ile onun çok sayıda yetkilileri tarafından kuşatıldığına göre, ev kadınının günümüzde gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkışının, geçmiş tarihe kıyasla, çok daha bilerek hedeflendiğini düşünmemiz akla yatkındır.

Ev kadını kimdir ve nedir?

Günümüzde ev kadınlarının dünyanın her yerinde yaptığı şeylerin kısa öyküsü aşağıdaki gibidir: Çocuklara bakar ve geçimini sağlarlar (bu görevler, tarlada çalışırken küçük bir bebeği sırtına bağlayıp taşımaktan kreşe ya da piyano derslerine götürmek için şoförlük yapmaya kadar çeşitlilik gösterir); yıkar, temizler, yemek yapar, kilometrelerce uzaklıktaki mesafelerden yakacak odun ve su getirirler. Topladıkları yemişlerden marmelat yaparlar; yağ çıkarırlar (Batı Afrika'da karite ve Hindistan'da salseedler); az miktarda yiyecek satar ve perakende ticaretle uğraşırlar (dünya çapında enformel sektör); evde parça başı iş yapar (sepet örmekten oturma odasındaki bilgisayar terminalleri üzerinden yürütülen idari görevlere kadar); en alt kademede "kadın sınıfı" işlerde kısa dönemli sözleşmelerle çalışırlar; her şeyden önce yarım-zamanlı çalışandırlar (Batı Almanya'da yarım-zamanlı işçilerin %99'u kadındır); işgücünün %80'ini kadınların oluşturduğu Serbest Üretim Bölgelerinin

(Export Processing Zones) "offshore" üretim atölyeleri"nde işgücünü satarlar.

Buradan iki sonuç çıkar: Birincisi, ev kadınlarının yerine getirdiği somut etkinlikler çok çeşitlidir; bölgeden bölgeye kıtadan kıtaya farklılaşır, fakat hepsinin ortak yapısal özelliği ev kadınları olarak onları seçip ayırır. İkincisi, ev kadınlarının çalışma statüleri elbette, çocuk bakımı ve ailenin günlük idamesinden çok daha fazlasını ihtiva eder. Kadın ev kadını olarak varolmadığı sürece, kadınların özellikle eğreti ve güvencesiz [precarious], düzensiz, az ödenen ve korumasız işlerde ücretli istihdamı, ne olanaklıdır ne de açıklanabilir.

"Ev kadını" toplumsal kategorisinin temel yapısal özelliği, bölgeden bölgeye farklılık gösteren kendisine özgü biçimlerinin yanı sıra, belirli bir istihdam ilişkisine ya da üretim ilişkisine dayanmasıdır. Ev kadınını karakterize eden şey *ne* yaptığı değil, hangi koşullar ve *ilişkiler* altında yaptığıdır. Aksine, ev işini kadın şeklinde gösteren ideolojiler daima "ne"ye, yani can alıcı bağlantı olarak ev kadınının etkinliğinin doğasına öncelik verirler.

Yaşanan tarihsel değişime, hatta dar anlamıyla ev içi emekle birlikte meydana gelen değişime bakılırsa ve şu anda dünyanın dört bir yanında ev işinin kapsadığı geniş etkinlikler yelpazesi göz önüne alınırsa, etkinliklere dayalı her kategorileştirme en azından tuhaf görünür. Tersinden aynı ideoloji, ortak üretim ilişkisine, yani bir ücrete bağımlı olmalarına, dayanarak Avrupa'daki çelik işçileriyle Hindistan'daki gündelikçi tarım işçilerini aynı kategoriye koymakta bir sakınca görmez.

Kadınların dünya çapında yaptığı farklı işleri "kadınların ev işi"ne dönüştüren yapısal ilke; erkekleri ücretli işleri, kadınları ise ücretsiz işleri üstlenmeye yönelten cinsiyete dayalı işbölümünün işlemesidir. Modern para ile meta ekonomisi kendisine bir zemin kazanır kazanmaz, kadınlar kendilerini ücretsiz ya da en düşük ücretli işler alanına indirgenmiş halde bulurlar.

(*) Offshore: kıyı ötesi. İngilizce konuşulan ülkelerde metropol dışı bölgelerde girişilen iktisadi işlemleri ifade etmek için kullanılır. Deyim, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'ya yaptığı Marshall yardımı sırasında yaygınlaşmış, sonraları NATO terminolojisinin içinde de yer almıştır – ç.n.

Kısmen paranın zorla girişinden önceki etkinliklerin aynısını kapsayabilir; ancak ücretli emeğin varlığı ve onun erkeklerin elinde yoğunlaşmış olması bu alanlara oldukça yeni bir nitelik kazandırır. Özellikle, erişme imkânları böylesine sınırlı olan parayla işleyen bir dünyada kadınların çocuklarıyla bağımsız bir şekilde yaşayabilme imkânları sona erer. Mülkiyetsizliğin artması, onları erkeklere boyun eğmeye zorlar. Erkeklerle kadınlar arasındaki işbirliğine son veren ve bu nesnel koşullara dayanan ilişkiler kaçınılmaz olarak hiyerarşik hale geldiği için, bu bir zorlamadır. Sıkça tekrarlanan, para ve ev ekonomisinden önce "ev kadınlarının" varolduğu itirazı doğru olmasına karşın, o zaman ev kadını ile kastedilen şey niteliksel olarak farklıydı. Brunner'in "toplam hane" adını verdiği, "üretim, tüketim ve üremenin bir birliği" olan köylü ev kadını, erkeğin görevlerinden daha önemsiz görevler değil, fakat eşit önem ve değerde işler yapıyordu. Kadınlar cinse-özel görevler yerine getirseler bile, taşıdıkları özel bilgi ve yetenekler, günümüzün tersine, kadınların yaptığı işi en az erkeklerinki kadar değerli kılıyordu. Kadınlar olmasa tavuklar, yumurtalar, süt ve peynir de olmazdı mesela. Erkekler ve kadınlar işbirliği içinde çalıştı; birimin bir bütün olarak işlemesi için her ikisi de gerekliydi. Ve erkeğin katkısı, tam olarak kadınların ev işine denkti: Özel ve kamu arasında, evde parasız çalışmakla evin dışında para kazanmak için çalışmak arasında henüz bir ayırım yoktu.

Ev kadınının tanımı ve cinsiyete dayalı işbölümü

Her toplum cinsiyete dayalı bir işbölümüne sahiptir. Modern ev kadınının anlaşılması, o halde tabi olduğu cinsiyete dayalı işbölümünün var olmasına ya da olmamasına bağlı olamaz. Yeni olan şey, cinsiyete dayalı işbölümünün, başlangıçta Avrupa'da daha sonra gelişmekte olan ülkelerde, önceki bütün biçimleriyle kıyaslandığında artık cinse-özel etkinlikler yerine, az ya da çok para getiren etkinliklere dayanmasıdır. Modern toplumda para ve toplumsal itibar birbiriyle yakından ilişkili-

dir; paraya erişimi ciddi olarak sınırlananlar itibardan da yoksun kalırlar. Meselenin mevcut durumundan hareketle, Birinci Dünya ülkelerindeki ev işini ve Üçüncü Dünya ülkelerinde ev kadınlarının varlığını tartışırken, hâlâ kapitalizm öncesi ilişkilere gönderme yapılması özellikle gariptir. Son olarak, genelleştirilmiş meta üretimi içerisinde para doğrudan sermaye birikimi sorununa tabidir. Bu yüzden, cinsiyete dayalı işbölümünün bu biçiminin, kapitalist üretim biçiminin otantik özelliği olarak görülmesine engel olamayız.

Kadınların günümüzde cinsiyetleri nedeniyle ev kadını damgası yemesi gerçeği, esas olarak ev işi yapmak zorunda kalmaları değil, düşük bir toplumsal statüye sahip olmaları demektir. Doğumdan itibaren ücretsiz olarak ya da yetersiz ücretle çalışan bir işgücü birimi oluştururlar ve bundan dolayı değersizdirler. Batılı toplumlarda kadınların üçüncül bir cins karakteristiğini oluşturan da tek başına ev işi değil, bu aşağı statüdür. Buna Üçüncü Dünya ülkelerinde de rastlamak mümkündür; örneğin Hindistan'da kadınların hayatta kalma oranlarının, erkeklerle kıyaslandığında, son on yılda nasıl kötüye gittiğine bir bakalım. Nedeni, daha az değerli olan kız çocuğuna bakılmamasıdır. Ya da "tek-çocuklu aile" dayatmasının kadınların yaşamında acı veren dramlara yol açtığı Çin'deki durumu hatırlayalım. Kadınlar istenmez, hor görülür ve hatta öldürülürler, çünkü sahip oldukları tek çocuk bir kız, yani aşağı bir yaratıktır. Peki, Alman Teknik İşbirliği Kurumu GTZ'nin yönetici bir memurunun erkek-şovenist ideolojisinin rehberliğinde bundan çıkardığı sonuca ne demeli? Anne ve çocuğu muhtemel bir acıdan korumak için kızların doğmasını engelleyecek bir hap geliştirmek iyi bir fikir olabilirmiş! Kızların öldürülmesinin pek çok etnik grupta varolduğu ve bu yüzden günümüz kapitalist formasyonuna ait bir olgu olarak görülemeyeceği şeklindeki itirazı şimdiden duyabiliyorum. İnsanlık tarihinin ve ataerkinin böylesine yekpare [monolithic] ve tek boyutlu kavranışı karşısında benim yanıtım ise, *somut* tarihsel bir yaklaşım önermek olacaktır. Mesele bazı münferit toplumsal bağlamlarda kadınların neden değersiz görüldüğü değil,

bugün neden öyle olduklarıdır. Kadınların değersiz yaratıklar olarak nitelendirilmelerini ya da öyle yaratılmalarını devam ettiren günümüz ekonomisini, siyasetini ve kültürünü oluşturan, hangi öğelerdir?

Bu olgunun tarihinden ve arka planından bahsetmenin yeri her ne kadar burası değilse de, kadınların tâbiyetini ve horlanmasını günümüz toplumunun öne çıkan unsurları haline getiren bu aşamaların özetini çıkarmak istiyorum. İlk olarak, kadınlar doğurma ve üreme üzerindeki kontrolü, yani kendi bedenleri üzerindeki kontrolü kaybettiler. Kadınların zor yoluyla bedenleri üzerindeki kontrolden mahrum bırakılmaları; hem Avrupa'da hem de sömürgelerde, milyonlarca kadının cadı olarak infazı ve öldürülmesi, ataerkil aile yasaları, çocuk aldırmanın yasaklanması, modern tıp ilkeleri ve günümüzde zorla kısırlaştırma yoluyla gerçekleşti. Sömürgeler, özellikle, toprağın ortak mülkiyeti ile topraktan sağlanan ürünün kontrolü aracılığıyla, özel mülkiyetin, kadınları önceden sahip oldukları topraktan faydalanma hakkından nasıl mahrum bıraktığına ve babasoylu miras sistemlerini onlara nasıl dayattığına dair örnek oluşturur. Pek çok sömürge bölgesinde, paranın kelle vergisi ya da ürünler üzerindeki vergiler vasıtasıyla zorla girişi, paranın cinse-özel mantığının yayılmasına ve sonuçta kadın emeğinin değerinin düşmesine yol açtı. Son olarak, erkeklerin zorla göç ettirilmesi; ücretsiz çalışma görevi ve çocuklarla, yaşlıların ve kendilerinin yaşamını temin etme işini zorla kadınlara yükleyen çağdaş cinsiyete dayalı işbölümüne neden oldu.

Şimdi ucuz, düşük statülü kadın işgücü yaratan ve yeniden yaratan çağdaş mekanizmalara dönmek istiyorum. Bu mekanizmalar dünyanın her yerinde aynıdır: ev kadınları, yani her şeyden önce çocuk bakımının yegâne sorumluluğunu taşıyan anneler, bir tek küçük çocuklara bakarken değil, bütün çalışma hayatları boyunca çalışma saatleri ve hareket kabiliyetleri bakımından öylesine zorlanırlar ve hem fabrikada çalışan hem de ev-eksenli işçiler olarak en düşük ücretli işgücünü ayakta tutmaya zorlanırlar. Özellikle daha yüksek nitelikli meslekler,

erkeğin arkasında duran kadın biçiminde iki-kişilik bir kariyer fikri etrafında örülür. Kadınlar bu nedenle işgücü pazarında ikincil derecede kazanç sağlayan sıfatıyla ayrıştırılır, böylelikle anne olabilirler ve haliyle kadınlara, sosyal sigortanın ya da koruyucu yasaların kapsamı dışında kalan çeşitli düşük-ücretli geçici sözleşmeler sunulur.

Serbest üretim bölgelerinde ve "offshore imalatta" çalışan çok sayıda kadının, potansiyel anneliğin ötesinde fiilî annelikle pek ilgileri yoktur. Bu tür bölgelerde çalışan işçilerin yaşları genellikle 16 ila 24 arasındadır; çocuk sahibi olmaları halinde çoğunlukla işten çıkarılırlar. Nedeni ise, offshore üretim işlerinin pek çoğunun, tam-zamanlı ve aynı zamanda fiziksel ve psikolojik olarak uzun yıllar sürdürülemeyecek kadar stresli olmasıdır. Genç kadınların bu koşullar altında çalışmayı kabullenme olasılığı, maruz kaldıkları baskıcı toplumsal mekanizmalar nedeniyle, daha fazladır: Er ya da geç anne ya da eş olacaklardır. Bu çalışma, o halde, gerçek işlevleriyle karşılaştırılınca sadece bir ara dönemdir. Açıkçası, kadınlar anne olarak da nakit bir gelire bağımlı olduklarına göre, bu sırf ideolojik bir meseledir. Yine de, etkili bir gerekçedir ve bu tür işgücünü özellikle ucuz kılar. Tersine, uzun erimli denetleyici işler erkeklere ayrılır. Devlet yasaları da kadınların offshore üretim koşullarına tabii kılınmaları için çalışır. EPZler (Serbest İhracat Bölgeleri), kendilerine altyapı hazırlayan, asgari vergiler ve kâr transferleri üzerinde kontrol rejimi oluşturan, sendikaları yasaklayarak "çalışma barışını" garanti altına alan Üçüncü Dünya devletleri tarafından oluşturulur. EPZlerdeki işlerin neredeyse tamamının kadınlar tarafından yapıldığı dikkate alınırsa, devletin bir tür pezevenk rolünü üstlendiği görülür. Fakat doğrusu, nonfigüratif anlamda, ister yetersiz ücretlerini takviye etmek için, isterse de istihdamlarına son verildikten sonra hayatta kalmak için olsun, EPZlerde çalışan pek çok kadın Birinci Dünya ülkelerinden gelen erkek turistlere fahişelik yaparak hayatını kazanmaya zorlanır. Özellikle Asya devletleri yatırım için müşteri çekmek, havayollarını pazarlamak ve turizmi teşvik etmek ama-

cıyla kadınların bedenlerini çekinmeksizin kullanır. Kadınlar tıpkı serbestçe elde edilen doğal kaynaklar gibi arz edilirler ve satılırlar. Kadınların, karşılığı ödenmeksizin sömürülebilecek doğa gibi tanımlanması, kadınları "evkadınlaştırma" sürecine ait dünya çapında bir olgudur.

Bunun dışında, ev kadını yaratan ve sürekli olarak yeniden üreten bir mekanizma da, özellikle Üçüncü Dünyanın kırsal alanlarında giderek yaygınlaşan bir süreç olan, erkeğin meta üretimiyle kadının geçimlik üretiminin ayrılmasıdır. Erkekler çiftçi ve/veya ücretli işçi olarak piyasa için yapılan üretimle ilgilenirler; kadınlar ailenin doğrudan tüketimi için üretirler ve aynı zamanda az bir para karşılığında evişçisi ve geçici gündelikçi işçi olarak dışarıda ücretle çalışmaları gerekir. Bu köylü ev kadını yaratma süreci, bir zamanların "toplam hanesi"nin Avrupa'da "özel" ve kamusal alanlara bölünmesine çok benzer.

Çocukların sorumluluğu, mülksüzlük ve yoksulluk; Üçüncü Dünya ülkelerindeki (ve giderek daha fazla Birinci Dünyada) kadınların çoğunluğunu nakit para için her tür işi yapmaya zorlar. Erkekler de yoksuldur ve "sadece bir ev kadını" olarak yaşam sürmek, hayal bile edilemez. Bu durum, aile ücreti mefhumunu tarihi bir yanılgı [anakronizm] haline getirir. Doğrusu, galiba kapitalizmin genel tarihi boyunca aile ücreti bizim düşündüğümüzden daha az yaygındı. Kapitalizmin egemenliği altında kadınların ezici çoğunluğu daima ücretli çalışmaya zorlandılar ve hâlâ zorlanıyorlar; bu gerçeğin önemsenmemesi, dar ve erkek-merkezli ücretli çalışma kavramının bir ürünüdür. Ancak erkek işçilerin azınlığına ait olan, evin dışında, yaşam boyunca ve tercihen büyük ölçekli endüstriyel üretimde ücretli emek biçiminde bir mesleğin icra edilmesi ideal kategori olarak görülür. Kadınların ücretli emeğini, öte yandan, karakteristik olarak vasıfsız ve düzensiz, küçük meta üretimi ve ev-eksenli ücretli çalışma oluşturur. Başka bir deyişle, görünmez olan yalnızca kadınların ev içi emeği değil (bugün evrensel olarak bütün yayınlarda ve kalkınma politikalarında iddia edildiği gibi), aynı zamanda ücretli çalışmasıdır da. Çalışma hayatının temelini oluşturan, kadınla özdeşleştirilmiş ev içi

alanla erkekle özdeşleştirilmiş ücretli meslek ve kariyer alanı biçimindeki bölünme yanlıştır, çünkü gerçeklikle uyuşmaz.

Üçüncü Dünya'da ev içi emek ve kadınların ücretli istihdamı: Örnekler

Maria Mies'ın çalışması *Narsapur'un Dantelcileri (Dünya Pazarları için Üretim Yapan Ev Kadınları)* (1981, 82) çalışması, Hindistan'ın Andhra Pradesh eyaletinin Batı Godavari bölgesinde eski köylü kastından kadınların Batı'nın alışveriş merkezlerine düşük fiyatla satmak için dantel örmelerini inceler. Mies'ın başlığının kendisi zaten bariz bir paradoksu çağrıştırır; köylü ev kadını olmakla dünya pazarları için üretim yapmak birbiriyle çelişkili değil, tersine, birbirinin tamamlayıcısı ve koşuludur.

> İhracatçıların (ve isimsiz uluslararası ortakları dantel ithalatçılarının) dantelcilerden elde ettiği artı-değer; "kadının yeri evidir" şeklindeki tecrit ideolojisinin korunmasını gerektirir. Kadınların evcilleştirilmelerinin eski tecrit biçimleriyle mazur gösterilmesi, muhtemel yerlerde bile, düpedüz nitelik değiştirmektedir. Kapu kadınlarının evcilleştirilmiş ev kadınları ve dünya pazarlarına üretim yapan işçiler olması aynı anda gerçekleşir. Dantelcilerin özelinde ise, bu ideoloji neredeyse maddi zor özelliği kazandı. Bütün sistem, bu kadınların evin dışında çalışamayacağı şeklindeki mistifikasyon üzerine kurulur. (1981/82:76)
>
> Dantelcilerin yapuğu iş ve bunun için harcanan emek süresi, yalnızca ihracatçılar ya da dışarıdaki dünya açısından değil, aynı zamanda burnunun dibinde iş yapılan kocalar açısından da "görünmez"dir. Hatta erkekler bunu çalışmama olarak tanımlarlar. Kadınların kazandığı para bir mucize eseri ya da doğal bir şey olarak görünür. (*a.g.y.*, 82)

Erkekler ekonominin yeni ve kazançlı alanlarını tekellerine aldığı zaman, kadınlar basitçe "geride kalmış" olmazlar; gerçekte ev kadını rolü içinde "yeniden tanımlanırlar". Ancak ka-

dınlar formel sektörün dışında kaldıkları ve ev kadını olarak tanımlandıkları zaman, kadın emeğinin çifte sömürüsü devam edebilir. (*a.g.y.*, 86)

Boserup'un grafiksel olarak portresini çıkardığı, kadınların bütün tarımsal faaliyeti yürüttüğü ve kontrol ettiği Afrika ve Asya örnekleri açısından da, ev kadınının ilk başta dar anlamında (yani gerçek ev içi emekle sınırlı) yaratılıp yaratılmadığını ya da bu sürecin tipik "kadınların evde ücretli çalışması" eşliğinde olup olmadığını belirlemek zordur (Boserup, 1970). Rogers kalkınma projelerinin bu süreçteki etkisinden hareketle, tam da kadınların çiftçilik yaptığı bölgelerde kadınlara yeni tarımsal beceriler öğretilmesi yerine, nasıl nakış işleneceğinin, örgü örüleceğinin ve kek yapılacağının öğretildiğini göstermiştir. İleri tarımsal tekniklerle özellikle kredi finansmanı kullanarak pazara yönelik tarımsal ürünler yetiştirmeleri, tarımsal üretimin kontrolünün erkeklerin eline geçmesini sağlamaktadır (Rogers, 1980). Buna koşut olarak, kalkınma plancılarının icat ettiği sözde "gelir yaratıcı etkinlikler" kapsamında, ücretsiz emeğin yüküne ek olarak, hiç olmazsa çok küçük bir gelir kazanmaları amacıyla kadınların toplumsal içerikli (ücretli) ekonomik alanda üretim yapmasına müsaade edilir. Bu "gelir yaratıcı etkinlikler", ev kadınının ücretli istihdamının bütün ayırt edici özelliklerini taşır: "İkincil gelir" sağlar; çalışma karşılığında çok düşük ücret alır; kariyer beklentisi yoktur; pazarın dalgalanmalarına bağımlıdır; yasaların koruması söz konusu olmaz vb. Kadınların dünya çapında yaptığı işler için bir norm oluşturan tipik çifte sorumluluğun bir emsalidir.

Kadınların sahip olduğu ev kadını statüsünün nasıl güçlü bir bağımlılık konumu oluşturduğuna başka bir örnek de; olumlu koşullar gibi görünmesine rağmen, Birgit Menne'nin Batı Afrika'da (Kamerun) pazar kadınları araştırmasında tanımlanır (Menne, 1983). Başlangıçta belirli kadın grupları tarafından kontrol edilen sahille iç kısımlar arasındaki şehirlerarası ticaretin gitgide azaltılarak günümüzde Üçüncü Dünya'nın diğer bölgelerinin pek çoğunda kayıt-dışı denen sektörde perakende ticaretin kadınlar tarafından yapılması adetine indirgenmiş ol-

masının ne kadar önemli olduğunu gösterir. Tarım mülklerinin tapusunun ve başka vasıflı ücretli işlerin yanı sıra şehirlerarası ticaret, ulaşım ve toptancılık da erkeklerin elindedir. Pazar için çalışan kadınlar da dâhil olmak üzere, kadın kitlesi ev kadınıdır; yani, çocuk bakımı ve evin idamesi için ücretsiz emek harcarlar ve perakende satış, ev-eksenli işler, tarımsal üretim ile diğer düzensiz ücretli işlerde en düşük ücretle çalışırlar.

Ev kadını konumu ile kadınların en düşük ücretle istihdamı arasındaki yakın bağlantı yalnızca Asya ve Afrika'da değil, Latin Amerika'da da geçerlidir. Meksika kırsalından aşina olduğum bir örnek buraya uygun düşüyor: Chiapas'ın güney eyaletinin yoksul bir bölgesinde ev içi emek programları (yemek, dikiş, bostan), kadınların ev-eksenli çalışması ile genelleşmiş pazar için yapılan üretim, birdenbire kalkınma projelerinin bir sonucu olarak bir araya geldi. Araştırma yaptığım Rio Grande Köyü'nde, köylü ailesinin yeniden üretimi için gerekli tarımsal üretim onlarca senedir, ticari amaçlı kahve üretimi ile mısır ve fasulyenin geçimlik üretiminden ibaretti. Kadınlar daha önce de tarımsal mülkiyet ve haklardan mahrum olmalarına rağmen, hiyerarşiye dayalı eşitsizliğin gelişmesini engelleyen, ücretsiz geçimlik üretimde birlikte çalışma idi. Ailenin tüketimi için mısır ekimi pek çok yerde erkekler tarafından yapılıyordu. Dünya Bankası'nın yoksul kır sektörü için (1973 yılından beri açıkça) izlediği yeni kalkınma politikaları, bu mısır parsellerinin krediler yoluyla ticarileşmesine neden oldu. Ücretsiz emek (tarım dâhil) günümüzde neredeyse sadece kadınlar tarafından yerine getirilir; erkekler ise para karşılığında çalışır. Mısır üretimini ticarileştirmek için gerekli önlemler paketi, sosyal hizmet tarzında etkinlikler içerir. Bu etkinlikler, ev içi emeğin doğru dürüst yerine getirilmesi için beceri düzeyini yükseltmeyi amaçlar. Beraberinde kadınların evde ticarileşmiş kümes hayvanı yetiştirmesi programını ve geniş çaplı bir ulusal giyim teşebbüsü için eve iş verme (putting-out*) zeminin-

(*) "Putting-out sistemi", 17. yüzyılda bir süre tercih edilen üretim sistemi. İşveren hammaddeyi sağlar ve üretim için kırsal kesimdeki işgücünü kullanır. Böylece imalathane masraflarından kurtulmuş ve maliyeti düşürmüş olur – ç.n.

de dikiş dikmeyi de içerir. Bu kalkınma projelerinin sonucunda ailelerin beslenme standartları epeyce kötüleşmektedir: Kümes hayvanları satış amaçlı planlanır ve mısır diğer ürünlerden tahsil edilenlerle satın alınmak zorundadır. Kadınlar tarafından yapılan işin miktarı muazzam artış göstermektedir.

Neden Üçüncü Dünya'da da hâlâ ev kadınları yaratılıyor?

"Ev kadını", eve "ekmek getiren" bir erkeğin sağladığı para ve hammaddelerin yardımıyla, doğal kadınsı hizmet etme eğilimleri sonucu gelecek kuşakların yetiştirilmesi ve aile yuvasının korunması sorumluluğunu üstlenen anneler ve eşlerden çok daha fazlası demektir. Belirttiğimiz gibi, böylesi bir ideal gerçekte hiç yaşanmaz. Özellikle Üçüncü Dünya'da istisnadır, çünkü halkın çoğunluğu yoksulluk içinde yaşar ve kadınlar koşullar ne olursa olsun hayatta kalmak için mücadele etmek zorundadır; bu da, para geliri için çalışmak demektir. Kuzeyde de bir istisnadır; bugünkü krizler, tipik ideal ev kadını dönemi çok kısa bir evreyle (savaş sonrası ekonominin canlandığı yıllar) sınırlı olduğunu ve hatta bu evre sırasında bile evli kadınların sadece bir azınlığını kapsadığını göstermektedir.

Ev kadını, kapitalizmde kadın işgücüdür; paranın her şeyin ölçütü olduğu bir dünyada en az ücretle çalışabilir ve yaptığı işlerin çoğunluğu hiç ödenmese de olur.

Kapitalizmde kadın emeğinin yapısı bütün dünyaya yayıldı; çünkü kârlı. Modern ekonominin ve toplumun temelini düşük ücret ya da ücretsiz emek oluşturur. Klasik ücretli işçinin ödenmeyen emeği, yani art-değer denen şey, kesinlikle ana mekanizmadır, fakat niceliksel olarak bakıldığında pek az bir öneme sahip olabilir. Hem kapitalizmin tarihinde hem de günümüzde, dünya çapında sermaye birikimi, sırf ekonomik zor mekanizmalarından ziyade, "ekonomi-dışı zor" denen vasıtayla gerçekleşir: bütün kıtaların sömürgeciliğin, doğrudan zorun ve sözde ırkçılığın yapısal şiddetinin ve günümüzde ise giderek artan cinsiyetçiliğin tahakkümünde yağmalanması. Sömür-

geciliğin sonu ve ulusal kurtuluş çağı ya da ırkçılığın en kötü ve doğrudan biçimlerinin ortadan kalkmış olması, gönül rahatlatıcı dayanaklar değillerdir. Chiapas Piskoposu Fray Bartolome de las Casas'ın sömürgeciliğin ilk döneminde önerdiği bir "çözüm", bu dönüşümü örnekle göstermek için bir paralellik kurma fırsatı sağlayabilir. Casas, İspanyol işgalciler adına zorla çalıştırılmanın yükünü taşıyan yerli halkı imha edilmekten kurtarmak için Afrika'dan koloniye Siyah köleler getirilmesini önermişti. Ve bu satırlar okuyucuya, kadınların çalışması ve yoksulluğuna ilişkin başlangıçta aktarılan BM örgütü rakamlarını anımsatırsa eğer, denklemimi uygun bulacaklardır.

KAYNAKÇA

Bennholdt-Thomsen, V., Bauren in Mexiko, Zwischen Subsistenz-und Warenproduktion, Frankfurt a.M. 1982.

Boserup, E. (1970) *Women's Role in Economic Development, St. Martin's Press. New York.*

Brunner, Otto (1968) "Das 'ganze Haus' und die alteuropaische 'ökonomik'" (1950) in Brunner, *Neue Wege der Verfassungs-und Sozialgeschichte*, Göttingen, ikinci basım.

Menne, B. (1983) Der Handel mit Grundnahrungsmitteln in Westafrika. Frauenarbeit und Subsistenzsektor im Akkumulationsprozess. Diplomarbeit an der Fakultat für Soziologie, Universitat Bielefeld, unveröff, Manuskript.

Mies, M. (1982) *Indian Housewifes Produce for the World Market: The Lacemahers of Narsapur*, Zed Press, Londra.

Rogers, B. (1980) *The Domestication of Women, Discrimination in Developing Societies*, Londra ve New York.

Werlhof, C.v., M. Mies, V. Bennholdt-Thomsen (1983) "Frauen, die letzte Kolonie". *Reihe Technologie und Politik 20*, Reinbek bei Hamburg.

DOKUZUNCU BÖLÜM

PROLETARYA ÖLDÜ, YAŞASIN EV KADINLARI!

Claudia von Werlhof

Ev işini kavradığımız zaman ekonomiyi de kavrarız

Ev işi, kavranması en zor fenomendir. Eğer ev işini kavrarsak, o zaman her şeyi anlamış oluruz. Ancak bu çalışma, ev işine çok dar bir açıdan ya da sınırlı bir anlayışla bakılmamasını; tersine, bütün ekonomiyle ve aslında dünya ekonomisiyle bağlantısını kurmamızı, daha doğrusu temas ettirmemizi gerekli kılar ki bu konuda hâlâ büyük bir yetersizlik olduğunu biliyoruz. Ancak o zaman, kadın sorunu denen şeyin genel içinde taşıdığı anlam ve tartışmalı karakteri tanınabilir hale gelecektir. Kadın sorunu, bütün toplumsal sorunlar içinde en genel olanıdır, çünkü bütün diğer sorunları kapsar. Bu, ne feminist kendini beğenmişlik ne de küstahlıktan kaynaklanıyor. Sorunların feminizmle ilişkisi toplumun işleyişinin kendi doğasında mevcut. Zira toplumumuz bugüne kadar, tarihsel bakımdan "aşağıdakilerin" hep kadınlar olduğu benzersiz bir durum yaratmıştır. Fakat bütün, yalnızca aşağıdan –diptenbakıldığı takdirde bir bütün olarak görülebilir. Bu "aşağıdan" analiz etme eğilimini desteklemekten daha önemli veya çok daha gerekli başka bir şey yoktur.

Dünya ekonomik krizi ile savaş tehdidi arasındaki bağlantı: Savaş ekonomisi

Topluma ilişkin bütüncül bir teorinin ve buna uygun bir politikanın gerekliliği, başlamakta olan dünya ekonomik krizinden ve bizi tehdit eden savaş tehlikesinden kaynaklanıyor. Neden ekonomik krizle savaş arasındaki bağlantı fark edilmemektedir? Bu soru şimdiye kadar, Federal Alman Cumhuriyeti'ndeki oldukça geniş barış hareketi içinde bile hiç sorulmadı. Bu durum tuhaf, çünkü eskiden bu bağlantı hep tartışma konusu yapılırdı. Fakat bugün, insanlar sadece ahlakî (moral) ya da askeri-teknolojik argümanlarla ilgileniyorlar. Neden sadece şunu sormuyorlar: "Neden şimdi birdenbire savaş tehdidi ortaya çıktı? Doğu-Batı çatışması yeni bir şey değil ki!" Veyahut da: "Neden kemer sıkmak zorundayız? Hayatımız boyunca uğruna ter döktüğümüz ekonomik mucizeye ne oldu?" Fakat savaş ve krizle ilgili böylesine yalın ve temel sorular, en azından kamuoyu tartışmalarında sorulmaz. Neden?

Yanıtı açıktır: Eğer dünya çapında bir ekonomik kriz yaşanıyorsa, o halde bu, her yerde ekonomik değişikliklerin gerçekleşeceği anlamına gelir. Ancak bu değişiklikler şiddete başvurmaksızın hayata geçirilebilir mi?

Geçenlerde Alman bir politikacı "savaş ekonomisi" terimini kullandı. Evet, bir tür savaş ekonomisine doğru gidiyoruz. Politikacının bununla ne kastettiğinden emin değilim; fakat bence bu ifadesinin nesnel bazı zeminleri olması gerekir. Öyle görünüyor ki; dünya ekonomisi hızla değişiyor ve bu, Batı'nın sanayileşmiş uluslarında bile, giderek daha belirgin hale geliyor. Söz konusu olan şey; tek başına konjonktürel bir kriz ya da ılımlı bir yapısal değişimden öte, kapitalist gelişimin yeni bir evresinin başlangıcıdır ve akıbetinin ne olacağını kimse bilmiyor. Bu yeni evreye ayırıcı özelliğini veren son derece önemli gerçek, "özgür" ücretli emeğin az çok sonunun geldiğini gösterir. Eş zamanlı olarak bu gelişme, demokrasi, insan hakları, eşitlik, özgürlük ve kardeşlik değerlerini de sorgular; özgürleşmeden hiç bahsetmez. Bu değişimi ilk ve en hızlı başlatan ülkelerde yol aç-

tığı acımasız sonuçları her gün duyarız: ilk önce Şili, sonra İngiltere, sonra ABD. Pinochet, Thatcher ve Reagan yeni devayı, Milton Friedman'ın Chicago-Boy'larının sert tarzıyla yönetiyor. Bu ekonomik politikanın hedefi; ulusal ekonomilerin dünya ekonomisine uyum sürecini hızlandırmaktır. Bu süreç zaten Üçüncü Dünya'yı yakından ilgilendirir; çünkü, üretim maliyetlerinin düşürülmesi, endüstriyel üretimin parçalarının Birinci Dünya'dan Üçüncü Dünya'ya taşınmasıyla olabilir. Daha ucuza üretim maliyeti stratejisi olarak endüstriyi taşıma Batılı ülkelerde de uygulanır; ama Üçüncü Dünya'da, üretim maliyetlerinin en aza indirgenmesi, her şeyden önce, bu ülkelerin "bolca" arz ettiği, en ucuz, sözde vasıfsız, genç ve çoğunlukla kadın işgücü kullanılarak başarılır. Bununla birlikte, bu iş gücünün çokuluslular (yani, "bizim" sermayemiz) tarafından kullanılması, özgür ücretli emek biçiminde gerçekleşmez; gerçekte tam aksidir. Burada istenen, ücretli emeğin özgür olmayan, "kadınlaşmış" biçimidir. Yani, iş sürekliliğinin olmaması, en düşük ücretler, en uzun çalışma saatleri, en monoton işler, sendikasızlık, daha yüksek vasıf elde etme fırsatının olmaması, terfi edememe, hakların ve sosyal güvenliğin olmaması demektir. Bu, sözde dünya-pazarı fabrikalarına ve serbest üretim bölgelerine ait kışlalarda askeri olarak örgütlenmiş işgücünün basit bir örneğidir. Böylesi koşulları Batı'ya ilk getiren, krizi sadece işletmenin kârındaki düşüşle atlatacağı için, tekrar en fazla rekabet edebilir ve kâr eden hale gelecektir. Özgür ücretli emek, çok masraflıdır ve mümkün olduğunca bertaraf edilmelidir. İşten çıkarmalar, iflaslar yaşanacak; endüstriler "rasyonelleştirilecektir"; firmalar tasfiye olup özgür ücretli işçiler ya yedek sanayi ordusuna geri gönderilecek ya da dünya pazarları fabrikalarında hüküm süren, aynı çalışma koşullarını kabul edecektir.

Kapitalist üretimin "temel direği" proletarya yok oluyor

Kapitalist üretimin "temel direği", özgür ücretli işçi ya da proletaryanın, sonsuza kadar yok olmak üzere olduğu tarihsel bir

ana tanıklık ettiğimizi düşünüyorum. Burada, kastettiğimiz işçi, 19. yüzyıldan bu yana, sermayenin sömürüsünün mağduru olanların "klasik" simgesi olan ve dolayısıyla en azından sol düşünceyi taşıyanların gözünde öznel bakımdan toplumu devrimcileştirmesi istenen kişidir. Her ne kadar solcu olmayanlar ona proleter adını vermeseler de, "işçi sınıfı", "sokaktaki adam", "sessiz çoğunluk" ve benzer edebikelam ile esas olarak bu işçiyi kastederler. Proletarya ya da özgür ücretli işçi, yalnızca fabrika işçisiyle sınırlı değildir; aynı zamanda beyaz yakalı işçiler ve devlet memurları da dahil olmak üzere geçimini ücretle (ya da aylıkla) kazanan hemen hemen herkestir. Bu ücretli işçi tipi, Batı'da çoğunluğu oluşturur. O (her zaman erkektir), toplumun ve demokrasinin temeli, seçmen, "özgür, eşit ve kardeş" yurttaş idi; sivil haklar ve insan hakları onun için vardı; iddia edildiği üzere girişimcinin sözde eşit ve reşit mukaveleli partneri; keyfi uygulama ve şiddete karşı yasa tarafından korunan; sosyal güvenlik şemsiyesinden yararlanan; fabrikada ya da büroda kadrolu çalışan; özgürce bir sendikada örgütlenen; kendisinin ve ailesinin ortalama bir yaşam standardını korumaya yeterli bir ücret alan; yurttaş, "insan", toplumun üyesi, özgür birey idi.

"Gelecek vizyonu" tarihe karışıyor, bu durum genel şaşkınlık yaratıyor

Bütün ilerleme ve modernleşme teorileri; sol, sağ ve merkez, *âlet yapan insanın* (homo faber) bu türünün yayılması gerektiği ve yayılacağı inancını paylaştı: özgür ücretli işçi, henüz ücretli işçi olmayan herkes ve insanlığın çoğunluğu için "gelecek vizyonunu" temsil eder. Solcuların favorisi, sözde proleterleşme tezi budur. Diğerleri bunu, işçi sınıfının genişlemesi olarak adlandırırsa da aynı anlamı taşır. Kadınların kurtuluşu denen şey de; kadınların da eşit, güya cinsiyetsiz ücretli-işçiler olacağı beklentisiyle bağlantılıdır. Sosyalist ülkeler kurtulmuş kadınlara sahip olduklarını iddia ederler; çünkü, sosyalist olmayan ülkelerden çok daha fazla kadın ücretli işçi vardır. Üçüncü

Dünya'nın kötü olduğu söylenir; kesinlikle çok az ücretli işçiye sahip olduğu için "henüz" ilerlememiştir, azgelişmiştir. Ve şimdi ortadan kaybolan bu ücretli işçi değil midir?

Pek çok kişi hâlâ şu inanca sıkıca sarılıyor: İşlerin bugünkü gidişatı sadece geçici bir konjonktürel işsizlik evresi üretecektir ve eninde sonunda ... vs. Fakat onların da yavaş yavaş durumun böyle olmadığının farkına vardıklarını düşünüyorum. Oskar Vetter (sendika lideri), hastalık durumlarında ücretin sürekli ödenmesi konusunda getirilen sınırlamalar hakkında konuşurken, işçi sınıfı hareketinin sosyal kazanımların devamlı olarak aşınmasının, artık esasa, "öze" kadar uzandığına değindi. Sonuç topyekün acizlik. Hiç kimse, özgür ücretli işçinin olmadığı bir toplum ve ekonomi hayal edemez, hele de kapitalizmde. Fakat bu durumdan sorumlu olanlar bizzat kapitalistler! Peki, solcuların eski rüyası, yani iktidarın ele geçirilmesi, "proletarya diktatörlüğü" ya da işçi sınıfının yönetimi ne olacak?

Saf hayal olamaz! Doğrusu olabilir. Eşitlik ve özgürlüğün (olumlu anlamda) bir hayalden başka bir şey olamayacağını ve sermaye ile "eşit haklar" teklif edilenler arasında yer alan birisinin özellikle zarar göreceğini Marx zaten keşfetmişti. Dolayısıyla, dünya tarihinin kahramanı olan eşit ve özgür proletarya, bir gün insafsızca tarihin çöplüğüne atılırsa, bu sürpriz olmayacaktır.

Bir azınlık fenomeni olarak proletarya ve "kayıt-dışı ekonomi"nin keşfi

Bugüne kadar proletaryayı bir çeşit insani gelişmenin en ileri noktası olarak saymamış bazılarının, ellerini ovalayıp şeytani bir hazla, proletarya sözcüğü eğer boğazına düğümlenmeyecekse "Bak biz demiş miydik...?" diyeceği günler geldi. Zira, André Gorz'un tabiriyle "proletaryaya veda", proletaryadan olmayanların buyur edilmeleri anlamına gelmez. Tam tersine, Bay Gorz'un boş iyimserliğine karşıt tavrımın yanı sıra, sözde Alternatif Hareketin bazı seksiyonlarının, ücretli köleliğin kalkmasıyla köleliğin kendisinin de kalkacağı düşüncesini de

paylaşmıyorum. Ortadan kalkacak olan ücrettir. Yine de, kendileri özgür ücretli işçi olmayan, ama onlar hakkında bilgisi olan bu kesimin deneyim ve düşüncelerine biraz olsun önem verilmelidir. Zira proleter ücretli işçi, kapitalizmin özel bir evresinde yaşanan bir azınlık fenomenidir ve yeryüzünün birkaç bölgesiyle sınırlıdır. Günümüzde bu kategoriye girenler, dünya nüfusunun sadece küçük bir yüzdesidir ve hiçbir zaman da bu yüzdenin çok üstüne çıkmamışlardır. Özgür ücretli işçi (erkek, beyaz ve 21 yaşından büyük, kentli sanayi işçisi) "prototipi" bile yaygın bir model olarak nitelenemez.

Dünya nüfusunun yaklaşık %80-90'ı, esasen, kadınlar, köylüler, zanaatkârlar, küçük esnaflar ve ne "özgür" ne de proleter denebilecek ücretli işçilerdir. Özen gösterilmesi gereken bu gerçek yalnızca şimdi, kadın emeği tartışmalarında, Üçüncü Dünya tartışmalarında ve yeniden canlanan tarım ve köylülük tartışmalarında, yani prensipte özgür ücretli işçi olmayanlar üzerine yapılan tartışmalarda gündeme gelmeye başlıyor. Tartışmalarda en "moda" olan ve gelecek vaat eden şey ise sözde "kayıt-dışı ekonomi" [informal sector]. Bu sektör hiç kuşkusuz ücretli işçi istihdam eder; fakat sözde "formel sektör"dekinin tersine bu durum "normal" değildir. Eski proleterlerin sürüklendiği sektör tam olarak budur: Yarım-zamanlı çalışma, taşeron çalışma, mevsimlik ve göçmen işçi kullanımı, yasal olmayan çalışma, "ödünç" çalışma,[1] bunun yanı sıra, "kendi işinde çalışma" (Weizsacker) denen ücretsiz çalışma, "gölge çalışma" (Illich), geçimlik iş ve çoğunlukla "unutulan" ev işi; sözün kısası genel (ücretli) emek "özgür" değildir. Şimdiye kadar, bu sektör üzerine yapılan tartışmalarda, yeni bir şey olmadığı gerçeği kasten göz ardı edilir. "Yeni" olan yanı ise şimdi eski proleterler için bir "alternatif" olmaya başlamasıdır ve ilginin nedeni de budur. Bu ilgi, her zaman olduğu gibi, tekyanlıdır (Werlhof); soruna yanlış taraftan yaklaşılmaktadır.

1 Üretici şirketin özel bir iş için bütün işi işçi kiraya vermek olan başka bir şirketten aylık/haftalık/günlük işçiler kiraladığı sistem.

Kapitalizm ne tür bir üretim tarzıdır? Fetih, "günahkâr soru" ve "entegrasyon"

Özgür ücretli emek alanındaki gerilemeden (ya da ilerleme?) hareketle, kadınların uzun süredir sormakta oldukları şu soru, yani "Kapitalizm ne tür bir üretim tarzıdır?" sorusu sorulmalıdır. Bu soru nahif gelebilir. Çünkü tartışmanın tarafları arasında ve kapitalizmi endüstriyel sistem ya da endüstri toplumu olarak diğerlerinden ayıranlar arasında bir mutabakat vardı ve bu mutabakat hâlâ sürmektedir. Fakat bu tür zımni mutabakatlar bilimsel olmayan bir zeminde başlar. Hepsinin söylediği şey; kapitalizmin ilk kez, Avrupalıların kazandığı başarılar sayesinde ortaya çıktığı ve Avrupa'dan yayıldığıdır; kapitalizm ilerici bir üretim tarzıdır; ücretli emekle, yani özgür ücretli emekle sermaye arasındaki karşılıklı etkileşim ya da çelişki yoluyla işler. Ekonomik sonuçları, ilerleme, büyüme, kazançlar, kârlar ve birikimdir; politik sonuçları ise görünüşte eşitlik, özgürlük, kardeşlik [brotherhood] idealleri, kısaca demokrasi idealleridir. Bu ekonomik sistem, siyasi biçimi olan demokratik devlet ile birlikte, dünyanın geri kalanı için "gelecek vizyonu" olarak gösterişle sergilenir.

Bana kalırsa, kapitalizmin bu yorumu, kültürün, medeniyetin ve insanlığın yaratıcısı olan "beyaz erkek" yüceltmesinden başka bir şey değildir. İnsan türünün en iyisi beyaz erkek (Werlhof). Şimdi bu mefhumu terk etme zamanı geldi. Gerçeklikle hiçbir alakası olmadığı gibi; tarih-dışı, ırkçı, Avrupa merkezli, emperyalist ya da sömürgeci ve tabii ki, cinsiyetçidir.

Tevekkeli, bu kavram tam da, dünyanın fethinin başladığı, ilk fatihlerin Haçlılar ve gemiciler olduğu zaman şekillenmeye başlamıştı. Günümüzde Üçüncü Dünya denen bu dünya, bugüne değin hep tamamen antidemokratik ve yontulmamış yöntemlerle soygun, yağma, tecavüze maruz kaldı ve kötürüm bırakıldı. Avrupa'da cadı avı olarak bilinen, yüzyıllar sürmüş ve geride milyonlarca kurban bıraktığı (örtük ifade edildiği şekliyle) "iddia" edilen, kadınların boyun eğiş süreci, dünyaya boyun eğdirilmesiyle eş zamanlı ilerledi. Sadece bilincimizden

sildiğimiz bu temelin üzerinde Batı dünyası Birinci Dünya konumuna yükseldi ve hümanizm ile aydınlanmayı yaratarak kendisini haklı göstermeye çalıştı.

Hepsi bundan ibaret değil. Eğer "özgürlüğün önkoşulu şiddet" yani Marx'ın "ilkel birikim" dediği şey sadece öyle münferit bir eylem olsaydı, yüzyıllarca sürmüş olsa bile, o zaman belki modern toplumun şiddet içermeyen doğasına inanmayı sürdürebilirdik.

Fakat öyle olmadı. Bugün bile ideallerimizin yayılacağı ve sonunda bütün dünyayı kuşatacağı iddiasına itibar etmiyoruz. Bugün de, hep olduğu gibi özgürlüğümüz ötekilerin özgür olmamasına, eşitliğimiz ötekilerin eşit olmamasına, refahımız onların yoksulluğuna, demokrasimiz başka yerlerdeki diktatörlüklere dayanıyor ve üstelik daima artan bir boyutta.

Açıkça görüyoruz ki bizim üretim tarzımız, yeni bir şey üretmeye muktedir değil. Yalnızca, önceden var olan ve üretilmiş şeyleri elde edip onları "dönüştürebilir", yani onları yok edebilir. Ekonomik mucizenin başarısızlığa uğraması bir yana, dünyanın yüzlerce yıldır yağmalanmasından elde edilen sonuç nedir? Bütün o servet nereye gitti? Geride kalan sadece "yerdeki bir çukur" (Galtung). Bu gerçeğin hasıraltı edilmesiyle ilgili çalışmamız siyaseti olduğu gibi bilim alanını da içerir.

Kapitalizmin yalnızca Avrupa'da ve ABD'de gerçek anlamda hayata geçtiği; diğer yerlerde yaşananın öncesi, sonrası ya da kapitalizm olmayan üretim tarzı, veyahut da sömürge-tipi ya da çarpık kapitalist üretim tarzı olduğu tezi, her dönemde ortaya atılan yepyeni varyasyonlarla desteklenip duruyor. Böylelikle, suç mağdurun üstüne yıkılıyor. Zira bu tür üretim tarzlarının tabi sonucu olan koşullar, buna uygun olarak geleneksel, geri, ilkel arkaik, gelişmemiş ve buna benzer şekilde niteleniyor. Bu koşullar altında yaşayan insanlar (Batı dünyasında yaşayanların aksine); aptal, tembel, duyarsız, zorluk çıkaran, muhafazakâr, dar görüşlü, cahil, pasif; aynı zamanda duygusal, tehlikeli, küstah, kaba, sert, hilekâr, azgın şeklinde görülürler. Bu klişeleri biz kadınlar iyi tanırız. Bize de tıpkı Üçüncü Dünya'ya yaklaşıldığı gibi yaklaşılır.

Ister beğenilsin ister nefret edilsin, ancak bu insanların ve yaşam koşullarının kapitalist sisteme "sözde" entegrasyonu ile onların gelişebileceğine, belli bir derecede, hayvandan insanoğluna, "doğa" olmaktan çıkıp toplum olmaya doğru terfi edebileceklerine inanılır. Ister papaz, ister kalkınma uzmanı, ister girişimci, isterse bakan ya da koca olsun, hiçbirisi sadece ne ise o (papaz vs.) olduğunun hatırlatılmasını istemez; *çünkü* onun partneri (günümüzde böyle adlandırılıyorlar) barbar, az gelişmiş, sömürülmüş ve boyunduruk altına alınmış insanlar ve kadınlardır.

Bu yüzden, onlar ne ise öyle kalmalı ve asla papaz vb. olmamalıdır. Bugün Britanya'da örneğin üç sınıf pasaport vardır. Dolayısıyla entegre edecek bir şey yoktur. Entegrasyonun taşıdığı gerçek anlam bundan başka bir şey değildir. Bir kişi, insana dönüştürülebilir mi? İnsan olmak için devlet onayı almış olmak esas mıdır? Bence, kişi insan*laşmaz*; zaten öyledir.

Üçüncü Dünya ve birikimin "temel direği" ev kadınları, "gelecek vizyonu"

Oysa dar anlamıyla ekonomiye geri dönmek için, bütün bu ev işinin önemine yönelişi ve bununla bağlantılı her şeyi, kadınlar çoktan fark etmiş olmalıydılar. Yani, kadınların çalışmasının Üçüncü Dünya'daki çalışmayla kıyaslanabilir olduğunu anlatmaya çalışıyorum.

Önceki bölümde, kapitalizm, birikim, büyüme ve diğerleriyle neyi kastettiğimizi tarif etmeye; dünya nüfusunun %10 ilâ %20'sini oluşturan Batı'daki özgür, beyaz, erkek ücretli işçilerin, Üçüncü Dünya'daki özgür ve beyaz olmayan, kadın ücretsiz emekçileri, yaşlı ve çocuklarla birlikte geri kalan %80 ilâ 90'ı dışında bıraktığını saptamaya çalıştım. Şimdi soruyorum: Kapitalizm bugüne değin bu kitleleri sistemine entegre etmeyi başaramayacak kadar beceriksiz midir? Orası şüpheli görünüyor. Muammanın çözümü çok basit; her şey göründüğünün tersidir. Birikimin ve büyümenin temeli olanlar, sahiden sömürülenler, gerçek "üreticiler" %10'a giren özgür üç-

retli işçiler değil; aksine %90'ı oluşturan, özgür olmayan ücretsiz emekçilerdir. "Norm" ve kapitalist düzende insanların kendilerini bulduğu genel koşullar böyledir. Ve meselenin bu hali şimdi proletaryayı da tehdit ediyor. Zira aksi yönde ileri sürülecek bütün itirazlara karşı, insanlar kendilerini kapitalist düzende, özgürlüğün, eşitliğin ve kardeşliğin olmadığı, şiddet, sefalet ve baskıyla kuşatılmış, haklar ve yetkilerden mahrum, örgütsüz, ücretsiz ve mülksüz, güvencesiz koşullarda aç ve açıkta yaşıyor, fakat bir yandan da çalışıyor halde bulurlar. "İşsizlerin" çalışmadığı ifadesi gerçeği yansıtmaz; bir ücreti ya da geliri olmaksızın sadece hayatta kalabilmek için "çalışanlardan" çok daha fazla çalışmak zorundadırlar. Asgari bir gelir elde etmek için mümkün olan her şeyi yaparlar. Tek iş çok az kazandırdığı için, birkaç iş yapmaları gerekir. Aynı anda küçük köylü ve mevsimlik tarım işçisi; küçük tüccar ve hizmetçi; kendi ürettikleri metaların üreticisi ve satıcısı; fahişe ve yarım-zamanlı işçi; sözleşmeli işçi ve ev-eksenli işçidir.[2] Bu durum gitgide Batılı ülkelerde de norm haline gelecektir. Üçüncü Dünya bize doğru geliyor. Bize "gelecek vizyonu" ve üretim tarzımızın gerçek karakterini gösterir. Daha açık bir ifadeyle, Batı'nın ekonomisi "kadınlaşmış", "marjinalleşmiş", "doğalaşmış" ya da "ev kadınlaşmış" hale gelecek; fakat asla proleterleşmiş olmayacaktır.

Proletaryanın karşıtı olarak ev kadını ve çalışma modeli olarak ev işiyle arasındaki sürem

Benim savıma göre; geleceğimizi, şimdiye kadar sanıldığı gibi, proleter ücretli emek kurumunun ilkeleri değil, ev işi kurumunun ilkeleri tayin edecektir. Ev kadını, proletaryanın tam karşıtıdır. Bunu ilk önce beyaz ve siyah arasındaki karşıtlık anlamında ele alalım. Prensip itibariyle, kapitalist düzende bütün kadınlar ev kadını olduğundan dolayı her kadını dâhil

2 Bir şirket adına evde çalışanlar. Bu şekilde üretilen çeşitli parçalar daha sonra bir fabrikada monte edilir ya da doğrudan pazarda komisyoncular tarafından satılır.

edebilirsiniz. Ev kadınının ya da proletaryanın yüceltilmesiyle ilgilenmiyorum. Teorik olarak, başka kimse bu denli çok çeşitli ve farklı faaliyetlerde bulunma fırsatına sahip olmadığından dolayı, bir ev kadını olmak çok zevkli olabilirdi. Ev kadınlarının biyografilerine baktığınızda hayret edeceksiniz. Farklı perspektiflerden ev kadınının algılanışını sorguluyorum. Birincisi, proletarya ile "saf" ev kadını arasındaki karşıtlığı ele alalım; her ikisi de nadir bulunur, ancak, yine de kapitalizmin icat ettiği prototiplerdir (Bock/Duden; Kittler). Bu ekonomik çifte, en azından ömür boyu süren birliktelik kastedildiği takdirde, sadece dünyanın başka yerlerinde değil, Batı ülkelerinde de az rastlanır. Bu çift, nesli tükenme sürecine girmesine karşın, dünyanın bütün insanlarına, ulaşmaları emredilen ideal tip oldu. Beyaz, Batılı, orta sınıf çekirdek aile; günümüzde muazzam bir propaganda kampanyasının konusudur; hatta kimsenin bu sözde yüce ideali gerçekleştirme şansının olmadığı Kalküta'nın gecekondularında bile.

Proletaryaya ya da özgür ücretli işçiye uygun kadın, ömür boyu, tam-zamanlı [full-time] çalışan ev kadınıdır. "Ömür boyu" sözcüğü ile kadının neredeyse hapsedildiği anlatılır; kafes biraz yaldızlı olabilir, fakat bu onun hapiste olma durumunu değiştirmez. Ne karı ne de koca bu durumu iradî olarak değiştirebilir. Belki başka alternatif bilmediğinden ya da olmadığından dolayı, her ikisi de oldukça hoşnut olabilir. Üstelik göreceli ekonomik güvenceleri birlikte yaşamalarına bağlıdır; onlar, âdeta, ekonomimizin Siyam ikizleridir.

Proletarya görünüşte özgür, eşit, kardeş vb.dir; ev kadını değildir. Gerçek hayatta, ev kadını çift prangaya vurulmuştur. Çünkü en başta, ne işyerini ve türünü seçebilir; ne işini değiştirebilir ne de istediği bir işi özgürce seçebilir; eve/apartman dairesine, kocasına ve çocuklarına bağlıdır. İkincisi, bütün üretim araçlarından yoksundur; dolayısıyla, kimi durumlarda proletarya için söylenebilen bir tek iş gücüne sahip olduğu da söylenemez. Onun sahip olduğu ve erkeğin sahip olmadığı ve üretim aracı muamelesi yapılan şey, çocuk doğurma kapasitesidir ve bir de "eve ekmek getiren kocaya sahiptir".

Buna ilaveten biçimsel olarak, tabii ki, haklar bakımından cinsel eşitlik olduğu halde, kadının statüsü eşit değildir. Fakat bu hakların verildiği yerlerde bile, nadiren kadınlara faydaları dokunur (örneğin boşanma hukuku); çünkü, ev kadını oldukları müddetçe kadınlar eşit değildir. Kadınlar açısından eşit haklar, proleterlerle kapitalistler arasında sözde bir eşitlik varsayımına benzeştir. Kapitalist düzende cins-tarafsızlığı iddiası bir illüzyondan öteye geçmez. Kadınlar, şüphesiz, artık ikincil görülmezler; oy verme hakkı ve benzeri hakların hepsi kadınlara lütfedilmiştir. Ama hukukun belirli alanları açıkça cinse göre bölünmüştür, evlilik hukukunda olduğu gibi mesela. Bu yüzden, evlilikte tecavüz cezalandırılabilir bir suç oluşturmaz; tecavüzün hoşgörüsü karının tek-taraflı evlilik yükümlülüğü içinde yer alır.

Ayrıca kadınların eşitsizliği, en başta, kocanın "metaların kraliçesi" (Marx) paraya sahip olması, karının çalışmasının karşılığının ise ödenmemesi gerçeğine dayalı bir toplumsal eşitsizliktir. Koca ona sadece "iaşe ve ibate" sağlamakla sorumludur; tıpkı bir köle sahibinin yapmaya mecbur olduğu gibi. Ev kadının çalışma saatleri, çalışma koşulları, tatilleri, dinlenme zamanının hiçbiri sözleşmeyle düzenlenmez; evlilik sözleşmesi, iş sözleşmesiyle kıyaslanamaz. Ev kadınlarının grev hakkı, kız kardeşleriyle örgütlenme hakkı yoktur; bunun yerine tek tek ayrılmış ve atomize edilmiştir. Ev kadını olarak yaptıkları işler nedeniyle, ne sosyal güvenlikten ne de koca despotizmine ve şiddetine karşı yasa korumasından yararlanırlar. Evde kimse insan haklarının izlenmesini güvence altına almaz. Burası onların "özel meselesidir"; öyle ki can güvenliği garantisi olmadığında bile kamuyu ilgilendirmediği iddia edilir.

Karı hizmet etmeli ve her şeyden önce kocasına itaat etmelidir. Koca mahkemede bunu talep edebilir. Kısacası, ev kadını bütün hayatı boyunca gece gündüz ücretsiz işçidir; kocasının emrine verilmiştir; hatta dahası, cinselliği, çocuk doğurma kapasitesi, ruhu ve duyguları da dâhil, her şeyi kocasının emrindedir. Aynı zamanda, kocasına ve çocuklarına sevgi göstermek de dâhil –hatta böyle hissetmediği zamanlarda bile– onların

"ihtiyaç" duyduğu bütün işleri yapmaya mecbur olan hem köle hem de serftir. Kişi burada, iş haline gelmiş sevgisi yüzünden çalışır (Bock/Duden). Durum her zaman dayanılmaz olmayabilir, fakat öyle olmayacağını önceden tahmin etmek imkânsızdır. O halde, insan haklarının yokluğunu ve çalışma ve yaşam koşullarının tamamının "özgür" olmadığını görmek için Üçüncü Dünya'ya bakmak gerekmez.

Özgür ücretli işçiyle ev kadınının çalışma koşulları arasındaki çelişkinin, kapitalist çalışma koşulları ve üretim ilişkilerine ait süremin (continuum) iki kutbunu oluşturduğuna inanıyorum. Gerçeklik arada bir yerdedir; bazen özgür olmayan, ücretsiz ev işine doğru daha fazla meyleder. Dünya çapında her çeşit çalışma koşulu, kapitalizm öncesi ya da kapitalist olmayan diye damgalananlar da dâhil olmak üzere, bu iki kutup arasında uzanır. Günümüzde diğerlerinin yanı sıra, köle emeği, ücretli emeğin özgür olmayan biçimleri, ev endüstrisi ve köylü üretiminin tamamı, bu kapitalist üretime ait, giderek ev işi koşullarına doğru kayan bir süremde uzanır. Hepsinde ortak olan şey, pazar bağımlılığı ve genellikle paraya, daha kesin bir ifadeyle, bir ücrete bağımlılıktır. Prensip olarak herkes bir ücrete bağımlıdır; çünkü genellikle, toprak, aletler, beceriler vb. gibi hayatta kalmalarını sağlayan, değer taşıyan bir üretim aracının sahibi değillerdir ya da kontrolünü ellerinden kaçırmışlardır.

Bu nedenle bütün çalışma süreci, yalnızca aşağıdan, ev işinin bulunduğu yerden bakarak anlaşılabilir; ücretli emeğin bulunduğu yerden bakarak değil. Aslında kapitalizmde çalışma "modelini", ücretli emek değil, ev işi oluşturur. Kapitalist sistemde bütün insanlar, hiç şüphesiz, potansiyel olarak ücretli emekçidir; fakat gerçek hayatta daha ziyade "ev kadını", yedek sanayi ordusu, nispi fazla nüfustur; nispidir, yani var olan ücretli emeğe oranla.

Daha önce belirttiğimiz gibi, ancak pek az ev kadını, "saf" ev kadınıdır. Hemen hemen herkes (kadınlar ve erkekler) yaşamlarının belli bir döneminde, ya da zaman zaman, ücretli işçidir ya da evde yapılan ürünleri pazarlar (özellikle Üçüncü

Dünya'da). Fakat ücretli kadın işçi ya da özgür olmayan ücretli erkek işçi, özgür ücretli işçiye kesinlikle benzemez. Bütün kadınlaşmış çalışma ya da doğrudan doğruya kadınların ücretli çalışma koşulları, ev işi benzeri karakter taşır; öyle ki, özgür ücretli emekten ziyade karşılığı ödenmiş ev işi daha iyi anlaşılabilir (ev işinin karşılığının ödenmesinin yeni bir şey ve aynı zamanda "devrimci" bir talep olmadığı anlaşılabilir). Kadınların ücretli çalışması, ev işinin bir uzantısı şeklinde görülür ve kurumsallaşır ve haliyle kadınlar az kazanır. O halde, evin dışında çalışan kadınlar, evde olduğu gibi erkeklerle eşit değildir. Bütün kadınların ev kadını olması ve hep öyle muamele görmesinin nedeni budur. Bu cinsiyetçilik, ırkçılığa da model oluşturur: Beyaz olmayan ücretli işçi asla özgür ücretli işçi olamaz ve olsa bile, öyle muamele görmez. Bu nedenle, kapitalizmde ırk tarafsızlığı diye bir şey yoktur.

Cinsiyete dayalı bölünme, hiyerarşi oluşturma ve emeğin değersizleşmesi: Uluslararası işbölümü modeli

Burada tartıştığımız şey, basitçe ev işi ile ücretli çalışma arasındaki "normal" cinsiyete dayalı bölünme değil; bütün işlerin "cinsiyete dayalı" bölünmesidir. Dünya çapında ücretli emek içinde var olan bu cinsiyete dayalı bölünme; biyoloji tarafından belirlenmenin çok ötesine geçer ve cinsler arasında, ırklar ve "sınıflar" arasında var olan hiyerarşiyle kıyaslanabilir bir hiyerarşi üretir. I. Illich'in söylediği gibi bu, "kadınların aşağılanması" temelinde bugüne kadar benzeri görülmemiş bir şekilde emeğin "aşağılanması" demektir. Kadın emeğinin bu şekilde değersizleşmesi ve bununla birlikte yaşamının ve kadın cinsinin de değersizleşmesi, erkeklerin başlattığı ve sürdürdüğü, dünyanın her köşesinde yürürlükte ve yaşamın her alanında etkin olan kadınların bu kalıplaşmış tâbiyeti, cinsiyete dayalı işbölümünün kapitalizm öncesi biçimlerinde –sömürüye dayalı olanlar da dâhil– bilinmiyordu. Bu önemlidir; çünkü Batı'da hem erkekler hem de kadınlar, şim-

di eski zamanlara kıyasla daha iyi durumda olduklarına inanıyorlar. Tıpkı Üçüncü Dünya'daki pek çok insan da, "beyaz" adamın kendilerine getirdiğini iddia ettiği "ilerlemenin" hayırlı olduğuna hâlâ inandığı gibi.

Buna inanıyorlar, çünkü tarihin eziciliğinden, onları bir kenara itişinden muzdaripler. Üç yüzyıl boyunca, dünyanın sömürgeleştirilmesiyle paralel olarak süren cadı avı, (Üçüncü Dünya halklarından olduğu gibi) kadınların nüfuz, ekonomi ve bilgisini kapıp kaçırmak; onları "sosyalleştirmek" ve bugün geldikleri noktaya sürüklemek için zorunluydu: ev kadınları ve "azgelişmişler". Ev kadını (ve onunla beraber "azgelişmiş" de) bütün ekonomi, hukuk, devlet, bilim, sanat ve siyaset, aile, özel mülkiyet ve bütün modern kurumlarımızın üzerine inşa edildiği, oluşumunda hayal edilemeyecek kadar şiddet kullanılmış suni bir üründür.

Bu "model" dünyanın her tarafına ihraç edilen bir "hit"tir, sadece günümüzden ibaret de değildir. Sömürgelere yapılan muamele, cinsiyete dayalı işbölümünün kalıp modelinin izinden gidilerek uluslararası bir işbölümünün uygulanması (yani buradaki beyaz ücretli işçilerle, oradaki beyaz olmayan "kadınlaşmış" ücretsiz işçiler arasındaki bölünmenin) da şiddet araçları yardımıyla başlatıldı, yapıldı ve zorlandı. Üçüncü Dünya, cadı avı günlerindeki "cadı"dır ve Üçüncü Dünya'daki erkekler de dâhil, bugün "genel ev kadını", "dünyanın ev kadını"dır. Karı-koca ilişkisi, Birinci ve Üçüncü Dünya arasındaki ilişkide tekrarlanır.

Bölünmenin "neden"i: Çocuk doğurma kapasitesi ve kadın-erkek çalışma kapasitesi

Çalışma koşullarının birbirinden farklı olması ve çalışanlar arasındaki bölünme ve hiyerarşi, asıl soruyu –yani bölünmüş işlerin içeriği hakkındaki– ortaya çıkarır. Ve burada ne siyah-beyaz karşıtlığı, bizim analizimize kâfi gelir ne de basit aşağıdan-yukarıdan bakış.

İşin içeriği hakkındaki soru, bölünmenin "Neden" olduğu

soru ve sistem açısından taşıdığı ekonomik önemi hakkındaki soruyla aynı kapıya çıkar.

Biliyoruz ki; kadın emeği (ücretiyle uygunluk içinde) değersiz, üretken olmayan, hatta parazitsel, toplumsal bakımdan gereksiz olarak görülür; kadın emeğine "doğal bir süreç" olarak bakılır; hatta iş olarak yaklaşılmaz. Bu davranışın ispatı, şu sayılarda yatıyor: Dünyayı bir bütün olarak ele alırsak, kadınlar toplam işin üçte ikisini yapar, fakat dünya gelirinin onda birini kazanır ve dünyadaki üretim araçlarının sadece %1'i üzerinde kontrol sahibidir. Belli ki; Birinci Dünya karşısında Üçüncü Dünya'nın dünya çapında toplam işlere katkısı (sanayi karşısında tarımınki gibi) kadın emeği hakkında söylenenlere benzerdir.

Ev kadınının çalışması, teşebbüslerin sorumluluğunun dışında tutulan, "topluma" ücretsiz sunulması gereken şeylerin yerine getirilmesine, üretilmesine, hazırlanmasına dayanır. Kocanın yapmadığı şey ve/veya bir ücretle satın alınamayacak şey olarak da ifade edilir. Çünkü ya değeri çok düşüktür ya da parayla satın alınamaz; yani, "gerçek" duygusal ilgidir. Feministlere göre; ücretli bir işçi olan kocalarla bir sonraki kuşak ücretli işçilerin ve ev kadınlarının fiziksel, psikolojik ve sosyal üretim ve yeniden-üretiminden kadın sorumludur. Kadın bunun dışında, bazı fazladan ev-dışı-faaliyetlerde bulunur ve böylece, ev kadınının iş yükü ikiye katlanır.

Ev kadınının çok yönlü etkinlikleri, canlı işgücünün üretimi ve insanların maddi yaşamının üretimi amacını taşır: şeylerin üretimine karşılık insanların üretimi. Ev kadını insanlar hakkında, ücretli işçi ise şeyler hakkında "uzmanlaşır". Neden ev işinin kurumsallaşmış çalışma "modeli" olarak, (özgür) ücretli işçi ile birlikte ortadan kalkmayacağını açıklayan "sır" budur ve ikisi arasındaki nihai niteliksel fark da budur. Kadın kelimenin en doğru anlamıyla, ücretli işçinin (erkeğin) üzerinde durduğu topraktır. Erkek insan olarak, kadın ise "doğa" olarak tanımlanır.

Tabiri caizse, bu bölünmenin "hakiki özü" ve başlangıç noktası, kadınların doğal tekeli yani çocuk doğurma kapasitelerin-

den başka bir şey değildir. Tarih boyunca hiçbir üretim tarzında, insanların üretiminin önkoşulu, çocuk doğurma yeteneği günümüzde olduğu kadar merkezî öneme sahip olmadı. Bunun gerekçesi, kapitalist üretimin biricik amacı olan artı-değerin bir tek yanlı insanlardan çıkarılabilmesidir. Prensip olarak, ne kadar çok insan varsa o kadar artı-değer olanaklıdır. Kapitalizmin sözde "Nüfus Yasası"nın, "kapitalist birikimin genel yasası"ndan (Marx) başka bir şey olmadığının düşünülmesi boşuna değildir. Kadınları çocuk doğurma makinesine dönüştüren ve nüfus "patlaması" denen şeyden sorumlu olan bu yasadır.

Makineler artı değer üretemez, sadece insan emeğini taklit ederler. Kapitalist birikim ve kâr amacı açısından insanların yeri doldurulamaz. Tek sebebi onların canlı olmasıdır. Sermaye tek başına ölüdür. Ancak vampir gibi taze kan emerek canlı görünür. Bu nedenle, müteşebbisler açısından insanları üretenler, esasında, şeyleri üretenlerden daha önemlidir. Birincisi ikincisinin ön koşuludur, onlar olmaksızın çalışacak şey olmayacaktır. (O nedenledir ki kadınlar çocuk doğurmak istemediği, ev işi yapmayı ya da erkeklere hizmet etmeyi reddettiği, evlenmediği, "itaat" etmediği vb. zaman genel bir tepki yükselir.)

Teknoloji kullanımıyla ne kadar fazla işgücü bir kenara itilir ya da işten çıkarılırsa, sistem o kadar fazla işgücünü diğer alanda ve eğer olanaklıysa kitlesel ölçekte kullanmak zorunda kalır. Sermayenin "canlı olduğuna" inananlar veyahut yalnızca ücretli işi iş olarak tanımlayanlar, bu sorunu kesinlikle tartışma konusu yapmazlar. Bugünün sorusu, eski proleter kitleleri de dâhil ederek ücretsiz çalışmanın, "sosyalizm tehlikesini" akla getirmeden, nasıl kurumsallaştırılması ve kontrol edilmesi gerektiğidir. Ücretsiz çalışmanın kitlesel ölçekte bu şekilde kurumsallaşmasının tarihsel örnekleri, ev işinde, tarımda ve genel olarak Üçüncü Dünya'da görülebilir.

İnsanların üretimi günümüz toplumunda, yine de, en önemli, değişmez, gerekli ve en zor görev olmakla kalmaz, aynı zamanda özellikle moral bozucudur da. Çünkü insanlar durmadan hor görülür, soyulur ve sömürülür. İşte bu yüzden, kadınlar kendilerine özgü bir kadınsı çalışma kapasitesi oluş-

turdular, oluşturmak zorunda kaldılar. Yönelimlerini ise kendi bedenlerinin doğurganlığından aldılar. Eskiden herkesin ortak yararı olan "yeni hayatı (çocuk doğurarak) yaratma", bugün sistemin yararı için kadınların bütün diğer etkinliklerine uyguladığı prensiptir. Kadınların yaptığı her şey meyve vermeli ve soluk aldığımız hava gibi bedava olmalıdır. Bu sadece çocuk üretme ve büyütmeyi kapsamakla sınırlı kalmaz, aynı zamanda, çeşitli ev işlerini ve ücretli çalışmayı, iş arkadaşlarına duygusal ilgi ihsan etmeyi, dostluğu, uysallığı, hep-başkalarının-emrinde-olmayı, her-derde-deva-olmayı, cinsel-bakımdankullanılabilir-olmayı, her-şeyi-yeniden-düzene-sokmayı, sorumluluk ve özveri duygusunu, tutumlu ve alçak gönüllü olmayı, başkalarının lehine vazgeçmeyi, katlanmayı ve her-konuda-yardım eli-uzatmayı, kendisini-geri-çekmeyi ve silik-olmayı, hazır-ve-nazır olmayı, pasif var-olmayı ve "çamura saplanmış arabayı çekip çıkarmada" aktif olmayı, bir askerin sabrına ve disiplinine sahip olmayı da içerir. Hepsi kadını çalışma kapasitesini tamamlar. Akla gelebilecek en genel ve en kapsamlı çalışma kapasitesidir; çünkü kişiyi bütün olarak harekete geçirir ve içine çeker. Ve üretim "maliyeti sıfırdır", bu pratik için gerekli ya da olanaklı biçimsel bir eğitim de söz konusu olmaz. Kadınların "vasıfsızlığı" gerçek hayatta üstün vasıftır. Sadece ücretli emek değil, kapitalist birikim sisteminin tamamı kadın emeğinin maliyetsiz üretimine ve ele geçirilmesine dayanır.

Ücretli emeğin değil ama ev işinin genelleşmesi bu nedenle bütün kapitalistlerin hülyasıdır. Daha ucuz, daha üretken ve daha bol ürün veren başka insan emeği yoktur ve üstelik bu emek sahibi, kamçı olmadan çalışmaya mecbur edilebilir. Ekonomimizin yeniden yapılandırılmasının, erkeklerin yeniden eğitilmesi ve kadınların çalışma kapasitesine olabildiğince zorlanması çabalarını gerektireceğine inanıyorum. Zira ücretli işçi çok az şey yapar ve çok az şey bilir. Yalnızca kendisine karşılığı ödenen ve sözleşmeyle kararlaştırılmış şeyleri yapabilir. Bundan daha fazlasını yapmaz ve insanların nasıl yeniden üretildiği hakkında kesinlikle hiçbir fikri yoktur. Bir robot ya da

makinenin bir uzantısı gibi, duygulardan arınmış olarak işlevini yerine getirir; kendisinden daha fazla yaşam alınması çabasını engeller ve sabote eder. Çok kısa bir süre çalışır ve çok sık yorulur. Ne inisiyatif üstlenmek için nedeni ya da çalışma motivasyonu yoktur; şahıs olarak veya bir insan olarak bütün amaçlar için harekete geçirilemez. Eril çalışma kapasitesi çok fazla esnemez (inflexible) ve "kısır"dır, kansızdır. O kadar seyrek kullanılmasının nedeni budur.

Perspektifler: Proletaryanın "kadınlaşması" ve yeni cinsiyete dayalı toplumsal işbölümü biçimleri

Kullanım-değerine yönelim ve köylü kökeni nedeniyle kadınların çalışma kapasitesine daha yakın olan, taze "konuk-işçiler" ithalinin nedenleri, endüstrilerin Üçüncü Dünya'ya transferi yoluyla ucuz, genç, kadın işgücünden istifade edilmesi şeklindeki ters yönde işleyen sürecin nedenleriyle aynı gerçeklere dayanır. Geleceğin modelini oluşturanlar (sandığımız gibi ücretli işçi değil); dünyanın ev kadınları ya da dünya çapında "yedek sanayi ordusu", "marjinal kitle" ya da "nispi fazla nüfustur". O halde, bu "fazla nüfusa" karşı giderek daha sık formüle edilen tehdit, yalnızca Üçüncü Dünya'yı değil, fakat eşit derecede Batı'yı da hedef almaktadır. Ücretli emekçiler olarak kullanılamayanlar, her yerde krizin nedeni olarak görülür. Oysa gerçek hayatta onlar Batılı üretim tarzının zorunlu sonucu ve de zorunlu koşulundan başka bir şey değildir. Günümüzün en acil yanıt bekleyen sorusu, giderek artan sayıda "işten çıkarılan insanlar" ile nasıl baş edileceğidir. Ücretsiz işçilerin yaratmak zorunda bırakıldığı ve bugünlerde yukarıdan sevk edilen bütün çalışma biçimleri, Batı'daki bizleri kaygılandırıyor. Çünkü yakında biz de o deneyimleri yaşayacağız. Alternatif Sahne çoktan açıldı; çiftlikte, atölyede ya da ev erkeği olarak evde. Devlet de başlattı; örneğin Batı Almanya'da "kadınlar daha fazlasını yapabilir" kampanyasının yardımıyla fahri sosyal işler yapma fikrini ve yurttaşların genelde kamu yararına işlere

katılımının propagandasını yaparak, aileye-destek-olma ve Hıristiyan Demokratik Parti'nin "anneler ulusu korur" programı vb. yoluyla.

Firmalar da özgür ücretli işçilerin işten çıkarılması ve giderek daha sıkça özgür-olmayan, "ev kadınlaşmış", "doğalaşmış" ücretli işçiler, yasal olmayan, "siyah", "ödünç", ithal ve yarı-zamanlı işçiler kullanarak bu gidişe katıldı. Erkekler proleter, eşit ve özgür konumunu yitirmeye; kadınların ve Üçüncü Dünya'nınkine benzer çalışma koşullarını kabul etmeye hazır oluncaya kadar, prensipte ve şimdi gerçek hayatta "toprak"tan, doğal bir kaynaktan, sermayenin nesnesinden başka bir şey olmamaya rıza gösterinceye kadar bu işçilerin çoğunu kadınlar oluşturur. Fakat bunu, kadınlar üzerindeki kontrolü elde edip garantisini elde tutmak koşuluyla yapacaklardır. Öyleyse, tıpkı bir zamanlar kadınların zararına olacak şekilde (kesinlikle popüler olmayan) ücretli emeğe girişlerinin ev kadınlarıyla telafi edilmesine müsaade ettikleri gibi, erkeklerin kendilerine rüşvet verilmesine müsaade etmeleri tehlikesi söz konusu olacaktır. Aynı hatayı tekrarlayacaklar mı? Sonuçlarının hiçbir durumda erkeklerin mutluluğu olmadığını anlayabilirler.

Bu, "değişimin" başlangıcıdır (Franz Josef Strauss'a göre). Ne yeni, farklı bir kapitalizmin, hatta ne de sosyalizmin habercisidir; ilan ettiği şey, var olan sistemin kusursuz biçimde mantıksal devamı ve gizil doğasının artık süslenmeden ortaya çıkışıdır. Eşitlik ve özgürlük, bir savaş ekonomisinin karşılamaya dahi yeltenemeyeceği lükslerdir.

Üçüncü Dünya'nın şehirlerinde ve köylerinde dünya pazarları denen şey için çalışan fabrikalar ve sözleşmeyle yapılan üretim (Bennholdt-Thomsen), Batı dünyasının geleceği için önceden tadına bakma imkânı sağlar. Askeri kışla benzer şekilde organize edilmiş fabrikalarda yarı-zamanlı ve özgür olmayan ücretli çalışma, artı, kırsal kesimde zorla toplu çalıştırma, ücretlerle değil krediler yoluyla ve hepsi ataerkil çekirdek ailenin bireysel cezaevi zemini üzerinde düzenlendi. Cinsiyete dayalı işbölümü, özgür ücretli emeğin ortadan kalkmasıyla hayatta kalır ve hatta pekiştirilebilir.

Eğer hepimiz, erkekler ve kadınlar, bir tek ücreti değil, daha fazlasını, üretim araçlarını; yani, bedenimizi ve çocuklarımızı, evimizi ve toprağımızı, bilgimizi ve yaratıcılığımızı ve emeğimizin sonucu olan ürünlerimizi de ilk ve son kez geri almayı başarabilirsek, bir alternatifi olanaklı kılabiliriz. Bütün bunları, kukla gibi, 'merkezî iktidarlara' bağımlılığı sürdürmeksizin istiyoruz; böylece kendimiz için, bağımsız hayatımız için çalışabiliriz. Fakat bunun için ne proleterlere ne de ev kadınlarına ihtiyacımız var.

Kaynakça

Bennholdt-Thomsen, V. (1980), "Investition in de Armen. Zur Entwicklungspolitik der Weltbank", *Latinamerika, Analysen und Berichte*, 4, Berlin, s. 74-96.

Bock, G ve Duden, B. (1977), "Arbeit aus Liebe-Liebe als Arbeit. Zur Entstehung der hausarbeit im Kapitalismus", Dokumentationsgruppe der Berliner Sommeruniversitat, für Frauen 1976; *Frauen und Wissenschaft*, Berlin, s. 118-199.

Fröbel, F: Heinrichs, J. Ve O. Kreye (1977), *Die neue internationale Arbeitsteilung*, Reinbek / Hamburg.

Gorz, A. (1980) *Abschied vom Proletariat*, Frankfurt.

Illich, I. (1980) "Shadow-Work", *Man*. Cuernavca.

James, S. (1975), "Sex, race and Working Class Power", *Sex, Race and Class*, Londra, s. 9-19.

Kittler, G. (1980), Hausarbeit. Zur Geschichte einer "Naturresource", München.

Werlhof, C. v. (1978) "Frauenarbeit: der blinde Fleck in der Kritik der Politishchen Ökonomie", *Beitrage zur feministischen Theorie und Praxis*, 1, München, s. 18-32.

1981 "Frauen und Dritte Welt als 'Natur' des Kapitals. Oder Ökonomie auf die Füsse gestellt", Dauber/Simpfendörfer (ed): Eigener Haushalt und bewohnter Erdkreis, Wuppertal, s. 207-14.

Kapitalizm, yalnızca emeğin sömürülmesi üzerine bina edilmemiştir; emeğin niteliğini değiştirmiş, onu kendisine tâbi kılmış, bu tâbiyet ilişkisini hoyrat bir biçimde sürekli yeniden biçimlendirmiştir de. Sadece kadın emeğinin değil, doğanın da erkek bir akıl tarafından dönüştürülmesiyle belirlenmiş bir biçimleniştir bu. Kuşkusuz kadın emeğinin sömürüsü, kapitalist ilişki ağı içerisinde, salt emek sömürüsünden fazlasını ihtiva eder. Oysa, cinsiyet politikalarıyla içli dışlı olan, patriyarkanın bencil yüzünü bağrına basan ekonomi politik için ortada yadsınacak bir durum yoktur elbette. Bu nedenle, metropollerden Üçüncü Dünya'ya, biçim ve içerik değiştirerek, kadınların direnç mekanizmalarını keşfedip bunlara karşı tedbirlerini de alarak yayılan kapitalist mübadele ilişkileri içinde, kadın emeği yeniden ele alınmak zorundadır. *Son Sömürge: Kadınlar*, hem kapitalist zihniyet dünyasının beklenti ve düzenlemeleriyle hem de bu iktisadi sistemin erkek akıl tarafından nasıl doğallaştırıldığı ile ilgili zengin bir tartışma sunuyor. Alanındaki önemli kaynaklar arasında sayılan bu kitap, dünyanın metropollerinden Üçüncü Dünya'ya uzanan aktarımları, benzer cinsiyet politikalarının hangi iktisadi rasyonellerle bütünleştiğini gözler önüne seriyor. Ancak burada, yalnızca mağdurların hikâyesi üzerine kurulmuş bir ağıt değil, kadınların kadınlar aleyhindeki politikalara karşı nasıl direndiklerinin, nasıl yeni mücadele araçları keşfettiklerinin öyküsü de var. *Son Sömürge: Kadınlar*, kapitalizmin proletaryayı nasıl yeni bir kimliğe dönüştürdüğünün de çarpıcı bir betimlemesini sunuyor; Üçüncü Dünya kadınlarının yalnızca dünya ekonomisine entegre edilmiş pasif mağdurlardan ibaret olmadığını, aynı zamanda direnişin gayet yaratıcı biçimlerini nasıl geliştirdiğini de gösteriyor.

İLETİŞİM 1296
POLİTİKA 68
ISBN-13: 978-975-05-0575-1